નમો અરિહંતાણં

નમો સિધ્ધાણં

નમો આયરિયાણં

નમો ઉવજઝાયાણં

નમો લેએ સવ્વ સાહુણં

એસો પંચ નમુકકારો

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2
(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI PRAGNAPANA SUTRA

PART : 04

શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર : ભાગ– ૦૪

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया प्रमेयबोधिनीख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-प्रज्ञापनासूत्रम् ॥

(चतुर्थो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी महाराजः

प्रकाशकः

पालनपुरनिवासि-श्रेष्ठिश्री दीनेशभाई रसीकलाल कोठारी
प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः श्रेष्ठि-
श्रीबलदेवभाई डोसाभाई पटेल-महोदयः
मु० अहमदावाद-१.

प्रथम-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रत १२००	२५०४	२०३४	१९७८

मूल्यम्-रू० ३०-००

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. છીપાપોળ,
અમદાવાદ-૧,

Published by:
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Ghhipapole,
AHMEDABAD-1.

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

મૂલ્ય રૂ. ૩૦-૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત ૨૫૦૪
વિક્રમ સંવત ૨૦૩૪
ઇસવીસન્ ૧૯૭૮

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ; અમદાવાદ.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઇન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઇચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१८) **राजव्युद्गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

વિષયાનુક્રમણિકા

અનુ.	વિષય	પાના નં.
	સત્તરહવાં લેશ્યાપદ પ્રથમઉદ્દેશક	
૧	ઉદ્દેશાર્થ સંગ્રહ કા કથન	૧
૨	નૈરયિકોં કે સમાનકર્માદિ કા નિરૂપણ	૨
૩	નૈરયિકોં કે સમાન ક્રિયાદિ કા નિરૂપણ	૮
૪	ભવનપતિદેવોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણમ્	૧૦
૫	પૃથ્વીકાયિકાદિ કે સમવેદનાદિ કા નિરૂપણ	૧૪
૬	મનુષ્યોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણ	૧૬
૭	વાનવ્યન્તરદેવોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણ	૧૯
૮	સલેશ્યજીવોં કે આહારાદિ કા નિરૂપણ	૨૧
	ઉદ્દેશક દૂસરા	
૯	લેશ્યા વિશેષ કા કથન	૨૬
૧૦	નૈરયિકાદિસલેશ્ય કે અલ્પબહુત્વ કા નિરૂપણ	૩૧
૧૧	મનુષ્યાદિ કે સલેશ્ય અલ્પબહુત્વ કા કથન	૪૨
૧૨	જીવાદિ કે સલેશ્ય અલ્પબહુત્વ કા નિરૂપણ	૫૨
	ઉદ્દેશક તીસરા	
૧૩	નૈરયિકોં કે ઉત્પત્યાદિ કા નિરૂપણ	૫૫
૧૪	નૈરયિકોં કે અવધિ ઔર દર્શનાદિજ્ઞેય ક્ષેત્રપરિમાણ કા નિરૂપણ	૬૭
૧૫	લેશ્યાશ્રય જ્ઞાન કા નિરૂપણ	૭૨
	ચૌથા ઉદ્દેશક	
૧૬	ઉદ્દેશાર્થ સંગ્રહ	૭૪
૧૭	લેશ્યાપરિણામન કા નિરૂપણમ્	૭૪

અનુ.	વિષય	પાના નં.

૧૮	લેશ્યા કે વર્ણકા નિરૂપણ	૭૯
૧૯	લેશ્યા કે રસપરિણામ નિરૂપણ	૮૭
૨૦	લેશ્યા કે ગંધપરિણામ કા નિરૂપણ	૯૩
૨૧	લેશ્યા કે પરિણામદ્વાર કા કથન	૯૫
૨૨	લેશ્યા કે સ્થાન કા નિરૂપણ	૯૭

પાંચવા ઉદ્દેશક

૨૩	લેશ્યા કે પરિણામન કા નિરૂપણ	૧૦૫

છઠ્ઠા ઉદ્દેશક

૨૪	મનુષ્યાદિકોં મેં લેશ્યાસંખ્યા કા નિરૂપણ	૧૧૦

અઠારહવાં કાયસ્થિતિપદ

૨૫	અધિકાર સંગ્રહ કા કથન	૧૧૫
૨૬	જીવાદિ કાયસ્થિતિ કા નિરૂપણ	૧૧૭
૨૭	જીવોં કે સેન્દ્રિયપને કા નિરૂપણ	૧૨૧
૨૮	કાયદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૨૬
૨૯	સૂક્ષ્મકાયસ્થિતિ કા નિરૂપણ	૧૨૯
૩૦	યોગદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૩૬
૩૧	વેદદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૩૮
૩૨	કષાયદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૪૨
૩૩	લેશ્યાવાલેજીવોં કે લેશ્યાકાલ કા નિરૂપણ	૧૪૫
૩૪	સમ્યક્ત્વવાલે જીવોં કે સમ્યક્તા કા નિરૂપણ	૧૪૮
૩૫	જ્ઞાનદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૫૦
૩૬	દર્શનદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૫૪
૩૭	સંયતદ્વાર કા કથન	૧૫૬
૩૮	આહારદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૫૮
૩૯	ભાષાદ્વાર કા નિરૂપણ	૧૬૧

અનુ.	વિષય	પાના નં.

ઉન્નીસવાં પદ

૪૦	સમ્યક્ત્વપદ કા નિરૂપણ	૧૬૮
૪૧	અંતક્રિયા પદ કા નિરૂપણ	૧૭૦
૪૨	એક સમય મેં અન્તક્રિયા કરને કા નિરૂપણ	૧૭૪
૪૩	નૈરયિકોં કે નૈરયિકાદિકોં મેં ઉદ્વર્તન કા નિરૂપણ	૧૭૭
૪૪	અસુરકુમારોં કે ઉદ્વર્તન કા નિરૂપણ	૧૮૨
૪૫	પૃથ્વીકાયિક આદિ કી ઉદ્વર્તના કા નિરૂપણ	૧૮૫
૪૬	દોઈન્દ્રિયજીવોં કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ	૧૮૮
૪૭	તીર્થકરોં એવં ચક્રવર્તિયોં કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ	૧૯૨
૪૮	ઉત્પાત વિશેષ કા નિરૂપણ	૨૦૧
૪૯	અસંજ્ઞી જીવોં કી આયુષ્ય કા તથા શરીરભેદોં કા નિરૂપણ	૨૦૪
૫૦	ઔદારિકશરીર સંસ્થાન એવં અવગાહના કા નિરૂપણ	૨૧૬
૫૧	વૈક્રિયશરીરભેદ કા નિરૂપણ	૨૩૧
૫૨	વૈક્રિયશરીર સંસ્થાન કા નિરૂપણ	૨૪૪
૫૩	આહારકશરીર કા નિરૂપણ	૨૬૨
૫૪	તૈજઃસશરીર કા નિરૂપણ	૨૬૯
૫૫	તૈજઃસશરીર કી અવગાહના કા નિરૂપણ	૨૭૩
૫૬	પુદ્ગલ કે ચયન કા નિરૂપણ	૨૮૩
૫૭	ઔદારિકશરીરીયોં કે અલ્પબહુત્વદ્વાર કા નિરૂપણ	૨૮૮

॥ સમાપ્ત ॥

સત્તરમું લેશ્યા પદ

શબ્દાર્થ–સંગ્રહણી ગાથાનો શબ્દાર્થ–(૧ आहार) આહાર (૨ समसरीरा) સમશરીર (૩ उस्सासे) ઉચ્છ્વાસ (૪–૬ कम्मवन्नलेसासु) કર્મ, વર્ણ લેશ્યા (૭ समवेयण) સમવેદના (૮ समकिरिया) સમક્રિયા (૯ समाउया) સમાયુષ્ક (चेच) તથા (बोद्धव्वा) જાણવું જોઈએ

ટીકાર્થ–સોળમા પદમાં પ્રયોગ પરિણામની પ્રરૂપણા કરાઈ છે અને લેશ્યા પણ એક પ્રકારનુ પરિણામ છે, અતા પરિણામની સદ્દશતાના કારણે સત્તરમા આ પદમાં લેશ્યાની પ્રરૂપણા કરવાને માટે છ ઉદ્દેશક કહે છે. સર્વ પ્રથમ પહેલા ઉદ્દેશકના અર્થોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા કહેવાય છે

પ્રકૃત ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રત્યેક પદની સાથે 'સમ' શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે. પરંતુ પ્રયોગ પૂર્વાર્ધમાં એક જ વાર સમ શબ્દનો કરવા છતાં પણ પ્રત્યેક પદની સાથે તેનો સમ્બન્ધ જોડી લેવો જોઈએ. એ પ્રકારે આહારની જગ્યાએ સમાહાર ઉચ્છ્વાસની જગ્યાએ સમો-ચ્છ્વાસ, કર્મના સ્થાન ઉપર સમકર્મા ઈત્યાદિ સમજવું જોઈએ.

પ્રથમ અધિકારમાં ત્રણ પ્રશ્ન છે જેમકે, શું બધા સમાન આહારવાળાં છે? શું બધા સમાન શરીરવાળાં છે? બધાં સમાન ઉચ્છ્વાસવાળાં છે? બીજા અધિકારમાં શું બધા સમાન કર્મવાળાં છે? એ પ્રશ્ન કરાયેલો છે. ત્રીજા અધિકારમાં શું બધા સમાન વર્ણ વાળા છે? એ પ્રશ્ન છે. ચોથામાં સમાન લેશ્યાના સમ્બન્ધમાં, પાંચમામાં સમાન વેદનાના સમ્બન્ધમાં, છટ્ઠામાં સમાન ક્રિયાના સમ્બન્ધમાં અને સાતમાંમાં સમાન આયુષ્યના વિષયમાં પ્રશ્ન કરાયેલો છે.

અહીં પ્રશ્ન કરી શકાય છે કે. લેશ્યાના પ્રકરણમાં સમાહાર આદિ વિષક ચર્ચા ઉચિત કેવી રીતે બને? તેનું સમાધાન આ પ્રકારે છે-સોળમા પ્રયોગ પદમાં પાંચ પ્રકારની ગતિ પ્રયોગગતિ, તતગતિ, બન્ધન છેદનગતિ, ઉપપાતગતિ વિહાયોગતિની પ્રરૂપણા કરાઈ છે. તેમાં ઉપપાત ગતિના ત્રણ ભેદ કહ્યા છે, ક્ષેત્રોપપાતગતિ, ભવોપપાતગતિ અને નો ભવો-પપાતગતિ તેમાંથી નૈરયિક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવભવોપપાતગતિયોમાં નૈરયિક ભવ આદિના રૂપમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવોના ઉત્પત્તિના સમયથી આહાર આદિ અવશ્ય જ હોવો જોઈએ. એ કારણે લેશ્યાના પ્રકરણમાં પણ તેમનું કથન અનુચિત નથી.

હવે પ્રશ્ન એ છે કે લેશ્યાનો અર્થ શું છે?

ઉત્તર આમ છે–જેના દ્વારા આત્મા કર્મોની સાથે શ્લેષને પ્રાપ્ત થાય છે તે લેશ્યા છે. કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્યોના સાન્નિધ્યથી થનારા આત્માનું પરિણામ લેશ્યા કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે–જેમ સ્ફટિક મણિના સામે જે વર્ણની વસ્તુ રાખવામાં આવે છે, સ્ફટિક એ જ વર્ણનો પ્રતીત થાય છે, એજ પ્રકારે કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્યોના સંસર્ગથી આત્મામાં પણ એ જ પ્રકારનું પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. તેજ પરિણામ લેશ્યા કહેવાય છે ॥ ૧ ॥

કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્ય શું છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે યોગના સદ્ભાવમાં લેશ્યાનો સદ્ભાવ થાય છે અને યોગનો અભાવ થતાં લેશ્યાનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. એ પ્રકારે યોગની સાથે લેશ્યાનો અન્વય અને વ્યતિરેક દેખાય છે. અન્વય વ્યતિરેક તેમના કાર્ય કારણ ભાવનો નિશ્ચાયક છે, તેથી જ નિશ્ચય થાય છે કે લેશ્યાયોગ નિમિત્તક છે, લેશ્યા યોગ નિમિત્તક બનવા છતાં પણ યોગનું અન્તર્ગત દ્રવ્ય જ છે, યોગનિમિત્તક કર્મ દ્રવ્ય માનવામાં આવે તો આ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થશે કે તે ઘાતિ કર્મ દ્રવ્ય છે, અથવા અઘાતિ કર્મ દ્રવ્ય છે? લેશ્યા ઘાતિ કર્મ દ્રવ્ય તો થઈ જ ન શકે, કેમકે સયોગી કેવલીમાં ઘાતિક કર્મોનો અભાવ થતાં પણ લેશ્યાનો સદ્ભાવ હોય છે. તે અઘાતિ કર્મ દ્રવ્ય પણ નથી કહેવાતું, કેમકે અયોગી કેવલીમાં અઘાતિયા કર્મોનો સદ્ભાવ થતાં પણ લેશ્યાનો અભાવ હોય છે. અતએવ પરિશેષ્ય ન્યાયથી પણ લેશ્યાને યોગના અન્તર્ગત દ્રવ્ય જ માનવું ઉચિત છે. તે યોગાન્તર્ગત દ્રવ્ય, જ્યાં સુધી કષાયોની વિદ્યમાનતા છે, ત્યાં સુધી તેમના ઉદયને ભડકાવનાર થાય છે, કેમકે યોગના અન્તર્ગત દ્રવ્યોમાં કષાયના ઉદયને ભડકાવવાનું સામર્થ્ય જોવામાં આવે છે.

નૈરયિકોં કે સમાનકર્માદિ કા નિરૂપણ

સમાનાહાર આદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(नेरइयाणं भंते सव्वे समाहारा?) હે ભગવન્! શું નારક બધા સમાન આહારવાળા છે? (सव्वे समसरीरा) બધા સમાન શરીરવાળા છે? (सव्वे समुस्सास निस्सासा?) શું બધા સમાન શ્વાસનિશ્વાસવાળા હોય છે?

(गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से कणट्ठेणं) ક્યા હેતુથી (भंते) હે ભગવન્! (एवं वुच्चइ) એવું કહેવાય છે (नेरइया नो सव्वे समाहारा) નારક બધા સમાન આહારકવાળા નથી (जाव णो सव्वे समुस्सासनिस्सासा) યાવત્ બધા સમાન ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા નથી

(गोयमा! णेरइया दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ! નારક બે પ્રકારના છે (तं जहा) તે આ પ્રકરે (महासरीरा य अप्पसरीरा य) મહાશરીરવાળા અને અલ્પ અર્થાત્ નાના શરીર વાળા (तत्थणं जे से महासरीरा) તેઓમાં જે મોટા શરીરવાળા છે (ते णं बहुतराए पोग्गले आहारेंति) તે ઘણા અધિક પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે (बहुतराए पोग्गले परिणामेंति) ઘણા પુદ્ગલોને પરિણત કરે છે (बहुतराए पोग्गले उससंति) ઘણા પુદ્ગલોનો ઉચ્છ્વાસ કરે છે (अभिक्खणं आहारेंति) વારંવાર આહાર કરે છે (अभिक्खणं परिणामेंति) વારંવાર પરિ-ણત કરે છે (अभिक्खणं उससंति) વારંવાર ઉચ્છ્વસન કરે છે (अभिक्खणं नीससंति) વારં-વાર નિશ્વસન કરે છે (तत्थणं जे ते अप्पसरीरा) તેમાં જે નાના શરીરવાળા છે (तेणं अप्पतराए पोग्गले आहारेंति) તે થોડા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે (अप्पतराए पोग्गले परि-

णामेंति) થોડા પુદ્ગલોનું પરિણમન કરે છે (अप्पतराए पोग्गले ऊससंति) થોડા પુદ્ગલોનું ઉચ્છ્વસન કરે છે (अप्पतराए पोग्गले नीससंति) થોડા પુદ્ગલોનું નિશ્વસન કરે છે (आहच्च) કદાચિત્ (आहारेंति) આહાર કરે છે (आहच्च परिणामेंति) કદાચિત્ પરિણમન કરે છે (आहच्च ऊससंति) કદાચિત્ ઉચ્છ્વસન કરે છે (आहच्च नीससंति) કદાચિત્ નિશ્વસન લે છે (से एएणट्ठेणं गोयमा !) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! (एवं वुच्चइ) એવું કહેવાય છે (नेरइया नो सव्वे समाहारा) નારક બધા સમાન આહારવાળા નથી (णो सव्वे समुस्सासनिस्सासा) બધા સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા નથી

ટીકાર્થ–આહારનો પ્રસંગ હોવાથી પહેલા આહારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! શું બધા નારક સમાન આહારવાળા છે ? એજ પ્રકારે શું બધા નારકોના શરીર સમાન આહારવાળા હોય છે ? એજ પ્રકારે બધા નારકોના શરીર સમાન છે ? શું બધા નારક સમાન ઉચ્છ્વાસ–નિશ્વાસવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! એવી વાત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા હેતુ એ એવું કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન આહરવાળા નથી હોતા ? યાવત્ બધા નારક સમાન શરીર, ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ વાળા નથી ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! નારક જીવ બે પ્રકારના હોય છે–મહાશરીરવાળા, અને અલ્પ શરીરવાળા જેઓના શરીર વિશાળ હોય છે તેઓ મહાશરીર અને જેમના શરીર અલ્પ અર્થાત્ લઘુ હોય છે, તેઓ અલ્પ શરીર. જઘન્ય અલ્પત્વ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ મહત્વ પાંચસો ધનુષનું છે.

તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવના શરીર નાનામાં નાનાં આંગલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે, અને મોટામાં મોટા શરીર પાંચસો ધનુષના. આ પ્રમાણ ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાથી છે. ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાએ જઘન્ય પ્રમાણ આંગલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ મોટું પ્રમાણ એક હજાર ધનુષનું હોય છે.

શંકા–શરીર સંબંધી પ્રશ્ન બીજો છે, પરન્તુ તેનો ઉત્તર બધાથી પહેલો અપાયો છે એ ક્રમથી વિરૂદ્ધ કથન છે.

સમાધાન–શરીરોની વિષમતા બતાવી દેવાથી જ આહાર ઉચ્છ્વાસ આદિની વિષમતા શીઘ્ર સમાજમાં આવી જાય છે. એ અભિપ્રાયથી બીજા સ્થાનમા કથિત શરીર સંબંધી પ્રશ્નનું સમાધાન પહેલા કરી દેવાયેલું છે. એ કારણે તે ક્રમ વિરૂદ્ધ નથી એમ સમજવું.

હવે આહાર તથા ઉચ્છ્વાસ આદિનું પ્રતિપાદન કરાય છે–

એ મહાશરીર અને અલ્પ શરીર નારકોમાંથી જે નારક મહાશરીર હોય છે, તેઓ પોતાથી અલ્પ શરીરવાળા નારકોની અપેક્ષાએ ઘણા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, કેમકે તેમનાં શરીર મોટાં હોય છે. લોકમાં એ પ્રસિદ્ધ જ છે કે મોટા શરીરવાળા હાથી

વગેરે પોતાનાથી નાના શરીરવાળા શશલાં વગેરેથી અધિક આહાર કરે છે. પણ એ કથન બહુલતાની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ. તેથી કોઈ મોટા શરીરવાળા હોવા છતાં પણ અલ્પ ભોજી હોય તો અને કોઇ લઘુ શરીરવાળા હોય તો પણ બહુ ભોજી હોય તો તેમાં કોઈ દોષ નથી. થોડા અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ અધિકાંશ પ્રાણિયોમાં ઉક્ત નિયમજ લાગૂ થાય છે નારક જીવ જેમ જેમ મહાશરીરવાળા પરંદુઃખી અને તીવ્ર આહારની અભિલાષાવાળા હોય છે. પરિણામ આહાર કરેલા પુદ્‌ગલોના અનુસાર હોય છે, તેથી જ પરિમણમનના વિષયમાં પ્રશ્ન ન થવા છતાં પણ તેનો ઉલ્લેખ કરી દેવાયેલો છે, કેમકે આહારનું કાર્ય છે. એ જ પ્રમાણે નારક ઘણા પુદ્‌ગલોનો ઉચ્છ્‌વાસ લે છે અને ઘણ બધા પુદ્‌ગલોનો નિઃશ્વાસના રૂપમાં ત્યાગ કરે છે, કેમકે તેઓ મહાશરીરવાળા હોય છે. જે મોટા શરીરવાળા હોય છે, તેઓ પોતાની જાતિના અલ્પશરીરવાળાઓની અપેક્ષાએ ઘણા ઉચ્છ્‌વાસ નિઃશ્વાસવાળા જોવામાં આવે છે.

આહારની કાલકૃત વિષમતાનું પ્રતિપાદન કરાય છે–

અપેક્ષા કાલકૃત મહાશરીરવાળા પોતાની અપેક્ષાએ નાના શરીરવાળાઓથી શીઘ્ર શીઘ્રતર આહારને ગ્રહણ કરતા જોવામાં આવે છે. એ નિયમના અનુસાર જે નારક જેની અપેક્ષાએ મહાશરીરવાળા છે તેઓ પોતાનાથી અલ્પ શરીરવાળા નારકોની અપેક્ષાએ જલ્દી–જલ્દી આહાર કરે છે. જ્યારે આહાર વારંવાર કરે છે તો તેમનું પરિણમન પણ વારંવાર કરે છે. તેઓ વારંવાર ઉચ્છ્‌વાસ અને નિઃશ્વાસ લે છે. મહાકાય નારક જીવ દુઃખી હોવાના કારણે સતત શ્વાસ લેતા રહે છે. તેઓમાં જે નારક અપેક્ષાકૃત નાના શરીરવાળા હોય છે, તેઓ મહાકાય નારકોની અપેક્ષાએ અલ્પપુદ્‌ગલોનો આહાર કરે છે અને અલ્પ પુદ્‌-ગલોને જ પરિણત કરે છે. અલ્પતર પુદ્‌ગલોને ઉચ્છ્‌વાસના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે અને અલ્પતર પુદ્‌ગલાને જ નિઃશ્વસનના રૂપમાં ત્યજે છે. અને તેઓ કદાચિત્‌ આહાર કરે છે, સદૈવ નહીં અર્થાત્‌ કોઈ વાર આહાર નથી પણ કરતા.

તાત્પર્ય એ છે કે મહાકાય નારકોના આહારનો જેટલો વ્યવધાનકાળ છે, તેની અપેક્ષાએ લઘુકાય નારકોના આહારનો વ્યવધાનકાલ અધિક છે. કદાચિત્‌ આહાર કરવાથી તેનું પરિણમન પણ કદાચિત્‌ જ કરે છે–સદા નહીં, કેમકે તેઓ અલ્પાહારી હોય છે. એજ પ્રકારે તેઓ કદાચિત્‌ ઉચ્છ્‌વાસ લે છે અને કદાચિત્‌ નિઃશ્વાસ લે છે કેમકે લઘુકાય નારક મહાકાય નારકોની અપેક્ષાએ અલ્પ દુઃખવાળા હોય છે, તેથી જ નિરન્તર ઉચ્છ્‌વાસ–નિઃશ્વાસ નથી લેતા પણ વચમાં અન્તર રાખીને લે છે.

ઉપસંહાર કરતા કહે છે–એ હેતુથી એવું કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન આહાર-વાળા, સમાન શરીરવાળા તેમજ સમાન ઉચ્છ્‌વાસવાળા તથા નિઃશ્વાસવાળા નથી હોતા.

શબ્દાર્થ-(नेरइयाणं भंते ! सव्वे समकम्मा) ? હે ભગવન્! નારક શું બધા સમાન કર્મવાળા હોય છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) કયા હેતુથી ભગવન્ ! એવું કહેવાય છે ? (नेरइया सव्वे नो समकम्मा ?) નારક બધા સમાન કર્મવાળા નથી ? (गोयमा ! नेरइया दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારનાં કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य पूर्वोत्पन्न- અને પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન-પછીથી ઉત્પન્ન થયેલા (तत्थणं जे ते पुव्वोववन्नगा) તેમાં જે પૂર્વોત્પન્ન છે (तेणं अप्पकम्मतरागा) તેઓ અપેક્ષાકૃત અલ્પકર્મવાળા છે (तत्थणं जे ते पच्छोववन्नगा) તેઓમાં જે પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન થયા છે (ते णं महाकम्मतरागा) તેઓ ઘણા કર્મોવાળા છે (से तेणट्ठेणं गोयमा) હે ગૌતમ! એ હેતુથી (एवं वुच्चइ) એવું કહેવાય છે (नेरइया णो सव्वे समकम्मा) નારક બધા સમાન કર્મવાળા નથી હોતા.

(नेरइयाणं भंते ! सव्वे समवन्ना) હે ભગવન્ ! શું બધા નારક સમાન વર્ણવાળા છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. (से केणट्ठेणं भंते) હે ભગવન્! શા કારણથી (नेरइया नो सव्वे समवन्ना ?) નારક સમાન વર્ણવાળા નથી ? (गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नता) હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य) પૂર્વોત્પન્ન અને પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન (तत्थणं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धवन्नतरागा) તેઓમાં જે પૂર્વોત્પન્ન છે, તેઓ અધિક વિશુદ્ધ વર્ણવાળા હોય છે (तत्थणं जे ते पच्छोववन्नगा ते णं अविसुद्धवण्णतरागा) તેઓમાં જે પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ અવિશુદ્ધ વર્ણવાળા હોય છે (से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે (नेरइया नो सव्वे समवन्ना) બધા નારક સમાન વર્ણવાળા નથી (एवं) એ પ્રકારે (जहेव वन्नेण भणिया) જેવા વર્ણથી કહ્યા (तहेव) એજ પ્રકારે (लेसासु विसुद्धलेसतरागा) લેશ્યાઓમાં અધિક વિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા (अविसुद्ध लेसतरागा य) અને અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા (भाणियव्वा) કહેવા જોઈએ.

(नेरइयाणं भंते ! सव्वे समवेयणा ?) હે ભગવન્! બધા નારક સમાન વેદનાવાળા છે ? (गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ) શા હેતુથી કહેવાય છે (नेरइया णो सव्वे समवेयणा) નારક બધા સમાન વેદનાવાળા નથી ? (गोयमा ! नेरइया दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सन्निभूया य असन्निभूया य) સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞિભૂત (तत्थणं जे सन्निभूया तेणं महा वेयणतरागा) તેઓમાં જે સંજ્ઞિભૂત છે, તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે (तत्थणं जे ते असन्निभूया तेणं अप्पवेयणतरागा) તેઓમાં જે અસંજ્ઞિભૂત છે તેઓ અલ્પવેદનાવાળા છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ હેતુથી ગૌતમ ! એવું કહેલું છે (नेरइया नो

सव्वे समवेयणा) બધા નારક સમવેદનાવાળા નથી હોતા

ટીકાર્થ-નારક શું સમાન કર્મવાળા છે, ઈત્યાદિ વિષયોનું નિરૂપણ અહીં કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્! શું બધા નારકો સમાન કર્મવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સંગત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! કયા કારણથી એવું કહેલું છે કે બધા નારક સમાન કર્મવાળા નથી હોતા ?

શ્રી ભગવાન્-હે-ગૌતમ ! નારક જીવ બે પ્રકારના છે-પૂર્વોત્પન્ન જે પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેઓ પૂર્વોત્પન્ન અને જે પછીથી ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન તેઓમાંથી જે પહેલા ઉત્પન્ન થઈ ચૂકયા છે, તે અલ્પ કર્મવાળા હોય છે, કેમકે જેને ઉત્પન્ન થયે અપેક્ષાકૃત અધિક સમય વ્યતીત થઈ ચૂકેલ છે, તેઓ નરકાયુ, નરકગતિ તથા અસાતા વેદનીય આદિની ઘણી નિર્જરા કરી ચૂકયા છે, તેમના તે કર્મ થોડા જ શેષ રહ્યાં છે એ કારણે પૂર્વોત્પન્ન નારક અલ્પ કર્મવાળા કહેલ છે, પરન્તુ જે નારક બાદમાં ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ મહાકર્મવાળા હોય છે, કેમકે તેમનું નરકાયુ, નરકગતિ તથા અસાતા વેદનીય આદિ કર્મ થોડાં જ નિર્જીર્ણ થયાં છે, ઘણા બધાં બાકી છે, એ કારણે તેઓ અપેક્ષાકૃત મહાકર્મવાળા છે

એ કથન સમાન સ્થિતિવાળા નારકોની અપેક્ષાએ જ સમજવું જોઈએ. અન્યથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કોઈ ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા નારકના આયુષ્યનો ઘણો ભાગ નિર્જીર્ણ થઇ ગએલ હોય અને એક પલ્યોપમ જ શેષ રહી ગયો હોય અને તે સમયે કોઇ જઘન્ય દશ હજારની સ્થિતિવાળા બીજા નારક ઉત્પન્ન થાય તો આ પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન નારકની અપેક્ષાએ તે પૂર્વોત્પન્ન નારક પણ મહાન્ કર્મવાળા જ હોય છે.

હવે પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરે છે-એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન કર્મવાળા નથી હોતા.

શ્રી ગૌતતસ્વામી-હે ભગવન્! શું બધા નારક સમાન વર્ણવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-શા કારણથી એવું કહ્યું છે કે બધા નારક સમાન વર્ણવાળા નથી ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારક જીવ બે પ્રકારના છે-પૂર્વોત્પન્ન અને પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન તેઓમાંથી જે નારક પૂર્વોત્પન્ન છે, અર્થાત જેમને ઉત્પન્ન થયે અપેક્ષાકૃત અધિક સમય વ્યતીત થઈ ગયો છે, તેઓ વિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. નારક જીવોમાં અપ્રશસ્ત વર્ણ નામ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અનુભાગનો ઉદય હોય છે. પૂર્વોત્પન્ન નારકોના એ અશુભ અનુભાગનો ઘણો ભાગ નિર્જીર્ણ થઇ જાય છે અને સ્વલ્પ શેષ રહે છે. વર્ણ નામ કર્મ

પુદ્ગલ વિપાકની પ્રકૃતિ છે, તેથી જ પુર્વોત્પન્ન નારક વિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. નારકોમાં જે પશ્ચાત્-ઉત્પન્ન નારક છે. તેઓ અવિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. કેમકે તેમના અશુભ નામ કર્મના અશુભ તીવ્ર અનુભાગ કે જે ભવનુકારણ હોય છે. તેનો ઘણો ભાગ નિર્જીર્ણ નથી હોતો, પણ થોડા ભાગની જ નિર્જરા થઈ હોય છે. એ કારણે પછીથી ઉત્પન્ન નારક અવિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. આ કથન જ સમાન સ્થિતિવાળા નારકોની અપેક્ષાથી જ સમજવું જોઈએ. નહીં તો પૂર્વોક્ત આપત્તિ અહીં પણ આવશે હવે પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરે છે-હે ગૌતમ ! આ હેતુથી એમ કહેવાય છે કે બધા નારકો સમાન વર્ણવાળા નથી હોતા.

જેમ વર્ણની અપેક્ષાએ નારકોને વિશુદ્ધતર અને અવિશુદ્ધતર કહ્યાં છે. તેમજ લેશ્યાની અપેક્ષાએ પણ કહી લેવું જોઈએ. તેનો અભિલાપ આ રીતે થશે-ભગવન્ શું બધા નારક સમાન લેશ્યાવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી તેનું કારણ એ છે કે પૂર્વોત્પન્ન નારક વિશુદ્ધતર લેશ્યાવાળા હોય છે. કેમકે તેઓ પ્રશસ્ત લેશ્યા દ્રવ્યોના ઘણા ભાગને પુનઃ પુનઃ અનુભવ કરીને નિર્જીર્ણ કરી દે છે. એ કારણે તેઓ વિશુદ્ધતર લેશ્યાવાળા હોય છે, કેમકે તેમના અપ્રશસ્ત લેશ્યા દ્રવ્યોની અલ્પ માત્રામાં નિર્જરા થઈ જાય છે. તેમના ઘણા બધા અપ્રશસ્ત લેશ્યા દ્રવ્ય શેષ રહી જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું બધા નારક સમાન વેદનાવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન વેદનાવાળા નથી હોતા ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના કહેલાં છે-સંજ્ઞિભૂત અને અસંજ્ઞિભૂત જે જીવ પહેલાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય હતા અને ફરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેઓ સંજ્ઞિભુત નારક કહેવાય છે અને જે તેમનાથી વિપરીત હોય તેઓ અસંજ્ઞિભૂત કહેવાય છે. આ બન્ને પ્રકારના નારકોમાં જે નારક સંજ્ઞિભૂત હોય છે, તેઓ અપેક્ષા કૃત મહાન્ વેદનાવાળા હોય છે. કેમકે જે સંજ્ઞી હતા, તેઓએ ઉત્કૃષ્ટ અશુભ અધ્યવસાયના દ્વારા અત્યન્ત અશુભ કર્મોનો બન્ધ કર્યો છે અને તેઓ મહાન્ નરકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેનાથી વિપરીત જે નારક અસંજ્ઞિભૂત છે, તેઓ અલ્પતર વેદનાવાળા હોય છે. અસંજ્ઞી જીવ નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અને દેવગતિમાંથી કોઈપણ ગતિનું બન્ધન કરી શકે છે, તેથી જ તેઓ નરકાયુનો બન્ધ કરીને નરકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ અતિતીવ્ર અધ્યવસાય ન હોવાના કારણે રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં, અતિતીવ્રવેદના જેમાં ન હોય એવા નરકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમની સ્થિતિ પણ અલ્પ હોય છે. એ કારણે તેઓ

અલ્પ વેદનાવાળા હોય છે. ઉપસંહાર કરતા કહે છે-હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એવું કહેલું છે કે બધા નારક સમાન વેદનાવાળા હોતાં નથી. ॥ સૂ. ૧ ॥

નૈરયિકોં કે સમાન ક્રિયાદિ કા નિરૂપણ

સમાન ક્રિયાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(नेरइयाणं भंते ! सव्वे समकिरिया ?) હે ભગવન્ ! શું બધા નારક સમાન ક્રિયાવાળા છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! શા કારણથી એવું કહેલું છે કે (नेरइया णो सव्वे समकिरिया ?) નારક બધા સમાન ક્રિયાવાળા નથી (गोयमा ! नेरइया तिविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક ત્રણ પ્રકારના છે. (तं जहा) તે આ પ્રકારે (सम्मद्दिट्ठी, मिच्छद्दिट्ठि, सम्म-मिच्छद्दिट्ठि) સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ (तत्थणं जे ते सम्मद्दिट्ठि) તેઓમાં જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે (तेसिंणं) તેઓને (चत्तारि किरिआओ कज्जंति) ચાર ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (आरंभिया) આરંભિકી (परिग्गहिया) પારિગ્રહિકી (मायावत्तिया) માયા પ્રત્યયા (अपच्चक्खाणकिरिया) અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા (तत्थणं जे ते मिच्छादिट्ठी) તેઓમાં જે મિથ્યાદષ્ટિ છે (जे सम्मामिच्छादिट्ठी) જે સમ્યગ્મિથ્યા દષ્ટિ છે (तेसिणं नियताओ पंच किरियाओ कज्जंति) તેમની નિશ્ચયથી પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે (त जहा-आरंभिया परिग्गहिया-मायावत्तिया-अपच्चक्खाण किरिया, मिच्छादंसणवत्तिया) તે આ પ્રકારે-આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા, મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા (से तणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એમ કહેવાય છે (नेरइयाओ नो सव्वे समकिरियाओ) નારક બધા સમાન ક્રિયાવાળા નથી હોતા

(नेरइयाओ भंते ! सव्वे समाउआ सव्वे समोववण्णगा) હે ભગવન્ ! બધા નારક સમાન આયુવાળા છે અને શું બધા સમાન ઉત્પન્ન થવાવાળા છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइया णो सव्वे समाउआ ?) શા કારણથી હે ભગવન્ ! એમ કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન આયુવાળા નથી (गोयमा ! नेरइया चउव्विहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક ચાર પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अत्थेगइया समाउआ) કોઈ-કોઈ સમાન આયુવાળા (समोववन्नगा) સમાન ઉત્પત્તિવાળા (अत्थेगइया समाउआ विसमोववन्नगा) કોઈ કોઈ સમાન આયુવાળા અને વિષમ ઉત્પત્તિવાળા (अत्थेगइया विसमाउआ समोववन्नगा) કોઈ-કોઈ વિષમ આયુવાળા અને સમાન ઉત્પત્તિવાળા (अत्थेगइया विसमाउआ विसमोववन्नगा) કોઈ-કોઈ વિષમ આયુવાળા અને વિષમ ઉત્પત્તિવાળા (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइया नो सव्वे समाउआ, नो सव्वे समोववन्नगा) એ કારણે હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન

આયુવાળા અને સમાન ઉત્પત્તિવાળા નથી હોતા

ટીકાર્થ-હવે નૈરયિકોની સમાન ક્રિયા આદિની પ્રરૂપણા કરાય ને-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! શું બધાં નારકો સમાન ક્રિયાવાળા હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ બધા નારક સમાન ક્રિયાવાળા હોય એવી વાત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્! શા કારણે એમ કહેવાય છે કે બધા નરક સમાન ક્રિયાવાળા નથી ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! નારક જીવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા હોય છે (૧) સમ્યગ્દષ્ટિ (૨) મિથ્યાદૃષ્ટિ અને (૩) સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ આ ત્રણ પ્રકારના નારકોમાં જે સમ્યગ્દષ્ટિ નારક છે તેમને ચાર ક્રિયાઓ થાય છે. તે ચારક્રિયાઓ આ રીતે છે-(૧) આરંભિકી (૨) પારિગ્રાહિકી (૩) માયાપ્રત્યયા અને (૪) અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા. જીવ હિંસાકારી વ્યાપાર, આરંભ કહેવાય છે. આરંભથી થનારી ક્રિયા તે આરંભિકી ક્રિયા કહેવાય છે. ધર્મના સાધનોથી ભિન્ન પદાર્થોને સ્વીકારવા અને ધર્મોના સાધનોમાં મૂર્છા રાખવી તે પરિગ્રહ છે. તેના નિમિત્તે થનારી પારિગ્રહિકી ક્રિયા છે. માયા અર્થાત્ કપટ આદિના કારણે થનારી ક્રિયા માયાપ્રત્યયા ક્રિયા છે. એજ પ્રકારે અપ્રત્યાખ્યાનથી અર્થાત્ અવિરતિ-આસક્તિ-અગર અનાસક્તિના અભાવથી કરાતી ક્રિયા અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા છે.

પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના નારકોમાંથી જે નારક મિથ્યાદષ્ટિ છે તથા જે મિશ્રદષ્ટિ (સમ્યગ્મિથ્યા દષ્ટિ) છે તેમને નિશ્ચિત રુપથી પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે. તે પાંચ ક્રિયાઓ આ છે-(૧) આરંભિકી (૨) પારિગ્રહિકી (૩) માયાપ્રત્યયા (૪) અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા અને (૫) મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા. તેમાંથી ચાર ક્રિયાઓના અર્થ પહેલા કહી દિધેલ છે. મિથ્યાદર્શન રૂપ પ્રત્યય અર્થાત્ કારણથી થનારી ક્રિયા મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા કહેવાય છે. યદ્યપિ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ કર્મબન્ધનના કારણ છે, એ પ્રસિદ્ધ જ છે, તો પણ અહીં આરંભ અને પરિગ્રહ પદોથી યોગનું ગ્રહણ કરાયું છે અને યોગ આરંભ પરિગ્રહરૂપ હોય છે, તેથી કોઈ દોષ નથી સમજવાનો. હવે ઉપસંહાર કરે છે-હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એવું કહેલું છે કે બધા નારક સમાન ક્રિયાવાળા નથી હોતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું બધા નારક સમાન આયુવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શા કારણથી એવું કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન આયુવાળા નથી ?

શ્રી ભગવાન્- હે ગૌતમ ! નારક જીવ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે-જેમકે (૧) કોઈ-કોઈ નારક સમાન આયુવાળા અને સાથે-સાથે ઉત્પત્તિવાળા હોય છે (૨) કોઈ સમાન આયુવાળા અને વિષમ અર્થાત્ પાછળથી ઉત્પત્તિવાળા હોય છે (૩) કોઇ-કોઈ વિષમ આયુવાળા અને સમઉત્પત્તિવાળા હોય છે અને (૪) કોઈ કોઈ વિષમ આયુવાળા અને વિષમ અર્થાત્ આગળ પાછળ ઉત્પત્તિવાળા હોય છે.

જે નારકોના આયુ બરાબર હોય, જેમકે દશ દશ હજારનું હોય અને જે એક જ સાથે ઉત્પન્ન થયા હોય, તેઓ સમાયુષ્ક અને સમોત્પન્ન કહેવાય છે. આ પ્રથમ ભંગ થયો.

જેમનું આયુ તો બરાબર હોય પરન્તુ જે એક સાથે ઉત્પન્ન ન થઈને આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થયેલ હોય, તેઓ સમાયુષ્ક વિષમોત્પન્ન કહેવાય છે. આ બીજો ભંગ થયો.

જે નારકોનું આયુનો સમાન ન હોય, જેમકે કોઈનું દશ હજાર વર્ષનું અને કોઈનું પંદર હજાર વર્ષનું હોય, પરંતુ જે એક સાથે ઉત્પન્ન થાય તે વિષમાયુષ્ક અને સમોત્પન્ન કહેવાય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે.

જેમનું આયુ પણ બરાબર ન હોય અને જે આગળ પાછળ ઉત્પન્ન થયેલ હોય તેઓ વિષમાયુષ્ક અને વિષમોત્પન્ન છે. આ ચોથો ભંગ છે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે-ગૌતમ ! એ કારણે એમ કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન આયુવાળા નથી હોતાં અને સમાન ઉત્પત્તિવાળા પણ નથી હોતાં

ભવનપતિદેવોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણમ્

ભવનપતિના આહારાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(असुरकुमाराणं भंते ! सव्वे समाहारा ?) હે ભગવન્ ! બધા અસુરકુમાર સમાન આહારવાળા થાય છે? (एवं) એ પ્રકારે (सव्वे वि) બધા (पुच्छा) પ્રશ્ન (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! શા કારણથી એમ કહેવાય છે (जहा नेरइया) નારકોના સમાન

(असुरकुमाराणं भंते ! सव्वे समकम्मा ?) હે ભગવન્ ! બધા અસુરકુમાર સમાન કર્મ વાળા છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?) હે ભગવન્ ! શા કારણથી એમ કહેવાય છે ? (गोयमा ! असुरकुमारा दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર બે પ્રકારના કહેલા છે ? (तं जहा) તે આ પ્રકારે (पुव्वोववन्नगा य पच्छोववण्णगा य) પૂર્વોત્પન્ન અને પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન (तत्थणं जे ते पुव्वोववन्नगा) તેમાં જે પૂર્વોત્પન્ન છે (तेणं महाकम्मा) તેઓ મહા કર્મવાળા છે (तत्थणं जे ते पच्छोववन्नगा) તેઓમાં જે પછીથી ઉત્પન્ન થયેલ છે (तेणं अप्प कम्मा) તેઓ અલ્પ કર્મવાળા છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ કારણે ગૌતમ ! એવું કહેવાયું છે (असुरकुमारा णो सव्वे समकम्मा) અસુર

કુમાર બધા સમાન કર્મવાળા હોતા નથી (एवं वन्न लेस्साए पुच्छा) એજ પ્રકારે વર્ણ અને લેશ્યાની પૃચ્છા (तत्थणं जे ते पुव्वोववन्नगा) તેમાં જે પૂર્વોત્પન્ન છે (तेणं अविसुद्ध वन्न-तरा) તેઓ અવિશુદ્ધ વર્ણવાળા હોય છે (तत्थणं जे ते पच्छोववन्नगा) તેઓમાં જે પાછ-ળથી ઉત્પન્ન થયેલ છે (तेणं विसुद्धवण्णतरगा) તેઓ વિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! એ કારણથી એવું કહેવાય છે કે (असुरकुमाराणं सव्वे णो समवन्ना) બધા અસુરકુમાર સમાન વર્ણવાળા નથી હોતા (एवं लेस्साए वि) એ પ્રકારે લેશ્યા વિશે પણ (वेयणाए जहा नेरइया) વેદનાથી નારકોની સમાન (अवसेसं) શેષ કથન (जहा नेरइयाणं) જેવા નારકોના (एवं जाव थणियकुमारा) એ જ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમાર

ટીકાર્થ–હવે અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયોની સમાનાહાર આદિ નવ પદોને લઈને પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું બધા અસુરકુમાર સમાન આહારવાળા હોય છે? એ પ્રકારે શું બધા સમાન શરીરવાળા અને સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સંગત નથી. બધા અસુરકુમાર સમાન આહારવાળા, સમાન શરીરવાળા અને સમાન ઉચ્છ્વાસ–નિઃશ્વાસવાળા નથી હોતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા કારણથી એમ કહેવાય છે કે બધા અસુરકુમાર સમાન આહારવાળા નથી હોતા, સમાન શરીરવાળા નથી હોતા, તથા સમાન ઉચ્છ્વાસ–નિઃશ્વાસવાળા નથી હોતા ?

શ્રી ભગવન્–જેમ પહેલાં નારકોના વિષયમાં પ્રરૂપણા કરી છે, એ પ્રકારે અસુરકુમારોના વિષયમાં પણ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ, અર્થાત્ જેમ કોઈ નારક મહાશરીર અને કોઈ અલ્પ શરીર હોય છે, મહાશરીર નારક ઘણા પુદ્દગલોનો આહાર કરે છે, ઉચ્છ્વાસના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે અને નિઃશ્વાસના રૂપમાં ત્યાગે છે તથા લઘુકાય નારક અલ્પતર પુદ્દગલોનો આહાર કરે છે, અલ્પતર પુદ્દગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે અને અલ્પતર પુદ્-

ગલોને નિ:શ્વાસરૂપમાં ત્યાગે છે, તેથી જ તેઓ સમાન આહારવાળા, સમાન શરીરવાળા અને સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા નથી હોતા. એજ પ્રકારે કોઈ કોઈ અસુરકુમાર મહાકાય હોય છે, કોઈ કોઈ લઘુકાય હોય છે. જે મહાકાય છે તેઓ ઘણા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, અને ઘણા પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, અને નિઃશ્વાસના રૂપમાં ત્યાગે છે. તથા જે અસુરકુમાર લઘુકાય છે તેઓ અલ્પતર પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, અલ્પતર પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે, અલ્પતર પુદ્ગલોને નિઃશ્વાસરૂપમાં ત્યાગે છે. તેથી જ તેઓ પણ સમાન આહારવાળા નથી હોતા. સમાન ઉચ્છ્વાસવાળા–નિઃશ્વાસવાળા પણ નથી હોતા.

અહીં એ સમજી લેવું જોઈએ કે અસુરકુમારોનું અધિકથી અધિક મોટું શરીર સાત હાથનું હોય છે. ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણ છે. જઘન્ય પ્રમાણ આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણવો જોઈએ. ઉત્તર વૈક્રિયની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજન અને જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગનું તેમના શરીરનું પ્રમાણ હોય છે. એ પ્રકારે જે અસુરકુમાર જેટલા મોટા શરીરવાળા હોય છે તેઓ તેટલા અધિક પુદ્ગલોને આહારના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે અને જે જેટલા લઘુ શરીરવાળા છે, તેઓ તેટલાજ ઓછા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ઈત્યાદિ સમજી લેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું બધા અસુરકુમાર સમાન કર્મવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ આ વાત યુક્તિ સંગત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શા કારણે એમ કહેવાય છે કે બધા અસુરકુમાર સમાન કર્મવાળા નથી હોતાં?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર બે પ્રકારના હોય છે–પૂર્વોત્પન્ન અર્થાત્ પહેલા પેદા થનારા અને પશ્ચાદુત્પન્ન અર્થાત્ પાછીથી ઉત્પન્ન થનારા. તેમના વિષયમાં નારકોની અપેક્ષાએ વિપરીત પ્રતિપાદન કરાય છે–કહેલા બન્ને પ્રકારના અસુરકુમારોમાં જે પૂર્વોત્પન્ન છે, તેઓ મહાકર્મવાળા હોય છે અને જે પશ્ચાદુત્પન્ન છે અર્થાત્ પાછળથી પેદા થયેલ છે, તેઓ અલ્પકર્મવાળા હોય છે.

શંકા–નારકોના વિષયમાં કહ્યું હતુ કે જે નારક પૂર્વોત્પન્ન હોય છે તેઓ અલ્પકર્મા હોય છે અને જે પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન છે તેઓ મહાકર્મા હોય છે, પરન્તુ અસુરકુમાર જે પૂર્વોત્પન્ન હોય છે, તેઓને મહાકર્મા કહેલ છે અને જે પશ્ચાદુત્પન્ન છે તેઓને અલ્પકર્મા કહેલ છે, આ વિષમતાનું શું કારણ છે?

તેનું સમાધાન–અસુરકુમાર પોતાના ભવનો ત્યાગ કરીને અગરતો તિર્યચયોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા મનુષ્ય યોનિમાં, તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થનારાઓમાંથી કોઈ કોઈ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગર વનસ્પતિકાયમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને જે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અકર્મ ભૂમિમાં અને સંમૂચ્છિંમ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન નથી થતાં. ત્યાં આગળ છ મહીનાનું આયુ શેષ રહે ત્યારે પરભવ સંબંધી આયુનું બન્ધન

કરે છે. પરભવ સંબંધી આયુના બન્ધના સમયે એકાન્ત તિર્યંચ યોગ્ય અથવા એકાન્ત મનુષ્ય યોગ્ય પ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરે છે. એ કારણે પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર મહાકર્મવાળા હોય છે. પરન્તુ જે અસુરકુમાર પછીથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને હજુ સુધી પરભવનું આયુ નથી હોતું અને તિર્યંચ કે મનુષ્યને યોગ્ય પ્રકૃતિયોનો ઉપચય કર્યો હોતો નથી. એ કારણે તેઓ અલ્પતર કર્મવાળા હોય છે. હવે પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરે છે હે ગૌતમ- એ કારણે એવું કહેવાય છે કે બધા અસુરકુમાર સમાન કર્મવાળા નથી હોતા.

જેવો સમાન કર્મના વિષયમાં પ્રશ્ન કરાયેલ છે, એજ પ્રકારે વર્ણ અને લેશ્યાના સમ્બન્ધમાં પણ પ્રશ્ન સમજી લેવો જોઈએ, જેમકે-શું બધા અસુરકુમાર સમાન વર્ણવાળા હોય છે ? ઉત્તર-ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. ગૌતમસ્વામી શા કારણથી એમ કહેવાય છે કે બધા અસુરકુમાર સમાન વર્ણવાળા નથી હોતા ?

શ્રી ભગવાન્- 'અસુરકુમાર બે પ્રકારના હોય છે-પૂર્વોત્પન્ન અને પશ્ચાદુત્પન્ન જે પૂર્વોત્પન્ન છે તેઓ અવિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે, જે પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન છે તેઓ વિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. પૂર્વોક્ત નારકોથી અસુરકુમારોમાં આ જે વિષમતા છે, તેનું કારણ એ છે-અસુરકુમારોમાં, ભવના કારણે પ્રશસ્ત વર્ણ નામ કર્મના તીવ્ર શુભ અનુભાગનો ઉદય થાય છે. પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમારોનો તે શુભ અનુભાગ ઘણો ખરો ક્ષય થઈ ગએલો છે. એ કારણે પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર અવિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે, પરન્તુ જે અસુરકુમારો પછીથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમના વર્ણ નામ કર્મનો શુભ અનુભાગનો બહુભાગ ક્ષીણ નથી થયો હોતો-તેનો અધિકાંશ વિદ્યમાન હોય છે. તેથી જ તેઓ વિશુદ્ધતર વર્ણવાળા હોય છે. એ કારણે હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે બધા અસુરકુમાર સમાન વર્ણવાળા નથી હોતા.

વર્ણના સમાન અસુરકુમારોની લેશ્યા પણ સમજવી જોઈએ. એ પ્રકારે પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર અવિશુદ્ધતર લેશ્યાવાળા હોય છે અને પશ્ચાત્-ઉત્પન્ન થયેલ અસુરકુમાર વિશુદ્ધતર લેશ્યાવાળા હોય છે. એનું કારણ એ છે કે જે અસુરકુમાર પહેલા ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેઓએ પોતાની ઉત્પત્તિના સમયથી જ તીવ્ર અનુભાગવાળા લેશ્યા દ્રવ્યોને ભોગવી ભોગવીને તેમનો ઘણો ભાગ ક્ષય કરી નાખેલ હોય છે. હવે તેમના મન્દ અનુભાગવાળા અલ્પ લેશ્યા દ્રવ્ય જ શેષ રહે છે. એ કારણે પૂર્વોત્પન્ન અસુરકુમાર અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા હોય છે અને પશ્ચાત્ ઉત્પન્ન તેમનાથી વિપરીત હોવાને કારણે વિશુદ્ધતર લેશ્યાવાળા હોય છે.

વેદનાના વિષયમાં પણ અસુરકુમારોની વક્તવ્યતા નારકોના સમાન સમજવી જોઈએ. શેષ અર્થાત્ ક્રિયા અને આયુનું સ્વરૂપ પણ નારકોના સદૃશ જ કહેવું જોઈએ. અને જેવી પ્રરૂપણા અસુરકુમારોની કરેલી છે, તેવી જ નાગકુમારોની, સુવર્ણકુમારોની, અગ્નિકુમારોની વિદ્યુત્કુમારોની, ઉદધિકુમારોની, દ્વીપકુમારોની, દિક્કુમારોની પવનકુમારોની તથા સ્તનિત-કુમારોની કરવી જોઈએ.

પૃથ્વીકાયાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(पुढविकाइया आहार कम्मवण्णलेस्साहिं जहा नेरइया) પૃથ્વીકાયિક આહાર કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાથી નારકોના સમાન (पुढविकाइया सव्वे समवेयणा ?) શુ બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન વેદનાવાળા છે? (हंता गोयमा ! सव्वे समवेयणा) હા ગૌતમ ! બધા સમાન વેદનાવાળા છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-पुढविकाइया सव्वे समवेयणा ?) હે ભગવન્! શા કારણે એમ કહેવાય છે કે બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન વેદનાવાળા છે (गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे असन्नी) હે ગૌતમ ! બધા પૃથ્વીકાયિક અસંજ્ઞી છે (असन्निभूयं, अणियंय वेयणं वेयंति) અસંજ્ઞિભૂત અનિયત વેદના ભોગવે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे समवेयणा) એ કારણે હે ગૌતમ ! બધા પૃથ્વીકાયિક સમવેદનાવાળા થાય છે

(पुढविकाइयाणं भंते ! सव्वे समकिरिया ?) હે ભગવન્ ! બધા પૃથ્વીકાયિક શું સમાન ક્રિયાવાળા હોય છે ? (हंता गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे समकिरिया) હા ગૌતમ ! બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન ક્રિયાવાળા હોય છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-पुढविकाइया सव्वे समकिरिया) હે ભગવન્ શા કારણથી એમ કહેવાય છે કે બધા પૃથ્વીકાદિક સમાન ક્રિયાવાળા છે ? (गोयमा ! पुढविकाइया सव्वे) હે ગૌતમ ! બધા પૃથ્વીકાયિક (माइ मिच्छादिट्ठी) માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે (तेसिं णियइयाओ पंचकिरियाओ कज्जंति) તેમને નિશ્ચયથી પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा आरंभिया, परिग्गहिया, मायावत्तिया, अपच्चक्खाणकिरिया, मिच्छादंसणवत्तिया य) તેઓ આ પ્રકારે-આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ કારણથી ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે (पुढविकाइया सव्वे समकिरिया) પૃથ્વીકાયિક બધા સમાન ક્રિયાવાળા છે (जाव चउरिंदिया) યાવત્ ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્ત

(पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા (जहा नेरइया) નારકોની સમાન (नवरं) વિશેષ (किरियाहिं) ક્રિયાઓથી (सम्मदिट्ठी) સમ્યગ્દૃષ્ટિ (मिच्छदिट्ठी) મિથ્યાદૃષ્ટિ (सम्मा मिच्छदिट्ठी) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ-મિશ્રદૃષ્ટિ (तत्थणं जे ते सम्मदिट्ठी) તેઓમાં જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે (ते दुविहा पण्णत्ता) તેઓ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा-असंजताय संजयासंजयाय) અસંયત અને સંયતાસંયત (तत्थणं जे ते संजतासंजता) તેઓમાં જે સંયતા સંયત અર્થાત્ દેશ સંયમી છે (तेसिणं तिन्नि किरियाओ कज्जंति) તેઓને ત્રણ ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा-आरंभिया, परिग्गहिया, मायावत्तिया) તે આ પ્રકારે-આરંભિકી પારિગ્રાહિકી, માયાપ્રત્યયા (तत्थणं जे असंयता) તેઓમાં જે અસંયત છે (तेसिणं चत्तारि किरिया कज्जंति) તેમને ચાર ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा-आरंभिया, परिग्गहिया, मायाव

त्तिया–अपच्चक्खाणकिरिया) તે આ પ્રકારે–આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા (तत्थणं जे ते मिच्छादिट्ठी) તેઓમાં જે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે (जे य सम्मामिच्छा दिट्ठी) અને જે મિશ્ર દૃષ્ટિ છે (तेसिणं णियइयाओ) તેમને નિશ્ચયથી (पंचकिरियाओ कज्जंति) પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (आरंभिया) આરંભિકી (परिग्गहिया) પારિગ્રાહિકી (मायावत्तिया) માયા પ્રત્યયા (अपच्चक्खाण किरिया) અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા (मिच्छादंसणवत्तिया) મિથ્યા દર્શન પ્રત્યયા (सेसं तं चेव) શેષ તેમજ

ટીકાર્થ–હવે પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવોની સમાન આહાર આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

આહાર, કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યાની અપેક્ષાએ જે પ્રકારે નારકોનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેજ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોની પ્રરૂપણા સમજી લેવી જોઈએ તેથી જ નારકોના આહાર આદિ ચારેના સમ્બન્ધમાં જેવું કથન છે, તેવું જ પૃથ્વીકાયિકોનું કથન કરવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું બધા પૃથ્વીકાયિક સમવેદનાવાળા છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! હા, બધા પૃથ્વીકાયિક સમવેદનાવાળા હોય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શા કારણે એમ કહ્યું કે બધા પૃથ્વીકાયિક સમવેદનાવાળા છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! બધા પૃથ્વીકાયિક અસંજ્ઞી અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા અમનસ્ક હોય છે. તેઓ અસંજ્ઞીભુત અને અનિયત વેદનાનો અનુભવ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે વેદનાનો અનુભવ કરવા છતાં પણ તેઓ નથી સમજી શકતા કે આ મારા પૂર્વોપાર્જિત અશુભકર્મોનું પરિણામ છે, કેમકે તેઓ અસંજ્ઞી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન ક્રિયાવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હા, ગૌતમ! બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન ક્રિયાઓવાળા હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–શા કારણે એમ કહેવાય છે કે બધા નારક સમાન ક્રિયાઓવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! બધા પૃથ્વીકાયિક માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, તેમને નિશ્ચિત રૂપે પાંચે ક્રિયાઓ થાય છે, તેઓ આ પ્રકારે છે–આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા, એ કારણે હે ગૌતમ! એમ કહેવાય છે કે બધા પૃથ્વીકાયિક સમાન ક્રિયાઓવાળા છે.

પૃથ્વીકાયિકોના સમાન જ અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયો ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં સમાનવેદના અને સમાનક્રિયા આદિ કહેવું જોઈએ.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું કથન નારકોના સમાન સમજવું જોઈએ. પરન્તુ ક્રિયાઓમાં સમાનતા નથી. કોઈ–કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે

અને કોઈ સમ્યગમિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તેઓમાં જે સમ્યગદૃષ્ટિ હોય છે તેઓ પણ બે જાતના છે– અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને સંયતા સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ. એ બન્નેમાં જે સંયતા સંયત અર્થાત્ દેશ સંયત હોય છે, તેમની ત્રણ ક્રિયાઓ હોય છે, જેમકે આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી અને મયાપ્રત્યયા. તેઓમાં જે અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે, તેમની ચાર ક્રિયાઓ હોય છે, જેમકે–આરંભિકી પારિગ્રહિકી, માયા પ્રત્યયા અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. સમ્ય. ગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મિથ્યા-દૃષ્ટિ છે અને જે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેઓમાં નિયત રૂપથી પાંચ ક્રિયાઓ હોય છે. તે પાંચે ક્રિયાઓ આ પ્રકારે છે–આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા શેષ અર્થાત્ વર્ણ–લેશ્યા–વેદના આદિ બધું પૂર્વવત્ જાણવું જોઈએ.

મનુષ્યોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણ

મનુષ્યના સમાનાહારાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ- (मणुस्साणं भंते ! सव्वे समाहारा ?) હે ભગવન્! મનુષ્ય બધા સમાન આહાર વાળા છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ) શા કારણે એવું કહેવાય છે (मणुस्सा णो सव्वे समाहारा ?) બધા મનુષ્ય સમાન આહારવાળા નથી ? (गोयमा ! मणुस्सा दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! મનુષ્ય બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (महा सरीराय अप्पसरीराय) મહાન્ શરીરવાળા અને નાના શરીરવાળા છે (तत्थ णं जे ते महासरीरा) તેઓમાં જે મહાશરીરવાળા છે. (तेणं बहुतराए पोग्गले) તે ઘણા બધા પુદ્ગલોને (आहारेंति) આહાર કરે છે (जाव बहुतराए पोग्गले नीससंति) યાવત્ ઘણા પુદ્ગલો નો નિઃશ્વાસ લે છે (आहच्च) કદાચિત્ (आहारेंति) આહાર કરે છે. (जाव) યાવત્ (आहच्च नीससंति) કદાચિત્ નિઃશ્વાસ લે છે (तथ णं जे ते

अप्पसरीरा) તેઓમાં જે અલ્પ શરીરવાળા છે (तेणं अप्पतराए पोग्गले आहारेंति) તેઓ અલ્પતર પુદ્‌ગલોનો આહાર કરે છે (जाव अप्पतराए पोग्गले नीससंति) યાવત્ અલ્પતર પુદ્‌ગલોનો નિશ્વાસ લે છે (अभिक्खणं आहारेंति) વારંવાર આહાર કરે છે (जाव अभिक्खणं नीससंति) યાવત્ વારંવાર નિશ્વાસ લે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ કારણથી હે ગૌતમ! એવું કહેવાય છે કે (मणुस्सा सव्वे णो समाहारा) બધા મનુષ્ય સમાન આહારવાળા નથી (सेसं जहा नेरइयाणं) શેષ જેવું નારકોના કથન પ્રમાણે (नवरं किरियाहिं मणूसा तिविहा पण्णत्ता) વિશેષ એ છે કે ક્રિયાઓની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના હોય છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सम्मदिट्ठी) સમ્યગ્દૃષ્ટિ (मिच्छादिट्ठी) મિથ્યાદૃષ્ટિ (सम्मामिच्छादिट्ठी) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ (तत्थणं जे ते सम्मदिट्ठी) તેઓમાં જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે (ते तिविहा पण्णत्ता) તેઓ ત્રણ પ્રકારના છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (संयता, असंयता, संयतासंयता) સંયમી, અસંયમી અને સંયમાસંયમી (तत्थणं जे ते संयता) તેઓમાં જે સંયમી છે (ते दुविहा) તેઓ બે પ્રકારના છે

(तं जहा) તે આ પ્રકારે (सराग संयता) સરાગ સંયમી (वीयरागसंयता य) અને વીતરાગ સંયમી (तत्थणं जे ते वीतरागसंयता) તેઓમાં જે વીતરાગ સંયમી છે (तेणं अकिरिया) તેઓ ક્રિયા રહિત છે (तत्थणं जे ते सरागसंयता) તેઓમાં જે સરાગ સંયમી છે (ते दुविहा पण्णत्ता) તેઓ બે પ્રકારના છે (तं जहा पमत्तसंजता य अपमत्तसंजता य) તેઓ આ પ્રકારે-પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત (तत्थणं जे ते अपमत्त संजया तेसिं एगा मायावत्तिया किरिया कज्जइ) તેઓમાં જે અપ્રમત્ત સંયત છે, તેમની એક માયા પ્રત્યયા ક્રિયા થાય છે (तत्थणं जे ते पमत्त संजया तिसिं दो किरियाओ कज्जंति) તેઓમાં જે પ્રમત્ત સંયત છે, તેમની બે ક્રિયાઓ થાય છે (आरंभिया मायावत्तिया य) આરંભિકી અને માયાપ્રત્યયા (तत्थणं जे ते संजयासंजया तेसिं तिन्नि किरियाओ कज्जंति) તેઓમાં જે સંયતા સંયત છે તેમની ત્રણ ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा–आरंभिया, परिग्गहिया मायावत्तिया) આરંભિકી પારિગ્રહિકી માયા પ્રત્યયા (तत्थणं जे ते असंजया) તેઓમાં જે અસંયમી છે (तेसिं चत्तारि किरियाओ कज्जंति) તેમની ચાર ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा–आरंभिया, परिग्गहिया, मायावत्तिया, अपच्चक्खाणकिरिया) તે આ પ્રકારે–આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા

(तत्थणं जे ते मिच्छादिट्ठि जे सम्मामिच्छद्दिट्ठी) તેઓમાં જે મિથ્યાદષ્ટિ છે અને જે સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ છે (तेसिं नियइयाओ पंच किरियाओ कज्जंति) તેમનામાં નિયત રૂપથી પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે (तं जहा–आरंभिया, परिग्गहिया, मायावत्तिया, अपच्चक्खाण किरिया, मिच्छादंसणवत्तिया) તેઓ આ પ્રકારે–આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા, મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા (सेसं जहा नेरइयाणं) શેષ નારકોની સમાન

ટીકાર્થ–હવે મનુષ્યોના સમાહાર આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! શું બધા મનુષ્ય સમાન આહારવાળા છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ એવી વાત છે નહીં.

શ્રી ગૌતમ–હે ભગવાન્ શા કારણથી એમ કહેવાય છે કે બધા મનુષ્ય સમાન આહારવાળા નથી ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! મનુષ્ય બે પ્રકારના કહ્યા છે, જેમકે મહાશરીરી અને અલ્પ શરીર અર્થાત્ વિશાળ કાયાવાળા અને નાની કાયાવાળા, આ બન્નેમાંથી જે માણસ મહા શરીર હોય છે, તેઓ ઘણા બધા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, ઘણા બધા પુદ્ગલોને પરિ-ણત કરે છે, ઘણા બધા પુદ્ પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસના રૂપમાં ગ્રહણ કરે છે અને ઘણા બધા પુદ્ગલોને નિઃશ્વાસના રૂપમાં ત્યાગે છે. પરન્તુ દેવ કુરૂ આદિમાં યુગલિક મહા શરીર મનુષ્ય કદાચિત્ કવલાહાર કરે છે. કહ્યું પણ છે કે, તેમનો આહાર અષ્ટમભક્તથી થાય છે, અર્થાત્ વચમાં–વચમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ છોડીને તેઓ આહાર કરે છે. તેઓ કયારેક કયારેક જ ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ લે છે, કેમકે તેઓ બીજા માણસોની અપેક્ષાએ અત્યન્ત સુખી હોય છે, એ કારણે કયારેક કયારેક જ તેમનો ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ થવો સંભવિત છે.

તે મહાશરીર અને અલ્પ શરીર માણસોમાં જે અલ્પ શરીર માણસો છે તેઓ અલ્પતર પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, યાવત્ અલ્પતર પુદ્ગલોને પરિણત કરે છે, અલ્પતર પુદ્ગલોનો ઉચ્છ્વાસ–નિઃશ્વાસ લે છે અને સદા આહાર કરે છે યાવત્ સદૈવ તેમને પરિણત કરતા રહે છે. સદૈવ ઉચ્છ્વાસ લે છે, અને સદૈવ નિઃશ્વાસ ત્યાગતા રહે છે. કેમકે શિશુ અલ્પ શરીરવાળા હોય છે તો તેઓ વારંવાર થોડા થોડા આહાર લેતા રહેતા જોવામાં આવે છે તેથી અલ્પ શરીર સંમૂર્છિમ મનુષ્યોમાં સતત આહાર લેવો સંભવિત છે. ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ પણ અલ્પ શરીરોમાં નિરન્તર જોવામાં આવે છે, અતએવ તે પણ સુસંભવિત છે, કેમકે તેઓમાં પ્રાયઃ દુઃખની વિશેષતા હોય છે. હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે–હે ગૌતમ ! એ કારણથી એમ કહેવાય છે કે. બધા મનુષ્ય સમાન આહારવાળા નથી. શેષ, કર્મ, વર્ણ આદિનું કથન એજ પ્રકારે સમજી લેવું જોઈએ, જેવું નારકોના વિષયમાં કરાયેલું છે. પરન્તુ નારકોની અપેક્ષાએ ક્રિયાઓમાં કિંચિત્ વિશેષતા છે, તે આ પ્રકારે છે–મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના હોય છે, જેમકે સમ્યક્દષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્ય-ગ્મિથ્યા દષ્ટિ અર્થાત્ મિશ્રદષ્ટિ, આ ત્રણે પ્રકારના મનુષ્યોમાં જે મનુષ્ય સમ્યગ્દષ્ટિ છે,

તેઓ ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે, જેમકે, સંયમી, અસંયમી અને સંયમાસંયમી. તેમાં સંયમી મનુષ્ય બે પ્રકારના છે–સરાગ સંયમી અને વીતરાગ સંયમી. જેમના કષાયોનો ક્ષય અથવા ઉપશમ નથી થયેલો પરન્તુ જે સંયમી છે, તે સરાગ સંયમી કહેવાય છે. જેમના કષાયો પૂર્ણ રીતે ઉપશમ અથવા ક્ષય થઈ ગએલ છે, તેઓ વીતરાગ સંયમી કહેવાય છે, તેઓમાંથી વીતરાગ સંયમી મનુષ્ય અક્રિય હોય છે અર્થાત્ તેમનામાં કોઈ ક્રિયા થતી નથી કેમકે વીતરાગ હોવાના કારણે તેઓ આરંભ તથા અપરિગ્રહ આદિથી રહિત હોય છે. તેઓમાં જે સરાગ સંયમી હોય છે તેઓ બે પ્રકારના કહેલા છે–પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત, તેમનામાંથી અપ્રમત્ત સંયતોમાં એક માયા પ્રત્યયા ક્રિયા જ થાય છે, કેમકે તેઓ કદાચિત્ પ્રવચનની નિન્દાને દૂર કરવાને માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે. કેમકે તેમના કષાય પુરી રીતે ક્ષીણ નથી થયેલા. પણ તે પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયતોમાંથી જે પ્રમત્ત સંયત છે, તેઓમાં બે ક્રિયાઓ મળી આવે છે. આરંભિકી અને માયાપ્રત્યયા, પ્રમત્ત સંયત પ્રમાદ યોગના આરંભમાં પ્રવૃત્ત હોય છે. તેથી જ તેઓમાં આરંભિકી ક્રિયા સંભવિત છે અને ક્ષીણ કષાય ન હોવાના કારણે માયા પ્રત્યયા ક્રિયા પણ તેઓમાં મળી આવે છે. જે મનુષ્ય સંયતાસંયત છે; તેઓ ત્રણ ક્રિયાઓ કરે છે, જેમકે આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી અને માયાપ્રત્યયા અસંયતમનુષ્યોમાં ચાર ક્રિયાઓ થાય છે. તે આ પ્રકારે છે. આરંભિકી. પારિગ્રાહિકી, માયાપ્રત્યયા અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. પરન્તુ જે મનુષ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અથવા સમગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેઓમાં નિશ્ચય રૂપે પાંચ ક્રિયાઓ થાય છે, જેમકે, આરંભિકી, પારિગ્રાહિકી માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા. શેષ આયુનું કથન એજ પ્રકારે સમજી લેવું જોઈએ કે જેવું નારકોનું કરાયેલું છે.

વાનવ્યન્તરદેવોં કે સમાનાહારાદિ કા નિરૂપણ

વાનવ્યન્તર સમાહાર આદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ—(वाणमंतराणं जहा असुरकुमाराणं) વાન વ્યન્તરોનું કથન જેવું અસુરકુમારોનું (एवं जोइसिय वेमाणियाणं वि) એજ પ્રકારે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોનું પણ (नवरं ते वेयणाए दुविहा पण्णत्ता) વિશેષતાએ છે કે વેદનાની અપેક્ષાએ તેઓ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा माइमिच्छादिट्ठी उववन्नगा य अमाइसम्मदिट्ठी उववन्नगा य) માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ-ઉપપન્ન (तत्थणं जे ते माइमिच्छा दिट्ठी उववन्नगा) તેઓમાં જે

માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્ન છે (तेणं अप्पवेयणातरागा) તેઓ અલ્પતર વેદનાવાળા છે (तत्थणं जे ते अमाईसम्मदिट्ठी उववन्नगा तेणं महावेयणतरागा) તેઓમાં જે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે તેઓ મહાવેદનાવાળા છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ–वेमाणिया नो सव्वे समवेयणा) એ કારણે હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે વૈમાનિક બધા સમાન વેદનાવાળા નથી (सेसं तहेव) શેષ પૂર્વોક્ત રીતે સમજવું.

ટીકાર્થ-હવે તે નિરૂપણ કરે છે કે વાનવ્યન્તર દેવ આદિના સમાહાર આદિનું કથન અસુરકુમારોના સમાન સમજી લેવું જોઈએ–વાનવ્યન્તરોની સમાન આહાર આદિની વક્તવ્યતા એજ પ્રકારે કહેવી જોઈએ જેવી અસુરકુમારોની કહી છે. અર્થાત્ જેવા અસુરકુમારોના બે પ્રકાર કહ્યા છે–સંજ્ઞિભૂત અને અસંજ્ઞિભૂત, અને તેમાં જે સંજ્ઞિભૂત છે તેઓ મહાવેદનાવાળા તથા જેઓ અસંજ્ઞિભૂત છે તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે, ઈત્યાદિ કથન કરાયેલું છે. એજ પ્રકારે વાનવ્યન્તરોના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ. કેમકે અસુરકુમારોમાં તથા વાનવ્યન્તરોમાં અસંજ્ઞિ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિમાં પણ કહ્યું છે. અસંજ્ઞિ જીવોની ઉત્પત્તિ દેવગતિમાં થાય તો જઘન્ય ભવનપતિયોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ વાનવ્યંતરોમાં થાય છે. એ કારણે અસુરકુમારોના વિષયમાં જે યુક્તિ કહી છે તે જ અહીં પણ જાણી લેવી જોઈએ.

અસુરકુમાર દેવોના પ્રકરણમાં જે કથન કરાયું છે તેજ જ્યોતિષ્કદેવો અને વૈમાનિકોના સમાન આહાર આદિના વિષયમાં કહી લેવું જોઈએ. પરન્તુ અસુરકુમારોથી જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોની વેદનામાં થોડું અન્તર છે, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ બે પ્રકારના છે, જેમકે, માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન, જેમ અસુરકુમારોમાં કોઈ અસંજ્ઞીભૂત અને કોઈ સંજ્ઞીભૂત કહેલ છે, તેમજ તેમની જગ્યાએ જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોમાં માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કહી દેવા જોઈએ. કેમકે જ્યોતિષ્ક નિકાય અને વૈમાનિક નિકાયમાં અસંજ્ઞી જીવ ઉત્પન્ન નથી થતા. અસંજ્ઞીયોની આયુ ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનાં અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે, જ્યારે જ્યોતિષ્કોની પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય સ્થિતિ હોય છે અને વૈમાનિકોની પલ્યોપમની. તેથીજ તેઓમાં અસંજ્ઞીઓનું હોવું સંભવિત નથી.

માયી–મિથ્યા દૃષ્ટિ–ઉત્પન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્નમાંથી જે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક માયી–મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન છે, તેઓ શુભ વેદનાની અપેક્ષાથી અલ્પતર વેદનાવાળા હોય છે. અને જે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ શુભ વેદનાની અપેક્ષાએ મહાન્ વેદનાવાળા હોય છે.

હવે ઉપસંહાર કરતા થકા કહે છે–હે ગૌતમ ! એ કારણથી એવું કહેવાય છે કે બધા જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક સમાન વેદનાવાળા હોતા નથી. શેષ આહાર, વર્ણ, કર્મ આદિ અસુરકુમારો અને વ્યાનવ્યન્તરોની સમાન જ સમજી લેવું જોઈએ.

સલેશ્યા-આહાર આદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सलेस्साणं भंते! नेरइया) હે ભગવન્! લેશ્યાવાળા નારક (सव्वे समाहारा) બધા સમાનાહારવાળા (समसरीरा) સમાન શરીરવાળા (समुस्सासनिस्सासा) સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા (सव्वे वि) બધાના સંબંધમાં (पुच्छा) પ્રશ્ન

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (एवं) એ પ્રકારે (जहा) જેવા (ओहिगमओ) સમાન્યનોગમ (तहा) તેવા (सलेस्सागमओ वि) સલેશ્યાના ગમપણ (भाणियव्वो) કહેવા જોઇએ (जाव वेमाणिया) વૈમાનિકો સુધી

(कण्हलेस्साणं भंते ! नेरइया) હે ભગવન્! કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા નારક (सव्वे समाहारा) બધા સમાન આહારવાળા છે (पुच्छा) પ્રશ્ન (गोयमा ! जहा ओहिया) હે ગૌતમ! જેવા ઔધિક સામાન્ય (नवरं) વિશેષ (नेरइया) નારક (वेयणाए वेदनानी અપેક્ષાથી (मायीमिच्छा दिट्ठी उववन्नगाय) માયી-મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન (अमाइ सम्मदिट्ठी उववन्नगाय) અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન (भाणियव्वा) કહેવા જોઈએ (सेसं तहेव) શેષ એજ પ્રકારે (जहा ओहियाणं) જેવા ઔધિકોના કહ્યા છે.

(असुरकुमारा जाव वाणमंतरा) અસુરકુમાર યાવત્ વનવ્યન્તર (एते जहा ओहिया) તે ઔધિકોના સમાન (नवरं मणुस्साणं किरियाहिं विसेसो) મનુષ્યોમાં ક્રિયાની અપેક્ષાએ વિશેષતા છે (जाव) યાવત્ (तत्थगं जे ते सम्मदिट्ठी) તેમનામાંથી જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે (ते तिविहा पण्णत्ता) તે ત્રણુ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा, संजया, असंजया, संजयासंजया) તે આ પ્રકારે-સંયમી, અસંયમી અને સંયમાસંયમી (जहा ओहियाणं) જેવા ઔધિકોના

(जोइसिया वेमाणिया) જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક (आइल्लासु) પહેલાની (तिसु लेस्सासु) ત્રણ લેશ્યાઓમાં (ण पुच्छिज्जंति) ન પુછવું જોઈએ (एवं) એ પ્રકારે (जहा) જેવાં (किण्हा लेस्सा) કૃષ્ણુલેશ્યા (विचारीया) વિચારી (तहा नीललेस्सा विचारेयव्वा) એ પ્રકારે નીલલેશ્યા પણુ વિચારવી જોઈએ (काउलेस्सा) કપોતલેશ્યા (नेरइएहिंतो) નારકોથી (आरब्भ) આરંભ કરીને (जाव वाणमंतरा) યાવત્ વાનવ્યન્તરો સુધી (नवरं) વિશેષ (काउलेस्सा नेरइया) કાપોત લેશ્યાવાળા નારક (वेयणाए) વેદનાની અપેક્ષાથી (जहा ओहिया) જેવા ઔધિક (तेउलेस्साणं भंते! असुरकुमाराणं ताओ चेव पुच्छाओ) તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમારો સુધી એજ પૂર્વવત્ પ્રશ્ન (गोयमा ! जहेव ओहिया तहेव) જેવા સામાન્ય કહ્યા તેજ પ્રકારે (नवरं वेयणाए जहा जोइसिया) વિશેષ વેદનાથી જ્યોતિષ્કોની સમાન (पुढवि-आउ वणस्सइ-पंचिंदियतिरिक्खमणुस्सा) પૃથ્વી, અપૂ, વનસ્પતિ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય

(जहा ओहिया) समुच्चयनासमान (तहा भाणियव्वा) એજ પ્રકારે કહેવા જોઈએ (नवरं) વિશેષ (मणूसा) મનુષ્ય (किरियाहि) ક્રિયાઓથી (जे संजता ते पमत्ताय अपमत्ताय भाणियव्वा) જે સંયમી છે તેમને પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત કહેવા જોઈએ (सरागवीयरागा नत्थि) સરાગ અને વીતરાગ નથી

(वाणमंतरा तेउलेस्साए जहा असुरकुमारा) વાનવ્યન્તર તેજોલેશ્યામાં અસુરકુમારોની સમાન (एवं जोइसियवेमाणिया वि) એજ પ્રકારે જ્યોતિષ્ક વૈમાનિક પણ (सेसं तं चेव) શેષ તેજ (एवं पम्हलेस्सा वि भाणियव्वा) એજ પ્રકારે પદ્મલેશ્યા પણ કહેવી જોઈએ (नवरं जेसिं अत्थि) વિશેષતા તે છે કે જેમને તે થાય છે (सुक्कलेस्सा वि तहेव जेसिं अत्थि) શુકલ લેશ્યા પણ એજ પ્રકારે જેમને છે (सव्वं तहेव) બધું એજ પ્રકારે (जहा ओहियाणं गमओ) જેવો ઔધિકનો ગમ (नवरं) વિશેષ (पम्हलेस्सा सुक्कलेस्साओ) પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા (पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय मणूस वेमाणियाणं चेव) પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો મનુષ્યો અને વૈમાનિકોને જ હોય છે (न सेसा संति) શેષને નહીં.

(पण्णवणाए भगवईए लेसाए पढमो उद्देसओ सम्मत्तो)

પ્રજ્ઞાપના ભગવતીમાં લેશ્યા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત

ટીકાર્થ-હવે 'સલેશ્યા' વિશેષણથી વિશિષ્ટ ચોવીસ દંડકોના આહાર આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે-શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું સલેશ્ય અર્થાત્ લેશ્યાવાળા નારક સમાન આહારવાળા, સમાન શરીરવાળા, અને સમાન ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વસવાળા હોય છે? એન પ્રકારે શું બધા સમાન કર્મવાળા, સમાન વર્ણવાળા, સમાન વેદનાવાળા અને સમા આયુષ્યવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! જેવો સામાન્ય સમુચ્ચય નારક જીવોનો ગમ કહ્યો છે, પ્રકારે બધી સલેશ્યાવાળા નારકોનું કથન પણ સમજી લેવું જોઈએ. એજ પ્રકારે ર અસુરકુમાર આદિ ભવન વાસિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, પં તિર્યંચો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોનું કથન પણ સમ જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે જેવાં લેશ્યાદિ વિશેષણથી રહિત અર્થાત્ સામાન્ય નારક આદિ સમાન આહારવાળા નથી, એ પહેલાં કહેલું છે, એજ પ્રકારે લેશ્યા વિશેષણથી વિશિષ્ટ અર્થાત્ સલેશ્ય નારક આદિ પણ સમાન આહાર આદિવાળા નથી હોતા.

હવે કૃષ્ણ આદિ છ લેશ્યાઓથી વિશિષ્ટ છ દંડકોના આહાર આદિ પદોની સાથે પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા બધા નારક સમાન આહારવાળા હોય છે? શું સમાન શરીરવાળા હોય છે? સમાન ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા હોય છે? સમાન કર્મવાળા, સમાન વેદનાવાળા અને સમાન આયુવાળા હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! જેમ ઔધિક અર્થાત્ સામાન્ય નારકોના આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા, વેદના, ક્રિયા અને ઉપપાત, આ નવ પદો દ્વારા

પ્રતિપાદન કરેલું છે, એજ પ્રકારે કૃષ્ણુ લેશ્યાવાળા નારકોનું કથન પણ સમજી લેવું જોઈએ. ઠીક, સામાન્ય નારકોથી વિશેષતા એટલી છે કે કૃષ્ણુ લેશ્યાવાળા નૈરયિક વેદના વિષયમાં બે પ્રકારના કહેવા જોઇએ, માયીમિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન, સમાન્ય નારકોની જેમ અસંજ્ઞીભૂત અને સંજ્ઞીભૂત ન કહેવા જોઇએ. કેમકે અસંજ્ઞી જીવ પહેલી પૃથ્વીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું પણ છે–'असन्नी खलु पढमं' અર્થાત્ અસંજ્ઞી જીવ પ્રથમ પૃથ્વીમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રથમ પૃથ્વીમાં કૃષ્ણુ લેશ્યાવાળા નારક નથી હોતા. પાંચમી આદિ જે પૃથ્વીમાં કૃષ્ણુ લેશ્યા મળી આવે છે, તેમાં અસંજ્ઞી જીવ ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી જ કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા નારકોમાં સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞીભૂત એવા ભેદ નથી હોતા. તેમાં માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા નારક મહા-વેદનાવાળા હોય છે, કેમકે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સ્થિતિનું ઉપાર્જન કરે છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અશુભ સ્થિતિમા મહતી વેદના હોય છે. જે નારક અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્ન કૃષ્ણ-લેશ્યાવાળા હોય છે, તેવા નારક અલ્પ વેદનાવાળા હોય છે, શેષ આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ ક્રિયા આદિ પૂર્વોક્ત સમુચ્ચય નારકોના જેવા કહેલ છે, તેજ પ્રકારના સમજી લેવા જોઇએ.

અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપ-કુમાર, દિકકુમાર, પવનકુમાર, સ્તનિતકુમાર, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય અને વાનવ્યન્તરનું પ્રતિપાદન એજ પ્રકારે કરવું જોઇએ જેવું સમુચ્ચય અસુરકુમાર આદિનું કરેલું છે. હા, મનુષ્યોમાં સમુચ્યથી ક્રિયાઓમાં કાંઇક વિશેષતા છે. તે વિશેષતા આમ છે

કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના હોય છે–સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ. અને સમ્ય-ગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ અર્થાત્ મિશ્રદૃષ્ટિ તેમનામાંથી જે મનુષ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, તેઓ ત્રણ પ્રકારના છે–સંયમી, અસંયમી અને સંયમાસંયમી, જેવું સમુચ્ચય મનુષ્યોનું અર્થાત્ કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા આદિ વિશેષણો રહિત મનુષ્યોનુ પ્રતિપાદન કરાયેલું છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણુ-લેશ્યાવાળા મનુષ્યોનું નિરૂપણ પણ સમજી લેવું જોઇએ. સંયમી મનુષ્ય બે પ્રકારના હોય છે–સરાગસંયમી અને વીતરાગ સંયમી. જેમના કષાયોનો ઉપશમ અથવા ક્ષય નથી થયો તેઓ સરાગ સંયમી કહેવાય છે. જેમના કષાયોનો ઉપશમ અથવા ક્ષય થઈ ગએલો છે, તેઓ વીતરાગ સંયમી હોય છે. તેમનામાંથી વીતરાગ સંયમી ક્રિયા રહિત હોય છે, વીતરાગ હોવાના કારણે તેઓમાં કોઈ ક્રિયા નથી થતી. કૃષ્ણુલેશ્યા પ્રમત્તસંયત, મનુષ્યોમાં મળી આવે છે, અપ્રમત્ત સંયત મનુષ્યોમાં નથી મળી આવતી, બધા પ્રકારના આરંભ પ્રમાદ યોગમાં નથી થતા. તેથી સંયતોમાં આરંભિકી ક્રિયા થાય છે અને ક્ષીણુ કષાય ન હોવાથી તેઓમાં માયા પ્રત્યયા ક્રિયા પણ મળે છે.

સંયતાસંયત, મનુષ્યોમાં આરંભિકી, પારિગ્રહિકી અને માયાપ્રત્યયા એ ત્રણ

ક્રિયાઓ થાય છે. અસંયત મનુષ્યોમા ચાર ક્રિયાઓ થાય છે. આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયા પ્રત્યાયા અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા.

પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓમાં અર્થાત્ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાઓને લઇને જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પ્રશ્ન ન કરવો જોઈએ, કેમકે તેમનામાં આ ત્રણ લેશ્યાઓ હોતી જ નથી.

એ પ્રકારે જેમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળાઓનો વિચાર કરાયેલ છે. એજ પ્રકારે નીલલેશ્યા વાળાનો પણ વિચાર કરી લેવો જોઇએ, કેમકે એ બન્ને સમાન છે, અર્થાત્ જેવા કૃષ્ણ લેશ્યાના દંડક કહ્યા તેવા જ નીલ લેશ્યાના પણ દંડક કહેવા જોઈએ. કેવળ 'કૃષ્ણલેશ્યા પદની જગ્યાએ નીલલેશ્વા પદનું ઉચ્ચારણ કરી લેવુ જોઈએ.

કાપોત લેશ્યા નીલલેશ્યાના સમાન નારકોથી આરંભીને અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયોમાં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં, વિકલેન્દ્રિયોમાં, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં મનુષ્યોમાં-તથા વાનવ્યન્તરોમાં કહેવી જોઈએ. પરન્તુ નીલલેશ્યાની અપેક્ષાએ કાપોત લેશ્યામાં વિશેષતા એ છે કે કાપોત લેશ્યાવાળા નારકોનું કથન સમુચ્ચય નારકોના સમાન સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ કાપોત લેશ્યાવાળા નારક બે પ્રકારના કહ્યા છે-સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞીભૂત ઇત્યાદિ પ્રકારે સમજી લેવા જોઇએ. અસંજ્ઞી જીવ પણ પ્રથમ પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં કાપોત લેશ્યાનો સદ્ભાવ છે.

હવે તેજો લેશ્યાની પ્રરૂપણા કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમાર શું સમાન આહાર, સમાન શરીર, સમાન ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસવાળા હોય છે? એ પ્રકારે શું સમાનકર્મ, સમાન વર્ણ, સમાન લેશ્યા, સમાન વેદના, સમાન ક્રિયા અને સમાન ઉપપાતવાળા હોય છે. 'આ નવ પ્રશ્ન કરવા જોઇએ'

અહીં એ સમજી લેવું જોઈએ કે નારક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક તથા વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં તેજો લેશ્યા નથી હોતી. એ કારણે પહેલાં જ અસુરકુમાર વિષયક પ્રશ્ન કરાયો છે. તેથી એ ફલિત થયું કે તેજસ્કાયિક અને વિકલેન્દ્રિય સંબંધી પ્રશ્ન ન કરવો જોઇએ.

અસુરકુમારોનું કથન સમુચ્ચય અસુરકુમારોના કથનના સમાન સમજવું જોઈએ, એઅભિપ્રાય થી કહે છે-હે ગૌતમ! જેમ ઔઘિક અર્થાત્ લેશ્યાદિ વિશેષણોથી રહિત સમુચ્ચય અસુરકુમારોનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રકારે તેજો લેશ્યાવાળા અસુરકુમારોની પ્રરૂપણા-વક્તવ્યતા પણ સમજી લેવી જોઈએ. સમુચ્ચય અસુરકુમારોની અપેક્ષાએ વેદનાના વિષયમાં વિશેષતા છે. વેદનાના વિષયમાં જ્યોતિષ્કોના સમાન વક્તવ્યતા કહેવી જોઈએ તથા સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞીભૂતની જગ્યાએ માયી મિથ્યાદષ્ટિ ઉપપન્નક અને અમાયી સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપપન્નક કહેવા જોઈએ. કેમકે અસંજ્ઞી જીવ તેજોલેશ્યાવાળાઓમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યની પ્રરૂપણા સમુચ્ચયની સમાન જ સમજવી જોઈએ, પરન્તુ ક્રિયાઓને લઈ ને મનુષ્યોના વિષયમાં

કહેવું જોઈએ, જે મનુષ્ય સંયત છે, તે બે પ્રકારના છે-પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત. કેમકે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત બન્ને પ્રકારના મનુષ્યોમાં તેજોલેશ્યા મળી આવે છે, પણ તેજો લેશ્યાવાળા માણસોમાં સરાગ સંયત અને વીતરાગ સંયત એ બે ભેદ નથી થઈ શકતા, કેમકે તેજોલેશ્યાનો વીતરાગ સંયતોમાં સંભવ નથી હોતો. તે સરાગ સંયતોમાં જ મળી આવે છે, એવી સ્થિતિમાં તેજોલેશ્યાવાળાના બે ભેદ કરવા અનુચિત છે.

તેજોલેશ્યામાં વાનવ્યન્તરોનું કથન અસુરકુમારોની સમાન સમજી લેવું જોઈએ તેથીજ તેજોલેશ્યાના વિષયમાં વાન વ્યન્તરોના માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અને અમા.યી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક આ બે ભેદ રાખવા જોઈએ. કેમકે તેજો લેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તરોમાં પણ અસંજ્ઞી જીવોનો ઉત્પાદ નથી થતો.

એ પ્રકારે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ તેજોલેશ્યાના વિષયમાં માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અને અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે, તેમના સંજ્ઞીભૂત અને અસંજ્ઞીભૂત ભેદ નથી પડતા. એ સમ્બન્ધમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઈએ.

શેષ આહાર-શરીર, ઉચ્છ્વાસ, કર્મ, વેદના તેમજ ઉપપાત આદિ પૂર્વોક્ત અસુરકુમારોના જ સમાન સમજવા.

એ પ્રકારે પદ્મલેશ્યા પણ કહેવી જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે જે જીવોમાં પદ્મલેશ્યા હોય છે, તેમાં તેમનું કથન કરવું જોઈએ, અન્યમાં નહીં. એ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં અને વૈમાનિક દેવોમાં જ પદ્મલેશ્યા હોય છે, તેથી જ તેમનામાં કહેવી જોઈએ.

શુક્લલેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાની સમાન જ છે પણ તે જીવોમાં કહેવી જોઈએ, જેમાં તેનો સદ્ભાવ છે, અન્યમાં નહીં. એ પ્રકારે જેવો ઔધિક ગમ કહ્યો છે, તેવોજ અહીં કહેવો જોઈએ. પૂર્વોક્તને જ સ્પષ્ટ કરતા કહે છે-પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં અને વૈમાનિકોમાં જ કહેવી જોઈએ, તેમનાથી ભિન્ન અન્ય જીવોમાં નહીં

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયાધિની વ્યાખ્યાનો
લેશ્યાપદનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧॥

卐

લેશ્યા પદનો દ્વિતીય ઉદ્દેશક

લેશ્યા વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कइणं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્! લેશ્યાઓ કેટલી કહી છે? (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! છ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा-कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा, तेउलेस्सा, पम्हलेस्सा, सुक्कलेस्सा) તેઓ આ પ્રકારે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા.

(नेरइयाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્! નારકોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? (गोयमा (तिन्नि लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! ત્રણ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा-किण्हलेस्सा नीललेस्सा, काउलेस्सा) કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા

(तिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્! તિર્યંચ યોનિયોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે? (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! છ લેશ્યાઓ હોય છે (तं जहा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તે આ પ્રકારે-કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા

(एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ભગવન્! એકેન્દ્રિયોમાં કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે. (गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. (तं जहा-कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યા.

(पुढविक्काइयाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગનન્! પૃથ્વીકાયિકોમાં કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે? (गोयमा ! एवं चेव) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે (आउवणस्सइकाइयाण वि एवं चेव) અપ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોમાં પણ એજ પ્રકારે (तेउ वाउ बेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियाणं जहा नेरइयाणं) તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં નારકોની સમાન.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં પૃચ્છા-પ્રશ્ન? (गोयमा ! छलेस्सा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! છલેશ્યાઓ, કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્

શુકલલેશ્યા (संमुच्छिम पंचिंदियतिरिक्खजाणियाणं पुच्छा ?) સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ-યોનિકોના વિષયમાં પ્રશ્ન (गोयमा ! जहा नेरइयाणं) હે ગૌતમ ! જેમ નારકોમાં (गब्भ वक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा ?) ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! छल्लेस्सा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! છલેશ્યાઓ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા.

(तिरिक्खजोणिणीणं पुच्छा ?) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોના વિષયમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! छल्लेस्सा एयाओ चेव) હે ગૌતમ ! છલેશ્યાઓ આજ.

(मणूसाणं पुच्छा ?) મનુષ્યોના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! छल्लेस्सा एयाओ चेव) હે ગૌતમ ! છલેશ્યાઓ આજ (संमुच्छिम मणुस्साणं पुच्छा ?) સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના સંબન્ધમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहा नेरइयाणं) હે ગૌતમ ! જેમ નારકોમાં (गब्भवक्कंतिय मणुस्साणं पुच्छा ?) ગર્ભજ મનુષ્યોના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ! છલેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તે આ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા.

(मणुस्सीणं पुच्छा ?) મનુષ્ય સ્ત્રિયો સમ્બધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! एवं चेव) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકાર.

(देवाणं पुच्छा) દેવોના વિષયમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! छल्लेस्सा एयाओ चेव) હે ગૌતમ ! એજ છલેશ્યાઓ.

(देवीणं पुच्छा ?) દેવીયો સંબંધી પ્રશ્ન છે. (गोयमा ! चत्तारि कण्हलेस्सा जाव तेउ-लेस्सा) હે ગૌતમ ! ચાર કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યા.

(भवनवासीणं देवाणं पुच्छा ?) ભગવાનવાસી દેવોના વિષયમાં પ્રશ્ન (गोयमा ! एवंचेव) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે (एवं भवणवासिणीण वि) એજ પ્રકારે ભવનવાસિની દેવીઓમાં પણ.

(वाणमंतरदेवाणं पुच्छा ?) વાનવ્યન્તર દેવોના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! एवंचेव) હે ગૌતમ ! એજ રીતે (एवं वाणमंतरीण वि) વાનવ્યન્તરી દેવિયોમાં પણ એજ રીતે.

(जोइसियाणं पुच्छा ?) જ્યોતિષ્ક દેવોના સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा एगा तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! એક તેજોલેશ્યા (एवं जोइसिणीण वि) એજ પ્રકારે જ્યોતિષ્ક દેવિયોમાં પણ.

(वेमाणियाणं पुच्छा ?) વૈમાનિકો સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! तिन्नि पण्णत्ताओ)

હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ કહી છે. (तं जहा-तेउलेस्सा, पम्हलेस्सा, सुक्कलेस्सा) તેઆ રીતે તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા (वेमाणिणीणं पुच्छा વૈમાનિક દેવિયો સંબન્ધી પૃચ્છા (गोयमा ! एगा तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! એકલી તેજોલેશ્યા.

(एएसिणं भंते ! जीवाणं सलेस्साणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं अलेस्साणय) હે ભગવન્ ! આ સલેશ્ય, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા અને અલેશ્ય જીવોમાં (कयरे कयरे हिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पावा, बहुयावा, तुल्लावा, विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથીઓછા જીવ શુકલ લેશ્યાવાળા (पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગુણા (तेउलेस्सा संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા (अलेस्सा अणंतगुणा) અલેશ્ય અનન્તગણા (काउलेस्सा अणंतगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અનન્તગણા (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યા વિશેષાધિક (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક (सलेस्सा विसेसाहिया) સલેશ્ય વિશેષાધિક.

ટીકાર્થ-હવે લેશ્યાની પ્રરૂપણા કરવાને માટે દ્વિતીય ઉદ્દેશક પ્રારંભ કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! લેશ્યાઓ કેટલી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે, તે આ રીતે છે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા, કૃષ્ણદ્રવ્ય રૂપ અથવા કૃષ્ણદ્રવ્યોથી જનિતલેશ્યા કૃષ્ણલેશ્યા કહેવાય છે. એજ પ્રકારે નીલલેશ્યા આદિ પણ સમજી લેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકજીવોમાં કેટલી લેશ્યાઓ મળે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! નારકોમાં ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે, જેમકે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, અને કાપોતલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તિર્યંચોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તિર્યંચોમાં છલેશ્યાઓ હોય છે તે આ રીતે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાઅને શુકલલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! એકેન્દ્રિય જીવોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયોમાં ચાર લેશ્યાઓ હોય છે જેમકે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ ! એજ પ્રકારે અર્થાત્ જેવી એકેન્દ્રિયોમાં કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યા-આ ચાર કહી છે, એજ પૃથ્વીકાયમાં પણ હોય છે, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયિકોમાં પણ સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયોની જેમ ચાર જ લેશ્યાઓ મળી આવે છે, તેજસ્કાય, વાયુકાય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં પણ નારકોની સમાન અર્થાત્ પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કેટલી લેશ્યાઓ મળે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! છએ લેશ્યાઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોમાં મળી આવે જેમકે કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયયોનિકોમાં કેટલી લેશ્યા હોય છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેમ નારકોમાં આદિની ત્રણ લેશ્યા કહી છે. એજ રીતે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં પણ ત્રણ લેશ્યાઓ કહેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ગર્ભ જ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ હોય છે, તે આ રીતે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એજ પૂર્વોક્ત છ એ લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! માણસોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! એજ છ લેશ્યાઓ કૃષ્ણથી લઈ ને શુક્લલેશ્યા પર્યન્ત હોય છે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવાન્ ! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોમાં કેટલી લેશ્યાઓ મળી આવે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેમ નારકોમાં પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓ કહી છે, એજ સંમૂર્છિમ મનુષ્યોમાં. પણ સમજવી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ગર્ભજ મનુષ્યોમાં કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે, જેમકે, કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! માનુષિયોમાં અર્થાત્ મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં કેટલી લેશ્યા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે અર્થાત્ જેમ મનુષ્યોમાં છલેશ્યાઓ હોય છે, એજ રીતે મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દેવોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એજ કૃષ્ણલેશ્યાથી આરંભીને શુક્લલેશ્યા સુધીની છ લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દેવિયોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! દેવીઓમાં ચાર લેશ્યાઓ હોય છે, તે આ રીતે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા ભવનવાસી દેવોની જેમ ભવનવાસીની દેવીઓમાં પણ આજ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વાનવ્યન્તર દેવોમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ભવનવાસીઓની સમાન વાનવ્યન્તરોમાં પણ પ્રારંભની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે, વાનવ્યન્તરી દેવીઓમાં પણ આજ ચાર લેશ્યાઓ મળી આવે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોમાં અને દેવીઓમાં કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્ક દેવોમાં-દેવીઓમાં એક તેજોલેશ્યા જ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન ! વૈમાનિક દેવોમાં કેટલી લેશ્યાએ હોય છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે, તે આ પ્રકારે છે-તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-વૈમાનિક દેવીઓમાં કેટલી લેશ્યાઓ છે ?

શ્રી ભગવાન્- હે ગૌતમ ! એક તેજોલેશ્યા જ હોય છે, વૈમાનિક દેવીઓ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકમાં જ હોય છે અને ત્યાં તેજોલેશ્યા જ મળી આવે છે, સંગ્રહ ગાથામાં કહ્યું છે કે-ભવનવાસિયો અને વાનવ્યન્તરોમાં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હોય છે અને જ્યોતિષ્કોમાં તથા સૌધર્મ અને ઐશાન દેવલોકમાં તેજોલેશ્યા જ જોવામાં આવે છે. ॥૧॥

'સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોક કલ્પોમાં પદ્મલેશ્યા છે. અને તેનાથી આગળ શુક્લલેશ્યા જ હોય છે.' ॥૨॥

'ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં તથા ગર્ભજ મનુષ્યોમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે અને શેષ જીવોમાં ત્રણ. ॥૩॥

હવે લેશ્યાવાળા જીવોનું અલ્પબહુત્વ દેખાડે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! આ ચોવીસ દંડકોના જીવોમાં સલેશ્યા (સામાન્ય રૂપથી લેશ્યાવાળા) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા, શુક્લલેશ્યાવાળા તથા અલેશ્ય જીવોમાંથી કોણકોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુક્લલેશ્યાવાળા જીવ છે, પદ્મલેશ્યાવાળા તેમનાથી સંખ્યાતગણા છે, તેજોલેશ્યાવાળા તેમનાથી પણ સંખ્યાતગણા અધિક છે, અલેશ્ય જીવ તેમનાથી અનન્તગણા છે, કાપોતલેશ્યાવાળા તેમનાથી પણ અનન્તગણા, નીલલેશ્યાવાળા તેમનાથી વિશેષાધિક અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા તેમનાથી પણ વિશેષાધિક છે, સલેશ્ય જીવ તેમનાથી પણ વિશેષાધિક છે.

અહીં શુક્લલેશ્યાવાળા જીવ બધાથી ઓછા કહેવાય છે, તેનું કારણ એ છે કે તે કતિપય પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં અને લાન્તક આદિ કલ્પોના દેવોમાં જ મળી આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણા અધિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં તથા

સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોક નામક કલ્પમાં પદ્મલેશ્યાનો સદ્‌ભાવ હોવાથી પદ્મલેશ્યાવાળા જીવ સંખ્યાતગણા અધિક કહ્યા છે. તેજોલેશ્યા બાદર પૃથ્વીકાયિકો, અપ્કાયિકો, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયિકોમાં, સંખ્યાતગણા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મદેવ અને ઇશાન દેવોમાં મળી આવે છે, તેથી જ પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોની અપેક્ષા તેજોલેશ્યાવાળા જીવ સંખ્યાતગણા અધિક છે, લેશ્યા વિનાના સિદ્ધજીવ પૂર્વોક્ત તેજોલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ અનન્તગણા અધિક છે, એ કારણે અલેશ્ય જીવ અનન્તગણા અધિક કહેલા છે સિદ્ધોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિક જીવ અનન્તગુણા હોય છે, એ કારણે કાપોતલેશ્યાવાળા જીવ અનન્તગણા છે. ક્લીષ્ટ અને કિલષ્ટતર અધ્યવસાયવાળા જીવ અપેક્ષાકૃત અધિક હોય છે, એ કારણે કાપોતલેશ્યાની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા અને નીલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ વિશેષાધિક હોય છે. સલેશ્યામાં નીલલેશ્યા આદિવાળા જીવોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, તેથી જ કૃષ્ણલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ પણ સલેશ્ય જીવ વિશેષાધિક કહ્યા છે.

નૈરયિકાદિસલેશ્ય કે અલ્પબહુત્વ કા નિરૂપણ

લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ નારકાદિનું અલ્પ બહુત્વ

શબ્દાર્થ:-(एएसि णं भंते ! नेरइयाणं कण्हलेस्साणं नीललेस्साणं काउलेस्साण य) ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पावा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया ?) કોણ કોણાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા નારક (कण्हलेस्सा) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા (नीललेस्सा असंखेज्जगुणा) નીલલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે.

(एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુક્લલેશ્યાવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिया सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુક્લલેશ્યાવાળા તિર્યંચ છે. (एवं जहा ओहिया) એ પ્રકારે જેવા સમુચ્ચય જીવ (नवरं अलेस्सवज्जा) વિશેષ એ કે અલેશ્યો સિવાય.

(एएसिं एगिंदियाणं कण्हलेसा नीललेस्सा काउलेस्सा तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) આ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदिया तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા એકેન્દ્રિય તેજોલેશ્યાવાળા (काउलेस्सा अणंतगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અનન્તગણા છે. (नीललेस्सा, विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક.

(एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! जहा ओहिया एगिंदिया) હે ગૌતમ ! જેવા સમુચ્ચય એકેન્દ્રિય (नवरं) વિશેષ (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (एवं आउकाइयाण वि) એ પ્રકારે અપ્કાયિકોના પણ.

(एएसि णं भंते ! तेउकाइयाणं कण्हलेस्साणं नीललेस्साणं काउलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા અને કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અગરતો વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा तेउकाइया काउलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી થોડા તેજસ્કાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (एवं वाउकाइयावि) એ પ્રકારે વાયુકાયિકોના પણ

(एएसिणं भंते ! वणस्सइकाइयाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्सण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિકોમાં (जहा एगिंदियाणं ओहियाणं) જેવા સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયોના (बेइंदियाणं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं जहा तेउकाइयाणं) દ્વીન્દ્રિયોના, ત્રીન્દ્રિયોના, ચતુરિન્દ્રિયોના, જેમ તેજસ્કાયિકોના.

(एएसि णं भंते ! पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं कण्हलेस्साणं एवं जाव सुक्कलेस्साण य) હે

ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पावा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ? (गोअमा ! जहा ओहियाणं तिरिक्ख-जोणियाणं) હે ગૌતમ ! જેવા ઔધિક તિર્યંચોના (नवरं काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) વિશેષ એ કે કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે.

(संमुच्छिम पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं) સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના (जहा तेउ-काइयाणं) જેવા તેજસ્કાયિકોના (गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जहा ओहियाणं तिरिक्खजोणियाणं) ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના જેવા સમુચ્ચય તિર્યંચોના (नवरं) વિશેષ (काउलेस्सा संखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (एवं तिरिक्खजोणिणीणं वि) એજ પ્રકારે તિર્યંચસ્ત્રિયોના પણ

(एएसि णं भंते ! संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) હે ભગવન્ ! આ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં (गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण य) અને ગર્ભજ પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચોમાં (कण्हलेस्साण य जाव सुक्कलेस्साण य) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યવાળામાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतिय पंचेंदियतिरिक्खजोणिया सुक्कलेस्सा) બધ થી ઓછા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ શુકલલેશ્યાવાળા છે (पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા અધિક છે (तेउलेस्सा संखेज्जगुणा) તે લેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે काउ-लेस्सा संखेज्जगुणा) કાપેતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યા-વાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्सा संमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા અધિક છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષ ધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષ ધિક છે.

(एएसि णं भंते ! संमुच्छिमपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणीणं य) હે ભગવન્ ! આ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં અને તિર્યંચનિયોમાં (कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળામાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया

वा तुल्लावा विसेसाहिया वा) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે? (गोयमा ! जहेव पंचमं तहा इमं छट्ठं भाणियव्वं) હે ગૌતમ! જેવું પંચમ તેવું જ આ છટ્ઠું કહેવું જોઈએ.

(एएसि णं भंते ! गब्भवक्कंतिय पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणी य) હે ભગવન્ ! આ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનીયોમાં (कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળામાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतियपंचेंदिय तिरिक्खजोणिया सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ! બધાથી ઓછા ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય શુકલલેશ્યાવાળા છે (सुक्कलेस्साओ तिरिक्खजोणिणीओ) શુકલલેશ્યાવાળી તિર્યંચતી (संखेज्जगुणाओ) સંખ્યાતગણી છે (पम्हलेस्सा गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणिया संखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સંખ્યાતગણા છે (पम्हलेस्साओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ) પદ્મલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે (तेउलेस्सा तिरिक्खजोणिया संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા તિર્યંચ સંખ્યાતગણા છે. (तेउलेस्सा तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે (काउलेस्सा संखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે. (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે.

(एएसि णं भंते ! संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं गब्भवक्कंतियपंचेंदियतिरिक्खजोणिणी य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) હે ભગવાન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં અને તિર્યંચ સ્ત્રિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतिय पंचेंदियतिरिक्खजोणिया सुक्कलेस्सा) બધાથી

ઓછા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક શુકલલેશ્યાવાળા હોય છે (सुक्कलेस्साओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ) શુકલલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે (पम्हलेस्सा गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (संखेज्जगुणा) સંખ્યાતગણા છે (पम्हलेस्साओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ) પદ્મલેશ્યાવાળી તિર્યંચ સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી છે (तेउलेस्सा गब्भवक्कंतियपंचेंदियतिरिक्खजोणिया) તેજોલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (संखेज्जगुणा) સંખ્યાતગુણા છે (तेउलेस्साओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગુણી છે. (काउलेस्सा संखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्ला विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ संखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળી સંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा संमुच्छिमपंचेंदियतिरिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા છે. (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે.

(एएसि णं भंते ! पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणीणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) હે ભગવન્ ! આ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનીઓમાં કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળાઓમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે.

(गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ શુકલેશ્યાવાળા છે (सुक्कलेस्साओ संखिज्जगुणाओ) શુકલલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે (पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (पम्हलेस्साओ संखेज्जगुणाओ) પદ્મલેશ્યાવાળી સંખ્યાતગણી છે (तेउलेस्सा संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ संखिज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી સંખ્યાતગણી છે (काउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી સંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળીઓ વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળીઓ વિશેષાધિક છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાઅધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया)

કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે.

(एएसिणं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणिणीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા આ તિર્યગ્યોનિકો અને તિર્યંચનીઓમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! जहेव नवमं अप्पाबहुगं तहा इमं वि) હે ગૌતમ ! જેમ નવમું અલ્પ બહુત્વ કહ્યું છે, તેવું જ આ પણ (नवरं) વિશેષ (काउलेस्सा तिरिक्खजोणिया अणंतगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા તિર્યંચ અનન્તગણા છે (एवं) એ પ્રકારે (एस) આ (दस अप्पा बहुगा) દશ અલ્પ બહુત્વ (तिरिक्खजोणियाणं) તિર્યંચ યોનિયોના છે.

ટીકાર્થ—હવે લેશ્યાવાળા નારક આદિ જીવોનું અલ્પ બહુત્વ પ્રદર્શિત કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાંથી કોણ કોનાથી, અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

આહીં આગળ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે નારક જીવોમાં ત્રણ જ લેશ્યાઓ મળી આવે છે—કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત કહ્યું પણ છે 'બે પૃથિવિયોમાં કાપોત ત્રીજીમાં મિશ્ર, ચોથીમાં નીલ, પાંચમીમાં મિશ્ર, ત્યાર બાદ છટ્ઠી અને સાતમીમાં કૃષ્ણ તથા મહાકૃષ્ણ ॥૧॥ એ કારણથી આહીં ત્રણ લેશ્યાવાળાનું અલ્પ બહુત્વ પૂછેલું છે.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક બધાથી ઓછા છે, કેમકે પંચમી પૃથ્વીના કતિપય નારકોમાં તથા છટ્ઠી તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોમાં જ તે મળી આવે છે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા નારક અસંખ્યાતગણા હોય છે. કતિપય તૃતીય પૃથ્વીમાંના ચોથી પૃથ્વીના અને કેટલાક પાંચમી પૃથ્વીના નારકોમાં નીલલેશ્યા મળી આવે છે અને તે પૂર્વોક્ત નારકોથી અસંખ્યાતગણા અધિક છે. નીલલેશ્યાઓની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા નારક અસંખ્યાતગણા છે, કેમકે કાપોતલેશ્યાવાળા પ્રથમ અને બીજીના, તથા ત્રીજીના કેટલાક નારકાવાસોમાં મળી આવે છે અને તે નારકો પૂર્વોક્ત નારકોથી અસંખ્યાતગણા અધિક હોય છે.

હવે લેશ્યાના આધારે તિર્યંચોનું અલ્પ બહુત્વ પ્રરૂપિત કરે છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા તિર્યંચોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા તિર્યંચ શુકલલેશ્યાવાળા છે એ પ્રકારે પહેલાં જેવું સમુચ્ચયનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, એજ પ્રકારે અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ, પણ સમુચ્ચયની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે, તિર્યંચોમાં અલેશ્ય ન કહેવા જોઈએ. કેમકે તેમનામાં અલેશ્ય હોવાનો સંભવ નથી. એ પ્રમાણે જઘન્યથી પણ અસંખ્યાત તિર્યંચ

બધાથી ઓછી શુક્લલેશ્યાવાળા હોય છે. પદ્મલેશ્યાવાળા તેમનાથી સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમનાથી પણ તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેજોલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા અનન્તગણા છે. કાપોતલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા તિર્યંચ વિશેષાધિક છે. અને નીલલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. કૃષ્ણ-લેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ પણ સલેશ્ય તિર્યગ્યોનિક વિશેષાધિક છે.

એકેન્દ્રિય જીવોનું લેશ્યાના આધાર પર અલ્પ બહુત્વ પ્રતિપાદિત કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા એકેન્દ્રિય તેજોલેશ્યાવાળા છે, કેમકે તેજોલેશ્યા કતિપય બાદર પૃથ્વિકાયિક, અપ્કાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં જ મળે છે. તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા અનન્તગણા અધિક છે, કેમકે કાપોતલેશ્યા અનન્ત સૂક્ષ્મ તેમજ બાદર નિગોદિયા જીવોમાં મળી આવે છે. કાપોતલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. નીલ-લેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, યુક્તિપૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઈએ.

હવે પૃથ્વીકાયિકોનું અલ્પબહુત્વ કહે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા અર્થાત્ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયોનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોનું પણ કથન સમજી લેવું જોઈએ. સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ વિશેષતા એટલી જ છે કે કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક અસંખ્યાતગણા હોય છે. અપ્કાયિકોનું અલ્પઅધિકત્વ પણ પૃથ્વીકાયિકોના સમાન જ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા અને કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ–અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજસ્કાયિક બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિક વિશેષાધિક છે અને તેમનાથી પણ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિક વિશેષાધિક છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા આદિવાળા વાયુકાયિકોનું પણ અલ્પ-અધિકત્વ કહેવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા,

અને તેજોલેશ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું સમુચ્ચય એકેન્દ્રિયોનું અલ્પ, બહુત્વ કહ્યુ છે, તેવું જ વનસ્પતિકોનું પણ અલ્પ બહુત્વ સમજી લેવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકો, અપ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોમાં ચાર લેશ્યાઓ મળી આવે છે અને તેજસ્કાય તથા વાયુકાયના જીવોમાં ત્રણ લેશ્યાઓ જ હોય છે.

કૃષ્ણલેશ્યા આદિવાળા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું અલ્પબહુત્વ તેજસ્કાયિકોના સમાન છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ–અધિક–તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાવાળા સમુચ્ચય તિર્યંચોનું અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે, એજ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું પણ અલ્પબહુત્વ સમજવું જોઈએ. વિશેષતા એટલી છે કે કાપોતલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા છે, તાત્પર્ય એ છે કે બધા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મળીને પણ અસંખ્યાત જ છે, તેથી જ કાપોતલેશ્યાવાળા પણ અધિકથી અધિક અસંખ્યાત જ હોઈ શકે છે, અનન્ત નથી થઈ શકતા.

સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું કૃષ્ણલેશ્યા આદિના આધાર પર અલ્પ–અધિકત્વ તેજસ્કાયિકોના અલ્પ–બહુત્વની સમાન જ સમજવું જોઈએ. એજ પ્રકારે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં પણ તેજસ્કાયિકોની સમાન ત્રણ લેશ્યાઓનું જ અસ્તિત્વ હોય છે.

ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું અલ્પ–બહુત્વ સમુચ્ચય પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સમાન સમજી લેવું સમુચ્ચય તિર્યંચોની અપેક્ષાએ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અલ્પ અધિકત્વમાં એટલી વિશેષતા છે કે કાપોતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા હોય છે, કેમકે કેવલજ્ઞાનીઓએ પોતાના જ્ઞાનમાં સંખ્યાતગણા જીવ જ કાપોતલેશ્યાવાળા જોયા છે.

કૃષ્ણલેશ્યા આદિવાળા તિર્યંચોની સમાન તિર્યંચનિયોનું પણ અલ્પબહુત્વ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અને શુકલલેશ્યાવાળા, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં અને સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ–અધિક–તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! શુકલલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ બધાથી ઓછા છે. તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્વાવાળા સંખ્યાતગણા છે. પદ્મલેશ્યાવાળાઓની

અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી કાપોતલેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે અને નીલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ–અસંખ્યાતગણા છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ વિશેષાધિક છે અને નીલલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ વિશેષાધિક હોય છે.

હવે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો અને તિર્યંચ સ્ત્રિયો વિષયક અલ્પબહુત્વ દેખાડે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનિયોમાં કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યાની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું પંચમ તિર્યગ્યોનિક સંબંધી કૃષ્ણલેશ્યા આદિનું અલ્પ–બહુત્વ કહ્યું છે તેવું જ આ છટ્ઠા તિર્યંચો અને તિર્યંચનિયોનું કૃષ્ણલેશ્યા આદિ વિષયક અલ્પ–બહુત્વ કહેવું જોઈએ.

હવે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનિયો સંબંધી કૃષ્ણલેશ્યા આદિનું અલ્પબહુત્વ કહે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! ગૌતમ, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ શુક્લલેશ્યાવાળા બધાથી ઓછા છે, તેમની અપેક્ષાએ શુક્લલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંખ્યાતગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંખ્યાતગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સંખ્યાતગણા તેમનાથી નીલલેશ્યાવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય વિશેષાધક તેમનાથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક તેમનાથી કાપોતલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળી ગર્ભજ તિર્યંચની વિશેષાધિક છે અને તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી ગર્ભજ તિર્યંચનિયો વિશેષાધિક છે.

હવે સંમૂર્છિમ તથા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું તથા તિર્યંચનિયોનું કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓની અપેક્ષાથી અલ્પબહુત્વ પ્રદર્શિત કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! આ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાં તથા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચનિયોમાં કૃષ્ણલેશ્યા,નીલલેશ્યા,કાપોતલેશ્યા,તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યાની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્યવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુક્લલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હોય છે, તેમની અપેક્ષાએ શુક્લલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો સંખ્યાતગણી અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી છે, તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાથી તેજોલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે.

તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા ગર્ભજ તિર્યંચ સંખ્યાતગણા છે તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા ગર્ભજ તિર્યંચ વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભજ તિર્યંચ વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો સંખ્યાત-ગણી છે, તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો વિશેષાધિક છે અને તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ વિશેષાધિક છે અને તેમની અપેક્ષાથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ વિશેષાધિક છે.

ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુક્લલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને તિર્યંચનિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુક્લલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક છે, તેમની અપેક્ષાએ શુક્લલેશ્યાવાળી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાતગણી અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા તિર્યંચ સંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાથી તેજોલેશ્યાવાળી તિર્યંચની સંખ્યાત-ગણી અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી તિર્યંચનિયો સંખ્યાતગણી છે, તેમની અપેક્ષાથી નીલલેશ્યાવાળી તિર્યંચની વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી

તિર્યંચનીયો વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા અધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા તિર્યંચ વિશેષાધિક છે, તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા તિર્યંચ વિશેષાધિક છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિકો અને તિર્યંચયોનિયોમાંથી કૃષ્ણ-લેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવન્–હે ગૌતમ ! જેમ નવમા તિર્યગ્યોનિક સંબંધી અલ્પબહુત્વ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાની અપેક્ષાએ કહ્યું છે, તેવું જ આ દશમું પણ સમજી લેવું જોઈએ. પરન્તુ આ અલ્પ–બહુત્વમાં વિશેષતા એ છે કે. કાપોતલેશ્યાવાળા તિર્યંચ અનન્તગણા હોય છે. એમ કહેવું જોઈએ.

આ પ્રકારે બધી લેશ્યાઓમાં સ્ત્રિયોની સંખ્યા અધિક મળી આવે છે. આમ પણ બધા તિર્યંચ પુરૂષોની અપેક્ષાએ તિર્યંચ સ્ત્રિયો ત્રણ ગણી અને ત્રણ અધિક હોય છે. ‘કહ્યું પણ છે. તિર્યંચ ગતિમાં પુરૂષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રિયો ત્રણ ગણી ને ત્રણ અધિક હોય છે’ એમ જાણવું જોઈએ. એ કારણે સાતમા અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતામાં તિર્યંચ સ્ત્રિયો સંખ્યાતગણી અધિક કહેવાએલી છે. પશ્ચાત્ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પુરૂષ વિષયક આઠમાં અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતા કહી છે તદનન્તર સામાન્ય રૂપથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને તિર્યંચની વિષયક નવમા અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતા કહી છે અને પછી સામાન્ય રૂપથી તિર્યંચ અને તિર્યંચ સ્ત્રિયો સબન્ધી દશમ અલ્પબહુત્વ પ્રતિપાદન કરાયેલ છે.

ઉપસંહાર–આ પ્રકારે આ પૂર્વોક્ત દશ અલ્પબહુત્વ તિર્યંચો સંબંધી કહેલ છે. ॥સૂ૦ ૧૦॥

મનુષ્યાદિ કે સલેશ્ય અલ્પબહુત્વ કા કથન

સલેશ્ય મનુષ્યાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(एवं मणुस्साण वि) એજ પ્રકારે મનુષ્યોનું પણ (अप्पा बहूगा भाणियव्वा)

અલ્પબહુત્વ કહેવું જોઈએ (नवरं) વિશેષ (पच्छिमगं अप्पा बहुगं नत्थि) પાછલું અલ્પ બહુત્વ નહીં.

(एएसि णं भंते ! देवाणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા દેવોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, વધારે, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा देवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! શુકલલેશ્યાવાળા દેવ બધાથી ઓછા છે (पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (तेउलेस्सा संखेज्जगुणा) તેજો-લેશ્યાવાળા સંખ્યાતગણા છે.

(एएसि णं भंते ! देवीणं कण्हलेस्साणं य जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી યાવત્ તેજો-લેશ્યાવાળી દેવિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा देवीओ काउलेस्साओ) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછી દેવિયો કાપોતલેશ્યાવાળી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्ह-लेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (तेउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી સંખ્યાતગણી છે (एवं) એ રીતે.

(एएसि णं भंते ! देवाणं देवीण य कण्हलेस्साणं य जाव सुक्कलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા દેવોમાં અને દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા તુલ્ય વા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा देवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુકલેશ્યાવાળા દેવ છે(पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ देवीओ संखेज्ज-गुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી દેવીઓ સંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલ-લેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेसाओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે

(तेउलेस्सा देवा संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા દેવ સંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ देवीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી દેવિયો સંખ્યાતગણી છે.

(एएसि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा !) અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा भवणवासी देवा तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા ભવનવાસી દેવ તેજોલેશ્યાવાળા છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે ?

(एएसि णं भंते ! भवणवासिणीणं देवीणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा !) અલ્પ, અધિક તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! एवं चेय) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે,

(एएसि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं देवीण य कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવો અને દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा !) કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा भवणवासी देवा तेउलेस्सा)હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા ભવનવાસી દેવ તેજોલેશ્યાવાળા છે (भवणवासीणीओ तेउलेस्साओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (काउलेस्सा भवणवासी देवा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ भवणवासिणीओ देवीओ संखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવીઓ સંખ્યાતગણી છે. (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો વિશેષાધિક છે (एवं

वाणमंतराणं तिन्नेवा अप्पा बहुया) એજ પ્રકારે વાનવ્યન્તરદેવોનો ત્રણે અલ્પબહુત્વ (जहेव भवणवासिणं) જેવા ભવનવાસિયોના (तहेव) એજ પ્રકારે (भाणियव्वा) કહેવા જોઈએ.

(एएसि णं भंते ! जोइसियाणं देवाणं देवीण य तेउलेस्साणं) હે ભગવન્! આ તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा जोइसिया देवा तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવ (जोइसिणीओ देवीओ तेउलेस्साओ संखेज्जाओ) તેજોલેશ્યાવાળી જ્યોતિષ્ક દેવીઓ સંખ્યાતગણી છે.

(एएसि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं तेउलेस्साणं पम्हलेस्साणं सुक्कलेसाण य) હે ભગવન્ ! આ તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, અને શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ છે (पम्हलेस्सा असंखिज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्सा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે.

(एएसि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं देवीण य तेउलेस्साण य पम्हसुक्कलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ તેજોલેશ્યાવાળા તથા પદ્મ અને શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા વૈમાનિક દેવ શુક્લલેશ્યાવાળા છે (पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्सा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ वेमाणिणीओ देवीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી વૈમાનિક દેવિયો સંખ્યાતગણી છે.

(एएसि णं भंते ! भवनवासी देवाणं) હે ભગવન્ ! આ ભવનવાસી દેવોમાં (वाणमंतराणं) વાનવ્યન્તરોમાં (जोइसियाणं) જ્યોતિષ્કોમાં (वेमाणियाण य) અને વૈમાનિક દેવોમાં (कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યાવાળાઓમાં (कयरे कयरेहिंतो

अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) કોણ કોનાથી અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?)

(गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुक्कलेस्सा) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા વૈમાનિક દેવ શુક્લલેશ્યાવાળા (पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्सा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्सा भवणवासी देवा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ અસંખ્યાતગણા છે (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે. (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક (तेउलेस्सा वाणमंतरा देवा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યંતર દેવ અસંખ્યાતગણા છે. (काउलेस्सा असंखेज्जगुणा) કાપોલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. (तेउलेस्सा जोइसिया देवा संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવ સંખ્યાતગણા છે.

(एएसिणं भंते ! भवणवासिणीणं वाणमंतरीणं जोइसिणीणं य कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની, વાનવ્યન્તરી, જ્યોતિષ્કા અને વૈમાનિકી દેવીઓમાં (कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवाओ देवीओ वेमाणिणीओ तेउलेस्साओ) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછી વૈમાનિક દેવિયો તેજોલેશ્યાવાળી છે (भवणवासिणीओ तेउलेस्साओ असंखेज्जाओ) ભવનવાસિની તેજોલેશ્યાવાળી અસંખ્યાતગણી છે (काउलेस्साओ असंखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી અસંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहिओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (तेउलेस्साओ वाणमंतरीओ देवीओ असंखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તરી દેવિયો અસંખ્યાતગણી છે (काउलेस्साओ असंखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી અસંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (तेउलेस्साओ जोइसिणीओ देवीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી જ્યોતિષ્ક દેવિયો સંખ્યાતગણી છે.

(एएसिणं भंते ! भवणवासीणं जाव वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા ભવનવાસી યાવત્ વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा सुक्कलेस्सा) શુકલલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવ બધાથી ઓછા છે (पम्हलेस्सा असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्सा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ वेमाणियदेवीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી વૈમાનિક દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (तेउलेस्सा भवणवासी देवा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ भवणवासी देवीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસીની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (काउलेस्सा भवनवासी असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ भवणवासिणीओ संखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળીઓ વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहियाओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (तेउलेस्सा वाणमंतरा असंखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર અસંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ वाणमंतरीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તરી દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (काउलेस्सा वाणमंतरा असंखेज्जगुणा) કાપોતલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર અસંખ્યાતગણા છે (नीललेस्सा विसेसाहिया) નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्सा विसेसाहिया) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે (काउलेस्साओ वाणमंतरीओ संखेज्जगुणाओ) કાપોતલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તરી દેવિયો સંખ્યાતગણી છે (नीललेस्साओ विसेसाहियाओ) નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (कण्हलेस्साओ विसेसाहिओ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે (तेउलेस्सा जोइसिया संखेज्जगुणा) તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક સંખ્યાતગણા છે (तेउलेस्साओ जोइसिणीओ संखेज्जगुणाओ) તેજોલેશ્યાવાળી જ્યોતિષ્ક દેવિયો સંખ્યાતગણી છે.

ટીકાર્થ-હવે સલેશ્ય મનુષ્ય વિગેરેનું અલ્પબહુત્વ પ્રતિપાદન કરાય છે-પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સમાન માણસોનું પણ અલ્પબહુત્વ કહેવું જોઈએ. કિન્તુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અલ્પબહુત્વથી મનુષ્યો સમ્બન્ધી અલ્પબહુત્વમાં વિશેષતા એ છે કે મનુષ્યોમાં પાછળનું દશમું અલ્પબહુત્વ નથી થતું, કેમકે મનુષ્યોમાં અનંતસંખ્યાનો સંભવ નથી. મનુષ્યોમાં અનન્ત ન હોવાને કારણે 'કાપોતલેશ્યાવાળા અનન્તગણા છે, આ ભંગ અસંભવિત છે.

લેશ્યાની અપેક્ષાએ દેવોનું અલ્પબહુત્વ પ્રદર્શિત કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા દેવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-બધાથી ઓછા દેવ શુકલલેશ્યાવાળા છે, કેમકે લાન્તક આદિ દેવલોકમાં

જ શુક્લલેશ્યા મળે છે. શુકલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળા દેવ અસંખ્યાતગણા અધિક છે, કેમકે સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર તેમજ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં પદ્મલેશ્યા હોય છે અને ત્યાંના દેવ લાન્તક આદિના દેવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. પદ્મલેશ્યાવાળા દેવોથી કાપોતલેશ્યાવાળા દેવ અસંખ્યાતગણા અધિક છે. કેમકે કાપોતલેશ્યા ભવનવાસી તથા વાનવ્યન્તર દેવોમાં મળી આવે છે, તેથી તેઓ તેમની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા દેવ વિશેષાધિક છે, કેમકે ઘણા બધા ભવનવાસિયોમાં અને વાનવ્યન્તરોમાં નીલલેશ્યા મળી આવે છે. નીલલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દેવ વિશેષાધિક છે. કેમકે ભવનપતિ અને વાનવ્યન્તરોના બહુ ભાગમાં કૃષ્ણલેશ્યાનો સદ્ભાવ છે. તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા દેવ સંખ્યાતગણા અધિક છે. કેમકે ઘણા ભવનવાસિયોમાં વાનવ્યન્તરોમાં, બધા જ્યોતિષ્કોમાં તથા સૌધર્મ અને ઐશાન દેવોમાં તેજોલેશ્યાનો સદ્ભાવ છે.

હવે લેશ્યાના આધાર પર દેવીઓના અલ્પબહુત્વનું પ્રરૂપણ કરાય છે–

ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યાવાળી દેવિયોમાં કોણ કોની અપેક્ષાએ, અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! કાપોતલેશ્યાવાળી દેવિયો બધાથી ઓછી છે, કેટલીક ભવનવાસી તેમજ વ્યનવ્યન્તર દેવિયો. તેમનાથી વિશેષાધિક છે, કેમકે ઘણી બધી ભવનવાસિની અને વ્યન્તરી દેવિયોમાં નીલલેશ્યા મળી આવે છે. નીલલેશ્યાવાળી દેવિયોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી દેવિયો વિશેષાધિક છે કેમકે, ઘણી ભવનપતિ વાનવ્યન્તર દેવિયોમાં કૃષ્ણલેશ્યાનો સદ્ભાવ હોય છે કૃષ્ણલેશ્યાવાળી દેવિયોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી દેવિયો સંખ્યાતગણી વધારે છે, કેમકે તેજોલેશ્યા બધી જ્યોતિષ્ક દેવિયોમાં તથા સૌધર્મ, ઐશાન કલ્પની દેવિયોમાં મળી આવે છે, દેવિયો સૌધર્મ અને ઐશાન કલ્પો સુધી જ ઉત્પન્ન થાય છે, આગળ નહીં, તેથી જ તેઓમાં પ્રારંભની ચાર જ લેશ્યાનો સંભવ છે એ કારણથી તેજોલેશ્યા પર્યન્તમાં જ તેમનું અલ્પબહુત્વ બતાવ્યું છે.

હવે દેવો અને દેવિયોનું લેશ્યા વિષયક અલ્પબહુત્વ બતાવાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા દેવો અને દેવિયોમાં કોણ કોની અપેક્ષાએ અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્! શુકલલેશ્યાવાળા દેવ બધાથી ઓછા છે, પદ્મલેશ્યાવાળા દેવ તેમની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. પદ્મલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા દેવ અસંખ્યાતગણા છે, કાપોતલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા દેવ વિશેષાધિક છે,

નીલલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દેવ વિશેષાધિક છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી દેવિયો સંખ્યાતગણી છે, કેમકે ભવનવાસી અને વાનવ્યન્તર નિકાયના અન્તર્ગત દેવિયોમાં કપોતલેશ્યા મળી આવે છે, અન્યત્ર દેવિયોમાં કાપોતલેશ્યાનો સંભવ નથી કાપોતલેશ્યાવાળી દેવિયોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળી દેવિયો વિશેષાધિક છે. નીલલેશ્યાવાળી દેવિયોથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળી દેવિયો વિશેષાધિક છે. કૃષ્ણલેશ્યા-વાળી દેવિયોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા દેવ સંખ્યાતગણા અધિક છે, કેમકે, થોડા ભવનવાસી તથા વાનવ્યન્તર દેવોમાં બધા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં તેમજ સૌધર્મ અને ઈશાન દેવોમાં તેજોલેશ્યા મળી આવે છે. તેજોલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી દેવિયો સંખ્યાતગણી અધિક છે, કેમકે દેવિયો દેવોની અપેક્ષાએ બત્રીસગણી અને બત્રીસ અધિક હોય છે.

ભવનપતિ વિષયક અલ્પબહુત્વ નિરૂપણ કરે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન ! આ કૃષ્ણલેશ્યા. નીલલેશ્યા. કાપોતલેશ્યા અને તેજો-લેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષ ધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ બધાથી ઓછા છે, કેમકે તે મહર્ધિકોમાં મળી આવે છે અને મહર્ધિક ભવનવાસીની અપેક્ષાકૃત ઓછા જ છે. તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ અસંખ્યાતગણા હોય છે. કેમકે કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ ઘણા અધિક હોય છે. કાપોતલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા દેવ વિશેષાધિક છે, કેમકે નીલલેશ્યા અતિપ્રચુર ભવનવાસી દેવોમાં મળી આવે છે. નીલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવનપતિદેવ વિશેષાધિક હોય છે, કેમકે કૃષ્ણલેશ્યા તેમનાથી અધિક ભવનવાસિયોમાં હોય છે.

હવે ભવનપતિ દેવિયો સંબંધી અલ્પ–બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા-વાળી ભવનવાસિની દેવિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! એ પ્રકારે અર્થાત્ જેમ કૃષ્ણલેશ્યાથી લઈને તેજોલેશ્યા પર્યન્ત ભવનવાસી દેવોનું અલ્પ, બહુત્વ કહ્યું છે, તેવું જ તેમની દેવિયોનું પણ અલ્પ-બહુત્વ કહી દેવું જોઈએ.

હવે ભવનવાસી દેવો અને દેવિયોનું લેશ્યા વિષયક સંમ્મિલિત અલ્પબહુત્વ કહેવાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવો અને દેવિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્યવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ બધાથી ઓછા છે, કેમકે

મહાનૃદ્ધિના ધારક ભવનવાસી દેવોમાં જ તેજોલેશ્યા મળે અને આવા મહર્ધિક દેવ ઓછા જ હોય છે, તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે, કેમકે પ્રત્યેક નિકાયમાં દેવોની અપેક્ષાએ દેવિયો બત્રીસગણી અને બત્રીસ અધિક હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી અસંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. કાપોતલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ વિશેષાધિક છે. નીલલેશ્યાવાળાથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ વિશેષાધિક છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો વિશેષાધિક છે. એમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો વિશેષાધિક છે.

ભવનપતિયોના અલ્પબહુત્વની સમાન વાનવ્યન્તર દેવોના ત્રણે પ્રકાર અર્થાત્ વાનવ્યન્તર દેવોના, તેમની દેવિયોના તથા દેવો અને દેવિયોના અલ્પબહુત્વ ચારે લેશ્યાઓના સમ્બન્ધમાં સમજી લેવાં જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવ બધાથી ઓછા છે, તેજોલેશ્યાવાળી જ્યોતિષ્ક દેવિયો તેમનાથી સંખ્યાતગણી છે.

જ્યોતિષ્ક દેવોના સમ્બન્ધમાં આહીં એક અલ્પબહુત્વનું જ પ્રતિપાદન કરાયેલું છે, કેમકે આ નિકાયમાં એક માત્ર તેજોલેશ્યા જ હોય છે, કોઈ અન્ય લેશ્યા નથી હોતી. એ કારણથી દેવ અને દેવિયોનું પૃથક્ પૃથક્ અલ્પબહુત્વ પણ નથી કહેવાયું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! શુકલલેશ્યાવાળા વૈમાનિકદેવ બધાથી ઓછા છે, કેમકે લાન્તક આદિ દેવોમાં જ શુકલલેશ્યા બને છે અને તે ઉત્કૃષ્ટ પણ શ્રેણીના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા પ્રદેશોની રાશિના બરાબર હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ પદ્મલેશ્યાવાળા વૈમાનિકદેવ અસંખ્યાતગણા હોય છે, કેમકે સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોક નામક કલ્પોના બધા દેવોમાં પદ્મલેશ્યા મળી આવે છે. પદ્મલેશ્યાવાળા દેવોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા વૈમાનિકદેવ અસંખ્યાતગણા છે. કેમકે સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકના દેવોમાં તેજોલેશ્યા હોય છે અને એ કારણે તેઓ અસંખ્યાતગણા છે. વૈમાનિક દેવિયો સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં જ હોય છે, તેઓમાં એક તેજોલેશ્યા જ મળી આવે છે, બીજી કોઈ લેશ્યા નથી હોતી, તેથી જ તદ્વિષયક અલ્પબહુત્વ નથી કહ્યું.

હવે વૈમાનિકદેવો અને દેવિયોનું લેશ્યાઓના આધાર પર અલ્પબહુત્વનું પ્રરૂપણ કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા વૈમાનિક દેવ શુકલલેશ્યાવાળા છે, તેમનાથી અસંખ્યાતગણા વૈમાનિકદેવ પદ્મલેશ્યાવાળા છે, પદ્મલેશ્યાવાળાઓથી અસંખ્યાતગણા વૈમાનિકદેવ તેજોલેશ્યાવાળા છે, તેમની અપેક્ષાએ સંખ્યાતગણી તેજોલેશ્યાવાળી વૈમાનિક દેવિયો છે, કેમકે દેવોની અપેક્ષાએ દેવિયો બત્રીસગણી અને બત્રીસ અધિક હોય છે. તેજોલેશ્યાવાળી વૈમાનિક દેવિયોની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ અસંખ્યાતગણા છે. તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવીઓ સંખ્યાતગણી છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ અસંખ્યાતગણા હોય છે. કાપોતલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ વિશેષાધિક નીલલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવનવાસી દેવ વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો સંખ્યાતગણી છે. તેમનાથી નીલલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવીઓ વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળી ભવનવાસિની દેવિયો વિશેષાધિક છે. તેમનાથી તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર દેવો સંખ્યાતગણા છે, તેમની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તરિયો સંખ્યાતગણી છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર અસંખ્યાતગણા છે, તેમનાથી નીલલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર દેવ વિશેષાધિક છે. નીલલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તરોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર દેવ વિશેષાધિક છે. તેમની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તર દેવિયો સંખ્યાતગણી છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તર દેવિયો વિશેષાધિક છે. તેમનાથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વાનવ્યન્તર દેવિયો વિશેષાધિક છે. તેમનાથી તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવ સંખ્યાતગણા છે અને તેમની અપેક્ષાએ પણ તેજોલેશ્યાવાળી જ્યોતિષ્ક દેવિયો સંખ્યાતગણી છે.

લેશ્યા અને ઋદ્ધિ

શબ્દાર્થ–(एएसिणं भंते ! जीवाणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साणं) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા જીવોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा ?) અલ્પઋદ્ધિવાળા અથવા મહાન્ઋદ્ધિવાળા છે ? (गोयमा ! कण्हलेस्से हिंतो) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાઓથી (नीललेस्सा महड्ढिया) નીલલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (नीललेस्सेहिंतो काउलेस्सा महड्ढिया) નીલલેશ્યાવાળાઓથી કાપોતલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (एवं काउलेस्सेहिंतो तेउलेस्सा महड्ढिया) એ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળાઓ કરતાં તેજોલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (तेउलेस्सेहिंतो पम्हलेस्सा महड्ढिया) :તેજોલેશ્યાવાળાઓથી પદ્મલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (पम्हलेस्सेहिंतो सुक्कलेस्सा महड्ढिया) પદ્મલેશ્યાવાળાઓથી શુકલલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (सव्वप्पड्ढिया जीवा कण्हलेस्सा) બધાથી ઓછા ઋદ્ધિવાળા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ છે (सव्वमहड्ढिया सुक्कलेस्सा) બધાથી મહર્ધિક શુકલલેશ્યાવાળા જીવ છે.

(एएसिणं भंते ! नेरइयाणं कण्हलेस्साणं नीललेस्साणं काउलेस्साण य) હે ભગવાન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा ?) અલ્પઋદ્ધિવાળા અને મહાન્ઋદ્ધિવાળા છે ? (गोयमा ! कण्हलेस्सेहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાઓથી નીલલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (नीललेस्सेहिंतो काउलेस्सा महड्ढिया) નીલલેશ્યાવાળાથી કાપોતલેશ્યા મહર્ધિક છે (सव्वप्पडढिया नेरइया कण्हलेस्सा) બધાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે (सव्वमहड्ढिया नेरइया काउलेस्सा) બધાથી મહાન્ઋદ્ધિવાળા નારક કાપોતલેશ્યાવાળા છે.

(एएसिणं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य) હે ભગવન !

આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ શુક્લલેશ્યાવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा) અલ્પઋદ્ધિવાળા અગર મહાઋદ્ધિવાળા છે (गोयमा ! जहा जीवाणं) હે ગૌતમ ! જેવા જીવોના.

(एएसिणं भंते ! एगिंदियतिरिक्खजोणियाणं कण्हलेस्साण य जाव तेउलेस्साण य) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોમાં (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा) અલ્પઋદ્ધિ અથવા મહર્ધિક છે ? (गोयमा ! कण्हलेस्सेहिंतो एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (नीललेस्सेहिंतो तिरिक्खजोणिएहिंतो काउलेस्सा महड्ढिया) નીલલેશ્યાવાળા તિર્યંચ એકેન્દ્રિયોથી કાપોતલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (काउलेस्सेहिंतो तेउलेस्सा महड्ढिया) કાપોતલેશ્યાવાળાઓથી તેજોલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે (सव्वप्पड्ढिया एगिंदियतिरिक्खजोणिया कण्हलेस्सा) બધાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે (सव्व महड्ढिया तेउलेस्सा) બધાથી મહાન્ઋદ્ધિવાળા તેજોલેશ્યાવાળા છે (एवं पुढविकाइयाण वि) એજ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોમાં પણ (एवं एएण अभिलावेणं) આ પ્રકારે આજ અભિલાપથી (जहेव) જે પ્રકારે (लेस्साओ) લેશ્યાઓ (भावियाओ) વિચારી (तहेव) એ પ્રકારે (नेयव्वं) જાણવું જોઈએ (जाव चउरिंदिया) ચતુરિંદ્રિયો સુધી (पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના (तिरिक्खजोणिणीणं) તિર્યંચિની સ્ત્રિયોના (संमुच्छिमाणं गब्भवक्कंतियाणय) સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજોના (सव्वेसिं) બધાનું (भाणियव्वं) કહેવું જોઈએ (जाव) યાવત્ (अप्पड्ढिया वेमाणिया देवा तेउलेस्सा) તેજોલેશ્યાવાળા વૈમાનિકદેવ બધાથી અલ્પર્ધિક છે (सव्वमहड्ढिया वेमाणिया सुक्कलेस्सा) શુક્લલેશ્યાવાળા વૈમાનિક બધાથી મહર્ધિક-મહાન્ઋદ્ધિવાળા છે (केईभणंति) કોઈ કહે છે (चउवीसं-दंडएणं इड्ढि भाणियव्वा) ચોવીસે દંડકોમાં ઋદ્ધિનું કથન કરવું જોઈએ.

દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત

ટીકાર્થ-હવે કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાવાળા જીવોમાં અલ્પઋદ્ધિવાળા અને મહાન્ ઋદ્ધિવાળા કોણ છે, એ પ્રતિપાદન કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોત-લેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અને શુકલલેશ્યાવાળા જીવોમાં કોણ કોની અપેક્ષાએ કરી અલ્પઋદ્ધિવાળા અને કોણ કોનાથી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવોથી નીલલેશ્યાવાળા જીવમહર્ધિક હોય છે. એ પ્રકારે નીલલેશ્યાવાળાઓથી કાપોતલેશ્યાવાળાજીવો મહર્ધિક હોય છે. કાપોતલેશ્યાવાળા-ઓથી તેજોલેશ્યાવાળા જીવ મહર્ધિક હોય છે, તેજોલેશ્યાવાળાઓથી પદ્મલેશ્યાવાળા અને પદ્મલેશ્યાવાળાઓથી શુકલલેશ્યાવાળા જીવ મહર્ધિક હોય છે. આ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે–સારાંશ એ છે કે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ બધાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળા અને શુકલલેશ્યાવાળા જીવ બધાથી અધિક ઋદ્ધિવાળા હોય છે, ફલિતાર્થ એ થયો કે પહેલા પહેલાની લેશ્યાવાળા અલ્પર્ધિક છે અને અનુક્રમે ઉત્તરોત્તરલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે.

એજ પ્રકારે નારકો, તિર્યંચો, મનુષ્યો અને દેવોમાં જેમાં જેટલી લેશ્યાઓ હોય છે, તેઓમાં તેમનો વિચાર કરીને અનુક્રમથી અલ્પર્ધિકતા અને મહર્ધિકતા સમજી લેવી જોઈએ એ અભિપ્રાયથી આગળ કહે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં કોણ કોની અપેક્ષાએ અલ્પર્ધિક અથવા મહર્ધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા મહર્ધિક છે, નીલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા નારક મહર્ધિક છે. એ પ્રકારે બધાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે, અને બધાથી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા નારક કાપોતલેશ્યાવાળા છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાવાળા તિર્યંચયોનિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા, અને કોણ કોનાથી મહાન્ઋદ્ધિવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેમ સમુચ્ચય જીવોની કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ અલ્પર્ધિકતા અને મહર્ધિકતા કહી છે, એજ પ્રકારે તિર્યંચયોનિકોની પણ લેશ્યાઓના આધારે અલ્પર્ધિકતા–મહર્ધિકતા સમજી લેવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં જે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યાવાળા છે, તેઓમાં કોણ કોની અપેક્ષાએ અલ્પ-ઋદ્ધિવાળા અથવા મહાન્ઋદ્ધિવાળા છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યા-

વાળા એકેન્દ્રિય મહર્ધિક છે, નીલલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય મહર્ધિક છે, અને કાપોતલેશ્યાવાળાઓની અપેક્ષાએ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચ મહર્ધિં છે. આ કથનનો ઉપસંહાર એ છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચ બધાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળા છે. અને તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય તિર્યંચ બધાથી વધારે ઋદ્ધિવાળા છે. સામાન્ય એકેન્દ્રિય તિર્યંચોની જેમ પૃથ્વીકાયિકોની પણ અલ્પર્ધિકતા મહર્દ્ધિકતા કૃષ્ણલેશ્યાથી લઈને તેજોલેશ્યા પર્યન્ત સમજી લેવી જોઈએ.

એજ પ્રકારે ચતુરિન્દ્રિય જીવો સુધી જેમાં જેટલી લેશ્યાઓ છે તેમની અનુક્રમે પૂર્વોક્ત આલાપકના અનુસાર અલ્પર્ધિકતા અને મહર્ધિકતા કહેવી જોઈએ. અર્થાત્ અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં જે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા છે, તે બધાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળા હોય છે અને તેજોલેશ્યાવાળા બધાથી મહાન્ઋદ્ધિવાળા હોય છે.

એ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, તિર્યંચનીઓ, સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજો-બધામાં કૃષ્ણલેશ્યાથી લઈને શુકલલેશ્યા પર્યન્ત ક્રમશઃ અલ્પર્ધિકતા અને મહર્ધિકતા કહેવી જોઈએ. યાવત્ વૈમાનિક દેવોમાં તેજોલેશ્યાવાળા છે, તે બધા અલ્પઋદ્ધિવાળા છે અને જે શુકલલેશ્યાવાળા છે, તેઓ બધા બધાથી મહાનઋદ્ધિવાળા છે. કોઈ કોઈનું કહેવું છે કે-ચોવીસે દંડકોને લઈને ઋદ્ધિનું કથન કરવું જોઈએ.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાના સત્તરમા લેશ્યા પદ
પદનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨॥

૧૩નૈરયિકોં કે ઉત્પત્યાદિ કા નિરૂપણ

તૃતીય ઉદ્દેશક

શબ્દાર્થ-(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ) હે ભગવન્ ! નારક નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (अनेरइए नेरएसु उववज्जइ ?) અગર અનારક નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ, नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ) હે ગૌતમ ! નારક નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અનારક નારકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા (एवं जाव वेमाणियाणं) એ રીતે વૈમાનિકો સુધી

(नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टइ, अनेरइए नेरइएहिंतो उववट्टइ ?) હે ભગવન્ ! નારકો નારકોથી ઉદ્વર્તન કરે છે અગર અનારક નારકોથી ઉદ્વર્તન કરે છે ? (गोयमा ! अनेरइए नेरइएहिंतो उववट्टइ, णो नेरइए नेरइएहिंतो उववट्टइ) હે ગૌતમ ! અનારક નારકોથી ઉદ્વૃત થાય છે-નિકળે છે, નારક નારકોથી ઉદ્વૃત્ત નથી થતા (एवं जाव वेमाणिए) એ પ્રકારે

વૈમાનિકો સુધી (नवरं जोइसियवेमाणियएसु चयंति अभिलावो कायव्वो) વિશેષ જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોમાં ચ્યવન કરે છે, એમ કહેવું જોઈએ.

(से) અથ (नूनं) વિતર્ક (कण्हलेस्से नेरइए) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક (कण्हलेस्सेसु नेरइएसु) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (कण्हलेस्से उववट्टइ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા-ઓથી ઉદ્વર્તન કરે છે (जल्लेस्से उववज्जइ तलेस्से उववट्टइ ?) જે લેશ્યાવાળાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન કરે છે ? (हंता) હા (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कण्हलेस्से नेरइए कण्हलेसेस्सु नेरइएसु उववज्जइ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (कण्हलेस्से उववट्टइ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા માંથી ઉદ્વૃત્ત થાય છે (जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उववट्टइ) જે લેશ્યાવાળા થઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાવાળા થઈને ઉદ્વર્તન કરે છે (एवं नीललेस्से वि) એજ પ્રકારે નીલલેશ્યાવાળા પણ (एवं काउलेस्से वि) એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા પણ (एवं असुरकुमाराण वि) એ પ્રકારે અસુરકુમારોના સંબંધમાં પણ (जाव थणियकुमारा) સ્તનિતકુમારો સુધી (नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया) વિશેષ એ કે તેજોલેશ્યાવાળા અધિક છે.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से पुढविकाइए) શું હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક (कण्हलेस्सेसु पुढविकाइएसु) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (कण्हलेस्से उववट्टइ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન કરે છે (जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उववट्टइ) જે લેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે લેશ્યાવાળાથી ઉદ્વર્તન કરે છે (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (कण्हलेस्से पुढविकाइए कण्हलेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (सिय कण्हलेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન કરે છે (सिय नीललेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ નીલલેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન થાય છે (सिय काउलेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ કાપોતલેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન કરે છે (सिय जल्लेस्से उववज्जइ सिय तल्लेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ જે લેશ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે સ્યાત્ એ લેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે છે (एवं नीलकाउलेस्सासु वि) એજ પ્રકારે નીલ અને કાપોતલેશ્યાવાળા પણ

(से णूणं भंते ! तेउलेस्से पुढविकाइए तेउल्लेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ पुच्छा ?) શું હે

ભગવન્ ! તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રશ્ન (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (तेउलेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ) તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વી કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (सिय कण्हलेस्से उव्वट्टइ) સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે (सिय नीललेस्से उव्वट्टइ) સ્યાત્ નીલલેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે છે (सिय काउलेस्से उव्वट्टइ) સ્યાત્ કાપોતલેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે છે (तेउलेस्से उववज्जइ) તેજોલેશ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે (नो चेव णं तेउलेस्से उव्वट्टइ) તેજોલેશ્યામાં ઉદ્વર્તન નથી કરતા (एवं आउकाइया वणस्सइ काइया वि) એજ પ્રકારે અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક પણ (तेउवाऊ एवंचेव) તેજસ્કાય અને વાયુ-કાય પણ એજ પ્રકારે (नवरं एएसिं तेउलेस्सा नत्थि) વિશેષ એ કે તેમને તેજોલેશ્યા નથી હોતી.

(विन्ति चउरिंदिया एवंचेव) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય એજ પ્રકારે (तिसु लेस्सासु) ત્રણ લેશ્યાઓમાં (पंचेंदिय तिरिक्खजोणिया मणुस्सा य) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય (जहा पुढविकाइया) જેવા પૃથ્વીકાયિક (आदिल्लिया) આદિની (तिसु लेस्सासु) ત્રણ લેશ્યાઓમાં (भणिया) કહ્યા છે (तहा) તેજ પ્રકારે (छसु वि लेस्सासु) છએ લેશ્યાઓમાં (भाणियव्वा) કહેવા જોઈએ (नवरं) વિશેષ (छप्पिलेस्सा) છએ લેશ્યાઓ (उ चारपव्वाओ) કહેવાવી જોઈએ.

(वाणमंतरा जहा असुरकुमारा) વાનવ્યન્તર જેવા અસુરકુમાર.

(से णूणं भंते ! तेउलेस्से जोइसिए) હે ભગવન્ ! તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્કોમાં (उववज्जइ ?) ઉત્પન્ન થાય છે ? (जहेव असुरकुमारए) જેમ અસુરકુમાર (एवं वेमाणियावि) એજ પ્રકારે વૈમાનિક પણ (नवरं दोण्हं वि चयंतीति अभिलावो) વિશેષતા એકે બન્ને ચ્યવે છે એમ કહેવું.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से नीललेस्से काउलेस्से नेरइए) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલ-લેશ્યાવાળા કાપોતલેશ્યાવાળા નારક (कण्हलेस्सेसु नीललेस्सेसु काउलेस्सेसु नेरइएसु) કૃષ્ણ-લેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा उव्वट्टइ) કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યામાં ઉદ્વર્તન કરે છે (जल्लेस्से उव-वट्टइ तल्लेस्से उववज्जइ ?) જે લેશ્યામાં ઉદ્વર્તન કરે છે, તેજ લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्ह, नील, काउलेस्से उववज्जइ) કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યામાં

ઉત્પન્ન થાય છે (जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उव्वट्टइ) જે લેશ્યાવાળા ગઇને ઉત્પન્ન થાય છે તેલ્લેશ્યાવાળામાં ઉદ્વર્તન કરે છે.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से जाव तेउलेस्से असुरकुमारे) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમાર (कण्हलेस्सेसु जाव तेउलेस्सेसु असुरकुमारेसु) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમારોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (एवं जहेव नेरइए) એ પ્રકારે જેવા નારક (तहा असुरकुमारा वि) એજ પ્રકારે અસુરકુમારો પણ (जाव थणिय-कुमारावि) યાવત્ સ્તનિતકુમાર પણ સમજી લેવા.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से जाव तेउलेस्से पुढविकाइए) શું હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વિકાયિક (कण्हलेस्सेसु तेउलेस्सेसु पुढविकाइएसु) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (एवं पुच्छा) એવી પૃચ્છા (जहा असुरकुमाराणं) જેમ અસુરકુમારો (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्हलेस्से जाव तेउलेस्से पुढविकाइए) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક (कण्हलेस्सेसु जाव तेउलेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ) કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (सिय कण्हलेस्से) સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા (उववट्टइ) ઉદ્વર્તન કરે છે (सिय नील-लेस्से) સ્યાત્ નીલલેશ્યામાં (सिय काउलेस्से) સ્યાત્ કાપોતલેશ્યા (उववट्टइ) ઉદ્વર્તન કરે છે सिय) સ્યાત્ (जल्लेस्से उववज्जइ तउलेस्से उववट्टइ) જે લેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે સ્યાત્ તે લેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તનકરે છે (तेउलेस्से उववज्जइ नो चेवणं तेउलेस्से उववट्टइ) તેજોલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે પરન્તુ તેજોલેશ્યાવાળા થઈને ઉદ્વર્તન નથી કરતા (एवं आउकाइया) એજ પ્રકારે અપ્કાયિક (वणस्सइकाइया वि) વનસ્પતિકાયિક પણ (भणियव्वा) કહેવા જોઈએ.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से नीललेस्से काउलेस्से तेउकाइए) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિક (कण्हलेस्सेसु नीललेस्सेसु काउलेस्से तेउकाइसु) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકોમાં (उववज्जइ) ઉત્પન્ન થાય છે (कण्हलेस्से, नीललेस्से, काउलेस्से उववट्टइ) કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે છે (जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उववट्टइ) જેલેશ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, તે લેશ્યાવાળા ઉદ્વર્તન કરે છે ? (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्हलेस्से, नीललेस्से, काउलेस्से तेउकाइए) કૃષ્ણ,

નીલ, કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિક (कण्हलेस्सेसु नीललेस्सेसु काउलेस्सेसु तेउकाइएसु) કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકોમાં (उववज्जइ) ઉપન્ન થાય છે. (सिय कण्हलेसे उववट्टइ) સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (सिय नीललेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ નીલલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (सिय काउलेस्से उववट्टइ) સ્યાત કાપોતલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (सिय जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उववट्टइ) જેલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે સ્યાત્ તેજલેશ્યાવાળામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (एवं वाउकाइया बेइंदिय–तेइंदिय–चउरिंदिया वि भाणियव्वा) એજ પ્રકારે વાયુકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય પણ કહેવા જોઈએ.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्से जाव सुक्कलेस्से) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા (पंचेंदियतिरिक्खजोणिया) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (कण्हलेस्सेसु पंचेंदियतिरिक्खजोणिएसु) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં (उववज्जइ) ઉપજે છે, (पुच्छा) પ્રશ્ન (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्हलेस्से जाव सुक्कलेस्से) કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા (पंचेंदियतिरिक्खजोणिए) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (कण्हलेस्सेसु जाव सुक्कलेस्सेसु) કૃષ્ણ યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા (पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (सिय कण्हलेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (जाव सिय सुक्कलेस्से) યાવત સ્યાત્ શુકલલેશ્યવાળા (उववट्टइ) ઉદ્દ્વર્તન કરે છે (सिय जल्लेस्से उववज्जइ तल्लेस्से उववट्टइ) સ્યાત્ જેલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેજલેશ્યાવાળામાં ઉદ્દ્વૃત્ત થાય છે (एवं मणूसे वि) એ પ્રકારે મનુષ્ય પણ (वाणमंतरा जहा असुरकुमारा) વાનવ્યન્તર જેવા અસુરકુમાર (जोइसियवेमाणिया वि एवंचेव) જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પણ એજ પ્રકારે (नवरं जस्स जल्लेस्सा) વિશેષતા એકે જેમની જેટલી લેશ્યાઓ (दोण्ह वि चयंति भाणियव्वं) બન્ને અર્થાત્ જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના માટે ચ્યવન કરે છે, એવું કહેવું જોઈએ.

ટીકાર્થ–દ્વિતીય ઉદ્દેશકમાં નૈરયિકો વિગેરેની લેશ્યાઓની ગણના તેમના અલ્પબહુત્વ અને અલ્પર્ધિકત્વ મહર્ધિકત્વની પ્રરૂપણા કરાઈ છે, તૃતીય ઉદ્દેશકમાં એ બતાવાય છે કે નૈરયિકો આદિની તેલેશ્યાઓ શું ઉત્પત્તિક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતાં જ થાય છે અથવા ઉત્પત્તિક્ષેત્રની તરફ જતાં સમયે વિગ્રહ ગતિમાં પણ હોય છે ? પ્રથમ નયાન્તરનો આશ્રય લઈને નૈરયિક આદિના વ્યપદેશની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! શું નારક જીવ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા જે નારક નથી તે નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! નારક જ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અનારક નારકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા તાત્પર્ય એ છે કે વસ્તુતઃ આયુષ્ય જ ભવનું કારણ છે, તેથી જ જ્યારે નારકાયુનો ઉદય થાય છે, ત્યારે જીવને નારકભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એજ પ્રકારે મનુષ્યાયુનો ઉદય થતાં મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય છે. એ કારણથી નરકાયુ આદિની વેદનાના પ્રથમ સમયમાં જ નારક આદિ સંજ્ઞાનો વ્યવહાર થવા લાગે છે. આ ઋજુ સૂત્ર નયનો અભિપ્રાય છે. કહ્યું પણ છે–'અગ્નિ પરાળને બાળતો નથી. ક્યાંય ઘટનું ભેદન નથી થતું. અશૂન્યમાંથી કોઈનું નિષ્ક્રમણ નથી થતું અને કોઈ શૂન્યમાં પ્રવેશ કરતું નથી. ॥૧॥

જે નારક નથી તે નરકમાં ઉત્પન્ન નથી થતા અને જે નારક છે તે નરકથી છૂટકારો નથી મેળવી શકતા. ॥૨॥

નારકોની સમાન જ અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. એ પ્રકારે અસુરકુમાર જ અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ વૈમાનિક જ વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જે અસુરકુમાર નથી તે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા અને જે વૈમાનિક નથી તે વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. યુક્તિ આ વિષયમાં તેજ સમજી લેવી જોઈએ જે પહેલા કહી દિધેલી છે આ કથનથી આગળના પ્રશ્નનું પણ સમાધાન થઈ જાય છે. અર્થાત્ જીવ જ્યારે નારક નથી રહેતો ત્યારે તે નારક ભવથી મુક્ત થાય છે, જ્યાં સુધી નારક છે ત્યાં સુધી નરકભવથી મુક્ત નથી થતો. એ અભિપ્રાયથી એમ કહ્યું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નારકજીવ નરકભવથી ઉદ્વર્તન કરે છે અર્થાત્ નિકળે છે અથવા જે અનારક અર્થાત્ નારકથી ભિન્ન છે નરકથી ઉદ્વર્તન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અનારકજીવ નારકભવથી ઉદ્વર્તન કરે છે, નારક નારકભવથી ઉદ્વૃત્ત નથી થતો તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી કોઈ જીવને નરકાયુનો ઉદય થાય છે ત્યાં સુધી તે નારક કહેવાય છે અને જ્યારે નરકાયુનો ઉદય નથી રહેતો ત્યારે તે અનારક (નારક ભિન્ન) કહેવાવા લાગે છે, જ્યાં સુધી નરકાયુનો ઉદય છે ત્યાં સુધી કોઈ જીવ નરમાંથી નિકળતો નથી. એ કારણે એમ કહેલું છે કે નારક નરકથી નથી નિકળતો, પણ તેજ જીવ નરકથી નિકળે છે જે અનારક છે અર્થાત્ જેનો નરકાયુનો ઉદય રહી ગએલ હોય આ જ કથન અસુરકુમાર આદિ ભવનવાસિયો, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોના વિષયમાં પણ લાગુ થાય છે. અર્થાત્ જીવ જ્યાં સુધી ભવનવાસી છે અર્થાત્ ભવનવાસી દેવાયુના ઉદયથી યુક્ત છે. ત્યાં સુધી તે ભવનવાસી ભવથી મુક્ત નથી થઈ શકતો, જ્યારે ભવનવાસીના આયુષ્યનો

ઉદય નથી રહેતો, ત્યારે તે ભવનવાસી પણ નથી રહેતો અને ત્યારે ભવનવાસીના ભવથી ઉદ્વર્તન કરે છે. એજ પ્રકારે વૈમાનિક પર્યન્ત બધાના વિષયમાં કહેવું જોઈએ.

આ કથનમાં વિશેષતા એટલી છે કે જ્યોતિષ્ક દેવો અને વૈમાનિક દેવોને માટે 'ઉદ્વર્તન' શબ્દનો પ્રયોગ નથી કરાતો, તેમના માટે 'ચ્યવન' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ.

એ પ્રકારે આગામીભવના આયુનો ઉદય થતાં જીવ વર્તમાન ભવથી ઉદ્વૃત્ત થાય છે અને જે ભવસંબન્ધી આયુનો ઉદય હોય, તે જ નામથી તેનો વ્યવહાર થાય છે, જેમ નરકાયુનો ઉદય થતાં જીવ નારક કહેવાવા લાગે છે. એ દૃષ્ટિથી નારકોથી તે જીવનું ઉદ્વર્તન થાય છે, જે નારક ન હોય અર્થાત્ જેના નરકાયુનો ઉદય ન રહી ગયો હોય. એજ પ્રકારે અસુરકુમાર આદિ ભવોથી તેમનું જ ઉદ્વર્તન થાય છે. જે અસુરકુમાર આદિ ન રહી ગયા હોય ફલિતાર્થ એ છે કે જે આગામી ભવના આયુનો ઉદય થઈ ગયો હોય, જીવ તેજ આયુના નામે વ્યવહૃત થાય છે અને તેનું જ ઉદ્વર્તન થાય છે, ઉદાહરણ–કોઈ મનુષ્ય નરકાયુનો બંધ પહેલાં કરી ચૂકેલો છે અને આ સમયે મનુષ્યાયુનું વેદન કરી રહેલ છે. જ્યાં સુધી તેના મનુષ્યાયુનો ઉદય છે ત્યાં સુધી તેનું મૃત્યુ નથી થતું અને જ્યારે મનુષ્યાયુ સમાપ્ત થઈને નરકાયુનો ઉદય થઈ જાય છે ત્યારે તે નરકમાં જાય છે, એ પ્રકારથી નરકાયુનો ઉદય થતાં તે નારક કહેવાવા લાગે છે. અને તેજ જીવ નરકભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ માટે આ કહેલું છે કે, નારક જ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ પ્રકારે નરકમાંથી નિકળીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવની વિગ્રહ ગતિમાં જ મનુષ્યાયુનો ઉદય થઈ જાય છે, તેથી એમ કહેવાય છે કે મનુષ્ય જ મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ વાત ઉદ્વર્તનના સંબન્ધમાં પણ સમજી લેવી જોઈએ.

હવે કૃષ્ણલેશ્યાને લઈને ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તનાની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નૈરયિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જ નૈરયિકોથી ઉદ્વૃત્ત થાય છે? પુષ્ટિને માટે પ્રકારાન્તરથી એજ પ્રશ્ન પુનઃ કરાયેલ છે–શું જીવ જેલેશ્યાવાળો ઉત્પન્ન થાય છે, એજ લેશ્યાવાળો રહીને ઉદ્વર્તન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! હા, સત્ય છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જ ત્યાંથી ઉદ્વૃત્ત થાય છે અર્થાત્ નિકળે છે. એજ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરાય છે–જેલેશ્યાવાળા થઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાવાળા બનીને ઉદ્વર્તન કરે છે. એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા થઈને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ બીજી લેશ્યાથી યુક્ત થઈને નહીં જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય નરકાયુનો બંધ કરી ચૂકેલા છે અને નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા છે, તે ક્રમે કરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચાયુ અથવા મનુષ્યાયુનો પુરી રીતે ક્ષય થયેથી અન્તર્મુહૂર્ત પહેલાં તે લેશ્યાથી યુક્ત થઈ જાય છે. જેલેશ્યાવાળા નરકમાં ઉત્પન્ન થનાર છે. એજ લેશ્યાથી પરિણત થાય છે, તત્પશ્ચાત્ એજ અપ્રતિપતિત પરિણામથી નરકાયુનું વેદનકરે છે. તેથી જ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ય લેશ્યાવાળા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં

ઉત્પન્ન નથી થતા. ત્યાર બાદ તે ત્યાં કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા જ બન્યા રહે છે, તેની લેશ્યા બદલાતી નથી. કેમ કે દેવો અને નારકોની લેશ્યા ભવક્ષય થતા સુધી એક સરખી જ બની રહે છે.

એજ પ્રકારે નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોના સમ્બન્ધમાં પણુ સમજી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ નીલલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય લેશ્યાવાળાઓમાં નહીં અને અન્ય લેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાવાળાઓમાં નથી ઉત્પન્ન થતા. એ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા નારક કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય લેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા.

ઉદ્દ્વર્તનાના વિષયમાં એવો નિયમ છે કે નીલલેશ્યાવાળા જ નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકોથી ઉદ્દ્વૃત્ત થાય છે. એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા જ નારક કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોથી ઉદ્દ્વૃત્ત થાય છે.

એજ પ્રકારે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર પણુ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાથી યુક્ત થઈને કૃષ્ણુ લેશ્યાદિવાળા અસુરકુમારાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, બીજી લેશ્યાથી યુક્ત થઈને નહીં.

પહેલાની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે, અહીં એક તેજોલેશ્યા અધિક કહેવી જોઈએ. અને તેની વક્તવ્યતા પણુ અધિક સમજવી જોઈએ. કેમકે અસુરકુમાર આદિ ભવનપતિઓમાં તેજોલેશ્યા પણુ મળી આવે છે.

હવે પૃથ્વીકાયમાં કૃષ્ણુલેશ્યા આદિને લઈને પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા પૃથ્વી-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને શું કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા થયેલા જ ઉદ્દ્વર્તન કરે છે? શું જે લેશ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાવાળા ઉદ્દ્વર્તન કરે છે? અર્થાત્ શું કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા કૃષ્ણુલેશ્યાવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે? અને શું કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા જ પૃથ્વીકાયિક ભવથી નિકળે છે?

શ્રી ભગવાન્—હા, ગૌતમ! કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કિન્તુ તેના ઉદ્દ્વર્તનના વિષયમાં આનિયમ નથી કે કૃષ્ણુલેશ્યામાં જ તેનું ઉદ્દ્વર્તન થાય, તે કોઈ વાર કૃષ્ણુલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે, કોઈ વાર નીલલેશ્યામાં અને કોઈ વખત કાપોતલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે તે કોઈ વાર જે લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યામાં ઉદ્દ્વર્તન કરે છે, કારણુ એ છે કે તિર્યંચો અને મનુષ્યોના લેશ્યા પરિણામ અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર કાયમ રહે છે, તેના પછી બદલાઈ જાય છે, તેથી જ જે પૃથ્વીકાયિક જે લેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે કોઈ વાર તેજલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્દ્વર્તન કરે છે અને કોઈ વાર અન્ય લેશ્યાથી યુક્ત થઈને પણુ ઉદ્દ્વર્તન કરે છે. જે લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્દ્વર્તન કરે છે, તે તે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે. આ નિયમ અહીં એકાન્તિક નથી પણુ વૈકલ્પિક છે.

જે વાત કૃષ્ણુલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકના સમ્બન્ધમાં કહી છે તેજ નીલલેશ્યાવાળા

અને કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકના વિષયમાં પણ સમજવી જોઈએ. અર્થાત્ નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કોઈવાર નીલલેશ્યાવાળા થઈને ઉદ્વર્તન કરે છે, કોઈવાર કૃષ્ણલેશ્યા, અથવા કાપોતલેશ્યાવાળા થઈને ઉદ્વર્તન કરે છે. એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યામાં ઉત્પન્ન થયેલ પૃથ્વીકાયિક કોઈ વાર કાપોતલેશ્યામાં ઉદ્વર્તન કરે છે, કોઈવાર કૃષ્ણલેશ્યામાં કોઈવાર નીલલેશ્યામાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અને શું તેજોલેશ્યાવાળાથી યુક્ત થઈને પૃથ્વીકાયિકોથી ઉદ્વૃત્ત થાય ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ કોઈવાર કૃષ્ણલેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉદ્વર્તન કરે છે, કોઈવાર નીલલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વર્તન કરે છે અને કોઈવાર કાપોતલેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉદ્વર્તન કરે છે. તેજોલેશ્યાથી યુક્ત થઈને તે પૃથ્વીકાયિક ઉત્પન્ન થાય છે પણ તેજોલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વર્તન નથી કરતા કહ્યું પણ છે-

અન્તર્મુહૂર્ત આયુ વીતી જતાં અને અન્તર્મુહૂર્ત શેષ રહેતાં પરિણત લેશ્યાઓથી જીવ પરલોક ગમન કરે છે. ॥૨॥

આ વચનના પ્રમાણથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ કોઈવાર કૃષ્ણલેશ્યાવાળા બનીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે, કોઇવાર નીલલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વૃત્ત થાય છે. કોઈ વાર કાપોતલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વૃત થાય છે. પણ જ્યારે ભવનવાસી વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અથવા સૌધર્મ ઈશાન કલ્પોના દેવ તેજોલેશ્યાથી યુક્ત થઈને પોતાના ભવનો ત્યાગ કરીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે કેટલાક કાળ સુધી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેમનામાં તેજોલેશ્યા પણ મળી આવે છે, તેના પછી તેજોલેશ્યા નથી રહેતી. કેમકે પૃથ્વીકાયિક જીવ પોતાના ભવના સ્વભાવથી જ તેજોલેશ્યાને યોગ્ય, દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવામાં અસમર્થ બને છે. એ અભિપ્રાયથી કહ્યું છે કે તેજોલેશ્યાથી યુક્ત થઈને પૃથ્વીકાયિક ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેજોલેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વર્તન નથી કરતા.

જે પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોની કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત તેમજ તેજોલેશ્યા સમ્બન્ધી ચાર વક્તવ્યતાઓ કહી છે, એજ પ્રકાર અપ્કાયિક, અને વનસ્પતિકાયિકોમાં પણ ચાર વક્તવ્યતાઓ કહી દેવી જોઇએ. કેમકે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેમનામાં પણ તેજોલેશ્યા મળી આવે છે, એ અભિપ્રાયને લઇને કહ્યું છે-પૃથ્વીકાયિકોના સમાન અપ્કાયિકો તેમજ વનસ્પતિકાયિકોનું પણ કથન સમજવું જોઇએ.

તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકની વક્તવ્યતા પણ એજ પ્રકારે છે. પણ વિશેષતા એ છે કે, તેજસ્કાયિકો અને વાયુકાયિકોમાં તેજોલેશ્યા નથી હોતી, કેમકે તેમનું હોવું અસંભવિત છે. દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું કથન પણ એજ રીતે સમજવું જોઇએ. અને કૃષ્ણ, નીલ તથા કાપોતલેશ્યાઓમાં જાણવું જોઇએ. પંચેન્દ્રિય

તિર્યંચો અને મનુષ્યોનું કથન છએ લેશ્યાઓમાં તેવું જ છે જેવું પૃથ્વીકાયિકોના પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓમાં છે. વિશેષ એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની વક્તવ્યતામાં છએ લેશ્યાઓના ઉચ્ચારણ કરવા જોઈએ. તેમનો ઉત્પાદ છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઈ પણ લેશ્યામાં થઈ શકે છે. અને પ્રત્યેક લેશ્યાવાળા છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઇ પણ લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વૃત્ત થાય છે. તેનું કથન આ રીતે સમજવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અને શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોથી ઉદ્વૃત થાય છે? શું જે લેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ લેશ્યાની સાથે ઉદ્વૃત થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! હા, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇવાર કૃષ્ણલેશ્યાવાળા થઈને જ ઉદ્વૃત્ત થાય છે, કોઈવાર નીલલેશ્યાવાળા, કોઇવાર કાપોતલેશ્યાવાળા, કોઈવાર તેજોલેશ્યાવાળા, કોઈવાર પદ્મલેશ્યાવાળા, અને કોઈવાર શુકલલેશ્યાવાળા થઇને ઉદ્વૃત્ત થાય છે, કોઈવાર જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે તેજ લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વૃત્ત થાય છે. કોઇવાર અન્ય લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વૃત્ત થાય છે વિગેરે, એજ પ્રકારે નીલ કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યા સંબન્ધી વક્તવ્યતા પણ જાણી લેવી જોઈએ.

વાનવ્યન્તર દેવોનું કથન અસુરકુમારોના સમાન જ સમજવું જોઈએ. તેથી જ વાનવ્યન્તરોનું કથન આમ સમજવું જોઇએ કે વાનવ્યન્તર દેવ જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વૃત્ત થાય છે, એમ કહેવાનું કારણ એ છે બધા દેવોનું લેશ્યા પરિણામ ભવના ક્ષય સુધી એક જ જાતનું સ્થિર રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવ તેજોલેશ્યાવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને શું તેજોલેશ્યાવાળાથી જ ચ્યુત થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–જેવું અસુરકુમારોની બાબતમાં કહેલું છે, તેવું જ કથન જ્યોતિષ્કોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. એ વિધાનના અનુસાર જ્યોતિષ્કદેવ જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે, નિયમે કરી એજ લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ચ્યવન કરે છે. એજ પ્રકારે વૈમાનિક દેવ પણ એજ લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, એજ લેશ્યામાં ચ્યવન કરે છે. વિશેષ એ છે કે–જ્યોતિષ્કદેવો અને વૈમાનીકદેવોનું મરવું 'ચ્યવન' કહેવાય છે, તેને ઉદ્વર્તન નથી કહેતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અગર કાપોતલેશ્યાવાળા નારક ક્રમશઃ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા અગર કાપોતલેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અને શું કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યાવાળા જ ઉદ્વર્તન કરે છે? શું જે લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તેલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે?

શ્રી ભગવન્-હા, ગૌતમ ! સત્ય છે, કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે, જે લેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે. અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમાં નીલલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકોમાં અને કાપોતલેશ્યાવાળા નારક કાપોતલેશ્યાવાળા નારકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને જે લેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ એજ લેશ્યામાં ઉદ્વૃત્ત થાય છે.

નારક આદિના ચોવીસ દંડકોના ક્રમે કરી પૂર્વોક્ત રીતિથી પ્રત્યેકની એક-એક લેશ્યા લઈને ઉત્પાદ ઉદ્વર્તનાની પ્રરૂપણા પહેલા કરેલી છે, તો પણ ફરીથી વિભિન્ન લેશ્યાવાળા ઘણા બધા નારકોની તે તે ગતિમાં ઉત્પન્ન થયાની સ્થિતિમાં અન્યથા વસ્તુ-સ્થિતિની સંભાવના કરી શકાય છે, કેમકે એક-એકમાં રહેનારા ધર્મની અપેક્ષાએ સમુદાયનો ધર્મ કયાંય અન્ય પ્રકારનો પણ જોવાય છે, એ આશંકાને દૂર કરવાને માટે જેમાં જેટલી લેશ્યાઓનો સંભવ છે, તેટલી તેટલી બધી લેશ્યાઓને લઇને પૂર્વોક્ત વિષયનું જ સામૂહિક રૂપેથી પુનઃ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

તેના અનુસાર પુનઃ કહે છે-હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમાર કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અને શું તે કૃષ્ણલેશ્યાથી લઇને તેજોલેશ્યાવાળા અસુરકુમારોથી ઉદ્વૃત્ત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-જેવું નારકોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે તેવું જ અસુર-કુમાર યાવત્ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર ભવનપતિયોના કથન પણ સમજી લેવાં જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અથવા તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અગર તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અને શું જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે, એજ લેશ્યાથી યુક્ત થઈને ઉદ્વૃત્ત થાય છે ? એ પ્રકારે જેવી પૃચ્છા અસુરકુમારોના વિષયમાં કરાઇ છે તેવી જ આહીં પણ સમજવી જોઇએ.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્ય છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં, નીલલેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં અને તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક તેજોલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિ-કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરન્તુ ઉદ્વર્તનાના વિષયમાં એવો નિયમ નથી. કે જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય તેજલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે તેથીજ તે કૃષ્ણલેશ્યામાં ઉત્પન્ન થનારા કોઇવાર કૃષ્ણલેશ્યામાં ઉદ્વૃત્ત થાય છે, કોઇવાર નીલલેશ્યામાં, કોઇવાર કાપોતલેશ્યામાં ઉદ્વૃત્ત થાય છે. આહીં એ ધ્યાન રાખવું જોઇએ કે પૃથ્વીકાયિક જીવ તેજોલેશ્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે પણ તેજોલેશ્યાવાળા થઇને ઉદ્વર્તન નથી કરતા એનું કારણ પહેલા બતાવી દિધેલું છે.

અપ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોનું કથન પણ એ પ્રકારે સમજવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા તથા કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિક શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા અને કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? શું જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વૃત્ત થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! હા, સત્ય છે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા અને કાપોતલેશ્યાવાળા તેજસ્કાયિકો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાવાળા અને કાપોતલેશ્યાવાળા. તેજસ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ કોઇવાર કૃષ્ણલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે, કોઇવાર નીલલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે અને કોઇવાર કાપોતલેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉદ્વર્તન કરે છે, કોઇવાર જે લેશ્યાથી યુક્ત બનીને ઉત્પન્ન થાય છે, તેજલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તના કરે છે, કોઇવાર અન્ય લેશ્યાથી યુક્ત થઇને પણ ઉદ્વર્તન કરે છે.

એજ પ્રકારે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના વિષયમાં પણ કહેવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અને શુકલલેશ્યાવાળા, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા પદ્મલેશ્યાવાળા, અને શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન છે? અને શું એજ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે?

શ્રી ભગવાન્-હા, ગૌતમ! સત્ય છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, અને શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, કૃષ્ણલેશ્યાવા, નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અને શુકલલેશ્યાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કિન્તુ સ્યાત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા થયેલા ઉદ્વર્તન કરે છે સ્યાત્ નીલલેશ્યાવાળા સ્યાત્ તેજોલેશ્યાવાળા સ્યાત્ પદ્મલેશ્યાવાળા અથવા સ્યાત્ શુકલલેશ્યાવાળા થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે. જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય છે. કદાચિત્ એજ લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે. કદાચિત્ અન્ય લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની સમાન મનુષ્ય પણ કૃષ્ણાદિ છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઇપણ લેશ્યાથી યુક્ત થઇને એજ લેશ્યાવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પણ એ નિયમ નથી કે જે લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉત્પન્ન થાય તેજલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે. કૃષ્ણલેશ્યાથી યુક્ત થઇને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્ય છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઇપણ એક લેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વર્તન કરે છે. એજ પ્રકારે નીલલેશ્યાથી

યુક્ત થઇને નીલલેશ્યાવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા કૃષ્ણલેશ્યાથી, નીલલેશ્યાથી, કાપોતલેશ્યાથી, તેજોલેશ્યાથી, પદ્મલેશ્યાથી અથવા શુકલલેશ્યાથી યુક્ત થઇને ઉદ્વૃત્ત થાય છે. એજ પ્રકારે શેષ ચાર લેશ્યાઓના સમ્બન્ધમાં પણ કહેવું જોઇએ.

વાનવ્યન્તર દેવોની વક્તવ્યતા અસુરકુમારોની સમાન સમજવી જોઇએ. જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોનું કથન પણ અસુરકુમારોની સમાન જ છે. પણ જેમાં જેટલી લેશ્યાઓ મળી આવે છે તેમાં તેટલી લેશ્યાઓનું કથન કરવું જોઇએ અને જ્યોતિષ્કો તથા વૈમાનિકોને માટે 'ઉદ્વર્તન'ના સ્થાન પર 'ચ્યવન' શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઇએ. ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

नैरयिकों के अवधि और दर्शनादिज्ञेय क्षेत्रपरिमाण का निरूपण

નારકોનું અવધિજ્ઞાન

શબ્દાર્થ-(कण्हलेस्सेणं भंते ! नेरइए) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક (कण्हलेस्सं नेरइयं पणिहाए) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા બીજા નારકની અપેક્ષાએ (ओहिणा) અવધિના દ્વારા (सव्वओ) બધી દિશાઓમાં (समंता) ચારેકોર (समभिलोएमाणे) અવલોકન કરી રહેલા (केवइयं) કેટલા (खेत्तं) ક્ષેત્રને (जाणइ) જાણે છે (केवइयं खेत्तं पासइ) કેટલા ક્ષેત્રને દેખે છે? (गोयमा ! णो बहुयं खेत्तं जाणइ) હે ગૌતમ ! ઘણા ક્ષેત્રોને નથી જાણતા (णो बहुयं खेत्तं पासइ) ઘણા ક્ષેત્રોને નથી દેખતા (णो दूरं खेत्तं जाणइ) દૂરના ક્ષેત્રને જાણતા નથી. (णो दूरं खेत्तं पासइ) દૂરના ક્ષેત્રોને નથી દેખતા (इत्तरियं) થોડા (खेत्तं) ક્ષેત્રને (जाणइ) જાણે છે (इत्तरियमेव खेत्तं पसिइ) થોડાજ ક્ષેત્રને દેખે છે.

(से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ कण्हलेस्से णं भंते ! नेरइए तं चेव) ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક ઇત્યાદિ તેજપૂર્વોક્ત (जाव इत्तरियमेव खेत्तं पासइ ?) યાવત્ અલ્પ જ ક્ષેત્રને દેખે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (से) અથ (जहा नामए केई पुरिसे) કોઈ પણ નામવાળો કોઇ પુરૂષ (बहुसमरमणिज्जंसि भूमिभागम्मि ठिच्चा) બીલકુલ

સમરમણીયભૂમિ ભાગમાં સ્થિત થઈને (सव्वओ समंता समभिलोएज्जा) બધી દિશા વિદિશાઓમાં દેખે (तएणं से पुरिसे) તત્પશ્ચાત્ તે પુરૂષ (धरणितलगयं पुरिसं पणिहाय) ભૂતલગત બીજા પુરૂષની અપેક્ષાએ (सव्वओ समंता समभिलोएमाणे) બધી દિશાવિદિશાઓમાં દેખી રહેલ (णो बहुयं खेत्तं जाणइ पासइ) ઘણા બધા ક્ષેત્રોને નથી જાણતો-દેખાતો (जाव इत्तरियमेव खेत्तं पासइ) યાવત્ અલ્પ જ ક્ષેત્રોને દેખે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा !) એ કારણથી હે ગૌતમ ! (एवं वुच्चइ) એમ કહેવાય છે (जाव इत्तरियमेव खेत्तं पासइ) યાવત્ થોડા જ ક્ષેત્રને જાણે છે (नीललेस्सेणं भंते ! नेरइए) હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યાવાળા નારક (कण्हलेस्सं नेरइयं पणिहाय) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ (ओहिणा सव्वओ समंता) અવધિ દ્વારા બધી દિશાવિદિશાઓમાં (समभिलोए) દેખી રહેલ. (केवइयं खेत्तं जाणइ, केवइयं खेत्तं पासइ) કેટલા ક્ષેત્રોને જાણે છે. અને કેટલા ક્ષેત્રોને દેખે છે ? (गोयमा ! बहुतरागं खेत्तं जाणइ, बहुतरागं खेत्तं पासइ) હે ગૌતમ ! ઘણા ક્ષેત્રોને જાણે છે, ઘણા બધા ક્ષેત્રોને જોવે છે (दूरतरं खेत्तं जाणइ दूरतरं खेत्तं पासइ) દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે છે અને દૂરતર ક્ષેત્રને દેખે છે (वितिमिरतरगं खेत्तं जाणइ) નિર્મળતર ક્ષેત્રને જાણે છે (वितिमिरतरगं खेत्तं पासइ) નિર્મળતર ક્ષેત્રને દેખે છે (विसुद्धतरगं खेत्तं जाणइ, विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ) વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે છે, વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને દેખે છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) શા હેતુથી ભગવન્ ! એવું કહેવાય છે કે (नीललेस्सेणं नेरइए कण्हलेस्सं नेरइयं पणिहाय जाव विसुद्धतरगं खेत्तं जाणइ विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ ?) નીલલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ યાવત્ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે છે, વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને દેખે છે ? (से जहा नामए केइ पुरिसे) કોઇ પણ નામવાળો પુરૂષ (बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ) ઘણા સમ તેમજ રમણીય ભૂમિ ભાગથી (पव्वयं दुरुहित्ता) પર્વત પર ચઢીને (सव्वओ समंता समभिलोएज्जा) બધી દિશાવિદિશાઓમાં અવલોકન કરે (तएणं से पुरिसे धरणितलगयं पुरिसं पणिहाय) ત્યારે તે પુરૂષ ભૂતલ પર રહેલા પુરૂષની અપેક્ષાએ (सव्वओ समंता समभिलोएमाणे) બધી તરફ જોતાં (बहुतरगं खेत्तं जाणइ जाव विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ) ઘણા બધા

ક્ષેત્રોને જાણે છે, યાવત્ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને દેખે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે (नीललेस्से नेरइए कण्हलेस्सं जाव विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ) નીલલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળાની અપેક્ષાએ યાવત્ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જોવે છે.

(काउलेस्सेणं भंते ! नेरइए नीललेस्सं नेरइयं पणिहाय) હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ (ओहिणा) અવધિથી (सव्वओ समंता समभिलोएमाणे केवइयं खेत्तं जाणइ पासइ) બધી દિશા વિદિશાઓમાં જોતાં કેટલાં ક્ષેત્રોને જાણે છે અને દેખે છે (गोयमा ! बहुतरगं खेत्तं जाणइ पासइ) હે ગૌતમ ! ઘણા ક્ષેત્રોને જાણે છે ને દેખે છે (जाव विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ) યાવત્ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને દેખે છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એવું કહેવાય છે (काउलेस्सेणं नेरइए जाव विसुद्धतरगं खेत्तं पासइ) કાપોતલેશ્યાવાળા નારક યાવત્ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને દેખે છે ? (गोयमा ! से जहा नामए केइ पुरिसे बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ पव्वयं दुरुहइ) જેમ કોઇ પણ નામવાળો કોઇ પુષ ઘણાસમ અને રમણીય ભૂમિભાગથી પર્વત પર ચઢે (दुरुहित्ता) ચઢીને (दो वि पाए) બન્ને પગ (उच्चाविया वेइत्ता) ઊંચા કરીને (सव्वओ समंता) બધી દિશાવિદિશાઓમાં (समभिलोएज्जा) દેખે (तएणं से पुरिसे) ત્યારે તે પુરૂષ (पव्वयगयं धरणितल गयं च पुरिसं पणिहाय) પર્વત પર રહેલ અને ભૂતલ પર રહેલ પુરૂષની અપેક્ષાએ (सव्वओ समंता समभिलोएमाणे) બધી દિશાવિદિશામાં જોઇ રહેલ (बहुतरगं खेत्तं जाणइ बहुतरगं खेत्तं पासइ) બહુતર ક્ષેત્રોને જાણે દેખે છે (जाव वितिमिरतरगं पासइ) નિર્મળતર દેખે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं, वुच्चइ) એ કારણે હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે (काउलेस्सेणं नेरइए नील लेस्सं नेरइयं पणिहाय तं चेव) કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ, ઇત્યાદિ તેજ પૂર્વોક્ત (जाव वितिमिरतरगं खेत्तं पासइ) યાવત્ નિર્મલતર ક્ષેત્રને જાણે છે.

ટીકાર્થ—હવે કૃષ્ણલેશ્યા આદિવાળા નારકોની અવધિ અને દર્શનના વિષયભૂત ક્ષેત્રના પરિમાણની તરતમતાની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! એક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક બીજા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ અવધિ દ્વારા સમસ્ત દિશાઓમાં અને સમસ્ત વિદિશાઓમાં અવલોકન કરી રહેલ કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે. અને અવધિદર્શનથી કેટલા ક્ષેત્રને દેખે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! ઘણા ક્ષેત્રને નથી જાણતા અને ઘણા ક્ષેત્રને નથી દેખતા તાત્પર્ય એકે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો નારક બીજા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ, યોગ્યતાના અનુસાર વિશુદ્ધિવાળા થઇને પણ ઘણા અધિક ક્ષેત્રોને અવધિથી નથી જાણતા કે દેખતા એ અભિપ્રાયથી સૂત્રકાર કહે છે—

દૂર ક્ષેત્રને નથી જાણતા, દૂર ક્ષેત્રને નથી દેખતા, પણ થોડા જ વધારે ક્ષેત્રને જાણે છે અને થોડા જ અધિક ક્ષેત્રને દેખે છે. આ કથન એક જ પૃથ્વીના નારકોની અપેક્ષાએ કરી સમજવા જોઇએ, અન્યથા દોષની પ્રાપ્તિ થશે, કેમકે સાતમી પૃથ્વીના કૃષ્ણલેશ્યાવાન્ નારક જઘન્ય અર્ધોગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ એક ગાઉ જાણે છે, છઠ્ઠી પૃથ્વીના કૃષ્ણલેશ્યા-

વાળા નારક જઘન્ય એક ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ દોઢ ગાઉ જાણે છે અને સાતમી પૃથ્વીના કૃષ્ણલેશ્યાવાન્ નારક જઘન્ય દોઢ ગાઉ અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક ઓછા બે ગાઉ. એ પ્રકારે બમણા ત્રણગણા અધિક ક્ષેત્ર હોવાને કારણે દોષ આવશે.

હવે ઉદાહરણપૂર્વક એ બતાવે છે કે એક જ કોઈ પૃથ્વીના પરમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ અતિવિશુદ્ધ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પણ બીજા તેજપૃથ્વીવાળા નારક કાંઇક જ અધિક જાણે છે. તેઓને અવધિથી જાણવામાં ઘણું મોટું અન્તર નથી હોતું–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! એક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા બીજા નારકની અપેક્ષાએ ઘણા વધારે ક્ષેત્રને નથી જાણતા, ઘણા વધારે ક્ષેત્રને નથી દેખતા, ઘણા દૂર ક્ષેત્રને નથી જાણતા કે દેખતા, કાંઇક જ અધિક ક્ષેત્રને જાણે છે, કાંઇક જ અધિક ક્ષેત્રને દેખે છે, એમ કહેવાનું શું કારણ છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જેમ કોઇ પુરૂષ અત્યન્ત સમતલ ભૂમિભાગ પર રહીને બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અવલોકન કરે તો તે ભૂતલ પર જ રહેલ બીજા કોઇ પુરૂષની અપેક્ષાએ, બધી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં દેખતો છતો ઘણા ક્ષેત્રોને નથી જાણતો કે દેખતો, પણ કાંઇક અધિક ક્ષેત્રને જાણે છે ને દેખે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભૂતલ પર જ ઉભેલ કોઇ બીજો પુરૂષ પોતાના નેત્રોની નિર્મળતાના કારણે જો અધિક દેખે તો કાંઇક જ અધિક ક્ષેત્રને દેખે કે જાણે છે–તે બન્ને ભૂતલ પર રહેલા પુરૂષોના જોવા કે જાણવામાં કાંઇ ઘણું અન્તર નથી પડતું, એજ પ્રકારે અહીં પણ સમજી લેવું જોઇએ કે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક પોતાની યોગ્યતા અનુસાર અત્યન્ત વિશુદ્ધ થયેલા હોવા છતાં પણ એ પૃથ્વીવાળા બીજા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ અવધિથી કાંઇક જ અધિક ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે–ઘણા અધિક ક્ષેત્રને નથી જાણતા કે દેખતા. હે ગૌતમ! એ હેતુથી એવું કહેવાય છે કે એક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારક બીજા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ ઘણા વધારે ક્ષેત્રને નથી જાણતા કે દેખતા, ઘણાં દૂર ક્ષેત્રોને નથી જાણતા કે દેખતા, પણ જાણે દેખે તો કાંઇક વધારે ક્ષેત્રોને જાણે દેખે છે.

હવે નીલલેશ્યાવાળા નારકોને લઈને પ્રશ્ન કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! નીલલેશ્યાવાળા નારક, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ, બધી દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં અવધિના દ્વારા જોતાં કેટલા ક્ષેત્રને જાણે દેખે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! ઘણા બધા ક્ષેત્રોને જાણે છે, ઘણા બધા ક્ષેત્રોને દેખે છે, દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે છે, દૂરતર ક્ષેત્રોને દેખે છે. વિતિમિરતર અર્થાત્ અતીવ નિર્મળ

ક્ષેત્રને જાણે દેખે છે, વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે. જેમ ધરતી ઉપર ઊભેલા પુરૂષની અપેક્ષાએ પર્વત પર આરૂઢ પુરૂષ અતિ દૂર સુધીના ક્ષેત્રને જોવે છે અને અત્યન્ત સ્પષ્ટ રૂપે દેખે છે, એજ પ્રકારે નીલલેશ્યાવાળા નારક પોતાની યોગ્યતાના અનુસાર અતિવિશુદ્ધ જ્ઞાની થઇને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાથી અતિ દૂર સુધી અને અતીવ નિર્મળરૂપે જાણે–દેખે છે. એ અભિપ્રાયથી એમ કહેલું છે.

ભગવન્! શા હેતુથી એવું કહ્યું છે કે નીલલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અવધિજ્ઞાન દ્વારા ઘણા બધા ક્ષેત્રોને દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે દેખે છે અને અત્યન્ત નિર્મળ રૂપથી જાણે–દેખે છે?

શ્રી ભગવાન્–જેમ કોઇ પુરૂષ અત્યન્ત સમતલ ભૂમિભાગ ઊપર પર્વત ઊપર ચઢીને બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં જોવે તો તે ભૂતલ પર ઊભેલા પુરૂષની અપેક્ષાએ બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં બહુતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે, દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે. વિતિમિરતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે. વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે. એ કારણે હે ગૌતમ! એવું કહેવાય છે કે, નીલલેશ્યાવાળા નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ અધિકતર, દૂરતર, વિતિમિરતર અને વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે છે દેખે છે.

આહીં પર્વતની જગ્યાએ ઊપરવાળી ત્રીજી પૃથ્વી, સમજવી જોઇએ અને પોતાની યોગ્યતાનુસાર અતિવિશુદ્ધ નીલલેશ્યા સમજવી જોઇએ. ભૂમિતલના સ્થાનમાં નીચેવાળી કૃષ્ણલેશ્યા છે અને ચક્ષુની જગ્યાએ અવધિજ્ઞાન સમજવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! કાપોતલેશ્યાવાળો કોઇ નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ અવધિ દ્વારા બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અવલોકન કરતો કેટલા ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે?

શ્રી ભગવાન્! હે ગૌતમ! બહુતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે, દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે, વિતિમિરતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શા કારણથી એમ કહે છે કે, કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ, બહુતર, દૂરના વિતિમિરતર, તેમજ વિશુદ્ધતર ક્ષેત્રને જાણે–દેખે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ જેમ કોઇ પુરૂષ એકદમ સમતલ ભૂમિભાગથી પર્વત ઉપર આરૂઢ થાય, અને આરૂઢ થઇને પોતાના બન્ને પગ ઊંચા કરીને બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અવલોકન કરે તો તે પુરૂષ ભૂતલ પર રહેલ અને પર્વત પર રહેલ પુરૂષની

અપેક્ષાએ બધી દિશાઓ તેમજ વિદિશાઓમાં બહુતર ક્ષેત્રને જાણે-દેખે છે, દૂરતર ક્ષેત્રને જાણે-દેખે છે. વિતિમિરતર, વિશુદ્ધતર જાણે-દેખે છે, એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાની અપેક્ષાએ બહુતર, દૂરતર યાવત્ વિશુદ્ધતર જાણે-દેખે છે. એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા નારકની અપેક્ષાએ યાવત્ વિશુદ્ધતર જાણે-દેખે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે પર્વત ઊપરના ઝાડ પર ચઢેલો મનુષ્ય બધી બાજુ જોવે તો ઘણે દૂર સુધી અને સ્પષ્ટપણે દેખે છે, એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા નારક નીલલેશ્યાવાળા બીજા નારકની અપેક્ષાએ ઘણા ક્ષેત્રને અવધિ દ્વારા જાણે-દેખે છે, અતીવસ્ફુટ જાણે-દેખે છે. અહીં વૃક્ષના સ્થાન પર કાપોતલેશ્યા, પર્વતના સ્થાને ઊપરવાળી પૃથ્વી અને ચક્ષુના સ્થાને અવધિ સમજવી જોઇએ. ॥ સૂ૦ ૧૪ ॥

લેશ્યાશ્રય જ્ઞાન કા નિરૂપણ

લેશ્યાશ્રય જ્ઞાનની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कण्हलेस्सेणं भंते ! जीवे कइसु नाणेसु होज्जा ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા જ્ઞાનોમાં હોય ? (गोयमा ! दोसु वा तिसु वा, चउसु वा नाणेसु होज्जा) હે ગૌતમ ! બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાનોમાં હોય છે (दोसु होमाणे आभिणिबोहियसुयनाणे) બેમાં હોનાર આભિનીબોધિક અને શ્રુતજ્ઞાનમાં થાય છે (तिसु होमाणे आभिणिबोहियसुयनाणओहिनाणेसु होज्जा) ત્રણમાં હોય તો આભિનીબોધિક, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનમાં હોય (अहवा तीसु होमाणे आभिनिबोहिय सुयनाण मणपज्जवनाणेसु होज्जा) અથવા ત્રણમાં હોય તો આભિનીબોધિક, શ્રુત અને મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં હોય છે (चउसु होमाणे आभिणिबोहियसुयओहिमणपज्जवनाणेसु होज्जा) ચારમાં હોય તો આભિનીબોધિક, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં હોય (एवं जाव पम्हलेस्से) એજ પ્રકારે પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોને પણ સમજવા.

(सुक्कलेस्सेणं भंते ! जीवे कइसु नाणेसु होज्जा) હે ભગવન્ ! શુકલલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા જ્ઞાનોમાં હોય છે ? (गोयमा ! दोसु वा तिसु वा, चउसु वा, होज्जा) હે ગૌતમ ! બે ત્રણ અથવા ચારમાં હોય છે (दोसु होमाणे आभिणिबोहिनाण एवं जहेव कण्हलेस्साणं तहेव भाणियव्वं) બેમાં હોય તો આભિનીબોધિક, અને શ્રુતજ્ઞાનમાં, એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાવાળાઓની જેમ કહેવું જોઇએ (जाव चउहिं) યાવત્ ચાર જ્ઞાનોમાં (एगंसि होज्जा) એક જ્ઞાનમાં હોય તો (एगंमि केवलनाणे होज्जा) એકમાં કેવળજ્ઞાન હોય છે.

(पण्णवणाए भगवईए लेस्सापए तइओ उद्देसओ समत्तो)

(પ્રજ્ઞાપના ભગવતીના લેશ્યા પદમાં ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત)

ટીકાર્થ-કઇ કઇ લેશ્યાઓ કેટલા કેટલા જ્ઞાનોમાં મળી આવે છે એ જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા જ્ઞાનોમાં મળી આવે છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાનોમાં હોય છે અગર બે જ્ઞાનોમાં હોય તો આભિનીબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં હોય છે, ત્રણમાં હોય તો આભિનીબોધિકજ્ઞાન, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનમાં હોય અથવા આભિનિબોધિક, શ્રુત અને મનઃપર્યાય જ્ઞાનમાં હોય આ કથનથી એ પ્રમાણિત થાય છે કે, અવધિજ્ઞાનથી રહિત જીવને પણ મનઃપર્યવજ્ઞાન થઇ જાય છે. અગર કૃષ્ણલેશ્યા ચાર જ્ઞાનોમાં હોય તો આભિનિબોધિક, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યય જ્ઞાનમાં હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે મનઃપર્યવજ્ઞાન અત્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા જીવને થાય છે અને કૃષ્ણલેશ્યા સંકલેશમય પરિણામ રૂપ હોય છે. આવી સ્થિતિમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન કેવી રીતે થઇ શકે ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન આ છે કે પ્રત્યેક લેશ્યાના અધ્યવસાય સ્થાન અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશોના જેટલાં છે. તેમનામાંથી કોઇ કોઇ મન્દ અનુભાવવાળા હોય છે જે પ્રમત્ત સંયતમાં મળે છે. મનઃપર્યવજ્ઞાન યદ્યપિ અપ્રમત્ત સંયત જીવમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ પછીથી તે પ્રમત્ત દશામાં પણ રહે છે. એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ પણ મનઃપર્યવજ્ઞાની થઇ શકે છે.

કૃષ્ણલેશ્યાના સમાન નીલલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા અને પદ્મલેશ્યાવાળા જીવ પણ બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાનોમાં હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શુકલલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા જ્ઞાનોમાં હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બે, ત્રણ અથવા ચાર જ્ઞાનોમાં હોય છે. બે જ્ઞાનોમાં હોય તો આભિનિબોધિક અને શ્રુતજ્ઞાનમાં હોય છે, વિગેરે જે વક્તવ્યતા કૃષ્ણલેશ્યામાં કહી છે તે જ આહીં સમજી લેવી જોઇએ. યાવત્ ત્રણ અને ચાર જ્ઞાનોમાં પણ હોય છે. અહીં વિશેષ વક્તવ્ય એ છે કે-શુકલલેશ્યા વાળાજીવ એક જ્ઞાન માં પણ હોય છે. એક જ્ઞાનમાં હોય તો કેવળજ્ઞાનમાં હોય છે. કેવળજ્ઞાન શુકલલેશ્યામાં જ હોય છે, બીજી કોઇ લેશ્યાવાળામાં નથી. આ અન્ય લેશ્યાવાળાથી શુકલલેશ્યાવાળાની વિશેષતા છે.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાના સત્તરમા લેશ્યા પદનો
ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૩॥

લેશ્યાપદ–ચતુર્થ ઉદ્દેશક

અધિકાર ગાથા વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(परिणामवन्न रसगंध) પહેલું પરિણામ અધિકાર, પછી વર્ણ, રસ, ગંધ અધિકાર (सुद्ध अपसत्थ संकिलिट्ठुण्हा) શુદ્ધ, અપ્રશસ્ત, સંકિલષ્ટ, ઉષ્ણ (गइपरिणामपए-सोगाढवग्गणठाणाणमप्पबहुं) ગતિ, પરિણામ, પ્રદેશ, અવગાઢ, વર્ગણા, સ્થાન અને અલ્પ-બહુત્વ આ અધિકાર કહેવાશે.

લેશ્યાપરિણમન કા નિરૂપણમ્

લેશ્યા વક્તવ્યતા

(कइणं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્ ! લેશ્યાઓ કેટલી કહી છે ? (गोयमा ! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ? છલેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તે આ પ્રકારે છે–કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા.

(से नूणं भंते ! कण्हलेस्सं पप्प) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए) એજ રૂપમાં (ता वण्णत्ताए) તેજ વર્ણમાં (ता गंधत्ताए) એજ ગંધમાં (ता रसत्ताए) તેજ રસમાં (ता फासत्ताए) એજ સ્પર્શના રૂપમાં (भुज्जो भुज्जो परिणमइ) પુનઃ પુનઃ પરિણત થાય છે (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (ता रूवत्ताए जाव–भुज्जो भुज्जो परिणमइ) તદ્રૂપતાથી યાવત્ પુનઃ પુનઃ પરિણત થાય છે.

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એવું કહેવાય છે (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (ता रूवत्ताए जाव भुज्जो–भुज्जो परिणमइ)

તદ્રૂપપણાથી યાવત્ પુનઃ પુનઃ પરિણત થાય છે (गोयमा ! से जहानामए खीरे दूसिं पप्प) જેમ કોઈ દૂધ દુષ્ય અર્થાત્ ખટાઈને પ્રાપ્ત થઈને (सुद्धे वा वत्थे) અથવા સ્વચ્છ વસ્ત્ર (रागं पप्प) લાલિમાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए जाव ता फासत्ताए) તદ્રૂપતા યાવત્ એજ સ્પર્શના રૂપમાં (भुज्जो- भुज्जो परिणमइ) વારંવાર પરિણત થાય છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प ता रूवत्ताए जाव (भुज्जो-भुज्जो परिणमइ) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને તદ્રૂપમાં યાવત્ વારંવાર પરિણત થાય છે (एवं एतेणं अभिलावेणं) એજ રીતે આજ અભિલાપથી (नीललेस्सा काउलेस्सं पप्प) નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (काउलेस्सा तेउलेस्सं पप्प) કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (तेउलेस्सा पम्हलेस्सं पप्प) તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सं पप्प) પદ્મલેશ્યા શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ) યાવત્ વારંવાર પરિણત થાય છે.

(से) અથ (नूणं) વિતર્ક भंते ! હે ભગવન્ ! (कण्हलेस्सा नीललेस्सं काउलेस्सं तेउलेस्सं पम्हलेस्सं सुक्कलेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને, કાપોતલેશ્યાને, તેજોલેશ્યાને, પદ્મલેશ્યાને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए, ता वण्णत्ताए ता गंधत्ताए ता रसत्ताए ता फासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ) તે રૂપ, તદ્વર્ણ તદ્ગંધ, તદ્રસ તત્સ્પર્શ રૂપમાં વારંવાર પરિણત થાય છે? (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (जाव सुक्कलेस्सं पप्प) યાવત્ શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए, ता वण्णत्ताए (ता गंधत्ताए ता फासत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ) તેના રૂપો, તેના વર્ણ, તેના ગંધ, તેના સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થાય છે.

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે (कण्हलेस्सा नीललेस्सं जाव सुक्कलेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને યાવત્ શુકલલેશ્ય (ता रूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ ?) એના જ રૂપમાં યાવત્ વાર છે? (गोयमा ! से जहानामए वेरुलियमणी) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ વૈડૂર્ય सुत्तए वा) કદાચિત્ કાળા સૂત્રમાં (नीलसुत्तए वा) અગર નીલ સૂત્રમ અથવા લાલ સૂત્રમાં (हालिद्दसुत्तए वा) અગર પીળા સૂત્રમાં (सुक्कि શ્વેત સૂત્રમાં (आइए समाणे) પરોવવાથી (ता रूवत्ताए) તેના રૂપમાં (उ

मुज्जो परिणमइ) વારંવાર પરિણુત થાય છે (से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ) એ હેતુથી એમ કહેવાય છે (कण्हलेस्सा नीललेस्सं जाव सुक्कलेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને યાવત શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए मुज्जो मुज्जो परिणमइ) તેનાજ રૂપમાં વારંવાર પરિણુત થઈ જાય છે.

(से) અથ (नूणं) વિતર્ક (नीललेस्सा किण्हलेस्सं जाव सुक्कलेस्सं पप्प) નીલલેશ્યા કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (ता रूवत्ताए जाव मुज्जो मुज्जो परिणमइ?) તેનાજ રૂપમાં યાવત્ પુનઃ પુનઃ પરિણુત થાય છે? (हंता गोयमा ! एवं चेव) હા ગૌતમ ! એજ પ્રકારે (काउलेस्सा किण्हलेस्सं नीललेस्सं तेउलेस्सं पम्हलेस्सं सुक्कलेस्सं) કાપોતલેશ્યા નીલ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાને (एवं पम्हलेस्सा किण्हलेस्सं नीललेस्सं काउलेस्सं तेउलेस्स सुक्कलेस्सं पप्प जाव मुज्जो मुज्जो परिणमइ?) એ પ્રકારે પદ્મલેશ્યા, કૃષ્ણ નીલ, કાપોત, તેજ અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને યાવત્ વારંવાર પરિણુત થાય છે? (हंता गोयमा ! હા ગૌતમ ! (तं चेव) તેજ વક્તવ્યતા.

(से नूणं भंते ! सुक्कलेस्सा) શું હે ભગવન્! શુકલલેશ્યા (किण्हलेस्सं नीललेस्सं काउलेस्सं तेउलेस्सं पम्हलेस्सं पप्प) કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ અગર પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (जाव मुज्जो मुज्जो परिणमइ?) યાવત્ વારંવાર પરિણુત થાય છે? (हंता गोयमा ! तंचेव) હા, ગૌતમ ! તેજવક્તવ્યતા. ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ-હવે સર્વ પ્રથમ પરિણામ અર્થાત્ પરિણમન્ (પરિવર્તન)નું નિરૂપણ કરાય છે, પણ જેના પરિણામનું નિરૂપણ કરવું છે, પહેલા તે લેશ્યાઓનું કથન કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! લેશ્યાઓ કેટલી કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છ કહેલી છે, તે આ પ્રકારે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોત-લેશ્યા, તેજલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા યદ્યપિ લેશ્યાઓનો નિર્દેશ પહેલા કરાઇ ગયેલ છે, છતાં પણ પરિણામ આદિની પ્રરૂપણા કરવા માટે ફરીથી તેમનો નિર્દેશ કરેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને અર્થાત્ પરસ્પર અવયવોના સ્પર્શને પામીને નીલલેશ્યાના સ્વરૂપમાં પુનઃ પુનઃ પરિણુત થાય છે? એજ પ્રકારે શું નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોના વર્ણરૂપમાં, એના ગંધરૂપમાં, એના રસરૂપમાં, એના સ્પર્શરૂપમાં વારંવાર પરિણુત થાય છે? આ કથન તિર્યંચો તેમજ મનુષ્યોની અપેક્ષાથી સમજવું જોઇએ.

શ્રી ભગવાન્-હા, હે ગૌતમ ! સત્ય છે. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને યોગ્ય, દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરીને, નીલલેશ્યાના યોગ્ય દ્રવ્યોના રૂપમાં, યાવત્ નીલલેશ્યાના વર્ણ રસ, ગંધ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણુત થઈ જાય છે. આ પરિણમનવાળો કોઈ મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ ભવાન્તરમાં જનાર હોય છે, અને તે નીલલેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્યના રૂપમાં પરિણુત થઈ જાય છે, કેમકે પુદ્ગલોમાં વિભિન્ન પ્રકારથી પલટવાનો સ્વભાવ છે. ત્યાર બાદ તે જીવ કેવળ

નીલલેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્યોના સંપર્કથી નીલલેશ્યાના પરિણમનથી યુક્ત થઇને, કાળ કરીને ભવાન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું પણ છે—

જેલેશ્યાના દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને કાળ કરે છે, તેલેશ્યાવાળો થઇને ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ત્યાંજ તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય તેજભવમાં વર્તમાન રહીને જ્યારે કૃષ્ણલેશ્યામાં પરિણત થઇને નીલલેશ્યાના પરિણામથી પરિણત થાય છે, એ સમયે કૃષ્ણલેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્યના સંપર્કથી નીલલેશ્યાના યોગ્ય દ્રવ્યોના રૂપમાં પલટાઈ જાય છે. આ અભિપ્રાયને દૃષ્ટાન્તથી પ્રગટ કરવાને માટે કહે છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કયા હેતુથી એમ કહ્યું છે કે, કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને અર્થાત્ પરસ્પર અવયવોના સંસ્પર્શને મેળવીને નીલલેશ્યાના સ્વરૂપને, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જેમ દૂધ, છાસ વિગેરે કોઇ ખાટી વસ્તુને પામીને અથવા શુદ્ધ વસ્ત્ર લાલ આદિ કોઈ રંગને પ્રાપ્ત કરીને એ રૂપમાં પલટાઇ જાય છે, દૂધ ખાટું અને વસ્ત્ર લાલ થઈ જાય છે એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાના દ્રવ્યના સંસર્ગથી નીલ-લેશ્યાના રૂપમાં પલટાઇ જાય છે.

એથી આ ફલિત થયું કે જેમ દૂધના રસ, રૂપ, ગંધ આદિનું છાસના સંયોગથી છાસના રસરૂપ, ગંધના રૂપમાં પરિવર્તન થઇ જાય છે અને જેમ શુદ્ધ વસ્ત્રના રંગરૂપ આદિ બીજા રંગનો સંયોગ પામીને એ રૂપમાં બદલાઇ જાય છે, એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ, એનો વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શ નીલલેશ્યાના યોગ્ય દ્રવ્યોના સંપ-ર્કથી પલટાઇને નીલલેશ્યાના રૂપમાં પલટાઇ જાય છે.

ઉપર્યુક્ત કથનના અનુસાર જ નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પામીને, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યાને પામીને, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પામીને અને પદ્મલેશ્યા શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેના સ્વરૂપમાં અને તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થઇ જાય છે. અહીં એ બતાવ્યું છે કે પૂર્વ પૂર્વની લેશ્યા ઉત્તર ઉત્તરની લેશ્યાને પામીને તેના જ રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે પણ હવે એ બતાવે છે કે કોઈ પણ એક લેશ્યા અન્ય સમસ્ત લેશ્યાઓના રૂપમાં પરિણત થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા શું નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને તેનાજ સ્વરૂપમાં, તેનાજ વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થાય છે ? એક લેશ્યામાં પરસ્પર વિરોધી પરિણમન

એક જ સાથે નથી થઈ શકતા.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ સત્ય છે. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને યાવત્ શુકલલેશ્યાને અર્થાત્ બધી અન્ય લેશ્યાઓને પ્રાપ્ત કરીને તેમના સ્વરૂપમાં તથા તેમના વર્ણ, ગંધ, રસ તેમજ સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને, કાપોતલેશ્યાને, તેજોલેશ્યાને, પદ્મલેશ્યાને અને શુકલલેશ્યાને પામીને તેમના રૂપમાં પરિણતથાય છે?

શ્રી ભગવાન્- હા, ગૌતમ! જેમ કોઈ વૈડૂર્યમણિ કોઇ વાર કાળા દોરામાં કે વાદળી દોરામા અથવા તો લાલ દોરામાં અગર પીળા દોરામાં કે સફેદ દોરામાં પરોવાય છે તો તે તેનાજ રૂપરંગમાં, ગંધ, રસ તેમજ સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થઇ જાય છે. ઉપસંહાર કરતાં કહે છે-એ કારણથી એવું કહેવાય છે કે-કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેના જ રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે. અહીં એ સમજી લેવું જોઈએ કે જેમ વૈડૂર્યમણિ એક જ હોવા છતાં પણ વિભિન્ન રૂપોમાં પરિણત થઈ જાય છે. આજ બાબતમાં દૃષ્ટાન્તની સમાનતા સમજવી જોઇએ અન્ય અનિષ્ટ અંશોમાં નહીં. તિર્યંચો અને મનુષ્યોના લેશ્યા દ્રવ્યપૂર્ણરૂપે તદ્રૂપ પરિણમન સ્વીકારેલા છે, અન્યથા જેવા દેવો અને મનુષ્યોના લેશ્યા દ્રવ્યો ભવપર્યંત સ્થાયી રહે છે, તેવાં જ મનુષ્યો અને તિર્યંચોના પણ અવસ્થિત રહેશે. આવી સ્થિતિમાં અન્યત્ર તિર્યંચો અને મનુષ્યોના લેશ્યા પરિણામ અધિકથી અધિક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ સ્થિર રહેવાનું કહ્યું છે, એના કથનમાં બાધા આવશે પછી તો ત્રણ પલ્યોપમ સુધી પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થઈ જશે.

એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાનું અન્ય પાંચ લેશ્યાઓના રૂપમાં પરિણમન થતું દેખાડીને હવે નીલઆદિ પ્રત્યેક લેશ્યાઓનું પણ અન્ય પાંચ લેશ્યાઓના રૂપમાં પરિણમન થવું પ્રતિપાદન કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું નીલલેશ્યા, કૃષ્ણલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેમના રૂપમાં તથા તેમના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણત થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! એ સાચું છે. કે નીલલેશ્યા કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાના યોગ્ય દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરીને તેમના સ્વરૂપમાં તથા તેમના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રૂપમાં પુનઃ પુનઃ પરિણત થઈને જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! એ પ્રકારે કાપોતલેશ્યા, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, તેજોલેશ્યા,

પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને એજ પ્રમાણે તેજોલેશ્યા, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને એજ પ્રકારે પદ્મલેશ્યા, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેમના સ્વરૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સત્ય છે. એ એમ જ છે, કે જેવું ઉપર કહેલું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શુકલલેશ્યા શું કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને યાવત તેમના સ્વરૂપમાં તેમજ તેમના વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હા, ગૌતમ ! પરિણત થાય છે.

એ પ્રકારે તિર્યંચો અને મનુષ્યોના લેશ્યા દ્રવ્યોનું પરિણમન ભવસંક્રમણના સમયે અને શેષ કાળમાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. દેવો અને નારકોના લેશ્યાદ્રવ્યો ભવપર્યન્ત સ્થિર રહે છે. આ લેશ્યા પરિણમન નામનું પ્રથમ દ્વાર પુરૂં થયું. ॥સૂ૦ ૧૬॥

લેશ્યા કે વર્ણકા નિરૂપણ

વર્ણાધિકાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कण्हलेस्साणं भंते ! वन्नेणं केरिसिया पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણથી કેવી કહી છે ? (गोयमा ! से जहानामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઇ (जीमूतेइवा) મેઘ (अंजणेइवा) અથવા અંજન (खंजणेइ वा) અથવા ખંજન (कज्जलेइ वा) અથવા કાજળ (गवलेइ वा) પાડાનું સિંગડું (गवलवलएइ) અથવા ગવલ વલય (जंबुफलेइ वा) અથવા જાંબુફળ (अद्दारिट्ठपुप्फेइ वा) અથવા ભીના અરિઠાના ફુલ (परपुट्ठेइ वा) અથવા કોયલ (भमरेइ वा) અથવા ભ્રમર (भमरावलीइ वा) અથવા ભ્રમરોની પંક્તિ (गयकलभेइवा) અથવા હાથીનું બચ્ચું (कण्हकेसरेइ वा) અથવા કાળું કેસર (आगासथिग्गलेइ वा) આકાશનો ટુકડો (किण्हासोएइ वा) કાળું અશોક (कण्हकणवीरएइ वा) અથવા કાળી કરણ (कण्ह बंधुजीवएइव) અથવા કાળું બન્ધુજીવક (भवेएयारूवे) એવા રૂપવાળી હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી (कण्हलेस्साणं इत्तो अनिट्ठयरिया चेव) કૃષ્ણલેશ્યા એનાથી પણ અનિષ્ઠતર (अकंतयरियाचेव) અધિક અકાન્ત (अप्पियतरिया चेव) અધિક અપ્રિય (अमणुन्नतरिया चेव) અધિક અમનોજ્ઞ (अमणामतरिया चेव) અધિક અમનામ (वन्नेणं) વર્ણથી (पण्णत्ता) કહેલી છે.

(नीललेस्साणं भंते ! केरिसिया वण्णेणं पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યા વર્ણે કરી કેવી કહેલી છે ? (गोयमा ! से जहानामए भिंगेए इया) હે ગૌતમ ! જેવો કોઇ ભમરો (भिंगपत्तेइ वा) ભૃંગપત્ર (चासेइ वा) અથવા ચાસ પક્ષી (चासपिच्छएइ वा) અથવા ચાસના પીછાં (सुएइ वा) અથવા શુક-પોપટ (सुयपिच्छएइ वा) અથવા પોપટના પીછાં (सामाइ वा) સામો (वणराइइ वा) અથવા વનરાજિ (उच्चंतए इवा) અથવા દંતરાગ (पारेवयगीवाइ वा) અથવા કબૂતરની ડોક (मोरगीवाइ वा) અથવા મોરની ડોક (हलहरवसणेइ वा) અથવા બળદેવના વસ્ત્ર (अयसिकुसुमेइ वा) અથવા અળસીનું ફુલ (अंजणकेसियाकुसुमेइ वा) અથવા અંજન કેશીનું ફુલ (नीलुप्पलेइ वा) અથવા નીલકમલ (नीलासोएइ वा) અથવા નીલ અશોક (नीलकणवीरयइ वा) અથવા કાળી કરણ (नीलबन्धुजीवेइ वा) અથવા નીલ બન્ધુજીવક (भवेयारूवे) એવા રૂપવાળી છે?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एत्तो जाव अमणामयरिया चेव वण्णेणं पण्णत्ता) એનાથી પણ યાવત્ વર્ણથી અમનામતર છે.

(काउलेस्सा णं भंते ! केरिसिया वन्ने णं पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યા વર્ણથી કેવી કહી છે ?

(गोयमा ! હે ગૌતમ ! (से जहा नामए) જેમ કોઈ (खदिरसारएइ वा) ખદિરનો સાર (कइरसारए वा) કેરની અંદરનો સાર (धमाससारेइ वा) અગર ધમાસાનો સાર (तंबेइवा) અગર તાંબુ (तंबकरोडेइ वा) અગર તાંબાનો કરોટ (तंबच्छिवाडियाएइ वा) તાંબાની છીપાટી (बाइंगीकुसुमेइ वा) વંતાકનું ફુલ (कोइलच्छदकुसुमेइ वा) કોકિલચ્છદનું ફુલ (जवासा कुसुमेइवा) અથવા જવાસાનું ફૂલ (भवेयारूवे) એવા રૂપવાળી હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (काउलेस्साणं एत्तो

अणिट्ठयरिया चेव जाव अमणामपरिया चेव) કાપોતલેશ્યા એનાથી અનિષ્ઠતર યાવત્ અમનામતર હોય છે.

(तेउलेस्साणं भंते ! केरिसिया वण्णेणं पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! તેજોલેશ્યા વર્ણે કરીને કેવી છે ? (गोयमा ! से जहानामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ (ससरुहिरएइ वा) શશલાનું રૂધિર (उरब्भरुहिरेइ वा) મેષનું રૂધિર (वराहरुहिरेइ वा) સૂવરનું રૂધિર (संबररुहिरेइ वा) સાબરનું રૂધિર (मणुस्सरुहिरेइ वा) મનુષ્યેનું રૂધિર (इंदगोपे इवा) ઈન્દ્રગોપ નામનો કીડો (बालेंदगोपेइ वा) બાલઈન્દ્રગોપ (बालदिवायरेइ वा) બાળ સૂર્ય–ઊગતા વખતનો સૂર્ય (संज्झारागेइ वा) સંધ્યાધળની લાલિમા (गुंजद्धरागेइ वा) ચણોઠીના અરધા ભાગની લાલિમા (जातिहिंगुलेइ वा) ઉત્તમ હિંગળોક (पवालंकुरेइ वा) પરવાળાના અંકુર (लक्खारसेइ वा) લાખના રસ (लोहितक्खमणिइ वा) લોહિતાક્ષમણિ (किमिरागकंबलेइ वा) કિરમજી રંગની કાંબળ (गयतालुएइ वा) હાથીનું તાળવું (चीणपिट्ठरासीइ वा) ચીન નામના લાલદ્રવ્યનો ભુકો (पारिजायकुसुमेइ वा) પારિજાનું પુષ્પ (जासुमणकुसुमेइ वा) જપાનું ફુલ (किंसुयपुप्फरासीइ वा) કિંશુક પુષ્પની રાશિ (रत्तप्पलेइ वा) લાલ કમળ (रत्तासोगेइ वा) લાલ અશોક (रत्तकणवीरएइ वा) લાલકરેણુ (रत्तबंधुयजीवएइ वा) લાલ બન્ધુજીવક (भवेयारूवे ?) એવા રૂપવાળી હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. (तेउलेस्साणं एत्तो इट्ठतरिया चेव जाव मणामतरिया चेव) તેજોલેશ્યા તેનાથી પણ અધિક ઇષ્ટ યાવત્ અધિક મનોહર હોય છે..

(पम्हलेस्साणं भंते ! केरिसिया वन्नेणं पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પદ્મલેશ્યા વર્ણથી કેવી કહી છે ? (गोयमा ! से जहानामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઇ (चंपेइवा) ચંપો (चंपयछल्लीइ वा) ચંપાની છાલ (चंपयभेदेइ वा) ચંપાનો ભેદ–ટુકડો (हलिद्दाइ वा) હળદર (हालिद्दगुलियाइवा) હળદરની ગોટી (हालिद्दभेदेइ वा) હળદરનો ભેદ–ટુકડો (हरियालेइ वा) હડતાલ (हरियालगुलियाइ वा) હડતાલની ગુટિકા (हरियालभेदेइ वा) હડતાલનો ભેદ (चिउरेइ वा) ચિકુર નામની પીળી વસ્તુ (चिउररागेइ वा) ચિકુર–રાગ (सुवन्नसिप्पिइ वा) સોનાની છીપ (वरकणगनिहसेइ वा) ઉત્તમ સુવર્ણ નિકષ–કસોટી પર બનેલી સુવર્ણરેખા (वरपुरिसवसणेइ वा) વાસુદેવના વસ્ત્ર (अल्लइकुसुमेइ वा) અલ્લકીના પુષ્પ (चंपयकुसुमेइवा) ચંપાનું ફુલ (कण्णियारकुसुमेइ वा) કરણ (પીળી)ના પુષ્પ (कुहंडयकुसुमेइ वा) કુષ્મા-

૬ડલતાનું પુષ્પ (सुवण्णजूहियाइ वा) સ્વર્ણ યૂથિકા (જુઈ) પુષ્પ (सुहिरन्नियाकुसुमेइ वा) સુહિરણ્યિકાનું પુષ્પ (कोरिंटमल्लदामेइ वा) કોરંટકની પુષ્પમાલા (पितासोगेइ वा) પીળા અશોક (पीतकणवीरेइ वा) પીળી કરેણુ (पीतबन्धुजीवएइ वा) પીળા બન્ધુજીવના પુષ્પ (भवेया रूवे ?) એવા રૂપવાળી હોય છે?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (पम्हलेस्साणं एत्तो इट्ठतरिया जाव मणामतरिया) પદ્મલેશ્યા તેનાથી પણ અધિક ઈષ્ટ યાવત્ અધિક મનોજ્ઞ (वण्णेणं पण्णत्ता) વર્ણથી કહી છે

(सुक्कलेस्सा णं भंते ! केरिसिया वण्णेणं पण्णत्ता) હે ભગવન્! શુક્લલેશ્યા વર્ણથી કેવી કહેલી છે? (गोयमा ! से जहानामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ (अंकेइ वा) અંક રત્ન (संखेइ वा) શંખ (चंदेइ वा) ચન્દ્રમા (कुंदेइ वा) મોગરો (दगेइ वा) દકજલ (दगरएइ वा) જલકણ (दधीइ वा) દંહી (दहिघणेइ वा) જમાવેલું દંહી (खीरेइ वा) દૂધ (खीरपुरएइ वा) દૂધનો ઉભરો (सुक्कच्छीवाडियाइ वा) સુકીફળી (पेहुणमिंजियाइ वा) મોરનાપિછાનામીંજ (धंतधोयरूप्पपट्टेइ वा) તપાવીને ધોયેલી ચાંદીની પાટ (सारदबलाहएइ वा) શરદઋતુનો મેઘ (कुमुददलेइ वा) કુમદનું દલ (पोंडरियदलेइ वा) શ્વેતકમળનું દળ (सालिपिट्ठरासीइ वा) ચોખાનાલોટની રાશિ (कुडगपुप्फरासीति वा) કુરજના પુષ્પોની રાશિ (सिन्दुवारमल्लदामेइ वा) સિન્દુવારના પુષ્પોની માળા (सेयासोएइ वा) શ્વેત અશોક પુષ્પ (सेयकणवीरेइ वा) શ્વેતકણેરનું ફુલ (सेतबंधुजीवएइ वा) શ્વેતબન્ધુજીવકનું ફુલ (भवेयारूवे) એવા રૂપવાળી હોય છે?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (सुक्कलेस्साणं एत्तोइट्ठतरियाचेव) શુક્લલેશ્યા તેનાથી પણ ઈષ્ટતર (मणुण्णयरियाचेव) મનોજ્ઞતર (वण्णेणं पण्णत्ता) વર્ણથી કહી છે (एयाओ णं भंते ! छल्लेस्साओ कइसु वन्नेसु साहिज्जंति) ભગવન્ ! આ છ લેશ્યાઓ કેટલા વર્ણોથી કહેવાય છે ? (गोयमा ! पंचसु वण्णेसु साहिज्जंति) ગૌતમ ! પાંચવર્ણોમાં કહેવાયછે (तं जहा कण्हलेस्सा कालवण्णं वण्णेणं साहिज्जइ) તે આ પ્રમાણે—કૃષ્ણલેશ્યા કાળા વર્ણ દ્વારા કહેલી છે (नीललेस्सा नीलवण्णेणं) નીલલેશ્યા નીલવર્ણ દ્વારા (साहिज्जंति) કહેવાય છે (काउलेस्सा काललोहिएणं वण्णेणं साहिज्जंति) કાપોતલેશ્યા કાળા અને લાલ વર્ણ દ્વારા કહેવાયેલી છે

(तेउलेस्सा लोहिएणं वण्णेणं साहिज्जंति) तेजोलेश्या लालवर्णथी कहेवाएली छे (पम्हलेस्सा हालिद्दएणं वण्णेणं साहिज्जइ) पद्मलेश्या पीळावर्णथी कहेली छे (सुक्कलेस्सा सुक्किल्लए णं वण्णेणं साहिज्जंति) शुकललेश्या शुकलवर्ण द्वारा कहेली छे

टीकार्थः–આનાથી પહેલા પૂર્વલેશ્યાનું પરિણામ દ્વાર કહેલું છે. હવે લેશ્યાનો વર્ણાધિકાર કહેવાય છે. જેમાં છએ લેશ્યાઓના વર્ણનું નિરૂપણ કરાશે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવાન્ કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણની અપેક્ષાએ કેવા પ્રકારની કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ જીમૂત હોય અર્થાત્ વર્ષાઋતુના અરંભનો મેઘ હોય (જીમૂતનો અર્થ જીવન અર્થાત્ જળને ધારણ કરનાર–વાદળ) કેમકે વર્ષારંભકાલિક મેઘમાં ઘણિકાલિમા જોવાય છે) કૃષ્ણલેશ્યા તેના સમાન વર્ણ વાળી હોય છે આહીં કૃષ્ણલેશ્યાનો અર્થ કૃષ્ણલેશ્યાને યોગ્ય દ્રવ્ય સમજવું જોઈએ. કેમકે તેમાં જ વર્ણાદિ હોઈ શકે છે, કૃષ્ણ, દ્રવ્યોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થનારી ભાવરૂપ કૃષ્ણલેશ્યા સમજવી ન જોઇએ, કેમકે ભાવલેશ્યામાં વર્ણઆદિનું હોવું તે અસંભવિત છે. આહીં 'ઇતિ' શબ્દ દ્વારા ઉપમાન ભૂત વસ્તુના નામની સમાપ્તિ સૂચિત કરેલી છે અને 'વા' શબ્દ અન્ય ઉપમાઓના સમુચ્ચયને માટે પ્રયુક્ત થયેલ છે.

અંજન અર્થાત્ આંખોમાં આંજવાનું સૌવીરાંજન આદિ અથવા અંજન નામનું રત્ન પણ લઈશિકાય છે કૃષ્ણ દ્રવ્યલેશ્યા તેમના જેવા વર્ણની હોય છે. ખંજન અર્થાત્ દીપમલ્લિકાનોમલ અથવા ગાડીની મળી (ઓંગન) કૃષ્ણદ્રવ્યલેશ્યા તેના સમાન પણ હોય છે. એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા કાજળ, ભેંસના સિંગડાનો અંદરનો ભાગ, ગવલકવૃન્દ, જાંબુફળ તાજા અરીઠા, કોયલ ભ્રમર, ભમરાની કતાર, હાથીનુંબચ્ચું, કૃષ્ણકેસર–કૃષ્ણબકુલ અગર આકાશ થિગ્ગલ અર્થાત્ શરદઋતુના મેઘોની વચમાંના આકાશ ખંડની સમાન હોય છે, મેઘોના મધ્યવર્તી આકાશખંડમાં વિશેષ કાલિમા દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે, અથવા કાળું અશોક, કાળીકણેર, કાળુંબન્ધુજીવક તેના સમાન હોય છે. આ ત્રણે ફુલોવાળાં વૃક્ષ છે. આ અશોક વિગેરે જાતિભેદે કરી પાંચે રંગના હોય છે, તેથીજ અન્ય વર્ણોનો નિષેધકરવા માટે અહીં 'કૃષ્ણ' શબ્દ ગ્રહણ કરાયેલો છે. તાત્પર્ય એ છે કે કૃષ્ણલેશ્યા ઉલ્લિખિત વસ્તુઓના સમાન કૃષ્ણ વર્ણની હોય છે.

ભગવાન્ દ્વારા એટલું પ્રતિપાદન કરતાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–'ભગવાન્' શું કૃષ્ણલેશ્યા મેઘ આદિના સમાન હોય છે?

શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે કૃષ્ણલેશ્યામેઘ આદિનિર્દિષ્ટ કાળી વસ્તુઓથી પણ અધિક અનિષ્ટ હોય છે. કોઈ–કોઈ વસ્તુ, જેમકે કસ્તૂરી અનિષ્ટ હોવા છતાં પણ સ્વરૂપથી મનોહર છે, પણ કૃષ્ણલેશ્યા એવી પણ નથિ, એ બાતાવવા માટે કહેલું છે કે તે અકાન્તતર અર્થાત્ અત્યન્ત અકમનીય હોય છે. કોઈ

વસ્તુ અનિષ્ટ અને અકાન્ત હોવા છતાં પણ કોઈને પ્રિય હોય છે, પણ કૃષ્ણલેશ્યા પ્રિય પણ નથી હોતી. એ બતાવવાને માટે કહ્યું છે-તે અતિશય અપ્રિય હોય છે, એ કારણે કૃષ્ણલેશ્યા અમનોજ્ઞતર અર્થાત્ અત્યન્ત અમનોહર હોય છે. યથાર્થરૂપે તેના સ્વરૂપનું પરિજ્ઞાન થઈ જતાં મન તેને જરાય ઉપાદેય નથી માનતું. કોઈ વસ્તુ એવી પણ હોય છે જે મનોજ્ઞતર હોવા છતાં પણ મધ્યમ સ્વરૂપ વાળી હોય, પણ કૃષ્ણલેશ્યા સર્વથા સર્વ પ્રકારે અમનોજ્ઞ છે, એ પ્રદર્શિત કરવાને માટે તેને 'અમનઆમતરિકા' કહેલ છે. તાત્પર્ય એ છે તે કૃષ્ણલેશ્યા ઉપર્યુક્ત કૃષ્ણ વર્ણવાળી વસ્તુઓની અપેક્ષાએ પણ અત્યન્ત અનિષ્ટ અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને અમનામ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે નીલલેશ્યાના વર્ણના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્! નીલ લેશ્યા વર્ણથી કેવા પ્રકારની રહી છે?

શ્રી ભગવાન-હે ગૌતમ! જેમ કોઈ ભૃંગનામનું પક્ષી જે કીટ ભૃંગ ન્યાયમાં પ્રસિદ્ધ છે, અહીં ભૃંગનો અર્થ ભમરો ન સમજવો જોઈએ, એના વર્ણના સમાન નીલલેશ્યાનો રંગ છે, અથવા નીલલેશ્યા એજ ભૃંગ નામના પક્ષીની પાંખના સમાનવર્ણ વાળી હોય છે. અથવા તે નીલકંઠ નામના પક્ષીની સમાન, નીલકંઠની પાંખની સમાન, પોપટના સમાન, પોપટની પાંખના સમાન શ્યામાક પ્રિયંગુ અથવા સામાનામના ધાન્યના રંગની સમાન, વનરાજિ (વનપંક્તિ)ના સમાન, દંતરાગના, સમાન, કબૂતની ડોકના સમાન, મોરની ગ્રીવાના સમાન, બલદેવના વસ્ત્રોનીસમાન, અળસીનાફુલની સમાન, બાણનામના વૃક્ષના ફુલની સમાન, અંજનકેશિકા નામની વનસ્પતિના પુષ્પની સમાન, નીલકમળની સમાન, નીલઅશોકની સમાન, નીલકણેરના સમાન, તથા નીલબન્ધુજીવકના સમાન નીલલેશ્યા કહેલી છે!

શ્રી ભગવાન્ દ્વારા ભૃંગઆદિની સમાન નીલલેશ્યાનો રંગ પ્રતિપાદન કરાતાં શ્રીગૌતમસ્વામી ફરી પ્રશ્ન કરે છે-નીલલેશ્યાભૃંગ આદિ જેવી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે નીલલેશ્યા ભૃંગવિગેરેથી પણ અત્યન્ત અનિષ્ટ હોય છે, અકાન્તતર, અપ્રિયતર, અમનોજ્ઞતર અને અમન આમતરિક હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! રંગની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યા કેવા પ્રકારની કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! જેમ ખદિર (ખેર કાથો) ના વૃક્ષનો સારભાગ (વચલોભાગ) હોય છે, તેવા જ વર્ણની કાપોતલેશ્યા છે, અથવા તે ખેરના વચલા ભાગના સારની સમાન વર્ણવાળી હોય છે. અથવા તે ધમાસા વૃક્ષના સાર જેવા રંગની હોય છે. અથવા તાંબાની સમાન, તાંબાના કરોટ (વાટકાના) રંગની સમાન, કોકિલચ્છદ (તૈલકંટક) નામના વૃક્ષના ફુલની સમાન, વા જવાસાનાફુલની સમાન હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું કાપોતલેશ્યા એવા સ્વરૂપ વાળી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે કાપોતલેશ્યા ખેરના સાર

આદિની અપેક્ષાએ પણ અત્યન્ત અનિષ્ટ અપ્રિય, અત્યન્ત અમનોજ્ઞ અને અત્યન્ત અમન અમતરિક વર્ણવાળી હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! તેજોલેશ્યા વર્ણની અપેક્ષાએ કેવા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું શશલાનું લોહી, મેંઢાનું લોહી, સૂવરનું લોહી, સાબરનું લોહી, અથવા મનુષ્યનું લોહી હોય, તેવા જ રંગની તેજોલેશ્યા કહેલી છે. અન્ય પ્રાણિયોના રૂધિરની અપેક્ષાએ, શશક મેષ, સૂવર અને મનુષ્યનું લોહી અધિક લાલરંગનું હોય છે, એ કારણે અહીં તેમનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે, અથવા તેજોલેશ્યા ઈન્દ્રગોપ નામક કીડાના રંગની હોય છે. ઈન્દ્રગોપ કીડા વર્ષારૂતુના આરંભ કાળમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અત્યન્ત રક્તવર્ણના હોય છે. લોકભાષામાં 'શ્રાવણની ડોસી' પણ કહે છે. અથવા તેજોલેશ્યાનો રંગ બાલઈન્દ્રગોપના સદશ હોય છે. બાલઈન્દ્રગોપનો રંગ વધારે લાલ રંગનો હોય છે. અથવા તે તેજોલેશ્યા ઉદય થતા વખતના સૂર્યના સમાન લાલ રંગની હોય છે. અથવા સંધ્યારાગ (સંધ્યા સમયની લાલીમા) ગુંજા (ચણોઠી)નો અડધો લાલભાગ ઉત્તમ જાતનો હિંગળો તેમજ લાલરત્નના સમાન, લાખના રસની સમાન, લોહિતાક્ષમણિના સમાન કિરમજીરંગથી રંગેલ કાંબળના સમાન, હાથીના તાળવાના સમાન, ચીન નામના લાલદ્રવ્યના ચૂર્ણની સમાન, પારિજાતના પુષ્પની સમાન, જપાકુસુમની સમાન, કિંશુક (ખાખરો)ના ફુલની સમાન, લાલકમળની સમાન, લાલઅશોક, લાલકરેણના સમાન અને લાલ બન્ધુજીવકના સમાન રંગની હોય છે.

શ્રી ભગવાન્‌ના દ્વારા એટલું કહેતાં, શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે–શું તેજોલેશ્યા એવી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! એ વાત નથી, કેમકે તેજોલશ્યા શશલાના લોહિ વિગેરેથી પણ અત્યન્ત ઇષ્ટ, અત્યન્ત કમનીય, અત્યન્તમનોજ્ઞ અને અત્યન્તમન આમતર રંગની અપેક્ષા કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પદ્મલેશ્યા વર્ણની અપેક્ષાએ કેવા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પદ્મલેશ્યા સુવર્ણચંપાના ફુલની જેમ કહેલી છે, ચંપાની છાલની સમાન કહેલી છે, સ્વર્ણચંપાનો ભેદ (વિદલન)ના સમાન કહી છે) વિદલન કરવાથી (તોડવાથી) ઉત્કૃષ્ટરંગ પ્રતીત થાય છે. એ કારણે ભેદનું ગ્રહણ કર્યું છે. અથવા પદ્મલેશ્યા હળદરના ગાંઠીયાના સમાન, હળદરની ગોટલીના સમાન, હળદરના કકડાની સમાન, હડતાલના સમાન, હડતાલની ગોળીના સમાન, હડતાલના ટુકડાની સમાન, ચિકુર નામના પીળા દ્રવ્યની સમાન, ચિકુરમાંથી તૈયાર કરેલ રંગની સમાન, સોનાની છીપના સમાન, કસોટી ઊપર પડેલી સોનાની રેખાના સમાન, વાસુદેવના વસ્ત્રની સમાન, અલ્લકીના પુષ્પની સમાન, ચંપાના પુષ્પની સમાન, કર્ણિકાના ફુલની સમાન, કોળાની વેલના

પુષ્પની સમાન, સુવર્ણજુઈ, સુહિરણ્યિકાના પુષ્પની સમાન, કોરંટકના પુષ્પોની માળાના સમાન, પીળા અશોક, પીળી કરેણ તેમજ પીળા બંધુજીવના ફુલની સમાન કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું પદ્મલેશ્યા ચમ્પક આદિના ફુલ જેવી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ આ વાત યોગ્ય નથી, કેમકે પદ્મલેશ્યા ચમ્પકપુષ્પ આદિની અપેક્ષાએ પણ અત્યન્તઇષ્ટ, અત્યન્તકમનીય, અતિશયપ્રિય, અત્યન્તમનોજ્ઞ અને મન આમતરિક હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શુકલલેશ્યા રંગની અપેક્ષાએ કેવા પ્રકારની કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેમ અંક નામનું રત્ન સફેદ રંગનું હોય છે, એવી શુકલલેશ્યા કહી છે. અથવા શંખના રંગના સમાન, ચન્દ્રના સમાન, કુન્દ (મોગરો)ના પુષ્પની સમાન, જળના રંગની સમાન, જળકણના સમાન, દહીંના સમાન, જમાવેલા દહીંના સમાન, દૂધના સમાન, દૂધના ઉભરાની સમાન, સુકી ફળીના સમાન, મોરના પીંછાના અંદરના ભાગની સમાન, તપાવીને ધોયેલી ચાંદીની પાટના સમાન, શરદ્ ઋતુના વાદળાંની સમાન, સફેદ ફુલોવાળા કુમુદદલની સમાન, પુંડરીક (શ્વેત) કમળદળની સમાન, ચોખાના લોટના સમૂહની સમાન, કુરજના ફુલોના ઢગલાની સમાન, સિંદુવારના ફુલોની માળાના સમાન, શ્વેતઅશોક, શ્વેતકરવીર, અથવા શ્વેતબન્ધુજીવના પુષ્પના રંગની સમાન શુકલલેશ્યાનો રંગ કહેલો છે.

અંકશંખ આદિના રંગની સમાન શુકલલેશ્યાનો રંગ છે, એ પ્રકારે ભગવાન્‌ના દ્વારા પ્રતિપાદન કરાતાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. હે ભગવન્ ! શું શુકલલેશ્યા એવા પ્રકારની હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ યુક્તિ સંગત નથી, કેમકે શુકલલેશ્યા અંક અને શંખ આદિની અપેક્ષાએ અતિશય ઇષ્ટ, અતિશયકમનીય, અતિશયપ્રિય, અને અત્યન્તમનોજ્ઞ કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ છએ લેશ્યાઓ કેટલા વર્ણો દ્વારા કહેવાયેલ છે? તાત્પર્ય એ છે કે રંગ કૃષ્ણ, નીલ, લાલ, પીળો અને શ્વેતના ભેદથી પાંચ જ છે અને લેશ્યાઓ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, અને શુકલના ભેદથી છ કહેલી છે. તેથી પહેલા ઉપમાઓ દ્વારા લેશ્યાઓના રંગનું કથન કરી દેતાં પણ આ સંશય રહે છે કે કઈ લેશ્યા કયા રંગથી સંમિલિત છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને માટે ભગવાન્ કહે છે-છએ લેશ્યઓ પાંચ વર્ણો દ્વારા કહેવાય છે, જેમ-કૃષ્ણલેશ્યા કાળારંગ દ્વારા કહેવાય છે, નીલલેશ્યા નીલવર્ણ દ્વારા કહેલી છે, કાપોતલેશ્યા કાળા અને લાલ રંગ દ્વારા કહેવાયેલી છે. તેજોલેશ્યા લાલ રંગ દ્વારા કહેવાયેલી છે, પદ્મલેશ્યા પીળા રંગ દ્વારા કહેવાય છે અને શુકલલેશ્યા શુકલવર્ણ દ્વારા કહેવાય છે.

દ્વિતીય વર્ણદ્વાર સમાપ્ત

રસપરિણામદ્વાર

શબ્દાર્થ–(कण्हलेस्साणं भंते ! केरिसिया आसाएणं पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા આસ્વાદ–રસથી કેવી કહેલી છે ? (गोयमा ! से जहानामए निंबेइ वा) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ લિંબડો હોય (निंबसारेइ वा) લિંબડાનો સાર હોય (निंबछल्लीइ वा) લિંબડાની છાલ હોય (निंबफाणिएइ वा) લિંબડાનો કવાથ હોય (कुडएइ वा) કુરંજ વૃક્ષ હોય (कुडगफलएइ वा) કુડજના ફલ હોય (कुडगछल्लीइ वा) કુરજની છાલ હોય (कुडगफाणिएइ वा) કુટજનો કવાથ હોય (कडुगतुंबीइ वा) કડવી તુંબડી (कटुगतुंबीफलेइ वा) કડવી તુંબડીના ફળ (खारतउसी) કડવી કાકડી (खारतउसीफलेइ वा) કડવી કાકડી ફળ (देवदालीइ वा) રોહિણી (देवदाली-पुप्फेइ वा) રોહિણીના પુષ્પ (मिगवालुंकीइ वा) મૃગ વાલુંકી (मिगवालुंकीफलेइ वा) મૃગ-વાલુંકી ફળ (घोसाडएइ वा) કડવી તોરઈ–(તુરીયા) (घोसाडिफलेइ वा) તુરિયાના ફલ (कण्ण-कंदुएइ वा) કૃષ્ણકન્દ (वज्जकन्दएइ वा) વજ્ર, કંદ (भवेएयारूवे) એવા પ્રકારની હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (कण्हलेस्साणं एत्तो अणिट्ठतरिया चेव जाव अमणामतरिया चेव आसाएणं) કૃષ્ણલેશ્યા એનાથી પણ અધિક અનિષ્ટ યાવત્ અમનામ (पण्णत्ता) કહી છે.

(नीललेस्साए पुच्छा ?) નીલલેશ્યાની પૃચ્છા ? (गोयमा ! से जहा नामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ (भंगीइ वा भंगीरएइ वा) ભંગી નામની વનસ્પતિ અગર ભંગી વનસ્પતિની રજ (पाढाइ वा) પાઠા વનસ્પતિ (चवियाइ वा) ચવિયા (चित्तमूलएइ वा) ચિત્રમૂલક વનસ્પતિ (पिप्पलीइ वा) પીપર (पिप्पलीमूलेइ वा) પીંપરી મૂળ (पिप्पली चुण्णेइ वा) પીપરનું ચૂર્ણ (मिरिए वा) મિર્ચ (मिरियचुण्णएइ वा) મિર્ચનું ચૂર્ણ (सिंगबेरेइ वा) આદુ (सिंगबेर चुण्णेइ वा) આદુનું ચૂર્ણ (भवे एयारूवे) એવી એ હોય છે શું ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ બળવાન નથી (नीललेस्साणं एत्तो जाव अमणामतरिया चेव आसाएणं पण्णत्ता) નીલલેશ્યા એનાથી પણ યાવત્ અધિક અમનોજ્ઞ રસની અપેક્ષા કહી છે.

(काउलेस्साए पुच्छा ?) કાપોતલેશ્યા સમ્બન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! से जहानामए) હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ (अंबाडवा) આંબાના (अंबाडगाणं वा) આંબાના ફળોના (माउलिंगाण वा) બીજોરાના (बिल्लाण वा) બિલીના (कविट्ठाण वा) કપિત્થોના (मज्जाण वा) ભજ્જોના (फणसाण वा) ફણસોના (दाडिमाणं वा) દાડમના (पारेवताण वा) પારાવતોના (अक्खोडयाण वा) અક્ષોટકોના

(बोराण वा) બોરોના (तिंदुयाण वा) તિંદુકોના (अपक्काणं वा) અપકવોના (अपरिवागाणं) પુરા નહીં પાકેલાના (वण्णेणं अणुववेयाणं) પરિપકવ અવસ્થાના વર્ણથી રહિત (गंधेण अणुववेयाणं) ગંધથી રહિત (फासेणं अणुववेयाणं) સ્પર્શથી રહિત (भवेएयारूवे) શું એવા હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (जाव एत्तो अमणामयरिया चेव काउलेस्सा आस्साएणं पण्णत्ता) યાવત્ તેનાથી પણ અધિક અમનામ કાપોતલેશ્યા રસની અપેક્ષા કહેલી છે.

(तेउलेस्साणं पुच्छा ?) તેજોલેશ્યાના રસના વિષયમાં પ્રશ્ન (से जहानामए अंबाण वा) જેવા કોઈ આંબાઓની કેરીઓના (पक्काणं) પાકેલાના (परिवागाणं) પુરા પાકેલાના (वण्णेणं उववेयाणं) વર્ણથી યુક્ત (पसत्थेणं जाव फासेणं) પ્રશસ્ત યાવત્ સ્પર્શથી (जाव एत्तो मणामयरियाचेव तेउलेस्सा आसाएणं पण्णत्ता) યાવત્ તેનાથી પણ અધિક મનોજ્ઞ તેજોલેશ્યા આસ્વાદથી કહી છે.

(पम्हलेस्साए पुच्छा ?) પદ્મલેશ્યા સમ્બન્ધી પ્રશ્ન (गोयमा ! से जहा नामए चंदप्पभा इवा मणसिलाइ वा) હે ગૌતમ ! જેવી કોઈ ચન્દ્રપ્રભા હોય, કે મનઃશિલા હોય,

(वरसीधूइ वा) ઉત્તમ સીધુ નામનું મદ્ય (वरवारुणीइ वा) ઉત્તમ વારૂણી (पत्तासवेइ वा) પાનનો આસવ (पुप्फासवेइ वा) પુષ્પાસવ (फलासवेइ वा) અગર ફળોનો આસવ (चोयासवेइ वा) ચોયનો આસવ (आसवेइ वा) આસવ (महूइ वा मेरएइ वा) મધુ, મેરક અગર (कविसाणएइ वा) કાપિશાયન નામનું મદ્ય (खज्जुरसारएइ वा) ખજુર-સાર (मुद्दियासारएइ वा) દ્રાક્ષાનો સાર (सुपक्कखोतरसेइ वा) સારી રીતે પાકેલ સેલડીનો રસ (अट्ठपिट्ठणिट्ठिया) અષ્ટપિષ્ટ નિષ્ઠિતા-આઠ જાતના લોટથી બનેલી વસ્તુ વિશેષ (जम्बुफलकालियाइ वा) જાંબુની કાલિમા (वरप्पसन्नाइ वा) ઉત્તમ પ્રસન્ના નામનું મદ્ય (मंसला) રસથી ભરપુર (पेसला) રમણીય (इसि) થોડી (ओट्ठवलंबिणी) ઓષ્ઠાવલંબિની મુખને મધુર કરવાવાળી (ईसिं वोच्छेदकडुई) થોડીવારમાં કટુંક (ईसिं तंवच्छिकरणी) નેત્રોને થોડા તામ્ર બનાવનારી (उक्कोसमदपत्ता) ઉત્કૃષ્ટ મદને પ્રાપ્ત (वण्णेणं उववेया जाव फासेणं) વર્ણથી યાવત્ સ્પર્શથી યુક્ત (आसायणिज्जा) આસ્વાદન કરવા યોગ્ય (वीसायणिज्जा) વિશેષ રૂપથી આસ્વાદનીય (पीणणिज्जा) તૃપ્તિજનક (बिंहणिज्जा) દર્પજનક (मदणिज्जा) મદકારિણી (सव्विंदियगायपल्हायणिज्जा) બધી ઇન્દ્રિયો તેમજ ગાત્રને આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનારી (भवेएयारूवे) એ પ્રકારની હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (पम्हलेस्सा एत्तो इट्ठतरिया चेव मणामतरिया चेव आसाएणं पण्णत्ता) પદ્મલેશ્યા તેનાથી પણ અધિક ઇષ્ટતર અને મનામતર રસની અપેક્ષાએ કહેલી છે.

(सुक्कलेस्साणं भंते ! केरिसिया आस्साएणं पण्णत्ता ?) હે ભગવાન્ ! શુકલલેશ્યા આસ્વાદથી કેવી કહેલી છે ? (गोयमा ! से जहानामए गुलेइ वा खंडेइ वा, सक्कराइ वा, मच्छंडियाइ वा) હે ગૌતમ ! જેવો ગોળ, ખાંડ, સાકર, રાવ (पप्पडमोदएइ वा भिसकंदएइ वा) લડુ, અગર ભિસકંદ નામનું મિષ્ટાન્ન (पुप्फुत्तराइ वा) પુષ્પોત્તર નામનું મિષ્ટાન્ન (पउमुत्तराइ वा) પદ્મોત્તર નામનું મિષ્ટાન્ન (आदंसियाइ वा) આદંશિકા નામનું મિષ્ટાન્ન (सिद्धत्थियाइ वा) સિદ્ધાર્થિકા નામનું મિષ્ટાન્ન (आगासफालितोवमाइ वा) આકાશાસ્ફાલિતોપમા નામનું મિષ્ટાન્ન (उवमाइ वा) ઉપમા નામનું મિષ્ટાન્ન (अणोवमाइ वा) અથવા અનુપમા નામના મિષ્ટાન્નના રસની સમાન (भवेयारूवे ?) શું શુકલલેશ્યા એવી હોય છે ?

(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (सुक्कलेस्सा एत्तो इट्ठतरिया चेव मणामयरिया चेव आसाएणं पण्णत्ता) શુક્લલેશ્યા તેનાથી અધિક ઇષ્ટ, અધિક પ્રિય અને અધિક મનોજ્ઞ રસની અપેક્ષાએ કહેલી છે.

ટીકાર્થ–આના પૂર્વે લેશ્યાઓના વર્ણ પરિણામની પ્રરૂપણા કરાઈ હતી હવે તેમના રસની પ્રરૂપણા કરાય છે. પૂર્વોક્ત દ્વારોમાંથી આ ત્રીજું દ્વાર છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા આસ્વાદથી અર્થાત્ રસની અપેક્ષાએ કેવા પ્રકારની કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેમ લિંબડો કડવો હોય છે, તેજ પ્રમાણે લિંમડાનો સાર અર્થાત્ લિંમડાનો અન્દરનો ભાગ, લિંબડાની છાલ, અગર લિંબડાનો કવાથ કડવો હોય છે તેજ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાનો રસ કડવો હોય છે. અથવા કૃષ્ણલેશ્યા કુટજ નામના વૃક્ષના રસના સમાન, કુટજના ફળના રસના સમાન, કુટજની છાલના રસની સમાન, કુટજના કવાથના રસની સમાન અથવા કડવી તુંબડીના રસની સમાન, કડવા તુંબી ફળની સમાન, કડવી કાકડીના રસની સમાન, કડવી કાકડીના ફળના રસની સમાન, દેવદાલી અર્થાત્ રોહિણીના રસની સમાન, દેવદાલીના પુષ્પના રસની સમાન, મૃગવાલુંકી નામની વનસ્પતિના રસની સમાન મૃગવાલુંકીના ફળના રસની સમાન, કડવા (તુરીયા)ના રસની સમાન, તોરાઇ ફળના રસની સમાન, કૃષ્ણકન્દ નામના અનન્તકાય વનસ્પતિના રસની સમાન અથવા વજાકન્દ નામના અનન્ત કાય વનસ્પતિના સમાન કૃષ્ણલેશ્યાનો રસ કહેલો છે.

શ્રી ભગવાન્ દ્વારા એટલું પ્રતિપાદન કરાતાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ શું કૃષ્ણલેશ્યા એવાં પ્રકારના રસવાળી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ એવી વાત નથી કેમકે કૃષ્ણલેશ્યા તો લિંબડા આદિના રસની અપેક્ષાએ પણ અત્યન્ત અનિષ્ટ રસવાળી, અકમનીય રસવાળી, અત્યન્ત અપ્રિય રસવાળી, અત્યન્ત અમનોજ્ઞ તેમજ અમનામ અથવા અમનઆમતરિકા–મનથી પણ અવાંચ્છનીય રસવાળી હોય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યા આસ્વાદથી કેવી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! નીલલેશ્યાનો રસ ભૃંગીનામક માદક વનસ્પતિના રસના સમાન હોય છે. અથવા ભૃંગી વનસ્પતિના રજ અર્થાત્ કણના રસની સમાન, પાઠા નામની વનસ્પતિના રસની સમાન, ચિત્રમૂલક વનસ્પતિના રસની સમાન, પીપલના રસની સમાન, પીપ્પલીમૂલક (પીપલામૂલ)ના સ્વાદના સમાન, પીંપરના ચૂર્ણની સમાન, કાળા-

મરીના સ્વાદની સમાન, કાળામરીના ચૂર્ણના સ્વાદની સમાન, આદુના સ્વાદની સમાન, અથવા સુંઠના ચૂર્ણના રસની સમાન, નીલલેશ્યાનો આસ્વાદ કહેવાયેલો છે.

આટલું ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદન કરાતા શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે–હે ભગવન્ ! શું નીલલેશ્યા એવી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે નીલલેશ્યા તેનાથી પણ અધિક અનિષ્ટતર, અકાન્તતર, અપ્રિયતર, અમનોજ્ઞતર અને અમન આમતર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યા આસ્વાદથી કેવી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવી કેરી, આમ્રાટક, બિજોરૂં બિલ્વ, કપિત્થ, પનસ (ફણસ) દાડમ, પારાવત નામનું ફળ, અખરોટવૃક્ષનાફળ, ફલવિશેષ, બોર, તિંદુ આ બધાં કાચાં હોય પણ એકદમ અપકવ ન હોય કિન્તુ પુરાં પાકયાં ન હોય, અર્ધપકવ હોય, અને પરિપકવાવસ્થામાં જે વિશિષ્ટવર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે એ ન થયો હોય, પરિપાકકાલિક વિશેષ ગંધથી રહિત, એ પ્રકારે પરિપાકના સમયે ઉત્પન્ન થનાર સ્પર્શથી રહિત હોય તેમનો જેવો આસ્વાદ હોય છે, તેવો કાપોતલેશ્યાનો આસ્વાદ હોય છે.

શ્રી ભગવાન્ દ્વારા આમ્ર આદિના દ્દષ્ટાન્તથી કાપોતલેશ્યાના રસનું પ્રતિપાદન કરાતાં શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યા આસ્વાદથી આમ્રાદિના આસ્વાદના સમાન હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે કાપોપલેશ્યા અપરિપક્વ આમ્રાદિના રસની અપેક્ષાએ પણ અત્યન્તઅનિષ્ટ, અત્યન્તઅકાન્ત, અત્યન્ત-અપ્રિય, અત્યન્ત અમનોજ્ઞ અને અત્યન્તઅમન આમતરિક રસવાળી હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–ભગવન્ ! તેજોલેશ્યા આસ્વાદથી કેવા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેમ પાકેલા તેમજ પરિપૂર્ણ પાકેલી અવસ્થાની કેરી, આમ્રાટકબિજોરૂં બીલું, કપિત્થ, દાડમ, પરાવત, અક્ષોટક, ફલવિશેષ, બોર, તિન્દુક, આદિ જે પ્રશસ્તવર્ણથી, પ્રશસ્તગંધથી, અને પ્રશસ્ત સ્પર્શથી યુક્ત હોય, તેમનો જેવો આસ્વાદ હોય છે તેવો જ તેજોલેશ્યાનો આસ્વાદ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું તેજોલેશ્યા એવી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે આમ્ર આદિની અપેક્ષાએ પણ તેજોલેશ્યા અધિકઈષ્ટ, અધિકપ્રિય, અધિકકાન્ત, અધિરમનોજ્ઞ અને મન આમરસવાળી કહેલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પદ્મલેશ્યાનો આસ્વાદ કેવો છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેની પ્રભા ચન્દ્રના સમાન હોય તેને ચન્દ્રપ્રભા કહે છે, તેના રસનીસમાન, મણિશિલાના રસનીસમાન, ઉત્તમ સિંધુનામક મદ્યનાસમાન, ઉત્તમ વારૂણી મદિરાનાસમાન, પત્રાસવ (ધાતકીના પાંદડામાંથી બનાવેલ મદ્ય)ના રસનાસમાન, પુષ્પાસવ, (પુષ્પામાંથી બનાવેલું મદ્ય)ના રસનીસમાન, સામાન્ય આસવના રસનીસમાન, મધુ, મૈરેયક અને કાપિશાયન નામના મદ્યોના રસનીસમાન, ખજુરસારના રસનીસમાન,

દ્રાક્ષાસારના બનેલા આસવના રસની સમાન, શેરડીના રસને પકાવીને તેમાંથી બનાવેલા આસવના રસની સમાન, અષ્ટપિષ્ટ નિષ્ઠિતા (શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ આઠ જાતિના પિષ્ઠો દ્વારા તૈયાર કરેલ વસ્તુ)ના રસની સમાન, જમ્બુફલ કાલિકાના રસની સમાન, જે ઉત્તમ પ્રસન્ના નામની મદિરાના સમાન હોય, જે મદિરા રસથી પ્રયુક્ત હોય, રમણીય હોય, જે પરમ આસ્વાદવાળી હોવાના કારણે જલ્દી મોઢે મંડાય અર્થાત્ જે મુખ માધુર્યકારીણી હોય જે પીધા પછીથી લવિંગ વિગેરેના મિશ્રણને લીધે કાંઈ તીખાશવાળી જણાય, જે આંખોને લાલરંગની બનાવી દે, પ્રાયઃ બધા પ્રકારની મદિરા આંખોને લાલરંગની બનાવી દે છે, તેથી જ પ્રસન્ના નામની મદિરાની અન્ય વિશેષતા બતાવવાને માટે કહ્યુ છે-ઉત્કર્ષ મદ પ્રાપ્તા અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ મદને પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ માદક હોય, જે પ્રશસ્તવર્ણ, પ્રશસ્તગંધ, અને પ્રશસ્ત સ્પર્શથી યુક્ત હોય, તથા જે આસ્વાદન કરવા યોગ્ય હોય, વિશેષ રૂપથી આસ્વાદન કરવા યોગ્ય હોય, જે પ્રીણનીય અર્થાત્ તૃપ્તિકારક હોય, જે બૃંહનીય અર્થાત્ વૃદ્ધિકારક હોય, દીપન કરનારી હોય, દર્પજનક હોય, મદજનક હોય, બધી ઇન્દ્રિયોને અને ગાત્રને વિશેષરૂપે આહ્લાદ દેવાવાળી હોય તેના રસના સમાન પદ્મલેશ્યાનો રસ કહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્! શું પદ્મલેશ્યા ચન્દ્રપ્રભા જેવી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-આ અર્થ સમર્થ નથી. પદ્મલેશ્યા તેનાથી પણ અધિકઇષ્ટ, અધિકકાન્ત, અધિકપ્રિય, અધિકમનોજ્ઞ, અને અધિક મનામ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શુકલલેશ્યાનો આસ્વાદ કેવો કહ્યો છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! ગોળના રસના સમાન ખાંડના રસનાસમાન સાકરના સામાન, પહેલદાર સાકરનારસના સમાન, પર્પટમોદક નામના લાડુના સમાન, ભિસકન્દ નામના મિષ્ટન્નના સમાન, પુષ્પોત્તરા મિષ્ટન્નના સમાન, પદ્મોત્તરા, આદંશિકા, સિદ્ધાર્થિકા, આકાશાસ્ફાલિતોપમા, ઉપમા અગર અનુપમાનામક મિષ્ટન્નોના રસની સમાન, શુકલલેશ્યાનો રસ કહેવાયેલ છે.

શ્રી ભગવાને ગોળ આદિના સમાન શુકલલેશ્યાનો રસ પ્રતિપાદન કરવાથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્! શું શુકલલેશ્યા એવી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે શુકલલેશ્યા તેનાથી પણ અધિકપ્રિયતર તેમજ અત્યન્ત મનોજ્ઞ હોય છે.

આ ત્રીજું રસદ્વાર સમાપ્ત થયું

ગન્ધ–દ્વાર

શબ્દાર્થ–(कइणं भंते ! लेस्साओ दुब्भिगंधाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ દુર્ગંધવાળી કહેલી છે ? (गोयमा ! तओ लेस्साओ दुब्भिगंधाओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ભિગંધવાળી કહેલી છે (तं जहा–कण्हलेस्सा, नीललेस्सा, काउलेस्सा) તે આ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાપોતલેશ્યા.

(कइणं भंते ! लेस्साओ सुब्भिगंधाओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ સુગન્ધવાળી કહેલી છે ? (गोयमा ! तओ लेस्साओ सुब्भिगंधाओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ સુગંધવાળી કહી છે (तं जहा–तेउलेस्सा, पम्हलेस्सा, सुक्कलेस्सा) તેઓ આ રીતે –તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા.

(एवं) એ પ્રકારે (तओ अविसुद्धाओ, तओ विसुद्धाओ) ત્રણ અવિશુદ્ધ છે અને ત્રણ વિશુદ્ધ (तओ अप्पसत्थाओ तओ पसत्थाओ) ત્રણ અપ્રશસ્ત છે, ત્રણ પ્રશસ્ત છે (तओ संकिलिट्ठाओ, तओ असंकिलिट्ठाओ) ત્રણ સંકિલષ્ટ છે, ત્રણ અસંકિલષ્ટ છે (तओ सीत-लुक्खाओ, तओ निद्धुण्हाओ) ત્રણ શીત–રૂક્ષ છે, ત્રણ સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ છે (तओ दुग्गतिगामि-याओ, तओ सुगतिगामियाओ) ત્રણ દુર્ગતિમાં લઈ જનારી, ત્રણ સુગતિમાં લઈ જનારી છે.

ટીકાર્થ–આનાથી પૂર્વ કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના રસનું નિરૂપણ કરાયેલું છે હવે તેના ગંધની પ્રરૂપણા કરે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ દુર્ગન્ધવાળી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગન્ધવાળી કહેલી છે–તે આ પ્રકારે છે–કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, કેમકે આ કૃષ્ણ નીલ અને કાપોતલેશ્યાઓ મૃતક મહિષ આદિના કલેવરોથી પણ અનન્તગણી દુર્ગન્ધવાળી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ સુગન્ધવાળી કહી છે ?

શ્રી ભગવન્–હે ગૌતમ ! ત્રણ લેશ્યાઓ સુગન્ધવાળી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે–તેજો-લેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા. આ ત્રણે લેશ્યાઓ દળાતી સુગન્ધવાસ તેમજ સુગંધિત પુષ્પોથી પણ અનન્તગણી ઉત્કૃષ્ટ સુગન્ધવાળી હોય છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં લેશ્યાધ્યયન પ્રકરણમાં કહ્યું છે–જેવી મરેલી ગાય, મરેલો હાથી, અને મરેલા સર્પની દુર્ગન્ધ હોય છે, તેનાથી અનન્તગણી દુર્ગન્ધ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે ॥૧॥

ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની સુગન્ધ, સુગંધિત પુષ્પો તેમજ દળાતા ગંધવાસની સુગ-ન્ધથી અનન્તગણી હોય છે. ॥૨॥ ચોથું ગન્ધદ્વાર સમાપ્ત

શુદ્ધાશુદ્ધત્વદ્વાર

એ પ્રકારે આદિની ત્રણ લેશ્યાઓ–કૃષ્ણ નીલ અને કાપોત અવિશુદ્ધ હોય છે કેમકે તેઓ અપ્રશસ્તવર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળી છે. અન્તિમ ત્રણ લેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મ-

લેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા વિશુદ્ધ છે, કેમકે તેમના વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શ પ્રશસ્ત હોય છે. આ પાંચમું દ્વાર સમાપ્ત થયું.

પ્રશસ્તા પ્રશસ્તદ્વાર

આદિની ત્રણ લેશ્યાઓ અપ્રશસ્ત છે, કેમકે અપ્રશસ્ત દ્રવ્યરૂપ હોવાના કારણથી અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયનું નિમિત્ત બને છે. અન્તની ત્રણ લેશ્યાઓ પ્રશસ્ત છે, કેમકે તેઓ પ્રશસ્ત દ્રવ્યરૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત અધ્યવસાયનું કારણ છે. આ પ્રશસ્તાપ્રશસ્તદ્વાર સમાપ્ત થયું.

સંકિલષ્ટાસંકિલષ્ટદ્વાર

આદિની ત્રણ લેશ્યાઓ સંકિલષ્ટ છે, કેમકે તેઓ સંકલેશમય આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનને યોગ્ય અધ્યવસાયને ઉત્પન્ન કરે છે. અન્તિમ ત્રણ લેશ્યાઓ અસંકિલષ્ટ છે, કેમકે તેઓ ધર્મધ્યાનને યોગ્ય અધ્યવસાયને ઉત્પન્ન કરે છે. આ સંકિલષ્ટા સંકિલષ્ટદ્વાર સમાપ્ત થયું.

સ્પર્શાદિ પ્રરૂપણા

હવે કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના શીતસ્પર્શ, ઉષ્ણસ્પર્શ, આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે– પ્રારંભની ત્રણ અર્થાત્ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યા શીત અને રૂક્ષસ્પર્શવાળી કહેલી છે અને અન્તની ત્રણ અર્થાત્ તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા શુક્લલેશ્યા સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણસ્પર્શ-વાળી કહેલી છે.

યદ્યપિ લેશ્યા દ્રવ્યોના કર્કશ આદિ સ્પર્શ આગળ કહ્યા પ્રમાણે છે, તો પણ– પહેલાની ત્રણ લેશ્યાઓના શીત અને રૂક્ષસ્પર્શ ચિત્તમાં અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે અને અન્તની ત્રણ લેશ્યાઓના સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ પરમ સન્તોષ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન બને છે, તેથી જ અહીં તેમનું સાક્ષાત્ કથન કરાએલું છે.

લેશ્યાધ્યયનમાં કહ્યું છે–'જેમ કરવતનો સ્પર્શ કર્કશ હોય છે, અથવા ગાયની જિહ્વાનો અગર સાગપત્રોનો સ્પર્શ કર્કશ હોય છે, તેનાથી પણ અનન્તગણો અધિક કર્કશ સ્પર્શ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો હોય છે. ॥૧॥

જેમ બૂર નામની વનસ્પતિનો, નવનીત (માંખણ)નો શિરીષના પુષ્પોનો સ્પર્શ હોય છે તેનાથી પણ અનંતગણો ત્રણે પ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો સ્પર્શ હોય છે. ॥૨॥

ગતિદ્વાર

પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓ દુર્ગતિમાં લઈ જવાવાળી છે, કેમકે તેઓ સંકિલષ્ટ અધ્યવસાયનું કારણ છે. અન્તિમ ત્રણ લેશ્યાઓ સદ્ગતિમાં લઈ જનારી છે, કેમકે તેઓ પ્રશસ્ત અધ્યવસાયનું કારણ છે.

ગતિદ્વાર સમાપ્ત

લેશ્યા પરિણામ દ્વાર

(कण्हलेस्साणं भंते ! कइविहं परिणामं परिणमइ ?) ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા કેટલા પ્રકારના પરિણામમાં પરિણત થાય છે ? (गोयमा तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीसविहं वा, एक्कासीतिविहं वा, बेतेयालिसयविहं वा बहुयं वा, बहुविहं वा परिणामं परिणमइ) હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના, નૌ પ્રકારના સત્તાવીસ પ્રકારના, એકાસી પ્રકારના, બસો તેંતાલીસ પ્રકારના ઘણા અથવા ઘણા પ્રકારના પરિણામમાં પરિણત થાય છે (एवं जाव सुक्कलेस्सा) એ પ્રકારે શુકલલેશ્યા સુધી

(कण्हलेस्साणं भंते ! कइपएसिया पण्णत्ता) ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા કેટલા પ્રદેશો વાળી કહી છે ? (गोयमा ! अणंतपएसिया पण्णत्ता) ગૌતમ ! અનન્ત પ્રદેશી કહી છે (एवं जाव सुक्कलेस्सा) એ જ પ્રકારે યાવત્ શુકલલેશ્યા સુધી સમજવું.

(कण्हलेस्साणं भंते ! कइपएसोगाढा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે ? (गोयमा ! असंखेज्जपएसोगाढा) ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ (पण्णत्ता) કહી છે (एवं जाव सुक्कलेस्सा) એજ પ્રકારે યાવત્ શુકલલેશ્યા પર્યંત સમજવું.

(कण्हलेसाएणं भंते ! केवइयाओ वग्गणाओ पण्णत्ताओ ?) ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાની કેટલી વર્ગણાએ કહી છે ? (गोयमा ! अणंताओ वग्गणाओ) ગૌતમ ! અનન્ત વર્ગણાએ (एवं जाव सुक्कलेस्साए) એજ પ્રકારે યાવત્ શુકલલેશ્યાની વર્ગણાએ સમજવી.

ટીકાર્થ:–આનાથી પૂર્વે કૃષ્ણલેશ્યાઓના દ્રવ્યોના ગંધ આદિનું નિરૂપણકરાએલું છે, હવે તેમના દશમા પરિણામ દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા કેટલા પ્રકારના પરિણામથી પરિણત થાય છે ? અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યાનું પરિણામ કેટલા પ્રકારનું છે ?

શ્રીભગવાન્–ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા ત્રણ પ્રકારના, નવપ્રકારના, સત્તાવીસ પ્રકારના, એકયાસી પ્રકારના, બસો તેંતાલીસ પ્રકારના, ઘણા બધા અને ઘણા પ્રકારના પરિણામથી પરિણત થાય છે. કૃષ્ણલેશ્યાનું જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદે કરી ત્રણ પ્રકારનું પરિ-

ણમન છે. એ ત્રણેમાંથી પ્રત્યેકના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ કરવાથી તેનું પરિણમન નવ પ્રકારનું થાય છે, આ નવભેદોમાંથી પુનઃ પ્રત્યેકના ત્રણ-ત્રણ ભેદ કરવાથી સત્તાવીસ ભેદ થઈ જાય છે. સત્તાવીસ ભેદોને ફરી તેજ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ કરવાથી એકાસી પરિણામના ભેદ થાય છે. તેમના પાછા ત્રણ ભેદ કરવાથી બસો તેંતાલીસ ભેદ થાય છે. એ પ્રકારે ઉત્તરોત્તર ભેદ પ્રભેદ કરાયતો ઘણા અને ઘણા પ્રકારના પરિણમન કૃષ્ણલેશ્યાના હોય છે. જેવા કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામ ભેદ કહ્યા છે, તેવા જ નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના પરિણામ પણ સમજવાં જોઇએ,

પ્રદેશ દ્વાર

હવે લેશ્યાના પ્રદેશોની વક્તવ્યતા પ્રારંભ કરાય છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ કૃષ્ણલેશ્યાના પ્રદેશો કેટલા કહ્યા છે? ભગવાન્ તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-હે ગૌતમ! કૃષ્ણલેશ્યા અનંત પ્રદેશાત્મિકા કહેલ છે. અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યાને યોગ્ય પરમાણુ અનંતાનંત સંખ્યાવાળા છે. એજ પ્રમાણે નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાના પ્રદેશો પણ અનંતાનંત સમજી લેવા જોઇએ.

હવે અવગાહના દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યાએ આકાશના કેટલા પ્રદેશોમાં અવગાહન કરે છે?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ! કૃષ્ણલેશ્યા અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે. એજ પ્રકારે નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં આવગાઢ છે, એમ સમજવું જોઈએ. અહીં પ્રદેશનો અર્થ આકાશનો પ્રદેશ સમજવો જોઇએ, કેમકે અવગાહન આકાશના પ્રદેશોમાં જ થાય છે, એવાત પ્રસિદ્ધ છે, યદ્યપિ એક એક લેશ્યાની વર્ગણાઓ અનન્ત અનન્ત છે, છતાં પણ તે બધાનો અવગાહ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં જ થયા કરે છે, કેમકે સમ્પૂર્ણ લોકના પણ અસંખ્યાત જ પ્રદેશ છે.

વર્ગણા દ્વાર

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યાની વર્ગણાઓ કેટલી કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્-ગૌતમ! કૃષ્ણલેશ્યાની વર્ગણાઓ અનન્ત કહી છે. ઔદારિક શરીર આદિના યોગ્ય પરમાણુઓના સમૂહના સમાન કૃષ્ણલેશ્યાને યોગ્ય પરમાણુઓનો સમૂહ કૃષ્ણલેશ્યાની વર્ગણા કહેવાય છે. તે વર્ગણાઓ વર્ણાદિના ભેદથી અનન્ત હોય છે.

કૃષ્ણલેશ્યાની વર્ગણાઓ સમાન નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાની પણ વર્ગણાઓ સમજવી જોઇએ અને તે પ્રત્યેક અનન્ત અનન્ત છે,

વર્ગણાદ્વાર સમાપ્ત,

લેશ્યાસ્થાનદ્વાર

શબ્દાર્થ-(केवइया भंते कण्हलेसाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ કૃષ્ણલેશ્યાના કેટલાં સ્થાન કહ્યાં છે ?

(गोयमा ! असंखेज्जा कण्हलेसाणं ठाणा पण्णत्ता) ગૌતમ કૃષ્ણલેશ્યાના અસંખ્યાત સ્થાન કહ્યાં છે (एवं जाव सुक्कलेस्सा) એજ પ્રકારે યાવત્ શુક્લલેશ્યાના સ્થાનો સમજવાં.

(एएसिणं भंते ! कण्हलेस्साठाणाणं जाव सुक्कलेस्साठाणाण य जहन्नगाणं) હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનોમાં (दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए) દ્રવ્યની અપેક્ષાથી પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा ! सव्वत्थोवा जहन्नगा काउलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए) ગૌતમ ! બધાથીઓછા જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાન છે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી (जहन्नगा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણુા છે (जहन्नगा कण्हलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએં અસંખ્યાત ગણુા છે (जहन्नगा तेउलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય તેજોલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણુા છે (जहन्नगा पम्हलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) પદ્મલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણુા (जहन्नगा सुक्कलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય શુક્લલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણુા કહ્યા છે.

(सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए) બધાથી ઓછા કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (जहन्नगा नीललेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય નીલલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણુા છે (जहण्णगा कण्हलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણુા છે (जहण्णगा तेउलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય તેજોલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણુા છે (जहण्णगा पम्हलेसा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય પદ્મલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણુા છે (जहण्णगा सुक्कलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) શુક્લલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણુા છે

(दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન બધાથી ઓછા છે (जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्ह-लेस्सा ठाणा) એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાન (तेउलेस्सा ठाणा) તેજોલેશ્યાના સ્થાન (पम्हलेस्सा ठाणा) પદ્મલેશ્યાના સ્થાન (जहण्णगा) જઘન્ય (सुक्कलेस्सा ठाणा) શુકલલેશ્યાના સ્થાન (दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે

(जहण्णएहिंतो सुक्कलेस्साठाणेहिंतो दव्वट्ठएहिंतो जहण्ण काउलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શુકલલેશ્યાના સ્થાનોથી જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असं-खेज्जगुणा) જઘન્ય નીલલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं जाव सुक्कलेस्सा ठाणा)એ પ્રકારે યાવત્ શુકલલેશ્યાના સ્થાન સમજવા.

(एएसिणं कण्हलेस्सा ठाणाणं जाव सुक्कलेस्सा ठाणाण य उक्कोसगाणं) આ કૃષ્ણલેશ્યાના યાવત્ શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોમાં (दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए) દ્રવ્યની અપેક્ષા, પ્રદેશોની અપેક્ષા અને દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશોની અપેક્ષા (कयरे कयरेहिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए) હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે (उक्कोसगा नीललेस्साठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઉત્કૃષ્ટ નીલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે. (एवं जहेव जहण्णगा तहेव उक्कोसगा वि) એ રીતે જેમ જઘન્ય કહ્યા છે તેમજ ઉત્કૃષ્ટથી પણ સમજવા. (नवरं) વિશેષ (उक्कोसत्ति अभिलावो) ઉત્કૃષ્ટ એ પ્રમાણેનો અભિલાપ કહેવો.

(एएसि णं भंते ! कण्हलेस्सा ठाणाणं जाव सुक्कलेस्सा ठाणाणय जहण्ण–उक्कोसगाणं) હે ભગવન્ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાનો યાવત્ શુકલલેશ્યાના સ્થાનોમાં (दव्व-ट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए) દ્રવ્યની અપેક્ષાથી પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અને દ્રવ્ય તથા પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (कयरे कयरे हिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा) અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए) હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા

જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાનો દ્રવ્યની અપેક્ષાથી છે. (जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય નીલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्हतेउपम्हलेस्सा ठाणा) એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યાના સ્થાન જાણવા, (जहण्णया सुक्कलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય શુક્લલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (जहण्णएहिंतो सुक्कलेस्सट्ठाणेहिंतो दव्वट्ठयाए उक्कोसा काउ-लेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય શુક્લલેશ્યાના સ્થાનોથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે (उक्कोसा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઉત્કૃષ્ટ નીલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्हतेउ-पम्ह) એ પ્રકારે કૃષ્ણ, તેજ અને પદ્મલેશ્યા સમજવી. (उक्कोसा सुक्कलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઉત્કૃષ્ટ શુક્લલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (पएसट्ठ-याए सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्साठाणा) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછા જઘન્ય કાપોત-લેશ્યા સ્થાન છે (पएसट्ठयाए जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે (एवं जहेव दव्वट्ठयाए तहेव पएसट्ठयाए वि भाणियव्वं) એ પ્રકારે જેમ દ્રવ્યની અપેક્ષા તેમજ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કહેવું જોઇએ. (नवरं) વિશેષ (पएसट्ठयाएत्ति अभिलावविसेसो) પ્રદેશોથી, એવા ઉચ્ચરણની વિશેષતા છે.

(दव्वट्ठपएसट्ठयाए) દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (सव्वत्थोवा जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए) બધાથી ઓછા કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે (जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય નીલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्हतेउपम्हलेस्सा ठाणा) એજ પ્રકારે કૃષ્ણ, તેજ અને પદ્મલેશ્યાના સ્થાન છે. (जहण्णगा सुक्कलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) જઘન્ય શુક્લલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (जहण्णएहिंतो सुक्कलेस्सा ठाणे-हिंतो दव्वट्ठयाए उक्कोसा काउलेस्स ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શુક્લલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનોથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન અસંખ્યાતગણા

છે (उक्कोसा नीललेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઉત્કૃષ્ટ નીલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्हलेस्सा तेउ पम्हलेस्सा ठाणेहिंतो उक्कोसगा सुक्कलेस्सा ठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) એ પ્રકારે કૃષ્ણ, તેજ, પદ્મલેશ્યાના સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ શુકલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (उक्कोसएहिंतो सुक्कलेस्साठाणेहिंतो दव्वट्ठयाए जहण्णगा काउलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન અનન્તગણા છે. (जहण्णगा नीललेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે.

(एवं कण्हतेउपम्हलेस्सा ठाणेहिंतो जहन्नगा सुक्कलेस्सा ठाणा असंखेज्जगुणा) એ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના સ્થાનોથી જઘન્ય શુકલલેશ્યાના સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે. (जहण्णएहिंतो सुक्कलेस्सा ठाणेहिंतो पएसट्ठयाए उक्कोसए काउलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) પ્રદેશોની અપેક્ષાએ જઘન્ય શુકલલેશ્યાના સ્થાનોથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે (उक्कोसा नीललेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) નીલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે (एवं कण्हतेउपम्हलेस्सा ठाणेहिंतो उक्कोसया सुक्कलेस्सा ठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ શુકલલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે.

ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત

ટીકાર્થ—આનાથી પહેલાં કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના યોગ્ય દ્રવ્યોના પરમાણુઓની વર્ગણાઓનું પ્રતિપાદન કરાયું. હવે લેશ્યાઓના સ્થાનોની નિરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાઓના કેટલા સ્થાન અર્થાત્ તરમતાના આધાર પર થનારા ભેદ કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવન્—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાઓના અસંખ્યાત સ્થાન કહ્યા છે. ભાવલેશ્યાના તારતમ્યને લઇને થનારા ભેદરૂપ સ્થાન કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી—અવસ-

ર્પિણી કાળોની સમય રાશિના બરાબર સમજવા જોઇએ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશોના બરાબર છે-કહ્યું પણ છે–

'અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણિઓના જેટલા પ્રદેશ હોય છે તેટલા જ લેશ્યાઓના સ્થાન અર્થાત્ વિકલ્પ છે ॥૧॥

કૃષ્ણલેશ્યાના સમાન બધી લેશ્યાઓના એજ પ્રકારે અસંખ્યાત સ્થાન જાણવા જોઇએ, પણ વિશેષતા એ છે કે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત નામક ભાવ લેશ્યાઓના સ્થાન સંકલેશ-રૂપ હોય છે અને તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યાઓનાં સ્થાન વિશુદ્ધ હોય છે.

આ ભાવલેશ્યાઓના કારણભૂત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય સમૂહ પણ સ્થાન કહેવાય છે, અહીં તેમનું ગ્રહણ સમજવું જોઇએ, કેમકે આ ઉદ્દેશકમાં કૃષ્ણાદિ લેશ્યા દ્રવ્યોનું જ પ્રરૂપણ કરાઇ રહ્યું છે. તે સ્થાનો પ્રત્યેક લેશ્યાઓના અસંખ્યાત હોય છે. એક જ પરિણામના નિમિત્તભૂત અનન્ત દ્રવ્યો પણ એક જ પ્રકારના અધ્યવસાયનું કારણ હોવાથી એક કહેવાય છે. તેઓમાંથી પ્રત્યેક જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. જઘન્ય લેશ્યા સ્થાન રૂપ પરિણામના નિમિત્ત હોય તેઓ જઘન્ય કહેવાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ લેશ્યા સ્થાનરૂપ પરિણામના જે નિમિત્ત હોય તેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન કહેવાય છે. જે જઘન્ય સ્થાનોના સમીપવર્તી મધ્યમ સ્થાન છે, તેમનો સમાવેશ જઘન્યમાં થઇ જાય છે અને જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોના નિકટવર્તી છે, તેમનો ઉત્કૃષ્ટમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. એક-એક પોતપોતાના સ્થાનમાં પરિણામ ગુણભેદથી અસંખ્યાત છે. જેમ જપાકુસુમ આદિ ઊપાધિથી સ્ફટિક મણિમાં પણ રક્તતા ઉત્પન્ન થાય છે. અગર જપાકુસુમમાં જઘન્ય ગુણ રક્તતા અર્થાત્ ઓછામાં ઓછી લાલિમા થાય તો સ્ફટિકમાં પણ જઘન્ય ગુણરક્તતા પ્રતીત થાય છે, અગર જપાકુસુમમાં એક ગુણ અધિક રક્તતા થાય તો સ્ફટિકમાં પણ એક ગુણ અધિક જઘન્ય રક્તતાની પ્રતીતિ થાય છે. એ પ્રકારે એક એક ગુણની વૃદ્ધિથી જઘન્ય રક્તતામાં અસંખ્યાત સ્થાન (ભેદ) હોય છે. ગુણોમાં અલ્પતાથી તેઓ બધા

સ્થાન વ્યવહારનયથી જઘન્ય કહેવાય છે. એજ પ્રકારે આત્મામાં પણ જઘન્ય એક ગુણુ અધિક, બે ગુણુ અધિક લેશ્યા દ્રવ્ય રૂપ ઉપાધિના કારણે અસંખ્ય પ્રકારના પરિણામ થાય છે. વ્યવહારનયની દૃષ્ટિથી તેઓ બધા જઘન્ય કહેવાય છે, કેમકે તેઓ અલ્પગુણવાળા હોય છે અને તેમના કારણભૂત દ્રવ્યોના સ્થાન પણ જઘન્ય કહેવાય છે. એજ પ્રકારે અસંખ્યાત ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પણ સમજી લેવાં જોઈએ. આ અભિપ્રાયથી કહ્યું છે– આજ પ્રકારે અર્થાત્ કૃષ્ણલેશ્યાની જેમ નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાના સ્થાન પણ અસંખ્યાત હોય છે, કેમકે પ્રત્યેકના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી સ્વસ્થાનમાં પરિણામોની તરતમતા હોય છે.

હવે પહેલા કહેલ કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના સ્થાનોનું અલ્પબહુત્વ પ્રદર્શિત કરે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આ જઘન્ય કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાઓમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાથી છે, તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. તેમની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી તેજોલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. તેમની અપેક્ષાથી પણ પદ્મલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે.

બધાથી ઓછા કાપોતલેશ્યાના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાથી થાય છે. તેનાથી નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી કૃષ્ણલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી તેજોલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પદ્મલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનપ્રદેશોની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે તેનાથી પ્રદેશોની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષા અસંખ્યાતગણા છે.

દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ બધાથી ઓછા જઘન્ય કાપોતલેશ્યાના સ્થાન છે. તેમની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે, એજ પ્રકારે નીલલેશ્યાની જેમ દ્રવ્યથી કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાન તેજોલેશ્યાના સ્થાન અને પદ્મલેશ્યાના સ્થાન ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા હોય છે. તેમનાથી શુકલલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે,

દ્રવ્યથી જઘન્ય શુકલલેશ્યાના સ્થાનોથી, કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે. તેમનાથી નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યા તથા શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. એ પ્રકારે આહીં જઘન્ય સ્થાનો, ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનો તથા જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થાનોને લઇને ત્રણ અલ્પ બહુત્વ બને છે અને એ ત્રણેમાંથી પણ એક એકના ત્રણ ત્રણ ભેદ છે-દ્રવ્યથી પ્રદેશોથી અને દ્રવ્ય-પ્રદેશો બન્નેથી તેઓમાંથી જઘન્ય સ્થાનોના વિષયમાં દ્રવ્ય અને પ્રદેશોથી કાપોત, નીલ, કૃષ્ણ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના સ્થાન પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા સમજવા જોઇએ. દ્રવ્ય, પ્રદેશ બન્નેની અપેક્ષાથી પ્રથમ દ્રવ્યથી, કાપોત નીલ, કૃષ્ણ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના સ્થાન પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા સમજવા જોઇએ. તદનન્તર અર્થાત્ શુકલલેશ્યાના સ્થાનો પછી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન અનન્તગણા હોય છે. પછી નીલ, કૃષ્ણ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાઓના સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા સમજવા જોઇએ.

હવે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોને પણ દ્રવ્યથી પ્રદેશોથી તથા દ્રવ્ય-પ્રદેશ બન્નેથી પ્રરૂપિત કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ ઉત્કૃષ્ટ કૃષ્ણલેશ્યાના સ્થાનો યાવત્ નીલ, કાપોત, તેજ પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના સ્થાનોમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા બન્નેની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા ઉત્કૃષ્ટ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે, તેમનાથી નીલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે. એ પ્રકારે જઘન્ય સ્થાનોના અલ્પબહુત્વની જેમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોના પણ અલ્પબહુત્વ સમજી લેવા જોઇએ વિશેષતા આજ છે કે પહેલાં જ્યાં જઘન્ય શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યાના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોમાંથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ તથા દ્રવ્ય તેમજ પ્રદેશ બન્નેની અપેક્ષાએ કરીને કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક તુલ્ય અગર વિશેષાધિક છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કરીને છે. તેમનાથી નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત-

ગણા છે. એજ પ્રકારે જઘન્ય કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, અને પદ્મલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા બને છે. શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનોથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી નીલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યે કરીને અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણ, તેજ અને પદ્મલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. તેમનાથી શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. પ્રદેશોની અપેક્ષાએ કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન બધાથી ઓછા છે, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન અસંખ્યાતગણા છે. આ પ્રકારે જેમ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી કથન કરાયું છે, એજ પ્રકારે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પણ કહી લેવું જોઈએ. વિશેષતા આજ છે કે અહીં પ્રદેશોની અપેક્ષાથી, એવું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ.

દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરતાં કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી બધાથી ઓછાં છે. તેમનાથી નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના પણ જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા હોય છે. શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. દ્રવ્યથી જઘન્ય શુકલલેશ્યાના સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ કાપોતલેશ્યાના સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. નીલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા છે. દ્રવ્યથી શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોથી કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે. નીલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. પ્રદેશોની અપેક્ષાએ શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનોથી કાપોતલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. નીલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે. શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા છે.

એ પ્રકારે દ્રવ્ય અને પ્રદેશ બન્નેની વિવક્ષામાં પહેલાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય કાપોત, નીલ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના સ્થાન પૂર્વ-પૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર

અસંખ્યાતગણા જાણવા જોઇએ. તદનન્તર શુકલલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાનોથી પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન દ્રવ્યથી પૂર્વ-પૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા સમજવાં જોઇએ તત્પશ્ચાત્ શુકલલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનોથી કાપોતલેશ્યાના જઘન્ય સ્થાન પ્રદેશોથી અનન્ત-ગણા જાણવાં જોઇએ. તદનન્તર પ્રદેશોની અપેક્ષાએ જ જઘન્ય, નીલ, કૃષ્ણ, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યાના સ્થાન પૂર્વ-પૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા થાય છે. એજ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ નીલ, કૃષ્ણ, તેજ પદ્મ અને શુકલલેશ્યાનાં સ્થાન પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ પૂર્વ-પૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગણા છે. ॥સૂ૦ ૨૧॥

ભગવતી પ્રજ્ઞાપનાનો લેશ્યાપદનો ચોથો ઉદ્દેશક સંપૂર્ણ

લેશ્યા કે પરિણમન કા નિરૂપણ

પંચમ ઉદ્દેશક

શબ્દાર્થ-(कइ णं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્ ! લેશ્યાઓ કેટલી કહી છે ? (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ છ લેશ્યાઓ કહેલી છે (तं जहा-कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તે આ પ્રકારે-કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા (से नूणं भंते ! कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प) હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને (ता रूवत्ताए ता वन्नत्ताए, ता गंधत्ताए, ता रसत्ताए ता फासत्ताए) તદ્રૂપતાથી, તદ્વર્ણતા, તદ્ગંધતા, તંદ્રસતા, તત્સ્પર્શતાથી (भुज्जो भुज्जो) વરંવાર (परिणमइ) પરિણમન કરે છે ? (इत्तो) અહીંથી (आढत्तो) આરંભ કરેલ (जहा चउत्थओ उद्देसओ तहा भाणियव्वं) જેવો ચોથો ઉદ્દેશક કહ્યો, તેવો જ આ પાંચમો ઉદ્દેશક કહી લેવો જોઇએ (जाव वेरुलियमणिदिट्ठंतो) વૈદૂર્યમણિના દૃષ્ટાન્ત સુધી.

(से णूणं भंते ! कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प णो ता रूवत्ताए जाव णो ता फासत्ताए भुज्जो-भुज्जो परिणमइ ?) હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પામીને તદ્રપતાથી યાવત્ તત્સ્પર્શ-તાથી નથી પરિણુત થતી ? (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प णो ता रूवत्ताए, णो तव्वन्नत्ताए, णो ता गंधत्ताए णो ता रसत्ताए णो ता फासत्ताए भुज्जो-भुज्जो परिणमइ) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને ન તદ્રૂપતાથી ન તદ્વર્ણતાથી, ન તદ્ગંધતાથી, ન તત્સ્પર્શતાથી વારંવાર પરિણુત થાય છે.

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! કયા હેતુથી એવું કહેવાય છે કે (कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प) કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને (णो ता रूवत्ताए जाव परिणमइ) તેના રૂપ આદિ પણાથી પરિણુત થતા નથી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (आगारभावमायाए वा) આકાર ભાવ માત્ર-છાયા માત્રથી અથવા (पलिभागभावमायाए) પ્રતિબિમ્બિત વસ્તુના આકાર માત્રથી (सिया) થાય છે (नीललेस्साणं) નીલલેશ્યા (सा) તે (णो) નહીં (खलु) નિશ્ચય (सा) તે (काउलेस्सा) કાપોતલેશ્યા (तत्थ गया) ત્યાં રહેલી (ओसक्कई उस्सक्कई वा) વધે ઘટે છે (से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) એ હેતુથી ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે (नीललेस्सा काउलेस्सं

पप्प) નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને (णो ता रूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ) તદ્રૂપતાથી નહીં યાવત્ વારંવાર પરિણુત થાય (एवं काउलेस्सा तेउलेस्सं पप्प) એ પ્રકારે કાપોત-લેશ્યા તેજોલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (तेउलेस्सा पम्हलेस्सं पप्प) તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને (पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सं पप्प) પદ્મલેશ્યા શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈને. પરિણુત થતી નથી

(से नूणं भंते ! सुक्कलेस्सा पम्हलेस्सं पप्प) હે ભગવન્ ! શું શુકલલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઈ ને (णो ता रूवत्ताए जाव परिणमइ ?) તદ્રૂપતાથી નહીં યાવત્ પરિણુત થાય ? (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (सुक्कलेस्सा तं चेव) શુકલલેશ્યા ઇત્યાદિ તેજપૂર્વવત્ (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चई) હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે ? (सुक्कलेस्सा जाव णो परिणमइ ?) શુકલલેશ્યા યાવત્ નથી પરિણુત થતી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (आगारभाव-मायाए वा) છાયા માત્રથી (जाव) યાવત્ (सुक्कलेस्साणं सा णो खलु सा पम्हलेस्सा) વાસ્તવમાં તે શુકલલેશ્યા છે તે પદ્મલેશ્યા નથી (तत्थ गया) ત્યાં રહેલી (ओसक्कइ) અપસર્પણુ કરે છે (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એમ કહેવાય છે (जाव णो परिणमइ) યાવત્ પરિણુત નથી થતી.

पण्णवणाए भगवइए लेस्सापए पंचमुद्देसो

(ભગવતી પ્રજ્ઞાપનાના લેશ્યાપદમાં પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત)

ટીકાર્થ–ચતુર્થ ઉદ્દેશકમાં લેશ્યાઓના અલ્પ અધિકત્વનું નિરૂપણુ કરાયું છે હવે તેજલેશ્યાઓની વિશિષ્ટતા પ્રતિપાદન કરવાને માટે પાંચમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! લેશ્યાઓ કેટલી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! લેશ્યાઓ છ કહેલી છે, તે આ રીતે–કૃષ્ણુલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણુલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પામીને તેના જ સ્વરૂપ, તેનાજ વર્ણુ, તેના જ ગંધ, તેના જ રસ અને તેના જ સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણુત થઇ જાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! અહીંથી શરૂઆત કરીને જેઓ ચોથો ઉદ્દેશક કહ્યો છે, તેજ પ્રકારે કહી લેવું જોઇએ. યાવત્ ક્ષીર દૂષ્ય (ખટાઇ)ને પામીને અથવા શુદ્ધ વન-સ્પતિ રંગને પામીને તેનાજ સ્વરૂપમાં પરિણુત થઈ જાય છે, તેનાજ વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણુત થઇ જાય છે, અથવા જેમ વૈડૂયમણિ કાળો દોરો નીલદોરો, લાલદોરો, પીળોદોરો અગર ધોળોદોરો પરોવવાથી તેનાજ રૂપમાં યાવત્ તેનાજ સ્પર્શ રૂપમાં પુનઃ પુનઃ પરિણુત થઇ જાય છે, એજ પ્રકારે કૃષ્ણુલેશ્યા પણુ, નીલલેશ્યાને, કાપોતલેશ્યાને, તેજોલેશ્યાને, પદ્મલેશ્યાને, શુકલલેશ્યાને પામીને તેના રૂપ યાવત્ સ્પર્શના રૂપમાં વારંવાર પરિણુત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વૈડૂર્યમણિના દૃષ્ટાન્ત સુધી કહી લેવું જોઇએ.

પૂર્વ કથિત વિષયનો અહીં જે ઉલ્લેખ કરાયો છે અને ચોથા ઉદ્દેશકના અનુસાર

સમજી લેવાની જે સૂચના કરાઇ છે, તેનું પ્રયોજન આગળ કહેવાશે તે વિષયની સાથે સમ્બન્ધ સ્થાપિત કરવાનો છે. હવે આ વિશેષ વક્તવ્યતાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્ય નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરીને નીલલેશ્યાના સ્વભાવરૂપમાં અર્થાત્ નીલલેશ્યાના વર્ણ, નીલલેશ્યાના ગંધ, નીલલેશ્યાના રસ, અને નીલલેશ્યાના સ્પર્શરૂપમાં વારંવાર પરિણત નથી થતાં ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! હા, સત્ય છે, કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્ય નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત કરીને નીલલેશ્યાના સ્વરૂપમાં પરિણત નથી થતા અર્થાત્ નીલલેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ નથી થઇ જતા.

અહીંઆ આશંકા થાય છે કે પહેલાં તો કૃષ્ણલેશ્યાને નીલલેશ્યાના સ્વરૂપમાં પરિણત થતી કહેલ છે અને એ બતાવ્યું છે કે કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત થાય છે, અને અહીં પરિણમનનો નિષેધ કર્યો છે. આ બન્ને કથન પૂર્વાપર વિરોધી છે. આ આશંકાનું સમાધાન આ છે કે પહેલા પરિણમનનું જે વિધાન કરાયું છે તે તિર્યંચો અને મનુષ્યોની અપેક્ષાથી છે અને પરિણમનના નિષેધની જે વક્તવ્યતા છે, તે દેવો અને નારકોની અપેક્ષાથી છે. એ પ્રકારે બન્ને કથન વિભિન્ન અપેક્ષાઓથી હોવાને કારણે પરસ્પર વિરોધી નથી. દેવ અને નારક પોતાના પૂર્વભવના અન્તિમ અન્તર્મુહૂર્તથી લઇને આગામી ભવના પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત લેશ્યાવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેમની જે લેશ્યા પૂર્વભવના અન્તિમ અન્તર્મુહૂર્તમાં હતી તેજ વર્તમાન દેવભવમાં અગર નારકભવમાં પણ બની રહે છે અને તેજ આગામી ભવના પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્તમાં પણ કાયમ રહે છે. એ કારણથી દેવો અને નારકોને કૃષ્ણલેશ્યા આદિના દ્રવ્યોનો પરસ્પર સમ્બન્ધ થવા છતાં પણ એકબીજાને પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણમન કરતા નથી. તેજ આગળ કહે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા હેતુથી કહેવાય છે કે, કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને નીલલેશ્યાના રૂપમાં પરિણત નથી થતી. નતો તે નીલલેશ્યાના વર્ણનાં રૂપમાં પરિણત થાય છે, ન ગંધના રૂપમાં, ન રસના રૂપમાં અનેન સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! તે કૃષ્ણલેશ્યા આકાર ભાવ માત્રથી જ નીલલેશ્યા થાય છે, વાસ્તવમાં નીલલેશ્યા નથી બનતી. અથવા પ્રતિભાગ ભાવ માત્રથી જ કૃષ્ણલેશ્યા કહેવાય છે, વાસ્તવમાં જ કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા બની જાય છે, એવી વાત નથી. આકાર ભાવનું તાત્પર્ય છે છાયા માત્ર અગર ઝલક માત્ર આશય એ છે કે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો પર નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોની છાયા પડે છે, એ કારણે તે નીલલેશ્યા જેવી પ્રતીત થાય છે, અથવા જેમ દર્પણ પર પ્રતિબિમ્બ પડવાથી દર્પણ એ વસ્તુ જેવું પ્રતીત થવા લાગે છે, એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા પર જ્યારે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોની છાયા અગર પ્રતિબિમ્બ પડે છે,

ત્યારે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્ય નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોના રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે. પરન્તુ જેમ દર્પણ વાસ્તવમાં દર્પણ જ છે, જે વસ્તુનું તેની પર પ્રતિબિમ્બ પડ્યું છે, તે વસ્તુ દર્પણ નથી, એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા વસ્તુતઃ કૃષ્ણલેશ્યા જ બની રહે છે, માત્ર નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોના સમ્પર્ક પામીને નીલલેશ્યા જેવી પ્રતીત થાય છે. એ પ્રકારે પ્રતિબિમ્બના અતિરિક્ત અન્ય કોઈ વાસ્તવિક પરિણમન તેમાં થતું નથી. આજ અભિપ્રાયથી કહે છે–તે વસ્તુતઃ કૃષ્ણલેશ્યા જ છે, નીલલેશ્યા નથી. કેમકે તેણે પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ કર્યો નથી જેમ દર્પણમાં જપાકુસુમ આદિ ઉપાધિના સાંનિધ્યથી તેના પ્રતિબિમ્બ માત્રને ધારણ કરવા છતાં તે પણ દર્પણ જ બની રહે છે, જપાકુસુમ આદિ નથી બની જતું, એજ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા નથી બની જતી. કિન્તુ કૃષ્ણલેશ્યા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત રહીને જ નીલલેશ્યાના આકાર ભાવને ધારણ કરીને અથવા પ્રતિબિંબ માત્રને ધારણ કરીને કાંઇક વિશુદ્ધ કહેવાય છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે–હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એમ કહેવાય છે કે કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને નીલલેશ્યાના રૂપમાં તે પુનઃ પુનઃ પરિણત નથી થતી. નહીં કે તે નીલલેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રૂપે જ પરિણમન કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવાન્ ! શું નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને કાપોત લેશ્યાના રૂપમાં નહીં યાવત્ પરિણત થાય છે? અર્થાત્ શું નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાના ગંધ, વર્ણ, રસ અને સ્પર્શ રૂપમાં પરિણત નથી થતી?

શ્રી ભગવાન્–હા, ગૌતમ ! એવું જ છે. નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને કાપોત લેશ્યાનાં સ્વરૂપમાં, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રૂપમાં પુનઃ પુનઃ પરિણત નથી થતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને તેના સ્વરૂપમાં અર્થાત્ કાપોતલેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત નથી થતી ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આકાર ભાવ માત્રથી પરિણત થાય છે, અગર પ્રતિભાગ ભાવ માત્રથી પરિણત થાય છે, વાસ્તવિક રૂપમાં નહીં અર્થાત્ નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાના સંનિધાનથી કાપોતલેશ્યાની છાયામાત્રને ધારણ કરી લે છે, અથવા કાપોતલેશ્યાનું પ્રતિબિમ્બ માત્ર તેના પર પડે છે. પણ નીલલેશ્યા પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ નથી કરતી. કાપોતલેશ્યાનું પ્રતિબિમ્બ પડવાથી જ નીલલેશ્યા વસ્તુતઃ નીલલેશ્યા જ બની રહે છે તે બદલાઇને કાપોતલેશ્યા નથી બની જતી. તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં કાયમ રહીને કાપોતલેશ્યાના સ્પર્શથી કિંચિત્ વિશુદ્ધ કહેવાય છે. એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેના સ્વરૂપમાં, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને

સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત નથી થતી. એજ પ્રકારે કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને, તેજોલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને અને પદ્મલેશ્યા શુકલલેશ્યાને પ્રાપ્ત થઇને તેમના જ રૂપમાં પરિણત નથી થતી. આ નિયમમાં યુક્તિ આગળ પ્રમાણે જ સમજી લેવી જોઇએ.

હવે પદ્મલેશ્યાને લઇને શુકલલેશ્યાની વક્તવ્યતા પ્રારંભ કરે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું શુકલલેશ્યા, પદ્મલેશ્યાને, પ્રાપ્ત કરીને તેના સ્વરૂપમાં પરિણત નથી થતી ? શું તે પદ્મલેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત નથી થતી ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! હા, સત્ય છે ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત બધું કથન કહી લેવું જોઇએ, અર્થાત્ શુકલલેશ્યા પદ્મલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને તેના સ્વરૂપ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત નથી થતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે શુકલલેશ્યાને પામીને પદ્મલેશ્યાના સ્વરૂપમાં તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત નથી થતી.

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ ! આકારભાવ માત્રથી અથવા પ્રતિભાગ માત્રથી તે શુકલલેશ્યા પદ્મલેશ્યા જેવી પ્રતીત થાય છે. વાસ્તવમાં તો તે શુકલલેશ્યા જ છે, પદ્મલેશ્યા નથી, કેવળ તે શુકલલેશ્યા પોતાના સ્વરૂપમાં કાયમ રહીને પદ્મલેશ્યાના આકાર ભાવ માત્રને ધારણ કરવાના કારણે અપકર્ષને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. શુકલલેશ્યાથી પદ્મલેશ્યા હીન પરિણામવાળી હોય છે, તેથી જ જ્યારે શુકલલેશ્યા પદ્મલેશ્યાની છાયા અથવા પ્રતિબિમ્બને ધારણ કરે છે, ત્યારે કિંચિત્ અવિશુદ્ધ બને છે. એ કારણથી અપકર્ષને પ્રાપ્ત થયાનું કહેવાયેલું છે. એ હેતુથી હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે શુકલલેશ્યા પદ્મલેશ્યાના સ્વરૂપને પામીને તેના સ્વરૂપમાં પરિણત નથી થતી.

એ જ પ્રકારની વક્તવ્યતા તેજોલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કૃષ્ણલેશ્યાના વિષયમાં પણ સમજી લેવી જોઇએ. પદ્મલેશ્યાને લઇને તેજ, કાપોત, નીલ અને કૃષ્ણલેશ્યા સંબન્ધી વક્તવ્યતા, કાપોતલેશ્યાને લઇને નીલ, કૃષ્ણલેશ્યા વિષયક વક્તવ્યતા, નીલલેશ્યાને લઇને કૃષ્ણલેશ્યા સંબંધી વક્તવ્યતા જાણી લેવી જોઇએ.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાના સત્તરમા લેશ્યાપદનો
પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૫॥

ષષ્ઠ ઉદ્દેશક

શબ્દાર્થ–(कइणं भंते ! लेस्सा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? (गोयमा ! छ लेस्सा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा–कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તેઓ આ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા.

(मणुस्साणं भंते ! कइ लेस्सा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! મનુષ્યોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ? (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा–कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा) તે આ પ્રકારે કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા (मणुस्सीणं भंते पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! માનુષિયો સંબંધી પૃચ્છા (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा-कण्ह जाव सुक्का) તેઓ આ પ્રકારે–કૃષ્ણ યાવત્ શુકલ (कम्मभूमग मणुस्साणं भंते ! कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) કર્મભૂમિ જ મનુષ્યોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? (गोयमा ! छ लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा–कण्ह जाव सुक्का) તેઓ આ રીતે કૃષ્ણ યાવત્ શુકલ (एवं कम्मभूमय मणुस्सीण वि) એ જ પ્રકારે કર્મભૂમિ જ મનુષ્ય સ્ત્રિયોને પણ (भरहेरवयमणुस्साणं भंते ! कति लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) હે ભગવન્ ! ભરત–ઐરવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? (गोयमा ! छ ल्लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! છએ લેશ્યાઓ કહી છે (तं जहा–कण्ह जाव सुक्का) કૃષ્ણ તેમજ શુકલ (एवं मणुस्सीण वि) એજ પ્રકારે મનુષ્યનિયોના પણ (पुव्व विदेह अवरविदेह कम्मभूमय मणुस्साणं भंते ! कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ ?) પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહ કર્મભૂમિ જ મનુષ્યની હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યા કહેલી છે ? (गोयमा ! छ लेस्साओ, तं जहा कण्हा जाव सुक्का) હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાએ, તેઓ આ પ્રકારે છે–કૃષ્ણ યાવત્ શુકલ (एवं मणुस्सी वि) એજ પ્રકારે માનુષી પણ (अकम्मभूमय मणुस्साणं पुच्छा ?) અકર્મભૂમિજ મનુષ્યો સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ) હે ગૌતમ ! ચાર લેશ્યાઓ

કહી છે (तं जहा कण्हा जाव तेउलेस्सा) તે આ પ્રકારે-કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યા (एवं अकम्मभूमिग मणुस्सीण वि) એજ પ્રકારે અકર્મભૂમિની માનુષિયોની પણ (एवं अंतर दीव मणुस्साणं मणुस्सीण वि) એ પ્રકારે અન્તરદ્વીપના મનુષ્યો અને મનુષ્યનીયોના પણ (एवं हेमवए एरन्नवय अकम्भूमय मणुस्साणं मणुस्सीणं य कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ) એજ પ્રકારે હૈમવત તેમજ ઐરવત અકર્મભૂમિના મનુષ્યો અને મનુષ્યનિયોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે? (गोयमा ! चत्तारि) હે ગૌતમ ! ચાર (तं जहा-कण्हा-जाव तेउलेस्सा) તેઓ આ પ્રકારે-કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યા (हरिवास रम्मयवास अकम्मभूमय मणुस्साणं मणुस्सीण य पुच्छा) હરિવર્ષ, રમ્યક-વર્ષ અકર્મભૂમિના મનુષ્યોના અને મનુષ્યનિયો સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! चत्तारि, तं जहा-कण्हा जाव तेउलेस्सा) હે ગૌતમ ! ચાર-જેમકે-કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યા (देवकुरु, उत्तरकुरु, अकम्मभूमय मणुस्सा एवं चेव) દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ અકર્મભૂમિના મનુષ્ય એજ પ્રકારે (एएसिं चेवं मणुस्सीणं एवं चेव) તેમની મનુષ્યનિયોની એજ પ્રકારે (धायइखंडपुरिमद्धे वि एवं चेव) ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધમાં પણ એજ પ્રકારે (पच्छिमद्धे वि) પશ્ચિમાર્ધમાં પણ (एवं पुक्खरदीवे वि भाणियव्वं) એ પ્રકારે પુષ્કરદ્વીપમાં પણ કહેવું જોઈએ.

(कण्हलेस्सेणं भंते ! मणुस्से कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा ?) હે ભગવાન્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કરે છે (कण्णलेस्से मणुस्से नीललेस्सं गब्भं जणेज्जा ?) કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય નીલલેશ્યા-વાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા, ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કરે છે (जाव सुक्कलेस्सं गब्भं जणेज्जा) યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે (नीललेस्से मणुस्से कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा) નીલલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કરે છે (एवं नीललेस्से मणुस्से जाव सुक्कलेसं गब्भं जणेज्जा) એ પ્રકારે નીલલેશ્યાવાળા માણસ યાવત્ શુકલલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે (एवं काउलेस्सेणं छप्पि आलावगा भाणियव्वा) એ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળાથી છએ આલાપક કહેવા જોઈએ (तेउलेस्साण वि, पम्हलेस्साण वि, सुक्कलेस्साण वि) તેજોલેશ્યા-વાળાના પણ, પદ્મલેશ્યાવાળાના પણ, શુકલલેશ્યાવાળાના પણ (एवं छत्तीसं आलावगा भाणियव्वा) એ પ્રકારે છત્રીસ આલાપક કહેવા જોઈએ.

(कण्हलेस्सा इत्थिया कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा ?) શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા, ગૌતમ! ઉત્પન્ન કરે છે (एवं एते वि छत्तीसं आलावगा भाणियव्वा) એ પ્રકારે આ પણ છત્રીસે આલાપક કહેવા જોઇએ.

(कण्हलेस्से भंते ! मणुस्से कण्हलेस्साए इत्थियाओ कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा ?) હે ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા ગૌતમ ! કરે છે (एवं एते छत्तीसं आलावगा) એ પ્રકારે આ પણ છત્રીસ આલાપક.

(कम्मभूमग कण्हलेस्सेणं ! मणुस्से कण्हलेस्साए इत्थियाए कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा ?) હે ભગવન્! શું કર્મભૂમિ જ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा !) હા, ગૌતમ ! ઉત્પન્ન કરે છે (एवं एते छत्तीसा आलावगा भाणियव्वा) આ પ્રકારે આ છત્રીસ આલાપક કહેવા જોઈએ.

(अक्कम्मभूमय कण्हलेस्से मणुस्से अकम्मभूमय कण्हलेस्साए इत्थियाए अकम्मभूमय कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा) અકર્મભૂમિના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય અકર્મભૂમિની કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી અકર્મભૂમિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે? (हंता गोयमा ! जणेज्जा) હા, ગૌતમ! ઉત્પન્ન કરે છે (नवरं चउसु लेस्सासु) વિશેષ-ચાર લેશ્યાઓમાં (सोलस आलावगा) સોળ આલાપક (एवं अन्तर दीवगाण वि) એ પ્રકારે અંતર દ્વીપજોમાં પણ.

(इति पण्णवणाए भगवइए लेस्सापयं समत्तं, सत्तरसं पयं च समत्तं)

પ્રજ્ઞાપના ભગવતીનું લેશ્યાપદ સમાપ્ત, સત્તરમું પદ સમાપ્ત.

ટીકાર્થ-પાંચમા ઉદ્દેશકમાં નરકો અને દેવોમાં લેશ્યાના પરિવર્તન થતા નથી એ પ્રતિપાદન કરાયું હતું આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓની વિશેષતાનું પ્રતિપાદન કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! લેશ્યાઓ કેટલી કહેલી છે?

શ્રી ભગવાન્!-હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહેલી છે. તે આ પ્રકારે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! મનુષ્યોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ કહી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે-કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! મનુષ્ય સ્ત્રિયોની કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! છ લેશ્યાઓ કહી છે તે આ પ્રકારે કૃષ્ણ યાવત્ નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુકલલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! કર્મભૂમિના મનુષ્યોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! છ લેશ્યાઓ કહી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે-કૃષ્ણ યાવત્ નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ અને શુકલ.

એજ પ્રકારે કર્મભૂમિજ મનુષ્યોની જેમ કર્મભૂમિની સ્ત્રિયોની પણ છ લેશ્યાઓ કહેલી છે?

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના મનુષ્યોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના મનુષ્યોની છ લેશ્યાઓ કહી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે—કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા એજ પ્રકારે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની પણ છ લેશ્યાઓ કહેલી છે.

પૂર્વવિદેહ અપરવિદેહ કર્મભૂમિજ મનુષ્યોની હે ભગવન્ ! કેટલી લેશ્યાઓ કહેલી છે ?

ભગવાન્—હે ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ, તેઓ આ પ્રકારે છે—કૃષ્ણ યાવત્ શુકલ એજ પ્રકારે મનુષ્ય સ્ત્રિયોની પણ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અકર્મભૂમિગ મનુષ્યોની કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! ચાર લેશ્યાઓ કહી છે, તેઓ આ પ્રકારે—કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા એજ પ્રકારે અકર્મભૂમિની મનુષ્ય સ્ત્રિયોની પણ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. અન્તરદ્વીપ જ મનુષ્યોની અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોની પણ અકર્મભૂમિના મનુષ્યોની સમાન કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ આ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! એ પ્રકારે હૈમવત અને હૈરણ્યવત અકર્મભૂમિના મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! હૈમવત અરે હૈરણ્યવત અકર્મભૂમિના મનુષ્યો અને સ્ત્રિયોને ચાર લેશ્યાઓ કહી છે, તેઓ આ પ્રકારે છે—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા અને તેજોલેશ્યા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! હરિવર્ષ, રમ્યકવર્ષ, અકર્મભૂમિના મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોની કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન—હે ગૌતમ ! હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષ અકર્મભૂમિયોના મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોની ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. તેઓ આ પ્રકારે છે—કૃષ્ણ યાવત્ તેજોલેશ્યા, દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ અકર્મભૂમિના મનુષ્યોની એજ પ્રકારે ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. આ ક્ષેત્રોમાં મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં પણ એ ચાર લેશ્યાઓ મળી આવે છે.

ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધભાગમાં અને પશ્ચિમાર્ધભાગમાં પૂર્વવત્ યથાયોગ્ય લેશ્યા સંબંધી કથન સમજી લેવું જોઇએ એજ પ્રકારે પુષ્કરદ્વીપમાં પણ અકર્મભૂમિ અને કર્મભૂમિના મનુષ્યોની પૂર્વવત્ લેશ્યાઓ જાણવી જોઇએ. અર્થાત્ ધાતકીખંડ અને પુષ્કર-દ્વીપમાં કર્મભૂમિના મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોની છ લેશ્યાઓ તથા અકમર્ભૂમિના મનુષ્યો અને સ્ત્રિયોની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, ઉત્પન્ન કરે છે. ઉત્પન્ન થનાર જીવ પૂર્વજન્મમાં લેશ્યા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને ઉત્પન્ન થાય છે. તે લેશ્યાદ્રવ્ય કોઇ જીવના કોઇ અને કોઇના કોઇ હોય છે-બધાના સરખા નથી હોતાં. એ કારણે જ્યાં સુધી ભલે કૃષ્ણલેશ્યામાં પરિણત હોય, જન્યજીવની લેશ્યા તેનાથી વિલક્ષણ પણ હોઇ શકે છે, એજ પ્રકારે અન્ય લેશ્યાઓમાં પરિણત જનકના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ. એ અભિપ્રાયથી કહે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય નીલલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, ઉત્પન્ન કરે છે. યાવત્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અથવા શુક્લલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે, તેનું કારણ પહેલા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઇએ.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, નીલલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે એ પ્રકારે નીલલેશ્યાવાળા મનુષ્ય યાવત્ નીલલેશ્યાવાળા, કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા અથવા શુક્લલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રકારે કાપોતલેશ્યાવાળા મનુષ્ય સમ્બન્ધી છ આલાપક કહેવા જોઇએ, અર્થાત્ કાપોતલેશ્યાવાળા મનુષ્ય છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઇ પણ લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એ રીતે તેજોલેશ્યાવાળા, પદ્મલેશ્યાવાળા, તથા શુક્લલેશ્યાવાળા મનુષ્ય છએ લેશ્યાઓમાંથી કોઇ પણ લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એ રીતે બધા મળીને છત્રીસ આલાપક છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રી શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને જણે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, જણે છે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. અહીં આગળ પણ મનુષ્યોની જેમ છત્રીસ આલાપક કહેવા જોઇએ. કેમકે મનુષ્ય સ્ત્રીમાં પણ છએ લેશ્યાઓ મળી આવે છે અને એક-એક લેશ્યાવાળી છએ લેશ્યાઓવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી જ બધા મળીને છત્રીસ આલાપક થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રકારે અહીં પણ છત્રીસ આલાપક સમજવા જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કર્મભૂમિના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હા, ગૌતમ ! કર્મભૂમિજ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એ પ્રકારે એ પણ કૃષ્ણ આદિ છએ લેશ્યાઓના ભેદથી એક એકના છે છે વિકલ્પ થવાથી બધા મળીને છત્રીસ આલાપક સમજી લેવા જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અકર્મભૂમિના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય અકર્મભૂમિની કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી અકર્મભૂમિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! હા, ઉત્પન્ન કરે છે-અકર્મભૂમિના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય અકર્મભૂમિને કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી અકર્મભૂમિ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. કિન્તુ વિશેષતા એ છે કે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યાવાળા મનુષ્ય જ અહીં કહેવા જોઇએ અને ચાર જ લેશ્યાઓવાળી સ્ત્રી કહેવી જોઇએ, કેમકે અકર્મભૂમિના મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત તથા તેજોલેશ્યા જ મળી આવે છે. એ પ્રકારે બધા મળીને આહીં સોળ આલાપક જ થાય છે.

અકર્મભૂમિજ મનુષ્યની જેમ અન્તરદ્વીપ જ મનુષ્યોમાં પણ પ્રારંભની ચાર જ લેશ્યાએ હોય છે. તેથી જ એક-એક લેશ્યા સમ્બન્ધી ચાર ચાર આલાપક થવાથી સોળ આલાપક અહીં પણ સમજી લેવા જોઇએ.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિ વિરચિત
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યાના સત્તરમા લેશ્યાપદનો
છટ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૬॥

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સત્તરમું લેશ્યાપદ સમાપ્ત

૨૫અધિકાર સંગ્રહ કા કથન

અઢારમું કાયસ્થિત પદ

અધિકાર સંગ્રહણી ગાથાએ

શબ્દાર્થ-(जीवगइंदियकाए जोए वेए कसायलेस्साय) જીવ, ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાયયોગ, વેદ, કષાય, લેશ્યા, (सम्मत्तनाणदंसण संजय उवओग आहारे) સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, સંયત, ઉપયોગ, આહાર (भासग परित्त पज्जत्त सुहुमसन्नी भवत्थिचरमे य) ભાષક, પરીત, પર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, સંજ્ઞી, અસ્તિ, ચરમ. (एएसिं तु पदाणं कायठिइ होइ णायव्वा) આ પદોની કાયસ્થિતિ જ્ઞાતવ્ય છે.

ટીકાર્થ-સત્તરમા પદમાં લેશ્યા પરિણામનું પ્રરૂપણ કર્યું છે, હવે અહીં કાયસ્થિતિ પરિણામનું નિરૂપણ કરાય છે, કેમકે, બન્નેમાં પરિણામની સમાનતા છે, અર્થાત્ લેશ્યા

એક પ્રકારનું પરિણામ છે અને કાયસ્થિતિ પણ પરિણામ જ છે. તેમાં બધાથી પહેલું તે બન્ને ગાથાઓનું કથન કરાય છે, જેમાં પ્રસ્તુત પદમાં નિરૂપણ કરાતા વિષયોનો સંગ્રહ કરાયેલો છે.

સર્વપ્રથમ 'જીવ'ને લઇને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરાશે. (૧) તદનન્તર ગતિની કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૨) પછી ઇન્દ્રિય પદને લઇને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૩) તત્પશ્ચાત્ કાયપદને લઈને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૪) તદનન્તર યોગપદને ઉદ્દેશીને કાયસ્થિતિનું કથન કરાશે (૫) પછી વેદના આધાર પર કાયસ્થિતિનું પ્રરૂપણ કરવામાં આવશે (૬) પછી કષાય પદને લઇને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા થશે. (૭) પછી લેશ્યા પદને લઇને કાયસ્થિતિ કહીશું (૮) ફરી સમ્યક્ત્વને લઇને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૯) તત્પશ્ચાત્ જ્ઞાન પદને લઇને કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ થશે. (૧૦) તદનન્તર દર્શન પદને લઇને કાયસ્થિતિનું કથન કરાશે (૧૧) તત્પશ્ચાત્ સંયત પદને લઇને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૧૨) તદનન્તર ઉપયોગ પદને લઇને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૧૩) તદનન્તર આહાર પદને લઇને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરાશે. (૧૪) ॥૧॥

તત્પશ્ચાત્ ભાષક પદને લઇને કાયસ્થિતિનું પ્રરૂપણ કરાશે (૧૫) તત્પશ્ચાત્ પરીત પદને લઇને કાયસ્થિતિ કહેવાશે (૧૬) તત્પશ્ચાત્ પર્યાપ્ત પદને લઇને કાયસ્થિતિનું પ્રરૂપણ કરાશે (૧૭) તદનન્તર સૂક્ષ્મ પદને ઉદ્દેશીને કાયસ્થિતિ કહેશે. (૧૮) પછી સંજ્ઞી પદને લઇને કાયસ્થિતિનું પ્રરૂપણ કરાશે (૧૯) પછી ભવસિદ્ધિ પદને લઇને કાયસ્થિતિનું કથન કરાશે. (૨૦) પછી અસ્તિકાય પદને લઇને કાયસ્થિતિનું પ્રરૂપણ કરાશે (૨૧) તદનન્તર ચરમ પદને લઈને કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ કરાશે (૨૨) એ પ્રકારે આ બાવીસ પદોની કાયસ્થિતિ અનુક્રમથી જાણવી જોઇએ.

કાયસ્થિતિ અહીં કાયપદનો અર્થ છે–જીવપર્યાય જે કાયા જેવી હોય તે કાયા આસાદશ્યથી કાયપદથી પર્યાયનું ગ્રહણ કરાએલું છે. પર્યાય બે પ્રકારનો હોય છે—સામાન્ય પર્યાય અને વિશેષ પર્યાય, જીવનું જીવત્વ સામાન્ય પર્યાય છે અને નારકત્વ આદિ વિશેષ પર્યાય છે. પર્યાય રૂપકાયની સ્થિતિ અર્થાત્ અવસ્થાન અગર રહેવું કાયસ્થિતિ છે. એ પ્રકારે સામાન્ય રૂપ અથવા વિશેષ રૂપ પર્યાયના દ્વારા પ્રતિપાદિત જીવના નિરન્તર રૂપથી અર્થાત્ સતત હોવું કાયસ્થિતિ છે એ ફલિત થયું.

જીવાદિમયસ્થિતિ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(जीवेणं भंते ! जीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होई ?) હે ભગવન્! જીવ કેટલા સમય સુધી જીવ રહે છે ? (गोयमा ! सव्वद्धं) હે ગૌતમ ! સદાકાળ દ્વાર. ૧

(नेरइए णं भंते ! नेरइएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! નારક 'નારક' પણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ સુધી, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી.

(तिरिक्खजोणिएणं भंते ! तिरिक्खजोणिएत्ति कालआ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવાન્! તિર્યગ્યોનિક કેટલા કાળ સુધી તિર્યગ્યોનિક રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ સુધી (अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ) કાળથી અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો અવસર્પિણિયો (खित्तओ अणंता लोगा) ક્ષેત્રથી અનન્તલોક (असंखेज्ज पोग्गलपरियट्टा) અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન (तेणं पुग्गलपरियट्टा) તે પુદ્ગલ પરાવર્તન (आवलियाए असंखेज्जइ भागे) આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ (तिरिक्खजोणिणीणं भंते ! तिरिक्खजोणिणित्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભગવન્ ! તિર્યચની કેટલા કાળ સુધી તિર્યચની રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ સુધી (पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियाइं) પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક.

(एवं मणुस्से वि) એજ પ્રકારે મનુષ્ય પણ (मणुस्सी वि एवं चेव) મનુષ્યિની પણ એજ પ્રકારે. (देवेणं भंते ! देवत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? हे ભગવન્ ! દેવ કેટલા કાળ સુધી દેવપણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहेव नेरइए) હે ગૌતમ ! જેવા નારક (देवीणं भंते ! देवित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! દેવી કેટલા કાળ સુધી દેવી રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं दस वाससहस्साणि) હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ સુધી (उक्कोसेणं पणपन्नं पलिओवमाइं) ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યોપમ સુધી.

(सिद्धेणं भंते ! सिद्धेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્! સિદ્ધ કેટલા કાળ સુધી સિદ્ધ રહે છે ? (गोयमा ! सादिए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિ અનન્તકાળ સુધી.

(नेरइएणं भंते ! नेरइयअपज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભગવન્ ! નારક અપર્યાપ્ત નારકપણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી પણ, ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (एवं जाव देवी अपज्जत्तिया) એજ પ્રકારે યાવત્ અપર્યાપ્ત દેવી (नेरइए पज्जत्तएणं भंते ! नेरइए पज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત નારકપણામાં કેટલા કાળ સુધી પર્યાપ્ત નારક રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेण दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા દશ હજાર વર્ષ સુધી (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं) ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત

ઓછા તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી (तिरिक्खजोणिय पज्जत्तएणं भंते ! तिरिक्खजोणिय पज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભગવાન્ ! પર્યાપ્ત તિર્યગ્યોનિક કેટલા કાળ સુધી પર્યાપ્ત તિર્યગ્યોનિક રહે છે ? (गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા ત્રણ પલ્યોપમ સુધી (एवं तिरिक्खजोणिणि पज्जत्तिया वि) એ પ્રકારે તિર્યંચની પર્યાપ્ત પણ (एवं मणुस्से वि) એજ પ્રકારે મનુષ્ય પણ मणुस्सी वि) મનુષ્યની પણ (एवं चेव) એજ પ્રકારે (देव पज्जत्तए जहा नेरइयपज्जत्तए) દેવ પર્યાપ્ત જેવો નારક પર્યાપ્ત (देवी पज्जत्तियाणं भंते ! देवी पज्जत्तियत्ति कालओ केवच्चिरं होई ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત દેવી પર્યાપ્ત દેવીપણાથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेण दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા દશ હજાર વર્ષ સુધી (उक्कोसेणं पणपलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं) ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા પંચાવન પલ્યોપમ સુધી દ્વાર. ૨

ટીકાર્થ–હવે બધાથી પહેલાં સમાન્ય પર્યાય રૂપમાં પ્રતિપાદિત જીવની કાયસ્થિતિનું (સતત એજ પર્યાયમાં બની રહેવું) પતિપાદન કરે છેઃ–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જીવ કેટલા સમય સુધી જીવ બની રહે છે ? અર્થાત્ જીવનો જીવનરૂપ પર્યાય કેટલા સમય સુધી નિરન્તર કાયમ રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જીવ સદાકાળ જીવ જ રહે છે, અર્થાત્ જીવનપર્યાયથી યુક્ત રહે છે, કેમકે જીવ તેજ કહેવાય છે જે જીવનપર્યાયથી યુક્ત હોય. જીવનનો અર્થ છે પ્રાણ ધારણ કરવો. પ્રાણ બે પ્રકારના હોય છે–દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ. પાંચ ઇન્દ્રિયો, ત્રણ બળ, ઉચ્છ્વાસ–નિશ્વાસ અને આયુ આ દશ દ્રવ્ય પ્રાણ છે. જ્ઞાનાદિભાવ પ્રાણ કહેવાય છે. સંસારી જીવોનું આયું કર્મના અનુભવરૂપ પ્રાણ ધારણ સદૈવ કાયમ રહે છે, સંસારી જીવની કોઇ પણ એવી અવસ્થા નથી જેમાં તે આયુ કર્મનો અનુભવ ન કરતો હોય. મુક્ત જીવોમાં જ્ઞાનાદિરૂપ પ્રાણોનું ધારણ થાય છે. તેમનામાં પણ જ્ઞાનાદિભાવ પ્રાણ મળી આવે છે. સિદ્ધ જીવ દ્રવ્યપ્રાણોથી રહિત થતાં પણ જ્ઞાનાદિરૂપભાવ પ્રાણોના સદ્ભાવથી જીવિત કહેવાય છે. તે જ્ઞાનાદિ ભાવપ્રાણ મુક્તાત્માઓમાં સદૈવ રહે છે. એ કારણે જીવન સંસારી અવસ્થામાં પણ છે અને મુક્તાવસ્થામાં પણ છે, તેથી જ જીવનપર્યાય પણ સદૈવ કાયમ રહે છે. (દ્વાર ૧)

હવે જીવના વિશેષ પર્યાયોની અપેક્ષાથી કાયસ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરાય છે–

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર નૈરયિક બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષો સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમો સુધી નારક, નારક પર્યાયોથી યુક્ત રહે છે. એજ નારકની કાયસ્થિતિ છે, કેમકે નારકભવનો સ્વભાવ જ એવો છે કે એકવાર નરકથી નિકળેલ જીવ અનન્તર આગલા જ ભવમાં ફરી નરકભવમાં નથી ઉત્પન્ન થતો. એ કારણથી તેમની જે ભવસ્થિતિ છે, તેજ

તેમની કાલસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેલ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! તિર્યંચયોનિક જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર તિર્યંચયોનિક રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી તિર્યંચ, તિર્યંચ જ રહે છે. કાળથી અનન્ત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી વ્યતીત થઈ જાય છે. ત્યારે પણ તિર્યંચ તિર્યંચ જ બની રહે છે. ક્ષેત્રથી અનન્તલોક, અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન તે પુદ્ગલ પરાવર્તન આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઇએ. જ્યારે કોઇ દેવ, મનુષ્ય અથવા નારક તિર્યગ્યોનિક રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત રહીને પછી દેવ, મનુષ્યવા નારકભવમાં જન્મ લઇ લે છે, તે અવસ્થામાં અન્તર્મુહૂર્તની જઘન્ય કાયસ્થિતિ હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અનન્તકાલની છે, યદ્યપિ તિર્યંચની કાયસ્થિતિ અધિકથી અધિક એક ભવ સમ્બન્ધી ત્રણ પલ્યોપમની છે, તેનાથી અધિક નથી હોતી, પરન્તુ તિર્યંચ તિર્યંચ ભવને ત્યાગીને નિરન્તર તિર્યંચભવમાં જ ઉત્પન્ન થયા કરે છે– વચમાં કોઇ અન્ય ભવમાં ઉત્પન્ન નથી થતા, તેઓ અનન્તકાલ સુધી તિર્યંચ બની રહે છે. તે અનન્તકાળનું અહીં કાલ અને ક્ષેત્રથી, એમ બે પ્રકારે સ્પષ્ટીકરણ કરાયેલું છે. કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણીયો અને અનન્ત અવસર્પિણીયો વ્યતીત થઇ જાય છે, પછી પણ તિર્યગ્યોનિક તિર્યગ્યોનિક જ બની રહે છે. કાળનું આ પરિમાણ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન સમજવું જોઇએ અને આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલો સમય થાય છે, તેટલાં અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન સમજવા જોઇએ. તિર્યગ્યોનિકની આ જે કાયસ્થિતિ બતાવેલી છે, તે વનસ્પતિની અપેક્ષાએ છે, તેનાથી ભિન્ન તિર્યગ્યો-નિકોની અપેક્ષાએ નહીં, કેમકે વનસ્પતિકાયના સિવાય અન્ય તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ એટલી નથી હોતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! તિર્યંચયોનિક સ્ત્રિયો તિર્યંચયોનિક સ્ત્રિયોના રૂપમાં કેટલા સમય સુધી રહે છે,

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ સુધી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની કાયસ્થિતિ અધિકથી અધિક આઠ ભવોની છે. અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા મૃત્યુના પછી નિયમથી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તિર્યંચયોનિમાં નહી, તેથી જ સાત ભવ કરોડ પૂર્વ આયુ-વાળા સમજવા જોઇએ. અને આઠમો અન્તિમ ભવ દેવકુરૂ આદિમાં, એ પ્રકારે સાત કરોડ પૂર્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ સમજવું જોઇએ,

એજ પ્રકારે મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્રીના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપણની કાયસ્થિતિ

કહેવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવાન્! દેવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર દેવ બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જેવું નારકના વિષયમાં કહ્યું, તેવું જ દેવના વિષયમાં કહી લેવું જોઈએ. અર્થાત્ નારકના સમાન જ દેવની પણ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની કાયસ્થિતિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! દેવી કેટલા સમય સુધી નિરન્તર દેવી બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યોપમ સુધી દેવી, દેવીના રૂપમાં કાયમ રહે છે. દેવોની કાયસ્થિતિનું પરિમાણ ભવસ્થિતિના અનુસાર જ સમજવું જોઈએ. દેવિયોની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યોપમની કહેલી છે. તેથી જ તેમની ભવસ્થિતિ પણ પંચાવન પલ્યોમની જ કહેવી છે, કાયસ્થિતિનું આ પરિમાણ ઐશાન દેવિયોની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. ત્યાંના શિવાય બીજી દેવીયોની એટલી સ્થિતિ સંભવિત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! સિદ્ધ કેટલા કાળ સુધી સિદ્ધ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! સિદ્ધ જીવ સાદિ અનન્ત હોય છે, સિદ્ધ પર્યાયની આદિ છે પણ અન્ત નથી. સિદ્ધપર્યાય અક્ષય છે. રાગાદિ દોષ જ જન્મમરણનું કારણ છે અને તે સિદ્ધ જીવમાં હોતાં નથી, કેમકે રાગદ્વેષના કારણ ભૂત કર્મોનો તેઓ સર્વથા ક્ષય કરી દે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! નારકજીવ અપર્યાપ્ત નારક પણાથી કેટલા સમય સુધી બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! નારકજીવ અપર્યાપ્ત નારકપણાથી જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, તેની કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની જ છે, કેમકે અપર્યાપ્ત અવસ્થા અન્તર્મુહૂર્તથી અધિક કાળ સુધી રહેતી નથી. અન્તર્મુહૂર્ત પછી પર્યાપ્ત અવસ્થા પ્રારંભ થઈ જાય છે. એજ પ્રકારે તિર્યગ્યોનિક, તિર્યંચની, મનુષ્ય, મનુષ્ય, સ્ત્રી, દેવ અને દેવિયોની–બધાની અપર્યાપ્ત અવસ્થા અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, તેથી જ આ બધાની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પણ અન્તર્મુહૂર્તની જ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! પર્યાપ્ત નારક કેટલા કાળ સુધી પર્યાપ્ત નારક પર્યાયવાળા બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા દશ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી પર્યાપ્ત નારક, પર્યાપ્ત નારકના રૂપમાં સતત રહે છે.

અહીં આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે નારકની જે સમગ્ર સ્થિતિ છે, તેમાંથી અપર્યાપ્ત અવસ્થાનું એક અન્તર્મુહૂર્ત ઓછું કરી દેવાથી પર્યાપ્ત અવસ્થાની ભવસ્થિતિ હોય છે. અને નારકની જે ભવસ્થિતિ છે, તેજ તેની કાયસ્થિતિ પણ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિક પર્યાપ્ત કેટલા કાળ સુધી તિર્યંચયોનિક પર્યાપ્ત અવસ્થામાં નિરન્તર બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા ત્રણ પલ્યોપમ સુધી પર્યાપ્ત તિર્યંચ સતત પર્યાપ્ત તિર્યંચ પર્યાયવાળા રહે છે. આજ એની કાયસ્થિતિ છે.

એજ પ્રકારે પર્યાપ્ત તિર્યંચ યોનિની પણ પર્યાપ્ત તિર્યંચ યોનિની પર્યાયથી યુક્ત જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા ત્રણ પલ્યોપમ સુધી રહે છે. તિર્યંચની જેમ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રીની કાયસ્થિતિ પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા ત્રણ પલ્યોપમની સમજી લેવી જોઇએ. પર્યાપ્ત દેવની કાયસ્થિતિ પર્યાપ્તક નારકના સમાન છે, અર્થાત્ દેવની પણ જઘન્ય કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા તેત્રીસ સાગરોપમની છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હેભગવન્ ! પર્યાપ્ત દેવીઓ પર્યાપ્ત દેવીના રૂપમાં કેટલા સમય સુધી રહે છે? અર્થાત્ પર્યાપ્ત દેવોની કાયસ્થિતિ કેટલા કાળની છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા પંચાવન પલ્યોપમની છે. એટલા કાળ સુધી પર્યાપ્ત દેવી અવિરત પર્યાપ્ત દેવી પર્યાયવાળી રહે છે. (દ્વાર ૨)

જીવોં કે સેન્દ્રિયપને કા નિરૂપણ

ઇન્દ્રિય વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सइंदिए णं भंते ! सइंदिएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સેન્દ્રિયપણામાં અર્થાત્ ઇન્દ્રિય સહિત જીવ સેન્દ્રિય કેટલા સમય સુધી રહે છે? (गोयमा ! सइंदिए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સેન્દ્રિય બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा अणाइए वा अपज्जवसीए) તે આ પ્રકારે અનાદિ અનન્ત (अणाइए सपज्जवसिए) અને અનાદિસાન્ત.

(एगिंदिए णं भंते ! एगिंदिएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય કેટલા

કાળ સુધી એકેન્દ્રિય પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ (वणस्सइकालो) વનસ્પતિકાલ પર્યન્ત.

(बेइंदिए णं भंते ! बेइंदिएत्ति कालतो केवच्चिरं होइ) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય કેટલા કાળ સુધી દ્વીન્દ્રિય રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાલ (एवं तेइंदिय-चउरिंदिए वि) એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિય પણ.

(पंचिंदिए णं भंते ! पंचिंदिएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય કેટલા સમય સુધી પંચેન્દ્રિય પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अन्तोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवम-सहस्सं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રસાગરોપમ (साइरेगं) કાંઇક અધિક.

(अणिंदिएणं पुच्छा ?) અનિન્દ્રિય સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિઅનન્ત.

(सइंदिए पज्जत्तएणं भंते ! सइंदियपज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કેટલા કાળ સુધી સેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ સો સાગરોપમથી કાંઇક અધિક.

(एगिंदियपज्जत्तए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તક સમ્બન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ.

(बेइंदिय पज्जत्तएणं पुच्छा ?) દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્તના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जवासाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતવર્ષ.

(तेइंदिय पज्जत्तए णं पुच्छा ?) ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાત્રિ દિવસ (चउरिंदियपज्जत्तए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્તના વિષયમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जा मासा) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત માસ.

(पंचिंदिय पज्जत्तए णं भंते ! पंचिंदिए पज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કેટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवम सयपुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ અર્થાત્ બસો સાગરોપમથી નવસો સાગરોપમ સુધી.

(सइंदिय अपज्जत्तए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! સેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) જઘન્યથી પણ, ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુહૂર્ત (एवं पंचिंदिय अपज्जतए) એજ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત. (દ્વાર ૩)

ટીકાર્થ–આનાથી પહેલાં નારક ગતિ આદિને લઈને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરાઈ, હવે ત્રીજા ઇન્દ્રિય પદને લઇને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સેન્દ્રિય અર્થાત્ ઇન્દ્રિય સહિત જીવ સેન્દ્રિય કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર બની રહે છે ?

શ્રી ભગવન્–હે ગૌતમ ! સેન્દ્રિય જીવ બે પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રકારે–અનાદિ અનન્ત અનાદિ સાન્ત ઇન્દ્રિયોના બે ભેદ છે–લબ્ધીન્દ્રિય અને દ્રવ્યેન્દ્રિય આ પ્રકરણમાં લબ્ધીન્દ્રિય સમજવી જોઈએ અને તે વિગ્રહગતિમાં પણ વિદ્યમાન રહે છે અને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવમાં પણ મળી આવે છે. એ અપેક્ષાથી સંસારી જીવ નિયમથી દ્વીન્દ્રિય જ રહે છે અને સંસાર અનાદિકાળથી છે, તેથી સેન્દ્રિયની પણ અનાદિતા સિદ્ધ થાય છે. તેમાં પણ જે કોઈ વાર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહીં કરે, તે અનાદિ અનન્ત સેન્દ્રિય કહેવાય છે, કેમકે તેની સેન્દ્રિય અવસ્થાનો ક્યારેય વિચ્છેદ નથી થતો, પણ જે જીવ ક્યારેક પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે તે અનાદિ સાન્ત કહેવાય છે, કેમકે મુક્તિ અવસ્થામાં સેન્દ્રિય પર્યાયનો અભાવ થઈ જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન ! એકેન્દ્રિય જીવ કેટલા સમય સુધી નિરન્ત એકેન્દ્રિય બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી એકેન્દ્રિય જીવ એકેન્દ્રિય અવસ્થામાં બની રહે છે. તે અનન્તકાળ એટલો સમજવો જોઈએ કે જેટલો વનસ્પતિનો કાળ છે, અર્થાત્ આગળ વનસ્પતિનો જેટલો કાળ કહેવાશે તેટલા કાળ સુધી એકેન્દ્રિય જીવ એકેન્દ્રિય રહે છે. વનસ્પતિકાય એકેન્દ્રિય હોય છે, તેથી એકેન્દ્રિય પદમાં તેનો પણ સમાવેશ થાય છે. વનસ્પતિકાયનું પ્રમાણ આ પ્રકારે છે–કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનન્ત અવસર્પિણી, ક્ષેત્રથી અનન્તલોક, અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત અને તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઇએ, અર્થાત્ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલો સમય હોય છે, એટલા પુદ્ગલ પરાવર્ત અહીં સમજવા જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય જીવ કેટલા સમય સુધી દ્વીન્દ્રિય પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ અર્થાત્ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી દ્વીન્દ્રિય જીવ દ્વીન્દ્રિય બની રહે છે. અને કહ્યું પણ છે—विगलिंदियाण वाससहस्सा संखेज्जा, દ્વીન્દ્રિયોની સમાન ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ સુધી ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. અહીં સંખ્યાતકાળનો અભિપ્રાય સંખ્યાતવર્ષ સમજવો જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય જીવ કેટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિય પર્યાયથી યુક્ત રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર સાગરોપમ સુધી પંચેન્દ્રિય જીવ નિરન્તર પંચેન્દ્રિય બની રહે છે. અહીં જે કાંઇક અધિક હજાર સાગરોપમ કહ્યું છે તે નૈરયિક, તિર્યગ્યોનિક મનુષ્ય તથા દેવગતિ, આ ચારેમાં ભ્રમણ કરવાથી જાણવું જોઇએ. એનાથી અધિકકાળ નથી થઇ શકતો, કેમકે કેવળજ્ઞાનના દ્વારા પંચેન્દ્રિયનો કાલ આટલો જાણવામાં આવ્યો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અનિન્દ્રિય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોથી રહિત (સિદ્ધ) જીવ કેટલા સમય સુધી અનિન્દ્રિય બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અનિન્દ્રિય જીવ અનિન્દ્રિયના રૂપમાં સાદિ અનન્તકાળ સુધી રહે છે. જે દ્રવ્યેન્દ્રિયો અને ભાવેન્દ્રિયોથી રહિત હોય, તે અનિન્દ્રિય કહેવાય છે. એવો જીવ સિદ્ધ જ હોય છે અને સિદ્ધની સ્થિતિ સાદિ અનન્તકાળની હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ સઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ સ-ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તના રૂપમાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ શતસાગરોપમથી પણ કાંઇક અધિકકાળ સુધી સ-ઇન્દ્રિય જીવ સ-ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે. અહીં પર્યાપ્તક લબ્ધિની અપેક્ષાથી સમજવું જોઈએ. લબ્ધિની અપેક્ષાથી વિગ્રહગતિમાં પણ જીવ પર્યાપ્ત થાય છે, ભલે પછી તે કરણથી અપર્યાપ્ત હોય, તેથી જ ઉત્કૃષ્ટ બસો સાગરોપમથી નૌસો સાગરોપમથી કાંઇક અધિકકાલે સિદ્ધ થઈ જાય છે. કરણ પર્યાપ્ત—પર્યાયનો કાળ તો અધિકથી અધિક અન્તર્મુહૂર્ત ઓછા તેત્રીસ સાગરોપમ સુધીનો જ હોય છે, તેથી જ તે પૃથકત્વ સો સાગરોપમ થઈ ન શકે. આગળ પણ લબ્ધિની અપેક્ષાએ જ પર્યાપ્તકત્વ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ કેટલા સમય સુધી એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તરૂપે બની રહે છે. પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય

જીવની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ બાવીસ હજાર વર્ષની છે, અપ્કાયિકની સાત હજાર વર્ષની વાયુકાયિકની ત્રણ હજાર વર્ષની તથા વનસ્પતિકાયિકની દશ હજાર વર્ષની ભવસ્થિતિ છે. તેથી જ નિરન્તર કેટલા ભવ કરે તો બધાં મળીને સંખ્યાત હજાર વર્ષ થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ કેટલા વર્ષ સુધી દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત નિરન્તર રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત વર્ષો સુધી દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે. દ્વીન્દ્રિય જીવની ભવસ્થિતિનો કાળ ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષનો છે, પણ બધા ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નથી થઈ શકતી, તેથી જ કેટલાક નિરન્તર પર્યાપ્તભવો મેળવીએ તો પણ સંખ્યાત વર્ષ જ થઈ શકે છે, સેંકડો અથવા હજારો વર્ષ નથી થઈ શકતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્તથી યુક્ત કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાત્રિ-દિન સુધી ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ નિરન્તર ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે. ત્રીન્દ્રિય જીવની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ઓગણપચાસ દિવસની હોય છે. તેથી જ કેટલાક નિરન્તર પર્યાપ્તકના ભવ કરે તો પણ બધા મળીને તેઓ સંખ્યાત રાત્રિ-દિન જ થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ચારઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત બની રહે છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત માસ સુધી ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્તક પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે. ચતુરિન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ મહિનાની હોય છે, તેથી જ અગરતે નિરન્તર કતિપય ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્તના ભવ કરે તો પણ સંખ્યાતમાસ જ થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પૃથક્ત્વ શત સાગરોપમો સુધી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ નિરન્તર પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પર્યાયવાળા બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સ-ઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત જીવ કેટલા સમય સુધી સ ઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત પર્યાયમાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય પણ અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સઇન્દ્રિય અપર્યાપ્ત જીવ સઇન્દ્રિય અપર્યાય પર્યાપ્તમાં રહે છે. અહીં લબ્ધિની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત સમજવું જોઇએ. બન્ને રીતે અપર્યાપ્ત અવસ્થા અન્તર્મુહૂર્ત સુધી

જ રહે છે. એજ પ્રકાર પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત સુધી જાણવો જોઇએ, અર્થાત એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત તથા વિકલેન્દ્રિય–અપર્યાપ્ત પણ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત તથા વિકલેન્દ્રિય–અપર્યાપ્ત પર્યાયમાં નિરન્તર અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે. પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના આ પ્રકરણમાં અનિન્દ્રિય જીવનું કથન ન કરવુ જોઇએ, કેમકે અનિન્દ્રિય અર્થાત્ સિદ્ધ જીવ નથી પર્યાપ્ત કહેવાતા અને નથી અપર્યાપ્ત જ થતા.

ત્રીજું ઇન્દ્રિયદ્વાર સમાપ્ત

કાયદ્વાર કા નિરૂપણ

કાયદ્વાર

શબ્દાર્થ–(सकाइएणं भंते ! सकाइएत्ति कालओ केवच्चिरं होई ?) હે ભગવન્! સકાયિક જીવ સકાયિકપણામાં કેટલા કાળપર્યન્ત બન્યા જ રહે છે? (गोयमा ! सकाइए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! સકાયિક બે પ્રકારના કહ્યા છે. (तं जहा–अणाइए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए) તે આ પ્રમાણે છે અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાન્ત.

(पुढविकाइएणं पुच्छा ?) પૃથ્વીકાયિક સંબંધી પ્રશ્ન છે. (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ (असंखेज्जाओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી (कालओ) કાળથી (खेत्तओ) असंखेज्जा लोगा) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક (एवं आउतेउकाइयावि) એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક પણ સમજવા (वणस्सइकाइयाणं पुच्छा ?) વનસ્પતિકાયિકોના વિષયમાં પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ) ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ, કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી (खेत्तओ अणंता लोगा) ક્ષેત્રથી અનંતલોક (असंखेज्जा पुग्गलपरियट्टा) અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત (तेणं पुग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) એ પુદ્ગલપરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

(अकाइए णं पुच्छा ?) હે ભગવન્! અકાયિકના સંબંધમાં પ્રશ્ન છે–(गोयमा ! अकाइए साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ! અકાયિક જીવ સાદિ અનંત છે. (सकाइए अपज्जत्तएणं पुच्छा ?) સકાયિક અપર્યાપ્તના વિષયમાં પ્રશ્ન છે–(गोयमा ! जहण्णेण वि उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે. (एवं जाव तसकाइय अपज्जत्तए) એજ પ્રમાણે ત્રસકાયિક અપર્યાપ્તકો પણ સમજી લેવા. (सकाइय पज्जत्तए पुच्छा ?) સકાયિકપર્યાપ્તકના વિષયમાં પ્રશ્ન છે. (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત છે. (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं) ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ શતપૃથકત્વથી (सातिरेकं) કંઇક વધારે.

(पुढवीकाइए पज्जत्तए पुच्छा ?) પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્તક સંબંધી પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ (एवं आउएवि) એ તેજસ્કાયિકના પ્રમાણે અપ્કાયિકના સંબંધમાં પણ સમજવું. (तेउकाइए पज्जत्तए पुच्छा ?) પર્યાપ્ત સંબંધમાં પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं) ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત હજાર વર્ષ (वणस्सइकाइय पज्जत्तए पुच्छा ?) વનસ્પતિકાયિક પર્યાપ્ત સંબંધી પ્રશ્ન છે. (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત હજાર વર્ષ (तसकाइय पज्जत्तए पुच्छा ?) ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત સંબંધી પ્રશ્ન છે. (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं) હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વથી કંઈક વધારે. (દ્વાર ૪)

ટીકાર્થ–આનાથી પહેલાં ઈન્દ્રિયદ્વારને લઈને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરવામાં આવેલ છે. હવે ચોથા કાયદ્વારને લઈને કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભગવન્ ! સકાયિકજીવો કેટલા કાળ સુધી સકાયિક–પર્યાયથી યુક્ત નિરંતર બન્યા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે–હે ગૌતમ ! સકાયિક જીવના બે ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે છે. અનાદિઅનંત અને અનાદિસાન્ત.

જે જીવો કાયવાળા હોય છે તેઓ સકાયિક કહેવાય છે સકાયને જ સકાયિક કહે છે. જોકે ઔદારિકવૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણના ભેદથી કાયના પાંચ ભેદો છે તો પણ અહીંયા કાર્મણ અને તૈજસકાયિક સમજવા જોઈએ. કેમકે એજ બંને સંસાર પર્યન્ત રહે છે. અન્યથા વિગ્રહગતિમાં વર્તમાન અને શરીર પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત જીવમાં અન્ય શરીર હોતા નથી, એ પરિસ્થિતિમાં તેઓ પણ અકાયિક બની જશે. તો આગળ કહેવામાં આવનારા બે ભેદ સંગત થશે નહીં. જે જીવ કોઈ કોઈપણ સમયે સંસાર પાર ગામી અર્થાત્ મુક્ત થવાના ન હોય તે અનાદિ અપર્યવસિત કહેવાય છે, કેમકે તેના સકાયિક પર્યાયનો ક્યારેય વિચ્છેદ થતો નથી તેનાથી વિપરીત જે જીવ મોક્ષગામી છે. તે અનાદિ સાન્ત કહેવાય છે તે જ્યારે મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે ત્યાને અકાયિક બની જશે.

ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત પૃથ્વીકાયિક પર્યાયવાળા લગાતાર રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પર્યન્ત અર્થાત્ કાળની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીયો સુધી પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિક પર્યાયવાળા બન્યા રહે છે. અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક સુધી,

એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પર્યન્ત પોતપોતાના પર્યાયોપી યુક્ત રહે છે.

ગૌતમસ્વામી- હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિક જીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત વનસ્પતિકાયિક પર્યાયવાળા લગાતાર બનેલા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ પર્યન્ત વનસ્પતિકાયિક જીવ વનસ્પતિકાયિક પર્યાયવાળા રહે છે. તે અનન્તકાળ કાળની અપેક્ષાથી અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી સમજવા જોઇએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી અનન્તલોક-અસંખ્યાત પુદ્ગલ-પરાવર્ત, આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઇએ. (एवं तसकाइयणि) એજ પ્રમાણે ત્રસકાયિકોના વિષયમાં પણ સમજવું.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ અકાયિકજીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત અકાયિક પર્યાયવાળા બન્યા રહે છે ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અકાયિક જીવ સાદિ અનન્ત હોય છે કેમકે અકાયિક જીવ સિદ્ધ હોય છે, અને તેમના સિદ્ધ પર્યાયનું આદિ હોય છે પણ અન્ત હોતો નથી.

ગૌતમસ્વામી-સકાયિક અપર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી સકાયિક અપર્યાપ્ત પણામાં રહે છે ?

ભગવાન્ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત સકાયિક અપર્યાપ્ત જીવ સકાયિક અપર્યાપ્ત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. એજ પ્રમાણે ત્રસકાયિક અપર્યાપ્ત પર્યન્ત કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ ત્રસકાયિક અપર્યાપ્ત, ત્રસકાયિક અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સકાયિક પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત સકાયિક પર્યાપ્ત બન્યા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત પર્યન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કંઇક વધારે સો સાગરોપમ પૃથક્ત્વ સુધી સકાયિક પર્યાપ્ત સકાયિક પર્યાપ્ત રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી પૃથ્વીકાયિક પર્યપ્ત પર્યાપ્ત પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્ત જીવ પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્ત પર્યાયવાળા નિરન્તર રહે છે.

એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્તના સમાન અપ્કાયિક પર્યાપ્ત પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી અપ્કાયિક પર્યાપ્ત રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્- હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાત-દિવસ સુધી તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત જીવ તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા બન્યા રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વાયુકાયિક પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી લાગટ વાયુકાયિક

પર્યાપ્ત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી વાયુકાયિક પર્યાપ્ત જીવ વાયુકાયિક પર્યાપ્ત પર્યાયમાં રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિક પર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિક પર્યાપ્ત પર્યાય-વાળા કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી પર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિક જીવ પર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિકપણાથી રહે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ત્રસકાયિક જીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત-પણાથી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કંઇક વધારે સો સાગરોપમ પૃથક્ત્વ સુધી ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત જીવ ત્રસકાયિક પર્યાપ્તપણામાં રહે છે.

સૂક્ષ્મકાયસ્થિતિ કા નિરૂપણ

સૂક્ષ્મ કાયિકાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सुहुमेणं भंते ! सुहुमेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મજીવ કેટલા સમય સુધી સૂક્ષ્મ રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી (असंखेज्जाओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ) કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પર્યન્ત (खेत्तओ असंखेज्जा लोगा) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક.

(सुहुमपुढविकाइए) સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક (सुहुमआउकाइए) સૂક્ષ્મઅપ્કાયિક (सुहुम-तेउकाइए) સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિક (सुहुमवाउकाइए) સૂક્ષ્મવાયુકાયિક (सुहुमवणप्फइकाइए) સૂક્ષ્મવન-સ્પતિકાયિક (सुहुमनिगोदे वि) સૂક્ષ્મનિગોદમાં પણ (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાલ (असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ-कालओ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીકાળથી (खेत्तओ असंखेज्जा लोगा) ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક.

(सुहुमअपज्जत्त णं भंते ! सुहुमअपज्जत्तएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તપણામાં ઇત્યાદિ પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત (पुढविकाइए-आउकाइए-तेउकाइए-वाउकाइए-वणप्फइकाइयाण सुहुमनिगो-याणं य एवं चेव) અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિ-કાયિકસૂક્ષ્મનિગોદોનું કથન આજ પ્રકારે સમજવું (पज्जत्तियाण वि एवं चेव) પર્યાપ્તકોનું કથન

પણ આજ પ્રકારે (जहा ओहियाणं) જેવું સામાન્યનું.

(बायरेणं भंते ! बायरेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભગવન્ ! બાદર કેટલા કાળ સુધી બાદર રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી (असंखेज्जाओ उस्सप्पिणि ओसप्पिणिओ कालओ) કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી (खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जइ भागो) ક્ષેત્રથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

(बादरपुढविकाइए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! બાદરપૃથ્વીકાયિકના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवम-कोडाकोडीओ) ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ (एवं बादर आउक्काइए वि) એજ પ્રકારે બાદરઅપ્કાયિક પણ (जाव बादरतेउकाइए वि) યાવત્ બાદરતેજસ્કાયિક પણ (बादरवाउकाइए वि) બાદરવાયુકાયિક પણ (बादरवणप्फइकाइए) બાદરવનસ્પતિકાયિક પણ (बादरनिगोदे पुच्छा ?) બાદરનિગોદ સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ (जाव खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) યાવત્ ક્ષેત્રથી આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ (पत्तेयसरीर बादरवणप्फइकाइएणं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાયિક સમ્બન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवमकोडाकोडीओ) ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ.

(निगोदेणं भंते ! निगोएत्ति केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! નિગોદ કેટલા કાળ સુધી નિગોદ રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंताओ उसप्पिणि ओसप्पिणिओ कालओ) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી કાળથી (खेत्तओ अड्ढाइज्जा पोग्गलपरियट्टा) ક્ષેત્રથી અઠયાવીસ પુદ્‌ગલ પરાવર્તન.

(बादरनिगोदेणं भंते ! बादरनिगोदेत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! બાદરનિગોદ, બાદરનિગોદ-પણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે, એવી પૃચ્છા (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्त) હે ગૌતમ ! જઘન્ય

અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवम कोडाकोडीओ) ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ.

(बादरतसकाइयाणं भंते ! बादरतसकाइयत्ति कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભગવન્ ! બાદરત્રસકાયિક કેટલા સમય સુધી બાદરત્રસકાયિક રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ (एएसिं चेव अपज्जत्तगा सव्वे वि जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) તેમનાં અપર્યાપ્તક બધા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી.

(बादरपज्जत्तेणं भंते ! बायरपज्जत्तेत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! બાદર પર્યાપ્ત કેટલા કાળ સુધી બાદરપર્યાપ્ત પણામાં રહે છે, એવી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं सागरोवम सतपुहुत्तं सातिरेगं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સો સાગરોપમ પૃથક્ત્વ.

(बादरपुढविकाइए पज्जत्तएणं भंते ! बादरपुढविकायपज्जत्तएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! બાદરપૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્ત કેટલા કાળ સુધી બાદરપૃથ્વીકાયિક પણામાં રહે છે, એવી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं संखिज्जाइं वाससहस्साइं) ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ (एवं आउकाइए वि) એજ પ્રકારે અપ્કાયિક પણ (तेउकाइय पज्जत्तएणं भंते ! तेउकाइए पज्जत्तएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત કેટલા સમય પર્યન્ત તેજસ્કાયિક પણામાં રહે છે, એવી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાત્રિ-દિન.

(वाउकाइय वणस्सइकाइय पत्तेय सरीर बादरवणप्फइकाइए पुच्छा ?) વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાયિક સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ (निगोयपज्जत्तए बादरनिगोदयपज्जत्तए पुच्छा ?) નિગોદપર્યાપ્ત, બાદરનિગોદ પર્યાપ્તક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! दोण्हवि जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! બન્ને જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત.

(बादरतसकाइय पज्जत्तए णं भंते ! बादरतसकाइय पज्जत्तएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! બાદરત્રસકાયિક પર્યાપ્ત કેટલા સમય સુધી બાદરત્રસકાયિક પર્યાપ્ત પણામાં

રહે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसत पुहुत्तं साइरेगं) હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સો સાગરોપમ પૃથક્ત્વ. (દ્વાર ૪)

ટીકાર્થ–કાયદ્વારનું પ્રકરણ હોવાથી, સૂક્ષ્મકાયિક આદિ પણ તેમના અન્તર્ગત હોવાથી, તેમની કાયસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! સૂક્ષ્મજીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર સૂક્ષ્મ પર્યાયવાળા બની રહે છે, અર્થાત્ સૂક્ષ્મજીવની કાયસ્થિતિ કેટલી છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી સૂક્ષ્મ જીવ સૂક્ષ્મ પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર બની રહે છે. હવે અસંખ્યાતકાળનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે– કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાળ જાણવો જોઇએ, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક સમજવો જોઇએ. અભિપ્રાય એ છે કે એક લોકાકાશના અસંખ્યાપ્રદેશ હોય છે. એવા–એવા અસંખ્યાત લોકાકાશના સમસ્ત પ્રદેશોનો એક–એકસમયમાં એક એક પ્રદેશનું ક્રમથી અપહરણ કરાય, તો જેટલી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી તે અપહરણમાં વ્યતીત થાય તેટલી જ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી અહીં સમજવી જોઇએ. સારાંશ એ છે કે અધિકથી અધિક એટલા કાળ સુધી સૂક્ષ્મ જીવ નિરન્તર સૂક્ષ્મ પર્યાયમાં જ બની રહે છે. આ પ્રરૂપણા સાંવ્યવહારિક જીવ રાશિની અપેક્ષાએ સમજવી જોઇએ. અવ્યવહાર રાશિના અન્તર્ગત સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની અનાદિતાનું કથન પહેલાં કરી દેવાયેલું છે, તેથી અહીં અસંખ્યાતકાળ કહેવો સંગત નથી થઇ શકતો.

એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક, સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક, સૂક્ષ્મ વાયુ-કાયિક, સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક અને સૂક્ષ્મ નિગોદ પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી પોતપોતાના પર્યાયમાં નિરન્તર રહે છે. તે અસંખ્યાતકાળનું વિવરણ આ પ્રકારે છે–કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણીકાળ અને ક્ષેત્રની અપે-

ક્ષાએ કહેવાય તો અસંખ્યાતલોક-અર્થાત્ અસંખ્યાતલોકોમાં જેટલો પ્રદેશ થાય છે, તેમને એક-એક સમયમાં એક-એક કરીને અપહરણ કરવાથી જેટલી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી વ્યતીત થાય, તેટલો અસંખ્યાતકાળ અહીં સમજવો જોઇએ. આહીં પણ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયની વક્તવ્યતા પહેલાની જેમ વ્યવહાર રાશિના સમ્બન્ધમાં સમજવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તક જીવ કેટલા કાળ સુધી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક પર્યાયવાળો રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક જીવ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક પર્યાયમાં નિરન્તર બની રહે છે. પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક અને નિગોદ અપર્યાપ્ત પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ પોતપોતાના પર્યાયમાં રહે છે. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક, જીવોનું કથન પણ એવું જ જાણવું જોઇએ. તેઓ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી નિરન્તર પોતાના પર્યાયમાં રહે છે, તેથી તેમનું કથન ઔધિકોના સમાન જ સમજી લેવું જોઇએ. એ પ્રકારે સૂક્ષ્મ સામાન્ય રૂપથી પૃથ્વીકાયિક આદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નિરન્તર જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, તેનાથી અધિક નહીં એ અભિપ્રાયથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત કહ્યું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બાદર જીવ કેટલા કાળ સુધી બાદર પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી, તે અસંખ્યાતકાળ કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પર્યન્તનો સમજવો જોઇએ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જાણવો જોઇએ, અર્થાત્ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમા જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેમનું એક-એકસમયમાં એક-એકના હિસાબે અપહરણ કરવાથી જેટલી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી વ્યતીત થાય છે, તેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અહીં જાણવી જોઇએ. પ્રશ્ન થાય છે કે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા સ્વલ્પ ક્ષેત્રના પરમાણુઓનું અપહરણ કરવામાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી કાળ કેવા પ્રકારે વ્યતીત થઇ શકે છે ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન એ છે કે ક્ષેત્ર, કાળની અપેક્ષા ઘણું જ સૂક્ષ્મ હોવાથી એવું થઇ શકે છે. કહ્યું પણ છે-'કાળ સૂક્ષ્મ હોય છે પરન્તુ ક્ષેત્ર એનાથી પણ અધિક સૂક્ષ્મ હોય છે' આ કથન બાદર વનસ્પતિકાયની અપેક્ષાથી છે, કેમકે બાદર વનસ્પતિકાયથી અતિરિક્ત અન્યમાં એટલા કાળની સ્થિતિનો સંભવ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! બાદરપૃથ્વીકાયિક, બાદરપૃથ્વીકાયિક પર્યાયવાળા કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી બાદરપૃથ્વીકાયિક જીવ નિરન્તર બાદરપૃથ્વીકાયિક પર્યાયવાળા બની રહે છે.

એજ પ્રકારે બાદરઅપ્કાયિક, બાદરતેજસ્કાયિક અને બાદરવાયુકાયિક જીવ પણ નિરન્તર પોતપોતાના પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! બાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ કેટલા સમય સુધી બાદરવનસ્પતિકાયિકપણાથી નિરન્તર બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી બાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ બાદરવનસ્પતિકાયિક રૂપમાં નિરન્તર બની રહે છે. પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અસંખ્યાતકાળનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે–યાવત્ ક્ષેત્રથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અર્થાત્ કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી કાળ સુધી અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે. તેમને એક–એક સમયમાં એક એકનું અપહરણ કરવાથી જેટલી ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી વ્યતીત થાય તેટલા કાળ સુધી.

શ્રી–ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ કેટલા સમય સુધી નિરન્તર પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાયિક બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ નિરન્તર પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાય પર્યાયવાળા બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ નિગોદ જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર નિગોદ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી કાળ સુધી નિગોદ જીવ નિરન્તર નિગોદ પર્યાયવાળો બની રહે છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અઢી પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! બાદરનિગોદ કેટલા સમય સુધી બાદરનિગોદ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી બાદરનિગોદ જીવ નિરન્તર બાદરનિગોદ પણામાં બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! બાદરત્રસકાયિક જીવ બાદરત્રસકાયિક પર્યાયવાળા નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ સુધી બાદરત્રસકાયિક જીવ ત્રસકાયિક પર્યાયમાં રહી શકે છે.

આ બધા બાદર આદિ જીવોના અપર્યાપ્તક જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ નિરન્તર અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં રહે છે, અધિક નહીં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! બાદર પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી બાદર પર્યાપ્ત અવસ્થામાં નિરન્તર બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ સો સાગરોપમ સુધી બાદર પર્યાપ્તક જીવ નિરન્તર બાદર પર્યાપ્તક પર્યાયથી યુક્ત રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! બાદર પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્તક જીવ કેટલા સમય સુધી નિરન્તર બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપમાં બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી બાદરપૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્તક જીવ બાદર પૃથ્વીકાયિક પર્યાપ્તક પણામાં રહે છે. એજ પ્રકારે બાદર અપ્કાયિક પર્યાપ્ત જીવ પણ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી બાદર અપ્કાયિક પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! તેજસ્કાયિક બાદર પર્યાપ્ત જીવ કેટલા સમય સુધી તેજસ્કાયિક બાદર પર્યાપ્ત પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત રાત્રિ–દિન સુધી તેજસ્કાયિક બાદર પર્યાપ્ત જીવ પોતાના બાદર તેજસ્કાયિક પર્યાપ્ત પર્યાયમાં રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! બાદર વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, તથા પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક કેટલા સમય સુધી નિરન્તર પોતપોતાના પર્યાયથી યુક્ત રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત હજાર વર્ષ સુધી બાદર વાયુકાયિક આદિ નિરન્તર પોતપોતાના પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! નિગોદ પર્યાપ્તક અને બાદર નિગોદ પર્યાપ્ત કાળની અપેક્ષાએ નિરન્તર કેટલા સમય સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! બન્ને અર્થાત્ નિગોદ પર્યાપ્ત અને બાદર નિગોદ પર્યાપ્તક જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી પોત–પોતાના પર્યાયમાં નિરન્તર બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! બાદર ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત જીવ બાદર ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત પર્યાયમાં નિરન્તર કેટલા સમય સુધી બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પૃથકત્વ સો સાગરોપમ સુધી બાદર ત્રસકાયિક પર્યાપ્ત પોતાના પર્યાયમાં નિરન્તર બની રહે છે. (દ્વાર ૪)

યોગદ્વાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सजोगी णं भंते ! सजोगित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સયોગી જીવ કેટલા કાળ સુધી સયોગી રહે છે ? (गोयमा ! सजोगी दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સયોગી બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा अणादीए वा अपज्जवसिए, अणादीए, वा सपज्जवसिए) તેઓ આ પ્રકારે-અનાદિ અપર્યવસિત અને અનાદિ સપર્યવસિત (मणजोगीणं भंते ! मणजोगित्ति कालओ केकच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! મનયોગી કેટલા સમય સુધી મનયોગી પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમયે, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (एवं वइजोगी वि) એજ પ્રકારે વચનયોગી પણ (कायजोगीणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! કાયયોગી કેટલા કાળ સુધી કાયયોગી પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वणप्फइकालो) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિ કાલ સુધી.

(अजोगी णं भंते ! अजोगित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! અયોગી કેટલા કાળ સુધી અયોગી પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત. (દ્વાર ૫)

ટીકાર્થ-કાયદ્વારની પ્રરૂપણા કર્યા પછી હવે યોગદ્વારને લઇને કાયસ્થિતિનું નિરૂપણ કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! સયોગી જીવ કેટલા કાળ સુધી સયોગી પણામાં નિરન્તર રહે છે ?

મન, વચન અને કાયને વ્યાપાર યોગ કહેવાય છે. તે યોગ જેમનામાં વિદ્યમાન હોય, તે સયોગી કહેવાય છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સયોગી જીવના બે ભેદ છે-અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાન્ત જે જીવ ભવિષ્યમાં કયારેય મોક્ષ પ્રાપ્ત નહી કરશે, સદૈવ ઓછામા ઓછા

એક યોગથી યુક્ત બની રહેશે, તે અનાદિ અનન્ત સયોગી કહેવાય છે, જેવા કે અભવ્ય જીવ, જે જીવ ભવિષ્યમાં કયારેય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનાર છે, તે અનાદિ સાન્ત સયોગી છે, કેમકે મુક્ત અવસ્થામાં યોગનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મનોયોગી જીવ નિરન્તર કેટલા સમય સુધી મનોયોગી પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મનોયોગી જીવ મનોયોગી પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર બની રહે છે. એજ પ્રકારે વચનયોગી પણ જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી વચનયોગી રહે છે. જ્યારે કોઈ એક જીવ ઔદારિક કાયયોગના દ્વારા પ્રથમ સમયમાં મનોયોગ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને બીજા સમયમાં તેમને મનના રૂપમાં પરિણત કરીને ત્યાગે છે અને ત્રીજા સમયમાં રોકાઇ જાય છે અગર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, ત્યારે તે એક સમય સુધી મનોયોગી થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મનોયોગી રહે છે, કેમકે જ્યારે જીવ નિરન્તર મનોયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ અને પરિત્યાગ કરે છે અને ત્યાર બાદ અવશ્ય જ જીવના સ્વભાવના કારણે ઊપરત થઇ જાય છે, અને ફરી મનોયોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ તેમજ પરિત્યાગ કરે છે, કિન્તુ કાળની સૂક્ષ્મતાને કારણે કદાચિત્ તેને જ્ઞાન થતું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે મનોયોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ અને ત્યાગનો આવેગ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ સતત ચાલુ જ રહે છે. ત્યાર બાદ તેમાં અવશ્ય વ્યવધાન આવી જાય છે. કેમકે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે. એ કારણે અહીં મનોયોગનો અધિકથી અધિક કાળ અન્તર્મુહૂર્ત કહેલ છે. એજ પ્રકારે વચનયોગી પણ સમજી લેવા જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! કાયયોગી જીવ કેટલા સમય સુધી કાયયોગી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિ કાળ સુધી કાયયોગી જીવ નિરન્તર કાયયોગી પણામાં બની રહે છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોમાં વચનયોગી પણ મળી આવે છે અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મનોયોગી પણ મળી આવે છે જ્યારે વચનયોગ થાય છે અથવા મનોયોગ થાય છે. તે સમયે કાયયોગની પ્રધાનતા નથી હોતી. તેથી છે સાદિ સપર્યવસિત હોવાથી જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી કાયયોગ રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી વનસ્પતિકાયનું પરિમાણ પહેલાં કહી દિધેલું છે. વનસ્પતિકયિક જીવોમાં કેવળ કાયયોગ જ મળી આવે છે, નથી વચનયોગ હોતા કે નથી મનોયોગ. એ કારણથી અન્ય યોગનો અભાવ હોવાથી તેમનામાં નિરન્તર કાયયોગ જ રહે છે જ્યાં સુધી કે તેમનો વનસ્પતિકાય પર્યાયનો અન્ત ન થઇ જાય.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અયોગી જીવ નિરન્તર અયોગી પણામાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! અયોગી અર્થાત્ ચૌદમાં ગુણવર્તી અને સિદ્ધ જીવ સાદિ અપર્યવસિત છે, અર્થાત્ અયોગી અવસ્થાની આદિતો છે પરન્તુ અન્ત નથી. (દ્વાર ૫)

વેદદ્વાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सवेदए णं भंते ! सवेदए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સવેદ જીવ કેટલા સમય સુધી સવેદ પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! सवेदए तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સવેદ જીવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अणादीए वा अपज्जवसिए अणादीए वा, सपज्जवसिए, सादीए वा सपज्जवसिए) અનાદિ, અનન્ત, અનાદિસાન્ત, સાદિસાન્ત (तत्थ णं) તેઓમાં (जे से सपज्जवसिए) જે સાદિસાન્ત છે (से) તે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી (अणंताओ उस्सप्पिणि-ओसप्पिणीओ कालओ) કાળથી અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી (खेत्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूनं) ક્ષેત્રથી કાંઇક કમ અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત.

(इत्थिवेदे णं भंते ! इत्थिवेदेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદી કેટલા કાળ સુધી સ્ત્રીવેદી રહે છે ? (गोयमा ! एगेणं आदेसेणं) એક અપેક્ષાથી (जहण्णेणं एक्कं समयं) જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं दसुत्तरं पलिओवमसतं) ઉત્કૃષ્ટ એકસોદશ પલ્યોપમ સુધી (पूव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं) પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક (एगेणं आदेसेणं) એક અપેક્ષાથી (जहण्णेणं एगं समयं) જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं अट्ठारस पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं) પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક અઢાર પલ્યોપમ સુધી (एगेणं आदेसेणं) એક અપેક્ષાથી(जहण्णेणं एगं समयं) જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं चउद्दसपलिओवमाइं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियाइं) ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ સુધી (एगेणं आदेसेणं जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं पलिओवमसतं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियं) જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ સો પલ્યોપમ પૃથકત્વકોટિ પૂર્વ અધિક (एगेणं आदेसेणं जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं पलिओवमपुहुत्तं) એક અપેક્ષાથી જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ પૃથકત્વ (पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियं) પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક.

(पुरिसवेदे णं भंते ! पुरिसवेदेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! પુરૂષવેદી કેટલા કાળ સુધી પુરૂષવેદી પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સો સાગરોપમ પૃથકત્વથી કાંઇક અધિક.

(नपुंसगवेदए णं भंते ! नपुंसगवेएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! નપુંસકવેદી કેટલા સમય સુધી નપુંસકવેદી રહે છે, એવો પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेण एगं समयं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो)

હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી.

(अवेदए णं भंते ! अवेदएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! અવેદક જીવ ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अवेदे दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અવેદી બે પ્રકારના હોય છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (सादीए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) સાદિ અનન્ત અથવા સાદિ સાન્ત (तत्थणं) તેઓમાં (जे से साइए सपज्जवसिए) જે સાદિ સાન્ત છે (से जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) તે જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (દ્વાર ૬)

ટીકાર્થ–આનાથી પૂર્વ યોગ દ્વારની પ્રરૂપણા કરાઈ હતી, હવે વેદદ્વારની પ્રરૂપણા કરાઇ છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! સવેદ અર્થાત્ સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ, અથવા નપુંસકવેદવાળા જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર સવેદ પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! સવેદક જીવ ત્રણ પ્રકારના હોય છે–અનાદિ અપર્યવસિત અર્થાત્ જેની આદિ પણ ન હોય અને અન્ત પણ ન હોય, સાદિ અપર્યવસિત અર્થાત્ જેની આદિ ન હોય પણ અન્ત હોય, તેમજ સાદિ સપર્યવસિત અર્થાત્ જેની આદિ પણ હોય અને અન્ત પણ હોય. તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ કયારેય પણ ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરશે નહીં તે અનાદિ અપર્યવસિત કહેવાય છે. તેના વેદના ઉદયનો વિચ્છેદ કદાપિ થશે નહીં પરન્તુ જે જીવ કયારેક ને કયારે ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરશે પણ જેણે હજી સુધી ઉપશમશ્રેણી કે ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત કરી નથી તે અનાદિ સપર્યવસિત સવેદ જીવ કહેવાય છે ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી તેના વેદનો ઉદય થઇ જાય છે. જે જીવ ઉપશમ શ્રેણીને પામીને વેદાતીતદશા પ્રાપ્ત કરી લે છે, પરંતુ ઉપશમ શ્રેણીથી પડીને પાછી સવેદ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, તે સાદિ સપર્યવસિત સવેદ કહેવાય છે. આ ત્રણેમાંથી જે સાદિ–સપર્યવસિત છે, તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી સવેદક પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર બની રહે છે. તે અનન્તકાળનું પરિમાણ આ પ્રકારે છે–કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણીયો અને અનન્ત અવસર્પિણિયો. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરવર્ત.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે કોઈ જીવ ઉપશમશ્રેણી પર આરૂઢ થઇને ત્રણે વેદોનો ક્ષય કરીને અવેદી બની જાય છે, પણ ઉપશમ શ્રેણીથી પડીને ફરીથી સવેદક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ પુનઃ જલ્દિથી ઉપશમ શ્રેણી પર અથવા કર્મગ્રંથિયોના મતાનુસાર ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્રણે વેદોનો અન્તર્મુહૂર્તમાં જ ઉપશમ અગર ક્ષય કરી દે છે, ત્યારે તે જીવ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ સવેદ અવસ્થામાં રહે છે.

ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી દેશોન અપરાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી જીવ સવેદ રહે છે, કેમકે ઉપશમ શ્રેણીથી પતિત બનીને તે જીવ એટલા કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. ત્યાર પછી યથોક્ત ઉત્કૃષ્ટ કાલમાન સાદિ સપર્યસિત સવેદકનો સિદ્ધ થાય છે.

સ્ત્રીવેદના વિષયમાં પાંચ આદેશ અર્થાત્ પાંચ અપેક્ષાઓ અગર પ્રકાર છે. તેનું નિરૂપણ કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સ્ત્રં વેદી જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર સ્ત્રીવેદી બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! એક પ્રકારથી જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ-કોટિ પૃથકત્વ (બે કરોડ પૂર્વથી આરંભીને નવ કરોડ પૂર્વ સુધી) અધિક એકસોદશ પલ્યોપમ સુધી કોઈ સ્ત્રીવેદી જીવ નિરન્તર સ્ત્રીવેદી બની રહે છે. (૧)

બીજો પ્રકાર બતાવે છે–એક આદેશથી જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ-કોટિ પૃથકત્વ અધિક અઢાર પલ્યોપમ સુધી કોઇ સ્ત્રીવેદી જીવ સ્ત્રીવેદી નિરન્તર બની રહે છે. કોઈ સ્ત્રી ઉપશમ શ્રેણીમાં ત્રણે વેદોનો ઉપશમ કરીને અવેદક પર્યાય પ્રાપ્ત કરી લે, તત્પશ્ચાત્ નીચે પડીને એક સમય સુધી સ્ત્રીવેદીનો અનુભવ કરે, પુનઃ બીજા સમયમાં કાળ કરીને દેવોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય. ત્યાં તે પુરૂષવેદી હોય છે, સ્ત્રીવેદી નહીં, એ પ્રકારે સ્ત્રીવેદનો જઘન્યકાળ એક સમય માત્રનો સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી પાંચ આદેશોમાંથી પ્રથમ આદેશોનું સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે છે–કોઇ જીવ સ્ત્રિયોમાં અગર તિર્યંચનિયોમાં જે કરોડ પૂર્વની આયુનો હોય, તે પાંચ ભવ કરીને ઇશાન કલ્પમાં પંચાવન પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી અપરિગૃહિતા દેવિયોમાં દેવી રૂપથી જન્મ લે. તત્પશ્ચાત્ આયુનો ક્ષય થતાં પુનઃ કરોડ પૂર્વ આયુવાળી મનુષ્યની અગર તિર્યંચનીમાં સ્ત્રી રૂપે ઉત્પન્ન થાય, તત્પશ્ચાત્ પુનઃ ઈશાન કલ્પમાં પંચાવન પલ્યોપમની આયુષ્યવાળી અપરિગૃહીતા દેવીના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેના પછી અવશ્ય જ તેને કોઈ બીજા વેદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રકારે પૃથકત્વ કોટિપૂર્વ અધિક એકસો દશ પલ્યોપમ સુધી નિરન્તર સ્ત્રીવેદ પર્યાયનું હોવું સિદ્ધ થાય છે. (૧)

બીજા આદેશનું વિવરણ આ પ્રકારે છે–મનુષ્ય સ્ત્રિયોમાં અથવા તિર્યંચ સ્ત્રિયોમાં કરોડ પૂર્વની સ્થિતિવાળા પાંચ ભવ કરીને પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ ઇશાન દેવલોકમાં બે વાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી દેવિયોમાં ઉત્પન્ન થાય–તે પણ પરિગૃહીતા દેવિયોમાં જ ઉત્પન્ન થાય, અપરિગૃહીતા દેવિયોમાં નહીં. એવી અવસ્થામાં અઢાર પલ્યોપમ કરોડ પૂર્વ પૃથકત્વ અધિક સુધી જ સ્ત્રીવેદનું રહેવું સિદ્ધ થાય છે. (૨)

તૃતીય આદેશનું સ્પષ્ટીકરણ–ત્રીજો આદેશ અર્થાત્ અપેક્ષા અગર પ્રકારના અનુસાર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ સુધી સ્ત્રીવેદી જીવ સ્ત્રીવેદી રહે છે. આ આદેશમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં, સાત પલ્યોપમની, ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી પરિગૃહીતા દેવિયોમાં બે વાર ઉત્પન્ન થવાની વિવક્ષા કરાઈ છે એ કારણે બે દેવી ભવોના ચૌદ પલ્યોપમ અને મનુષ્યની અગર તિર્યંચનીના ભવોના પૃથકત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક થાય છે. આમ સ્ત્રીવેદનું નિરન્તર અસ્તિત્વ કરોડ પૂર્વ પૃથકત્વ અધિક ચૌદ પલ્યોપમ સુધી સિદ્ધ છે.

ચોથા આદેશનું વિવરણ—ચોથા આદેશના અનુસાર જઘન્ય એક સમય સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક સો પલ્યોપમ સુધી સ્ત્રીવેદી જીવ નિરન્તર સ્ત્રીવેદી બની રહે છે એ આદેશમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં પચાસ–પચાસ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળી અપરિગૃહીતા દેવિયોમાં બે વાર જન્મ લેનાર જીવની વિવક્ષા કરાઈ છે. આ વિવક્ષા અનુસાર પૃથકત્વ કરોડ પૂર્વ અધિક સો પલ્યોપમ સુધી સ્ત્રી વેદનું નિરન્તર રહેવું સિદ્ધ થાય છે.

પાંચમા આદેશની પ્રરૂપણા—આ આદેશના અનુસાર જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વ સુધી સ્ત્રીવેદી જીવ નિરન્તર સ્ત્રીવેદી રહે છે કેમકે અનેક ભવોમાં ભ્રમણ કરતો રહેતો કોઇ પણ જીવ અધિકથી અધિક પલ્યોપમ પૃથકત્વ સુધી જ સ્ત્રીવેદવાળો રહે છે, તેનાથી અધિક કાળ સુધી નહીં, કેમકે મનુષ્યની અગર તિર્યંચનીની અવસ્થામાં કરોડ પૂર્વની આયુવાળા સાત ભવોનો અનુભવ કરીને આઠમા ભવમાં દેવકુરૂ આદિમાં ત્રણ પલ્યોપમની આયુવાળી સ્ત્રિયોમાં સ્ત્રી રૂપથી ઉત્પન્ન થઈને તત્પશ્ચાત્કાળ કરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળી દેવિયોમાં દેવી રૂપથી ઉત્પન્ન થાય તત્પશ્ચાત્ અવશ્ય જીવ અન્ય વેદને પ્રાપ્ત કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પુરૂષવેદી જીવ કેટલા કાળ સુધી પુરૂષવેદી રહે છે.

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સો સાગરોપમ પૃથકત્વ સુધી પુરૂષવેદી રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! નપુંસકવેદી જીવ વધારેમાં વધારે કેટલા કાળ સુધી નપુંસકવેદી નિરન્તર બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાય કાળ સુધી અર્થાત્ અનન્ત કાળ સુધી વનસ્પતિના જીવ નપુંસકવેદી હોય છે અને તેમનો કાળ અનન્ત છે, તેથી જ નપુંસક વેદનો કાળ અનન્ત જ કહેલ છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અવેદક જીવ કેટલા સમય સુધી અવેદક રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અવેદક જીવ બે પ્રકારના કહેલા છે, તે આ પ્રકારે—સાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત, જે જીવ ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને અવેદી થઇ જાય છે, તે સાદિ અપર્યવસિત કહેવાય છે, કેમકે એવા જીવનુ પાછું પતન નથી થઈ શકતું. જે જીવ ઉપશમ શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને અવેદક થાય છે, તે સાદિ સપર્યવસિત કહેવાય છે કેમકે તેવી અવેદ અવસ્થાને આદિ પણ છે અને પતન પામતા અન્ત પણ થઇ જાય છે. તેઓમાંથી જે સાદિ સપર્યવસિત છે, તે જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી નિરન્તર અવેદક રહે છે, કેમકે જે જીવ એક સમય સુધી

અવેદક રહીને બીજા જ સમયમાં કાળ કરીને દેવગતિમાં જન્મ લે છે તે પુરૂષ વેદનો ઉદય થવાથી સવેદક થઇ જાય છે. એ કારણથી અહીં અવેદનું જઘન્ય એક સમય કહેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત કહેવાનું કારણ એ છે કે અન્તર્મુહૂર્તના પછી શ્રેણીથી પતિત થતાં તેના વેદનો ઉદય થઇ જાય છે. (વેદદ્વાર ૬)

કષાયદ્વાર કા નિરૂપણ

કષાયદ્વાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(सकसाई णं भंते ! सकाइत्ति कालओ केवच्चिरं होई ?) હે ભગવન્ ! સકષાયી જીવ કેટલા સમય સુધી સકષાયી રહે છે ? (गोयमा ! सकसायी तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સકષાયી ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (अणादीए वा अपज्जवसिए) અનાદિ અનન્ત (अणादीए वा सपज्जवसिए) અનાદિ સાંત (सादीए वा सपज्जवसिए) અથવા સાદિ સાન્ત (जाव अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं) યાવત્ દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન.

(कोहकसाई णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવાન્ ! ક્રોધ કષાયી સમ્બન્ધી પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (एवं जाव माणमायाकसाई) એ પ્રકારે યાવત્ માનકષાયી અને માયાકષાયી (लोभकसाईणं भंते ! लोभकसाइत्ति पुच्छा ?) ભગવન્ ! લોભકષાયી કેટલા સમય સુધી લોભકષાયી રહે છે ? એવો પ્રશ્ન (गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટઅન્તર્મુહૂર્ત.

(अकसाई णं भंते ! अकसाईत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! અકષાયી કેટલા કાળ સુધી અકષાયી રહે છે ? (गोयमा ! अकसाई दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અકષાયી બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा सादीए वा अपज्जवसिए सादीए वा सपज्जवसिए) તેઓ આ

પ્રકારે-અનન્ત અને સાદિ સાન્ત (तत्थणं जे से सादीए सपज्जवसिए) તેઓમાં જે સાદિ સાન્ત છે (से जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) તે જઘન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તમુહૂર્ત સુધી. (દ્વાર ૭)

ટીકાર્થ-પહેલાં વેદદ્વારની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી, હવે ક્રમ પ્રાપ્ત સાતમા કષાયદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે-

જીવના એક વિકારી પરિણામને કષાય કહે છે, જે કષાયથી યુક્ત હોય તે સકષાયી કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! સકષાયીજીવ કેટલા કાળ સુધી સકષાયી બની રહે છે.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સકષાયી જીવ ત્રણ પ્રકારના હોય છે-અનાદિઅનન્ત, અનાદિસાંત, અને સાદિસાન્ત. પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જે જીવ કયારેય પણ ઉપશમશ્રેણી અથવા ક્ષપકશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરશે નહિ, તે અનાદિ અપર્યવસિત સકષાયી કહેવાય છે, કેમકે તેમના કષાયનો કયારેય વિચ્છેદ નથી થઇ શકતો. જે જીવ ક્યારેક ઉપશમશ્રેણી કે ક્ષપક-શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરશે, તે અનાદિ સપર્યવસિત અથવા અનાદિ સાન્ત કષાયી કહેવાય છે, કેમકે ઉપશમશ્રેણી અથવા ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત કરવાથી તેમના કષાયોદયનો વિચ્છેદ થઇ જાય છે. જે જીવ ઉપશમશ્રેણી પ્રાપ્ત કરીને અને અકષાયી બનીને ફરી ઉપશમશ્રેણીથી પતિત થઇને સકષાયી બની જાય છે, તે સાદિસાન્ત કષાયી કહેવાય છે, કેમકે તેના કષાયોદયની આદિ પણ છે અને ભવિષ્યમાં ફરી કષાયોદયનો અન્ત પણ થઇ જશે.

આ ત્રણ પ્રકારના સકષાયી જીવોમાં જે સાદિ સપર્યવસિત સકષાયી છે, તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી નિરન્તર સકષાયી રહે છે. અનન્તકાળનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રકારે છે-કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી સુધી અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કાંઇક ઓછા અપાર્ધ પુદ્દગલપરિવર્તન સુધી. કેમકે ઉપશમ શ્રેણીથી પડેલ જીવ એટલા કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. એ કારણે સાદિસાન્ત કષાય જીવનું જઘન્ય કાળમાન અન્તર્મુહૂર્તનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇ ઓછા અપાર્ધ પુદ્દગલ પરાવર્તનનું છે. પહેલા સવેદીના સમ્બન્ધમાં જે યુક્તિ કહી છે, તેજ અહીં પણ સરખી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ક્રોધ કષાયી જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી ક્રોધ કષાયી બની રહે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપણી ક્રોધ કષાયી જીવ નિરન્તર ક્રોધ કષાયીના રૂપમાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે, કેમકે ક્રોધ કષાયનો ઉપયોગ ઓછામાં ઓછો અને અધિકથી અધિક પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહી શકે છે.

એજ પ્રકારે માન, માયા, અને લોભકષાયોમાં પણ વિશિષ્ટ ઉપયોગની અપેક્ષાથી જ પ્રરૂપણા કરાઇ છે, એજ અભિપ્રાયથી સૂત્રકાર કહે છે-

ક્રોધકષાયની જેમ માનકષાયી જીવ માનકષાયી અને માયાકષાયી માયાકષાયથી

યુક્ત કાલની અપેક્ષાએ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે. કેમકે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે કે માનકષાય અને માયાકષાયનો ઉપયોગ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક નથી રહેતો.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! લોભકષાયી જીવ લોભકષાય પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી લોભકષાયી, લોભકષાયીના રૂપમાં નિરન્તર રહે છે. જ્યારે કોઇ ઉપશમક જીવ ઉપશમ શ્રેણીનો અન્ત થતાં ઉપશાન્તરાગ થઇને ઉપશમશ્રેણીથી પડે છે અને લોભના અંશના વેદનના પ્રથમ સમયમાં જ મૃત્યુને, પ્રાપ્ત થઇને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધકષાયી, માનકષાયી તેમજ માયાકષાયી થાય છે. તે સમયે એક સમય સુધી લોભકષાયી બની રહે છે. (મળી આવે છે)

પ્રશ્ન કરી શકાય છે કે લોભના સમ્બન્ધમાં જે યુક્તિ આપી છે, તેજ યુક્તિના અનુસાર ક્રોધ વગેરેનું પણ જઘન્ય એક સમય સુધી રહેવું કેમ નથી બતાવ્યું ?

તેનો ઉત્તર એ છે કે–જો ઉપશમ શ્રેણીથી પડી રહેલા ક્રોધાણુઓના વેદનના પ્રથમ સમયમાં માનાણુના વેદનના પ્રથમ સમયમાં અથવા માયાણુના વેદનના પ્રથમ સમયમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તથાપિ સ્વસ્વભાવ વશાત્ જે કષાયના ઉદયની સાથે કાળ કર્યો છે, તેજ કષાય આગામી ભવમાં પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. આ સૂત્રના પ્રમાણથી એવું જ્ઞાત થાય છે. એથી જ ક્રોધ, માન, માયાકષાયનું અનેક સમયત્વનું પ્રતિપાદન કરાયેલું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી- હે ભગવન્ ! અકષાયી જીવ કેટલા કાળ સુધી અકષાયી પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! અકષાયી જીવ બે પ્રકારના હોય છે–તે આ પ્રકારે–સાદિ અનન્ત અને સાદિસાન્ત. આ બન્નેમાંથી જે સાદિસાન્ત અકષાયી છે તે જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અકષાયી પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર રહે છે. આ વિષયમાં તેજ યુક્તિ સમજી લેવી જોઇએ જે વેદના વિષયમાં કહેલી છે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બે પ્રકારના અકષાયી જીવોમાંથી જ ક્ષપક શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને અકષાયી થાય છે, તે સાદિ અનન્ત અકાષાયી હોય છે, કેમકે ક્ષપક શ્રેણીથી ફરી પ્રતિપાત થતો નથી, કિન્તુ જે જીવ ઉપશમ શ્રેણી પર આરૂઢ થઇને અકષાયી થાય છે, તે સાદિસાન્ત અકષાયી કહેવાય છે. તે જઘન્ય એક સમય સુધી અકષાય પર્યાપ્ત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. જ્યારે એક સમય અકષાયી થઇને બીજા સમયમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, ત્યારે એ સમયમાં દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇને કષાયના ઉદયથી અકષાયી બની જાય છે. એ કારણથી

અકષાયિત્વનો જઘન્ય કાળ એક સમય કહેલો છે. ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અકષાયી રહે છે, તત્પશ્ચાત્ ઉપશમ શ્રેણીથી અવશ્ય જ પતિત થઇને સકષાય બની જાય છે. (દ્વાર ૭)

લેશ્યાવાલેજીવોં કે લેશ્યાકાલ કા નિરૂપણ

લેશ્યાદ્વાર

શબ્દાર્થ-(सलेस्से णं भंते ! सलेस्सेत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! સલેશ્ય અર્થાત્ લેશ્યાયુક્ત, જીવ લેશ્યાયુક્ત કેટલા કાળ સુધી રહે છે, એવો પ્રશ્ન (गोयमा ! सलेस्से दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સલેશ્ય જીવ બે પ્રકારના કહેલ છે (त जहा)-अणादीए वा अपज्जवसिए, अणादीए वा सपज्जवसिए) તેઓ આ પ્રકારે અનાદિઅનન્ત અને અનાદિ સાન્ત

(कण्हलेस्सेणं भंते ! कण्हलेस्सेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા કાળ સુધી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ (अंतोमुहुत्त मब्भहियाइं) અન્તર્મુહૂર્ત અધિક.

(नीललेस्से णं भंते ! नीललेस्सेत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યાવાળા જીવ કેટલા કાળ સુધી નીલલેશ્યાવાળા રહે છે એવો પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमासंखिज्जइभागमब्भहियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ સુધી,

(काउलेसेणं पुच्छा ?) કાપોતલેશ્યાવાળા ઇત્યાદિ પ્રશ્ન હે (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिण्णि सागरोवमाइं पलिओवमासंखिज्जइभागमब्भहियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ સુધી.

(तेउलेस्सेणं पुच्छा ?)તેજોલેશ્યાવાળા વિષે પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं पलिओवमासंखिज्जभागमब्भहियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક બે સાગરોપમ સુધી.

(पम्हलेसेणं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! પદ્મલેશ્યાવાળા વિષે-પ્રશ્ન(गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्त मब्भहियाइं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ સુધી.

(सुक्कलेस्से णं भंते ! पुच्छा) શુક્લ લેશ્યાવાળા વિષે-પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી.

(अलेस्सेणं पुच्छा ?)અલેશ્યા વિષે પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) ગૌતમ સાદિ અનન્ત

ટીકાર્થ-પહેલા કષાય દ્વારની પ્રરૂપણા કરાઈ, હવે ક્રમાગત (દ્વાર ૮) આઠમા લેશ્યા

દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સલેશ્ય અર્થાત્ લેશ્યાવાન્ જીવ કેટલા કાળ સુધી સલેશ્ય બની રહે છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! સલેશ્ય જીવ બે પ્રકારના હોય છે, તે આ પ્રકારે–અનાદિ સપર્યવસિત, અને અનાદિ અપર્યવસિત, તેમાંથી જે જીવનો સંસાર અર્થાત્ જન્મ મરણનો ક્યારેય અંત નથી આવતો તે અનાદિ અપર્યવસિત કહેવાય છે અને જે સંસાર પારગામી છે તે અનાદિ સપર્યવસિત કહેવાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા વાળા જીવ કેટલા સમય સુધી કૃષ્ણલેશ્યા વાળા નિરન્તર બની રહે છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નિરન્તર કૃષ્ણલેશ્યાવાળા રહે છે. તિર્યંચો અને મનુષ્યોના લેશ્યા દ્રવ્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય બદલાઈ જાય છે, કિન્તુ દેવો અને નારકોનાં લેશ્યા દ્રવ્ય પૂર્વ ભવ સમ્બન્ધી અન્તિમ અન્તર્મુહૂર્તથી આરંભીને પર ભવના પ્રથમ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી કાયમ રહે છે. જઘન્યકાળ અન્તર્મુહૂર્ત સર્વત્ર મનુષ્યો અને તિર્યંચોની અપેક્ષાથી જાણવો જોઈએ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ દેવો તેમજ નારકોની અપેક્ષા થી. આ ઉત્કૃષ્ટ કાળ અલગ અલગ પ્રકારનો છે, તેથી જ તેના પર વિચાર કરે છે.

કૃષ્ણલેશ્યાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનો કહેલો છે, તે સાતમી ભૂમિની અપેક્ષાએ જાણવો જોઈએ, કેમકે સાતમી નરક ભૂમિના નારક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા હોય છે, અને તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની હોય છે અને પૂર્વ ભવ તેમજ ઉત્તર ભવ સંબંધી જે બે અન્તર્મુહૂર્ત છે, તે બન્ને મળીને પણ અન્તર્મુહૂર્ત જણાય છે, કેમકે અન્તર્મુહૂર્તના અસંખ્યાત ભેદ હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નીલલેશ્યા વાળા જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી નીલલેશ્યાવાળા બની રહે છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ નો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ સુધી નીલલેશ્યાવાળા જીવ નિરન્તર નીલલેશ્યાવાળા રહે છે. અહીં પાંચમી નરક પૃથ્વીની અપેક્ષાથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દશ સાગરોપમ સમજવો જોઈએ, કેમકે પાંચમા નરકના પહેલા પાથડમાં નીલલેશ્યા હોય છે, કહ્યું પણ છે (पंचमियाए मीसा) અર્થાત્ પાંચમી ભૂમિમાં મિશ્ર હોય છે. આ પ્રથમ પાથડમાં ઉપર્યુક્ત સ્થિતિ હોય છે પૂર્વભવ અને ઉત્તર ભવ સંબન્ધી–બન્ને અન્તર્મુહૂર્ત પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગમાંજ સંમિલિત થઈ જાય છે, તેથી જ તેની પૃથક્‌વિવક્ષા કરી નથી. આગળ પણ એજ પ્રકારે સમજી લેવું જોઈએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યાવાળા કેટલા સમય સુધી નિરન્તર કાપોત

લેશ્યાવાળા બની રહે છે.

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક ત્રણ સાગરોપમ સુધી કાપોતલલેશ્યાવાળા નિરન્તર કાપોતલેશ્યાથી યુક્ત બની રહે છે. અહીં ત્રીજી નરક પૃથ્વીની અપેક્ષાએ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક ત્રણ સગરોપમ કહેલ છે, કેમકે ત્રીજી નરક પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડમાં એટલી સ્થિતિ છે અને કાપોત લેશ્યા પણ હોય છે. કહ્યું પણ છે (तईयाए मीसिया) અર્થાત્ ત્રીજી ભૂમિમાં મિશ્ર લેશ્યા હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તેજો લેશ્યાવાળા જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર તેજો લેશ્યાવાળા બની રહે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક બે સાગરોપમ સુધી તેજો લેશ્યાવાળો જીવ તેજોલેશ્યાથી યુક્ત નિરન્તર રહે છે. અહીં ઈશાન દેવલોકની અપેક્ષાએ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક બે સાગરોપમ સમજવા જોઈએ. કેમકે ઈશાન દેવલોકના દેવોની તેજોલેશ્યાની આજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ પદ્મ લેશ્યા સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ પદ્મલેશ્યા વાળો જીવ કેટલા સમય સુધી નિરન્તર પદ્મલેશ્યાથી યુક્ત બની રહે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દશ સાગરોપમ સુધી પદ્મલેશ્યાવાળા જીવ નિરન્તર પદ્મ લેશ્યાવાળા બની રહે છે. અહીં બ્રહ્મલોક નામક દેવલોકની અપેક્ષાથી દશ સાગરોપમ સમજવા જોઈએ, કેમકે ત્યાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે. પૂર્વભવ અને ઉત્તર ભવ સંબન્ધી બન્ને અન્તમુંહૂર્ત એકજ અન્તર્મુહૂર્તમાં અન્તર્ગત થઈ જાય છે, કેમકે અન્તર્મુહૂર્ત ના અસંખ્યાત ભેદ કહેલા છે. એકારણથી અહીં અન્તર્મુહૂર્ત અધિક કહ્યું છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શુકલલેશ્યા સંબન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ શુકલલેશ્યાવાળા જીવ નિરન્તર શુકલલેશ્યા વાળા કેટલા કાળ સુધી રહે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી શુકલ લેશ્યાવાળા જીવ નિરન્તર શુક્લલેશ્યાવાળા રહે છે. અહીં અનુત્તર વિમાનોના દેવોના દેવની અપેક્ષાથી અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનું કથન કરાયેલું છે. તે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની છે અને અન્તર્મુહૂર્ત અધિક પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સમજી લેવુ જોઈએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અલેશ્ય અર્થાત્ લેશ્યાથી અતીત જીવ. નિરન્તર કેટલા સમય સુધી અલેશ્ય રહે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! અલેશ્ય જીવ સાદિ અનન્ત હોય છે, કેમકે અયોગી કેવળી અને સિદ્ધ અલેશ્ય હોય છે અને એકવાર લેશ્યાતીત અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી ફરીકયારેય

સલેશ્ય અવસ્થા ઉત્પન્ન નથી થતી, તેથી અલેશ્ય સાદિ અનન્ત છે. (દ્વાર ૮)

સમ્યકત્વવાલે જીવોં કે સમ્યકતા કા નિરૂપણ

નવમું સમ્યકત્વદ્વાર

શબ્દાર્થ-(सम्मदिट्ठी णं भंते ! सम्मद्दिट्ठी त्ति कालओ केवच्चिरं होइ) ભગવન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણે કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? (गोयमा ! सम्मद्दिट्ठो दुविहे पण्णत्ते) ગૌતમ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા જીવો બે પ્રકારના છે (तं जहा-सादीए वा अपज्जवसिए, सादीए वा सपज्जवसिए) તેઓ આ પ્રકારે-સાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત (तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिए) તેઓમાં જે સાદિ સપર્યવસિત છે (से जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाई) ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક છાસઠ સાગરોપમ સુધી.

(मिच्छादिट्ठी णं भंते ! पुच्छा) હે ભગવન્ મિથ્યા દૃષ્ટિના વિષયમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! मिच्छादिट्ठी तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા જીવ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा अणाइए अपज्जवसिए वा अणाइए सपज्जवसिए, सादीए वा सपज्जवसिए) તે આ પ્રકારે-અનાદિ અનન્ત, અનાદિ સાન્ત અને સાદિ સાન્ત (तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिए) તેમાં જે સાદિ સાન્ત છે (से जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं) તે જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત કાળ સુધી (अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ कालओ) કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીયો (खेत्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલ પરિવર્તન સુધી.

(सम्मामिच्छादिट्ठीणं पुच्छा) સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा जहण्णे णं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત (દ્વાર ૯)

ટીકાર્થ-આના પહેલાં લેશ્યાદ્વારની પ્રરૂપણા કરાઈ હતી, હવે, ક્રમપ્રાપ્ત નવમું સમ્યકત્વ દ્વાર નિરૂપણ કરાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર સમ્યગ્દષ્ટિ પણામાં બની રહે છે ?

જેની દષ્ટિ સમ્યક્ અર્થાત્ યથાર્થ છે, વિપરીત નથી, તે સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે અર્હન્ત ભગવાનના દ્વારા પ્રતિપાદિત વસ્તુતત્વ પર જેની પ્રતીતિ રૂચિ અગર શ્રદ્ધા હોય, તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ ત્રણ પ્રકારે થાય છે-ઔપશમિક સમ્યકત્વ દ્વારા, ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ દ્વારા અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વદ્વારા. અનન્તાનુબન્ધી કષાય અને દર્શન મોહનીયકર્મના ઉપશમથી થનારી તત્ત્વરૂચિ એ ઔપશમિક સમ્યકત્વ છે. આજ કર્મ પ્રકૃતિયોના ક્ષયોપશમથી થનારી તત્ત્વ રૂચિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ કહેવાય છે અને ક્ષયથી થનારી તત્ત્વરૂચિને ક્ષાયિક સમ્યકત્વ કહે છે. અહીં આ પ્રશ્ન કરાયો છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નિરન્તર સમ્યગ્દષ્ટિ બની રહે તો કેટલા કાળ સુધી બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો બે પ્રકારના હોય છે-સાદિ અનન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ અને સાદિસાન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ, જેનાથી ક્ષાયિક સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે સાદિ અનન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે, કેમકે એકવાર ઉત્પન્ન થયા પછી ક્ષાયિક સમ્યકત્વનો વિનાશ નથી થતો. ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ અને ઔપશમિક સમ્યકત્વ અપેક્ષાથી સમ્યગ્દષ્ટિ સાદિસાન્ત હોય છે, કેમકે આ બન્ને સમ્યકત્વ અનન્ત નથી પણ સાન્ત છે. ઔપશમિક સમ્યકત્વ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે અને ક્ષાયિક સમ્યકત્વ છાસઠ સાગરોપમ સુધી રહે છે. એ અપેક્ષાએ કહ્યું છે-સાદિઅનન્ત અને સાદિસાન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ એમાં જે સાદિ-સાન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાયવાળા રહે છે, તેના પછી તેને મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે. આ કથન ઔપશમિક સમ્યકત્વની અપેક્ષાથી છે. ઉત્કૃષ્ટ કિંચિત્ અધિક છાસઠ સાગરોપમ સુધી સમ્યગ્દષ્ટિ બની રહે છે. આ કથન ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વની અપેક્ષાએ સમજવું જોઇએ. જો કોઇ જીવ બે વાર વિજ્યાદિ વિમાનોમાં સમ્યકત્વની સાથે ઉત્પન્ન થાય અથવા ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો છાસઠ સાગરોપમ વ્યતીત થઇ જાય છે અને કાંઇક અધિકકાળ જે કહ્યો છે તે વચલા મનુષ્યભવોનો સમજવો જોઈએ કહ્યું પણ છે-'બે વાર વિજય આદિમા અથવા ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકમાં ગએલા જીવના છાસઠ સાગરોપમ થાય છે. વચલા મનુષ્યભવ અતિરિક્તકાળમાં ગણવા જોઇએ.'

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મિથ્યાદષ્ટિ સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી મિથ્યાદષ્ટિ બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ત્રણ પ્રકારના હોય છે, તે આ પ્રકારે-અનાદિ અનન્ત અર્થાત્ જે અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ છે અને અનન્તકાળ સુધી મિથ્યાદષ્ટિ

જ બની રહેશે, જેમ અભવ્ય જીવ, બીજા અનાદિસાન્ત અર્થાત્ જે અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ તો છે પણ ભવિષ્યમાં જેને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થશે. ત્રીજા સાદિસાન્ત મિથ્યાદષ્ટિ અર્થાત્ જે સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કર્યા પછી પાછા મિથ્યાદષ્ટિ બની ગયા છે અને ભવિષ્યમાં ફરી સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરશે. આ અનાદિઅનન્ત, અનાદિસાન્ત અને સાદિસાન્ત મિથ્યાદષ્ટિયોમાં જે સાદિસાન્ત મિથ્યાદષ્ટિ છે, તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મિથ્યાદષ્ટિ રહે છે. અન્તર્મુહૂર્ત સુધી મિથ્યાદષ્ટિ રહ્યા પછી તેને ફરી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ વ્યતીત થયા પછી તેને સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનન્ત કાળ કાળની અપેક્ષાથી અનન્ત ઉત્સર્પિણિયો તેમજ અનન્ત અવસર્પિણિયો સમજવી જોઇએ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન જાણવાં જોઇએ. અહીં ક્ષેત્રપદને ગ્રહણ કરવાથી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન આદિ નહીં. એજ વાત પાછળ અને આગળ પણ સર્વત્ર સમજવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હે ભગવન્ ! સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ ભગવન્ ! સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ જીવ નિરન્તર કેટલા સમય સુધી સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ સમ્યગ્મિથ્યદષ્ટિ જીવ નિરન્તર સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ રહે છે. અન્તર્મુહૂર્ત પછી મિશ્રદષ્ટિ નથી રહેતા, અગર તો તે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ થઇ જાય છે, અથવા તો મિથ્યાદષ્ટિ બની જાય છે. કેમકે-જીવનો એવો જ સ્વભાવ છે. (દ્વાર નવમું)

જ્ઞાનદ્વાર કા નિરૂપણ

જ્ઞાનદ્વાર

શબ્દાર્થ-(णाणी णं भंते ! णाणित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! જ્ઞાની જીવ કેટલા સમય સુધી જ્ઞાની પણામાં રહે છે ? (गोयमा ! णाणी दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! જ્ઞાની બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा-साईए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) તે આ પ્રકારે સાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત, (तत्थणं जे से साईए सपज्जवसिए) તેમાં જે સાદિ સપર્યવસિત છે (से) તે (जहण्णेणं) ઓછામાં ઓછા (अंतोमुहुत्तं) અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક છાસઠ સાગરોપમ સુધી.

(आभिणिबोहियनाणी णं पुच्छा ?) આભિનિબોધિકજ્ઞાનીની પૃચ્છા ? (गोयमा ! एवं चेव) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે (एवं सुयणाणी) એજ પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાની પણ (ओहिनाणी वि एवं चेव) અવધિજ્ઞાની પણ એજ પ્રકારે (नवरं) વિશેષ (जहण्णेणं एगं समयं) જઘન્ય એક સમય સુધી.

(मणपज्जवनाणी णं भंते ! मणपज्जवनाणित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! મનઃપર્યવજ્ઞાની કેટલા કાળ સુધી મનઃપર્વજ્ઞાની રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी) ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ.

(केवलणाणीणं पुच्छा ?) કેવળજ્ઞાની વિષે પૃચ્છા ? (गोयमा ! साइए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિઅનન્ત.

(अण्णाणी, मइअण्णाणी सुयअण्णाणी पुच्छा ?) અજ્ઞાની, મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अण्णाणी, मइअण्णाणी, सुयअण्णाणी) અજ્ઞાની, મત્યજ્ઞાની અને શ્રુતાજ્ઞાની (तिविहे पण्णत्ते) ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा–अणाइए वा अपज्जवसिए, अणादीए वा सपज्जवसिए) તે આ પ્રકારે–અનાદિઅનન્ત અને અનાદિસાન્ત (सादीए वा सपज्जवसिए) અને સાદિસાન્ત (तत्थणं जे से सादीए सपज्जवसिए) તેઓમાં જે સાદિસાન્ત છે (से) તે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं अणंतं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી (अणंताओ उस्सप्पिणिओ सप्पिणिओ) અનન્ત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણિયો (कालओ) કાળથી (खित्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं) ક્ષેત્રથી દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત (विभंगनाणी णं भंते ! पुच्छा ?) વિભંગજ્ઞાની સંબંધી હે ભગવન્ ! પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं) ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ (देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं) દેશોન કરોડપૂર્વ અધિક. (દ્વાર ૧૦)

ટીકાર્થ–આનાથી પહેલાં સમ્યકત્વદ્વારની પ્રરૂપણા કરાઇ, હવે ક્રમાનુસાર દશમા જ્ઞાનદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જ્ઞાની જીવ કેટલા કાળ સુધી જ્ઞાની પણામાં બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જ્ઞાની જીવ બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રકારે છે. સાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત જે જીવને સમ્યગ્ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી તે

સદૈવ બની રહે છે, તે સાદિ અપર્યવસિત જ્ઞાની કહેવાય છે. જેના સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, નો અભાવ થઈને નષ્ટ થનાર છે, તે સાદિ સપર્યવસિત જ્ઞાની કહેવાય છે. જે જ્ઞાની ક્ષાયિક સમ્યકત્વવાળા છે, તે સાદિ અપર્યવસિત જ્ઞાની છે. કેવળજ્ઞાની પણ સાદિ અપર્યવસિત જ્ઞાની છે કેમકે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી નષ્ટ નથી થતું. કેવળજ્ઞાનના સિવાય અન્ય જ્ઞાનોની અપેક્ષાએ સાદિ સપર્યવસિત કહેવાય છે કેમકે તે જ્ઞાન નિયતકાલભાવી છે–અનન્ત નથી એ સાદિઅનન્ત અને સાદિસાન્ત જ્ઞાનિયોમાંથી જે સાદિસાન્ત જ્ઞાની છે, તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક અધિક છાસઠ સાગરોપમ સુધી જ્ઞાની પર્યાયમાં નિરન્તર રહે છે. એ પ્રકારે જ્ઞાની અવસ્થા જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, તેના પછી મિથ્યાત્વના ઉદયથી જ્ઞાન પરિણામનો વિનાશ થઈ જાય છે. ઉત્કૃષ્ટકાલ જે છાસઠ સાગરોપમથી કાંઇક અધિક કહેલ છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ સમ્યગ્દષ્ટિની સમાન જ સમજી લેવું જોઇએ, કેમકે સમ્યગ્દષ્ટિ જ જ્ઞાની હોય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! આભિનિબોધિકજ્ઞાની નિરન્તર કેટલા સમય સુધી આભિનિબોધિકજ્ઞાની પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ પ્રકારે અર્થાત્ સામાન્ય જ્ઞાનીના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેના જ અનુસાર સમજી લેવો જોઇએ, અર્થાત્ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમથી કાંઇક અધિક આભિનિબોધિકજ્ઞાની નિરન્તર આભિનિબોધિકજ્ઞાની રહે છે,

આભિનિબોધિકજ્ઞાનીની સમાનજ શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાનીનું કાળમાન પણ સમજી લેવું જોઇએ વિશેષતા એટલી જ છે કે અવધિજ્ઞાનીનો જઘન્ય અવસ્થાન કાળ એક સમયનો છે. અન્તર્મુહૂર્તનો નથી પ્રશ્ન કરીશકાય છે કે અવધિજ્ઞાનીનો જઘન્યકાળ એક સમયનો જ કેમ કહેલો છે ?

ઉત્તર એ છે કે–તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય અથવા દેવ વિભાગજ્ઞાની થઇને જ્યારે સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તો સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થતાં જ તેનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનના રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે.

દેવના ચ્યવનના કારણે અથવા અન્યનું મૃત્યુ થતાં અગર અન્ય કારણથી અનન્તર સમયમાં જ્યારે તે અવધિજ્ઞાન નષ્ટ થઇ જાય છે ત્યારે તેનું અવસ્થાન એક સમય સુધી રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ સુધી રહે છે. અવધિજ્ઞાનની સાથે જે જીવ બે વાર વિજય આદિ વિમાનોમાં જાય છે. અથવા ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેમની સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમની હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! મનઃપર્યવજ્ઞાની મનઃપર્યવજ્ઞાની રૂપમાં નિરંતર કેટલા સમય સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! મનઃપર્યવજ્ઞાની નિરન્તર મનઃપર્યવજ્ઞાની પણમાં જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડ પૂર્વ સુધી રહે છે, જ્યારે કોઈ અપ્રમત્ત સંયતનું

મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી બીજા સમયમાં જ મૃત્યુ થઇ જાય છે, ત્યારે મનઃ-પર્યવજ્ઞાની એક સમય સુધી મનઃપર્યવજ્ઞાનીના રૂપમાં રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ કહેવાનું કારણ આ છે કે એનાથી અધિક સંયમ રહેતો જ નથી અને સંયમના અભાવમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ નથી રહી શકતું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! કેવળજ્ઞાની નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી કેવલજ્ઞાની પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! કેવળજ્ઞાની સાદિઅનન્ત હોય છે, કેમકે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી સદૈવ બની રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! અજ્ઞાની જીવ કેટલા સમય સુધી અજ્ઞાની રહે છે મત્યજ્ઞાની અને શ્રુતાજ્ઞાની કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર મત્યજ્ઞાની અને શ્રુતાજ્ઞાની બની રહે છે?

શ્રી ભગવન્–હે ગૌતમ! અજ્ઞાની, મત્યજ્ઞાની અને શ્રુતાજ્ઞાની ત્રણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે, જેમ કે અનાદિ–અનન્ત, અનાદિ–સાન્ત, અને સાદિસાન્ત જેણે ક્યારેય સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કર્યું અને જે ભવિષ્યમાં પણ ક્યારેય પ્રાપ્ત કરશે નહિં, તે અનાદિ અનન્ત અજ્ઞાની, મત્યજ્ઞાની અગર શ્રુતાજ્ઞાની કહેવાય છે, જેણે ક્યારેય જ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કર્યું. પરન્તુ ક્યારેક પ્રાપ્ત કરશે, તે અનાદિસાન્ત અજ્ઞાની કહેવાય છે, જે જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પુનઃ મિથ્યાત્વોદયથી અજ્ઞાની થઇ ગએલ હોય પણ ભવિષ્યમાં પુનઃજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, તે સાદિસાન્ત અજ્ઞાની છે. આ ત્રણ પ્રકારના અજ્ઞાનિયોમાં જે સાદિસાન્ત અજ્ઞાની છે. તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધી અજ્ઞાની રહે છે. એ પ્રકારે સાદિસાન્ત અજ્ઞાની જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ અજ્ઞાની પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર રહે છે. તત્પશ્ચાત્ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરીને જ્ઞાની બની જાય છે–તેનો અજ્ઞાની પર્યાય વિનષ્ટ થઈ જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી તે અજ્ઞાની રહે છે. એનું કારણ પહેલા કહી દિધેલું છે. તે અનન્તકાળનું પરિમાણ આ પ્રકારે છે–કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન સુધી અજ્ઞાની રહે છે. એટલા કાળ પછી તે જીવને અવશ્ય જ સમ્યકત્વની પ્રાપ્તી થઈ જાય છે અને તેનું અજ્ઞાન પરિણામ દૂર થઇ જાય છે.

એજ પ્રકારે મત્યજ્ઞાની અને શ્રુતાજ્ઞાનીના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ. તેઓ પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકારના છે અને તેઓમાં સાદિ સપર્યવસિતનું અવસ્થાનકાલ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! વિભંગજ્ઞાની નિરન્તર વિભંગજ્ઞાનીના રૂપમાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવન્–જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી વિભંગજ્ઞાની નિરન્તર વિભંગજ્ઞાની બની રહે છે. જ્યારે કોઇ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ,

મનુષ્ય અથવા દેવ સમ્યગ્દષ્ટિ થઇને અવધિજ્ઞાની થાય છે અને ફરી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે ત્યારે મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિના સમયે, મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી તેમનું અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાનના રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે–કહ્યું પણ છે–પાંચ જ્ઞાનોમાંથી શરૂઆતના ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વથી યુક્ત થઇને અજ્ઞાન પણ બને છે. એ પ્રકારે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્તિના પછીના સમયમાં જ તે વિભંગજ્ઞાની દેવનું અગર મનુષ્યનું કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનું જ્યારે મૃત્યુ થઇ જાય છે ત્યારે વિભંગજ્ઞાનનું અવસ્થાન એક સમય સુધી જ રહે છે. જ્યારે કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય કરોડપૂર્વની આયુના કેટલાક વર્ષ વ્યતીત થઇ જતાં વિભંગજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને વિભંગજ્ઞાનની સાથે જ સાતમી નરકભૂમિમાં તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સમયે વિભંગજ્ઞાનીનું અવસ્થાનકાળ દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનું હોય છે. તત્પશ્ચાત્ તે જીવ અગર તો સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને અવધિજ્ઞાનવાન્ બની જાય છે. અથવા તેનું વિભંગજ્ઞાન નષ્ટ થઇ જાય છે. (દ્વાર ૧૦)

દર્શનદ્વાર કા નિરૂપણ

દર્શનદ્વાર

શબ્દાર્થ–(चक्खुदंसणी णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! ચક્ષુદર્શનના વિષયમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તરર્મુહૂર્ત (उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं सातिरेगं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર સાગરોપમ.

(अचक्खुदंसणी णं भंते ! अचक्खुदंसणित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! અચક્ષુદર્શની અચક્ષુદર્શનીના રૂપમાં કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? (गोयमा ! अचक्खुदंसणी दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અચક્ષુદર્શની બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अणाइए वा अपज्जवसिए अणाईए वा सपज्जवसिए) અનાદિઅનન્ત અને અનાદિસાન્ત.

(ओहिदंसणीणं पुच्छा ?) અવધિદર્શન વિષે-પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं) હે ગૌતમ! જઘન્ય એક સમય (उक्कोसेणं दो छावट्ठिओ सागरोवमाणं साइरेगाओ) ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક બે છાસઠ સાગરોપમ.

(केवलदंसणीणं पुच्छा ?) કેવલ દર્શનીના વિષયમાં-પૃચ્છા ? (गोयमा ! साईए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિઅનન્ત.

ટીકાર્થ-આનાથી પૂર્વે જ્ઞાનદ્વારનું પ્રરૂપણ કરાયું છે, હવે અગીયારમા દર્શનદ્વાર ની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! ચક્ષુદર્શની જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી ચક્ષુદર્શની બની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર સાગરોપમ સુધી ચક્ષુદર્શની નિરન્તર ચક્ષુદર્શની બની રહે છે. જ્યારે કોઇ પણ સેન્દ્રિય જીવ મચ્છર-માખી વિગેરે ચતુરિન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સ્થિત રહીને પુનઃ ત્રીન્દ્રિય આદિમાં પેદા થઈ જાય છે. ત્યારે ચક્ષુદર્શની અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ચક્ષુદર્શની પર્યાયથી યુક્ત હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સાગરોપમ જે કહ્યા છે તે ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તેમજ નારક આદિ ભવોમાં ભ્રમણ કરવાના કારણેસમજવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અચક્ષુદર્શની કેટલા સમય સુધી નિરન્તર અચક્ષુદર્શની પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અચક્ષુદર્શની બે પ્રકારના કહ્યા છે-અનાદિઅનન્ત અને અનાદિસાન્ત જે જીવ કદાપિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહી કરશે તે અનાદિઅનન્ત અચક્ષુદર્શની કહેવાય છે. જે કદાચિત્ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે, તે અનાદિસાન્ત અચક્ષુદર્શની કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અવધિદર્શની કેટલા સમય સુધી નિરન્તર અવધિદર્શની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક બે છાસઠ સાગરોપમ કાલ પર્યન્ત અવધિદર્શની નિરન્તર અવધિદર્શની પર્યાય યુક્ત બની રહે છે. બારમા દેવલોકની સ્થિતિ બાવીસ સાગરની છે, ઉક્ત બાવીસ સાગર પ્રમાણવાળા દેવલોકમાં કોઇ પણ જીવ જો વિભંગજ્ઞાનને લઈને રહે તો આ બાવીસ સાગરોપમ કાળ વિભંગજ્ઞાનનો થયો તથા બાવીસ સાગરોપમકાળ અવધિજ્ઞાનનો થયો, પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જો જીવ ત્રણ વાર વિભંગજ્ઞાન લઈને જાય તથા અવધિજ્ઞાન લઇને આવે તો બધાનું સંકલન કરવાથી ૬૬ છાસઠ સાગરોપમકાળ વિભંગજ્ઞાનનો થયો તથા ૬૬ છાસઠ સાગરોપમકાળ અવધિજ્ઞાનનો, એરીતે બે છાસઠ સાગરોપમ થાય છે.

શંકા-વિભંગજ્ઞાનની અવસ્થામાં અવધિદર્શન થવાનો કર્મ પ્રકૃતિ આદિમાં નિષેધ કર્યો છે, એવી સ્થિતિમાં અહીં વિભંગજ્ઞાનની અવસ્થામાં અવધિદર્શનથવાનું કેમ કહ્યું છે ?

સમાધાન-અહીં વિભંગ અવસ્થામાં અવધિદર્શનના પ્રતિપાદક સૂત્રનો અભિપ્રાય આ છે-વિભંગજ્ઞાન વસ્તુના વિશેષ ધર્મોને જાણે છે અને અવધિદર્શન સામાન્ય અંશને વિષય કરે છે. તેથી જેમ સમ્યગ્દષ્ટિનું વિશેષવિષયક અવધિજ્ઞાન અને સામાન્ય વિષયક અવધિદર્શન પણ અનાકારમાં હોવાથી અવધિજ્ઞાનીના અવધિદર્શનના સમાન જ છે, એ કારણ છે કે વિભંગજ્ઞાનીનુ વિભંગજ્ઞાન પણ અવધિદર્શની જ કહેવાય છે, વિભંગદર્શન કહેવાતું નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! કેવલદર્શની નિરંતર કેટલા સમય સુધી કેવલદર્શની રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કેવલદર્શની સાદિઅનન્ત હોય છે, કેમકે કેવલજ્ઞાની સાદિ-અનન્ત કહેલ છે તેનો પ્રતિપાત (પડવું) થતો નથી એજ પ્રકારે કેવલદર્શની સાદિઅનન્ત કહેવાય છે, કેમકે તેનો પણ પ્રતિપાત નથી થતો. (દ્વાર ૧૧)

સંયતદ્વાર કા કથન

સંયતદ્વાર-ઉપયોગદ્વાર

શબ્દાર્થ-(संजएणं भंते ! संजएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્! સંયત કેટલા કાળ સુધી સંયત રહે છે, એવી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडी) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ સુધી (असंजए णं भंते ! असंजएत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્! અસંયત કેટલા કાળ સુધી અસંયત રહે છે? એવો પ્રશ્ન (गोयमा ! असंजए तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! અસંયત ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अणादीए वा अपज्जवसिए) અનાદિઅનન્ત (अणादीए वा सपज्जवसिए) અનાદિસાન્ત (सादीए वा सपज्जवसिए) સાદિ અને સાન્ત (तत्थणं) તે અસંયતોમાં (जे से) જે (सादीए सपज्जवसिए) સાદિ અને સાન્ત છે (से जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं अणंतं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધી (अणंताओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ) અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી (कालओ) કાળથી (खेत्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं) ક્ષેત્રથી દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલ પરિવર્તન.

(संजयासंजएणं पुच्छा ?) સંયતાસંયત સંબંધી-પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं) ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ સુધી.

(नोसंजए नो असंजए नो संजयासंजए णं पुच्छा ?) નોસંયત, નોઅસંયત, નોસંયતા-સંતય સમ્બન્ધી પ્રશ્ન.

(गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ! સાદિઅનન્ત. દ્વાર ૧૨

(सागारोवओगोवउत्ते णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્! સાકારોપયોગથી ઉપયુક્તવિષે પૃચ્છા ?

(गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (अणागारोउत्ते वि एवं चेव) અનાકાર ઉપયોગથી ઉપયુક્ત પણ એજ પ્રકારે. (દ્વાર ૧૩)

ટીકાર્થ-દર્શનદ્વારની પ્રરૂપણા કરાઇ ગઇ છે, હવે ક્રમપ્રાપ્ત સંયતદ્વારનીપ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સંયત જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી સંયત પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ સુધી સંયત જીવ સંયત પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર બની રહે છે. અગર કોઇ જીવનું સંયમ પરિણામ થતાં જ મરણ થઇ જાય તો તે એક સમય સુધી જ સંયત રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસંયમી જીવ અસંયત પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર કેટલા સમય સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસંયત જીવ ત્રણ પ્રકારના છે, જેમ કે અનાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ સપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત, જેણે કયારેય સંયમ કર્યો નથી અને જ્યાં કયારેય સંયમ પામશે પણ નહીં, તે અનાદિઅનન્ત અસંયત કહેવાય છે. જેણે કયારેય સંયમ મેળવ્યો નથી પણ ભવિષ્યમાં મેળવશે, તે અનાદિ સપર્યવસિત અસંયત કહેવાય છે. જે જીવ સંયમ પ્રાપ્ત કરીને તેનાથી ભ્રષ્ટ થઇ ગયો છે, પરન્તુ પુનઃ સંયમ પ્રાપ્ત કરશે, તે સાદિસાન્ત અસંયત કહેવાય છે. આ ત્રણ પ્રકારના અસંયતોમાંથી સાદિસાન્ત અસંયત છે. તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ સુધી અસંયત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. અનન્તકાળ વ્યતીત થયા પછી તેને સંયમની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. તે અનન્તકાળ કાળ અને ક્ષેત્રથી પ્રદર્શિત કરે છે-તે અનન્તકાલ, કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી સમજવો જોઈએ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દેશોન પુદ્ગલ પરિવર્તન જાણવો જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સંયતાસંયત સમ્બન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ સંયતાસંયત જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરંતર સંયતાસંયત પણામાં બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ સુધી સંયતાસંયત જીવ નિરન્તર સંયતાસંયત પણામાં બની રહે છે. દેશવિરતિની પ્રતિપત્તિનો ઉપયોગ જઘન્ય પણ અન્તર્મુહૂર્ત હોય છે, તેથી જ અહીં જઘન્યકાળ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કહેલ છે. દેશવિરતીમાં બેકરણ ત્રણ યોગ આદિ અનેક ભંગ બને છે. તેથી તેમના અંગીકાર કરવામાં ઓછામા ઓછું અન્તર્મુહૂર્ત થઈ જ જાય છે, સર્વવિરતિમાં સર્વસાવદ્યનો ત્યાગ કરૂં છું. એ રૂપમાં અંગીકાર કરાય છે, તેથી તેને અંગીકાર કરવાનો ઉપયોગ એક સમયમાં પણ થઈ શકે છે. એ કારણથી સંયતનો જઘન્યકાળ એક સમય કહેલો છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નોસંયત, નોઅસંયત, નોસંયતાસંયત જીવ કેટલા સમય સુધી પોતાના આ પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! સાદિઅનન્ત છે. અર્થાત્ જે સંયત પણ નહીં અસંયત પણ નહીં અને સંયતાસંયત પણ નહીં, એવા જીવ સિદ્ધ જ હોય છે અને સિદ્ધ પર્યાય સાદિઅનન્ત છે. (દ્વાર ૧૨)

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સાકાર ઉપયોગવાળા જીવ નિરન્તર સાકાર ઉપયોગ-વાળા કેટલા કાળ સુધી બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્ત-ર્મુહૂર્ત સુધી સાકારોપયોગવાળા જીવ નિરન્તર સાકારોપયોગથી યુક્ત બની રહે છે. એ પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગવાળા પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અનાકારોપયો-ગથી યુક્ત રહે છે. છદ્મસ્થ જીવોનો ઉપયોગ પછી તે સાકારોપયોગ હોય અથવા નિરાકારોપયોગ હોય, અન્તર્મુહૂર્તનો જ હોય છે, તેથી જ અહીં બન્નેનો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટકાળ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કહેલ છે, કેવલિયોનો એક સામયિક ઉપયોગ અહીં વિવક્ષિત નથી કરેલ. (દ્વાર ૧૩)

આહારદ્વાર કા નિરૂપણ

આહાર–દ્વાર

શબ્દાર્થ–(आहारए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! આહારક વિષે પૃચ્છા ? (गोयमा ! आहारए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! આહારક બે પ્રકારના છે (तं जहा छउमत्थ आहारए य केवलि आहारए य) છદ્મસ્થ આહારક અને કેવલિ આહારક (छउमत्थाहारएणं भंते ! छउम-त्थाहारएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! છદ્મસ્થ આહારક છદ્મસ્થ આહારક-પણાથી કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं दुसमयऊणं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે સમય ઓછા ક્ષુદ્રભવ ગ્રહણ પરિમિત (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણીઓ (खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) ક્ષેત્રથી આંગલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

(केवलि आहारए णं भंते ! केवलि आहारएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્ ! કેવલી

આહારક કેટલા કાળ સુધી કેવલી આહારક પણામાં રહે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं) હે ગૌતમ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કરોડપૂર્વ સુધી.

(अणाहारएणं भंते ! अणाहारएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્! અનાહારક જીવ કેટલા કાળ સુધી અનાહારકપણાથી યુક્ત રહે છે? (गोयमा ! अणाहारए दुविहे पण्णत्ते, तं जहा- छउमत्थ अणाहारए, य केवलि अणाहारए य) હે ગૌતમ ! અનાહારક બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રકારે છદ્મસ્થ અનાહારક અને કેવલી અનાહારક (छउमत्थ अणाहारए णं भंते ! पुच्छा ?) હે ભગવન્! છદ્મસ્થ અનાહારક વિષે-પૃચ્છા? (जहण्णेणं एगं समयं) જઘન્ય એક સમય સુધી (उक्कोसेणं दो समया) ઉત્કૃષ્ટ બે સમય સુધી (केवलि अणाहारए णं भंते ! केवली अणाहारएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભગવન્! કેવલી અનાહારક કેટલા કાળ સુધી કેવલી અનાહારક પણામાં રહે છે? (गोयमा ! केवली अनाहारए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! કેવલી અનાહારક બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा)-તેઓ આ પ્રકારે (सिद्ध केवली अणाहारए य भवत्थ केवलि अणाहारए य) સિદ્ધ-કેવલી-અનાહારક અને ભવસ્થ કેવલી અનાહારક (सिद्ध केवली अणाहारएणं पुच्छा ?) સિદ્ધ કેવલી અનાહારક સંબન્ધી પ્રશ્ન? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિઅનન્ત (भवत्थ केवली अणाहारएणं भंते ! पुच्छा !) હે ભગવન્! ભવસ્થ કેવલી અનાહારક સંબન્ધી પૃચ્છા? (गोयमा ! भवत्थकेवली अणाहराए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! ભવસ્થ કેવલી અનાહારક બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा-सजोगि भवत्थकेवली अणाहारए, अजोगि भवत्थ केवली अणाहारए) તે આ પ્રકારે સયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક, અને અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક (संजोगि भवत्थ केवलि अणाहारएणं पुच्छा ?) સયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક સંબંધી હે ભગવન્! પ્રશ્ન ! (गोयमा ! अजहण्णमणुक्कोसं तिण्णि समया) હે ગૌતમ ! જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદના વિના ત્રણ સમય (अजोगि भवत्थ केवलि अणाहारए णं पुच्छा ?) અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક સંબંધી હે ભગવન્! પ્રશ્ન? (गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય-અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત. (દ્વાર ૧૪)

ટીકાર્થ-પહેલાં ઉપયોગદ્વારની વ્યાખ્યા કરી હવે ક્રમ પ્રાપ્ત આહારદ્વારની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવન્! આહારક જીવ નિરન્તર કેટલા સમય સુધી આહારક પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આહારક જીવ બે પ્રકારના હોય છે. તે આ પ્રકારે-છદ્મસ્થ આહારક અને કેવલી આહારક.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! છદ્મસ્થ આહારક નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી છદ્મસ્થ આહારક પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય બે સમય ઓછા ક્ષુદ્રભવ ગ્રહણ જેટલા સમય સુધી છદ્મસ્થ આહારક નિરન્તર છદ્મસ્થ આહારક પણામાં રહે છે. ક્ષુદ્રભવવા ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ બસોછપ્પન આવલિકારૂપ સમજવો જોઇએ. ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી છદ્મસ્થ આહારક નિરન્તર છદ્મસ્થ આહારક રહે છે.

વિગ્રહગતિ યદ્યપિ ચાર અને પાંચ સમયની પણ હોય છે. છતાં પણ બહુતાયતથી

તે બે અગર ત્રણ સમયની હોય છે, ચાર અગર પાંચ સમયની નથી હોતી. અહીં ચાર અને પાંચ સમયની વિગ્રહગતિ વિવક્ષિત નથી. તેથી જ જ્યારે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે ત્યારે જીવ આદિના બે સમય સુધી અનાહારક રહે છે, તેથી આહારકત્વની પ્રરૂપણામાં એ બન્ને સમયોથી ન્યૂન ક્ષુદ્રભવ ગ્રહણનું કથન કરાયેલું છે. ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી આહારક રહે છે, તત્પશ્ચાત્ નિયમથી વિગ્રહ ગતિ થાય છે અને વિગ્રહગતિમાં અનાહારક પર્યાય થઇ જાય છે. એ કારણે અહીં અનન્તકાળ કહેલ નથી હવે તે અસં-ખ્યાતકાળને કાલ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી સ્પષ્ટ કરે છે–તે અસંખ્યાતકાળ કાળની અપે-ક્ષાથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણી રૂપ જાણવો જોઈએ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આંગળના અસંખ્યાતમો ભાગ સમજવો જોઈએ. આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગનું સ્પષ્ટીકરણ પહેલા કરાયેલું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કેવલી આહારક કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર કેવલી આહારક રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કોટિપૂર્વ સુધી કેવલી આહારક નિરન્તર કેવલી આહારક રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અનાહારક જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર અનાહારક પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન કોટિપૂર્વ સુધી કેવલી આહારક નિરન્તર કેવલી આહારક રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અનાહારક જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર અનાહારક પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! અનાહારક બે પ્રકારના કહ્યા છે, જેમકે–છદ્મસ્થ અનાહારક અને કેવલી અનાહારક.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! છદ્મસ્થ અનાહારક નિરન્તર કેટલા સમય સુધી સુધી છદ્મસ્થ અનાહારક પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી, અને ઉત્કૃષ્ટ બે સમય સુધી છદ્મસ્થ અનાહારક જીવ છદ્મસ્થ અનાહારક પણામાં રહે છે. અહીં ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ સમય સુધીનું કથન કરાયેલું છે. ચાર સમય અને પાંચ સમયવાળી વિગ્રહગતિ અહીં વિવક્ષિત નથી, એ પહેલા જ કહી દિધેલું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કેવલી અનાહારક કેટલા સમય સુધી કેવલી અનાહારક પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ ! કેવલી અનાહારક બે પ્રકારના કહેલા છે, જેમકે સિદ્ધ કેવલી અનાહારક, અને ભવસ્થ કેવલી અનાહારક.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સિદ્ધ કેવલી અનાહારક કેટલા સમય સુધી સિદ્ધ-કેવલી અનાહારક, પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત કાળ પર્યન્ત રહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ભવસ્થ કેવલી અનાહારક કેટલા કાળ સુધી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક રહે છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! ભવસ્થ કેવલી અનાહારક બે પ્રકારના હોય છે જેમકે-સયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક અને અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક કેટલા કાળ સુધી સયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક રહે છે ?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ ! અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય સુધી અનાહારક રહેવાનું આ વિધાન કેવલી સમુદ્‌ઘાતની અપેક્ષાથી છે. આઠ સમયના કેવલી સમુદ્‌ઘાતના ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા સમયમાં કેવલી અનાહારક દશામા રહે છે. એમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો કોઇ વિકલ્પ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક કેટલા સમય સુધી અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક નિરન્તર અયોગી ભવસ્થ કેવલી અનાહારક રહે છે. (દ્વાર ૧૪)

ભાષાદ્વાર કા નિરૂપણ

ભાષાદ્વાર આદિ

શબ્દાર્થ-(भासाएणं पुच्छा ?) ભાષક વિષે પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ભાષકજીવ ભાષકપણામાં રહે છે (अभासएणं पुच्छा ?) અભાષક સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! अभासए दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અભાષક બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा-अणादीए वा अपज्जवसिए अणादीए वा सपज्जवसिए साइए सपज्जवसिए) તેઓ આ પ્રકારે સાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ સપર્યવસિત.

(तत्थणं जे से साइए सपज्जवसिए) તેઓમાંથી જે સાદિ સપર્યવસિત છે (से जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) તે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, (उक्कोसेणं वणप्फइ कालो) ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી અભાષક રહે છે. (દ્વાર ૧૫)

(परित्तएणं पुच्छा ?) પરીતવિષે-પૃચ્છા ? (गोयमा ! परित्ते दुविहे पण्णत्ते, तं जहा कायपरित्तेय, संसारपरित्तेय) હે ગૌતમ ! પરિત્ત બે પ્રકારના છે, જેમકે કાયપરિત્ત અને સંસારપરિત્ત (कायपरित्तेणं पुच्छा ?) કાયપરિત્ત સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं पुढविकालो) ઉત્કૃષ્ટથી પૃથ્વી કાલ સુધી (असंखेज्जाओ उस्सप्पिणी ओसप्पिणीओ) અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી (संसारपरित्तेणं पुच्छा ?)

સંસારપરિત્ત સંબંધી પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं अणंतं कालं) ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાલ સુધી (जाव) યાવત્ (अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं) દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન.

(अपरित्तेणं पुच्छा ?) અપરિત વિષે–પૃચ્છા ? (गोयमा ! अपरित्ते दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અપરિત બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (कायअपरित्तेय, संसार अपरित्ते य) કાયઅપરીત અને સંસાર અપરીત (कायअपरित्तेणं पुच्छा) કાય અપરીત સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાલ (संसार अपरित्तेणं पुच्छा ?) સંસાર–અપરિત સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! संसार अपरित्ते दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સંસાર–અપરીત બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (अणादीए वा अपज्जवसिए, अणादीए वा सपज्जवसिए) અનાદિ અપર્યવસિત, અને અનાદિ સપર્યવસિત (नोपरित्ते नो अपरित्ते णं पुच्छा ?) નોપરિત નોઅપરીત સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गायमा ! साईए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત. (દ્વાર ૧૬)

(पज्जत्तए णं पुच्छा ?) પર્યાપ્ત સમ્બન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સો સાગરોપમ પૃથકત્વ સુધી.

(अपज्जत्तएणं पुच्छा ?) અપર્યાપ્ત સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી.

(नो पज्जत्तए नो अपज्जत्तएणं पुच्छा ?) નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદી અપર્યવસિત. (દ્વાર ૧૭)

(सुहुमेणं भंते ! सुहुमेत्ति पुच्छा ?) હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ જીવ કેટલા કાળ સુધી સૂક્ષ્મ પણુમાં રહે છે. એવો પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી (उक्कोसेणं पुढविकालो) ઉત્કૃષ્ટ પૃથ્વીકાલ સુધી.

(बादरेणं पुच्छा ?) બાદર જીવ કેટલા સમય સુધી બાદર પણામાં રહે છે. એવો પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી (जाव खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) યાવત્ ક્ષેત્રથી અગુંલનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

(नोसुहुम-नोबादरेणं पुच्छा ?) નોસૂક્ષ્મ નોબાદર સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત. (દ્વાર ૧૮)

(सण्णीणं भंते ! पुच्छा ?) નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી વિષયક પ્રશ્ન ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સો પૃથકત્વ સાગરોપમથી કાંઈક અધિક કાળ સુધી સંજ્ઞી જીવ નિરન્તર સંજ્ઞી પણામાં રહે છે.

(असण्णीणं पुच्छा ?) અસંજ્ઞી વિષે પૃચ્છા ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત અને (उक्कोसेणं वणस्सइकालो) ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાલ પર્યન્ત.

(नो सण्णी नो असण्णीणं पुच्छा ?) નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી વિષયક પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત. (દ્વાર ૧૯)

(भवसिद्धिएणं पुच्छा ?) ભવસિદ્ધિક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अणादीए सपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! અનાદિસાન્ત (अभवसिद्धिएणं पुच्छा ?) અભવસિદ્ધિક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अणादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! અનાદિ અપર્યવસિત.

(नो भवसिद्धिए नो अभवसिद्धिएणं पुच्छा ?) નો ભવસિદ્ધિકનો અભવસિદ્ધિક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सादीए अपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! સાદી અપર્યવસિત. (દ્વાર ૨૨)

(धम्मत्थिकाएणं पुच्छा ?) ધર્માસ્તિકાય કેટલા કાળ સુધી ધર્માસ્તિકાય પણામાં રહે છે, એ પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सव्वद्धं) હે ગૌતમ ! સદાકાળ (एवं जाव अद्धा समए) એ પ્રકારે યાવત્ અદ્ધા સમય (દ્વાર ૨૧)

(चरिमेणं पुच्छा ? ચરમ સંબધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अणादीए सपज्जवसिए) હે ગૌતમ ! અનાદિ સપર્યવસિત.

(अचरिमेणं पुच्छा ? અચરમ સંબન્ધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अचरिमे दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અચરમ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा-अणादीए वा अपज्जवसिए सादीए वा अपज्जवसिए) તે આ પ્રકારે અનાદિ અપર્યવસિત, અને સાદી અપર્યવસિત. (દ્વાર ૨૨)

કાયસ્થિતિપદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-પહેલાં આહારક દ્વારની પ્રરૂપણા કરાઈ, હવે ક્રમ પ્રાપ્ત પંદરમાં ભાષક આદિદ્વારોની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ભાષક જીવ નિરન્તર કેટલા સમય સુધી ભાષક પર્યાયથી યુક્ત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ભાષક જીવ નિરન્તર ભાષક પર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે. અહીં ભાષકનું જઘન્ય એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી નિરન્તર રહેવાનું જે બતાવ્યું છે, તે વચનયોગની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અભાષક જીવ અભાષક પર્યાયવાળા નિરન્તર કેટલા સમય સુધી રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અભાષક ત્રણ પ્રકારના હોય છે-જેમ કે-અનાદિ અપર્ય

વસિત, અનાદિ સપર્યવસિત, સાદિ સપર્યવસિત ભૂતકાળમાં કયારેય ભાષક પર્યાય પ્રાપ્ત કરેલ હોય અને ભવિષ્યમાં પણ કરી શકે નહીં તે અનાદિ અપર્યવસિત આભાષક કહેવાય છે. તથા જેણે ભૂતકાળમાં ભાષક પર્યાય પ્રાપ્ત કરેલ ન હોય પણ ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરી શકે તે અનાદિ સપર્યવસિત અભાષક કહેવાય છે. જે ભાષક થઇને પછી અભાષક થઇ ગયેલ છે, તે સાદિ સપર્યવસિત અભાષક કહેવાય છે. આ ત્રણ પ્રકારના અભાષકોમાંથી જે સાદિસાન્ત અભાષક છે. જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી અભાષક રહે છે. વનસ્પતિકાળ કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી કહેલ છે અને ક્ષેત્રથી અનન્તલોક અર્થાત્ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તન પરિમાણ કહેલ છે, તે પુદ્ગલ પરાવર્તન પણ આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ છે. એ પ્રકારે સાદિ સપર્યવસિત અભાષક નિરન્તર અભાષક પર્યાયથી યુક્ત જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે, પછી ભાષક બની જાય છે અને પાછા અભાષક થઇ જાય છે. અથવા દ્વીન્દ્રિય આદિ ભાષક જીવ એકેન્દ્રિય અભાષકોમાં ઉત્પન્ન થઇને અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જીવિત રહીને પછી દ્વીન્દ્રિયાદિ ભાષક રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સમયે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અભાષક રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વોક્ત અનન્તકાળ અર્થાત વનસ્પતિકાળ સુધી નિરન્તર અભાષક બની રહે છે. (દ્વાર ૧૫)

ભાષકદ્વાર પછી પરીતદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પરીત જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર પરીતપર્યાયથી યુક્ત બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પરીત જીવ બે પ્રકારના હોય છે–તેઓ આ પ્રકારે–કાયપરીત અને સંસારપરીત પ્રત્યેક શરીરી જીવ કાયપરીત કહેવાય છે અને જેણે સમ્યત્વ આદિ પ્રાપ્ત કરીને પોતાના ભવભ્રમણને પરિમિત કરી લીધેલ છે તે સંસારપરીત કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કાયપરીત અર્થાત્ પ્રત્યેક શરીરી જીવ કેટલા કાળ સુધી કાયપરીત પર્યાયવાળા બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ–પૃથ્વીકાલ સમજવો જોઇએ. કોઇ જીવ નિગોદથી નિકળીને પ્રત્યેક શરીર રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જીવીત રહીને પછી નિગોદમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તે સમયે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ કાયપરીત રહે છે. તેથી જ અહીં કાયપરીત પર્યાયનું જઘન્ય અવસ્થાન અન્તર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી કાયપરીત અસંખ્યાતકાળ સુધી કાયપરીત અવસ્થામાં નિરન્તર રહે છે. અહીં અસંખ્યાત કાળ પૃથ્વીકાયની કાલ સ્થિતિના કાળ જેટલો જાણવો જોઇએ. એ પ્રકારે અસંખ્યાતકાળનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે–અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જેટલો પૃથ્વીકાળ અહીં અસંખ્યાતકાળ વિવક્ષિત યાવત્અસંખ્યાતલોક છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! સંસારપરીત જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી સંસારપરીત પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધી યાવત્ સંસારપરીત જીવ સંસારપરીત રહે છે. તે અનન્તકાળ કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી રૂપ સમજવો જોઇએ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દેશોન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ આશય એ છે કે એટલો કાળ વ્યતીત થયા બાદ સંસારપરીત જીવ અવશ્ય જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! અપરીત જીવ કેટલા કાળ સુધી અપરીત પર્યાયવાળા બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અપરીત બે પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ—કાય—અપરીત અને સંસાર—અપરીત અનન્તકાયિક જીવ કાયઅપરીત કહેવાય છે અને જેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને સંસારને પરિમિત નથી કરેલ, તે સંસાર અપરીત કહેવાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! કાયઅપરીત કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર કાયઅપરીત રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી અર્થાત્ અનન્તકાળ સુધી કાયઅપરીત નિરન્તર કાય અપરીત પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. જ્યારે કોઇ જીવ પ્રત્યેક શરીરથી ઉદ્વર્તન કરીને નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને પુનઃ પ્રત્યેક શરીરી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તે સમયે જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ જેટલો અનન્તકાળ સમજવો જોઇએ, તેના પછી અવશ્ય ઉદ્વર્તના થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! સંસારઅપરીત જીવ કેટલા કાળ સુધી સંસાર અપરીત પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! સંસાર અપરીત બે પ્રકારના છે, જેમકે અનાદિસાન્ત અને અનાદિઅનન્ત જેના સંસારનો કયારેય વિચ્છેદ નહી થશે તે અનાદિ અનન્ત સંસાર અપરીત કહેવાય છે અને જેના સંસારનો અન્ત કયારેય થઇ જશે, તે અનાદિસાન્ત સંસારી અપરીયત કહેવાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! નોપરીત નોઅપરીત જીવ કેટલા કાળ સુધી નોપરીત નોઅપરીત પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! નોપરીત નોઅપરીત જીવ સાદિઅનન્ત હોય છે, કેમકે એવો જીવ સિદ્ધ હોય છે અને તેનો અન્ત કયારેય હોતો નથી. (દ્વાર ૧૬)

હવે સત્તરમાં પર્યાપ્ત દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવાન્ ! પર્યાપ્ત જીવ કેટલા કાળ સુધી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં નિરન્તર રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક સે

પૃથત્વ સાગરોપમ સુધી પર્યાપ્ત જીવ નિરન્તર પર્યાપ્ત પર્યાયમાં રહે છે.

આટલા સમય સુધી પર્યાપ્ત લબ્ધિ રહી શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્તજીવ અપર્યાપ્તત્વ પર્યાયવાળા કેટલા કાળપર્યન્ત નિરન્તર રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અપર્યાપ્ત જીવ નિરન્તર અપર્યાપ્ત પણામાં રહે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય પર્યાપ્ત થઇ જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નો પર્યાપ્ત નો અપર્યાપ્ત જીવ કેટલા સમય સુધી નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! નોપર્યાપ્ત નોઅપર્યાપ્ત જીવ સિદ્ધ જ હોય છે અને સિદ્ધત્વ પર્યાય સાદિ અપર્યવસિત છે, કેમકે તે પર્યાય એકવાર ઉત્પન્ન થઇને પછી કયારેય નષ્ટ નથી થતો. (દ્વાર ૧૭)

હવે અઢારમા સૂક્ષ્મદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સૂક્ષ્મ પણામાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પૃથ્વીકાયિક જીવની કાયસ્થિતિનાકાળ જેટલો સમજવો જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! બાદર જીવ કેટલા કાળ સુધી નિરન્તર બાદર પણામાં બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી બાદર જીવ નિરન્તર બાદર પર્યાથી યુક્ત રહે છે, તે અસંખ્યાતકાળ, કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી–અવસર્પિણીરૂપ જાણવો જોઇએ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. એનું સ્પષ્ટીકરણ પહેલા કરી દિધેલું છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નોસૂક્ષ્મ નોબાદર જીવ કેટલા કાળ સુધી નોસૂક્ષ્મનો બાદર પણામાં નિરન્તર બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિતકાળ સુધી રહે છે. નોસૂક્ષ્મ નોબાદર સિદ્ધ છે અને સિદ્ધ પર્યાય સદાકાળ રહે છે. (દ્વાર ૧૮)

ઓગણીસમાં સંજ્ઞીદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સંજ્ઞી જીવ નિરન્તર કેટલાકાળ સુધી સંજ્ઞી બની રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી, ઉત્કૃષ્ટ સો સાગરોપમ પૃથકત્વથી કાંઇક અધિકકાળ સુધી સંજ્ઞી જીવ નિરન્તર સંજ્ઞી રહે છે. જ્યારે કોઇ જીવ અસંજ્ઞી પર્યાયથી નિકળીને સંજ્ઞીપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પર્યાયમાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી

જીવીત રહીને પછી અસંજ્ઞી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, ત્યારે તે અન્તર્મુહૂર્ત જ સંજ્ઞી અવસ્થામાં રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ કિંચિત્‌કાળ સો પૃથકત્વ સાગરોપમ સ્પષ્ટ જ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! અસંજ્ઞી જીવ અસંજ્ઞી પર્યાયવાળા નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ સુધી અસંજ્ઞી જીવ નિરન્તર અસંજ્ઞી પર્યાયથી યુક્ત રહે છે જ્યારે કોઇ જીવ સંજ્ઞિયોમાંથી નિકળીને અસંજ્ઞી પર્યાયમાં જન્મ લે છે અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત રહીને પુનઃ સંજ્ઞી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તે સમયે તે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ અસંજ્ઞી પર્યાયથી યુક્ત રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાલ સ્પષ્ટ જ છે, કેમકે વનસ્પતિકાલ પણ અસંજ્ઞી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—ભગવન્! નો સંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી જીવ કેટલા કાળ સુધી નોસંજ્ઞી નો અસંજ્ઞીપણમાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી જીવ કેવલી છે અને તેનો કાલ સાદિ અપર્યવસિત છે. (દ્વાર ૧૯)

હવે વીસમા ભવસિદ્ધિકદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! ભવસિદ્ધિક અર્થાત્ ભવ્ય જીવ નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી ભવસિદ્ધિક પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! ભવસિદ્ધિક અનાદિ સપર્યવસિત હોય છે. ભવ્યત્વ ભાવ પારિણામિક હોવાના કારણે અનાદિ છે, કિન્તુ મુક્તિ પ્રાપ્ત થતા તેનો સદ્‌ભાવ નથી રહેતો, તેથી સપર્યવસિત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! અભવસિદ્ધિક જીવ કેટલા કાળ પર્યન્ત અભવસિદ્ધિક પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! અભસિદ્ધિક જીવ અનાદિઅનન્તકાળ સુધી અભવસિદ્ધિક પણામાંરહે છે, કેમકે પારિણામિક ભાવ હોવાથી તે અનાદિ છે અને તેનો ક્યારેય અન્ત થતો નથી અગર અન્ત થઇ જાય તો અભવ્ય જીવ ભવ્ય થઇ જાય પણ તે અસંભવિત છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! નોભવસિદ્ધિક, નોઅભવસિદ્ધિક જીવ કેટલા સમય સુધી નોભવસિદ્ધિક, નોઅભવસિદ્ધિક પણામાં રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! નોભવસિદ્ધિક, નો અભવસિદ્ધિ સાદિ અપર્યવસિત હોય છે, કેમકે એવો જીવ સિદ્ધ છે. (દ્વાર ૨૦)

હવે એકવીસમા અસ્તિકાયદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! ધર્માસ્તિકાય. ધર્માસ્તિકાયત્વ પર્યાયથી યુક્ત નિરન્તર કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય સદાકાળ ધર્માસ્તિકાય પણામાં બની રહે છે. એજ પ્રકારે અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્‌ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધા સમય

પણ સમજવો જોઇએ, અર્થાત્ આ બધાં દ્રવ્યો અનાદિ તેમજ અનન્ત છે અને સદાકાળ પોતાના સ્વરૂપમાં અવસ્થિત રહે છે. (દ્વાર ૨૧)

હવે બાવીસમા ચરમદ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ચરમ જીવ કેટલા સમય સુધી ચરમ પર્યાયવાળા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! ચરમ જીવ અનાદિ સપર્યવસિત હોય છે. જેનો ભવ ચરમ અર્થાત્ અન્તિમ હશે, તે ચરમ કહેવાય છે. તે જીવ પણ અભેદના ઉપચારથી, ચરમ કહેવાય છે, તેનું તાત્પર્ય આ છે ભવ્યજીવ, જે ચરમથી ભિન્ન હોય તે અચરમ કહેવાય છે, અભવ્યજીવ ચરમ છે, કેમકે તેનો ચરમભવ ક્યારેય થવાનો નથી–તે સદાકાળ જન્મ-કરતો જ રહે છે. સિદ્ધજીવ પણ અચરમ છે, કેમકે તેમનામાં પણ ચરમત્વ થતું નથી. ચરમજીવ અનાદિ સપર્યવસિત હોય છે, અન્યથા તેમાં ચરમત્વ નથી થઇ શકતું.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અચરમ જીવ કેટલા કાળ સુધી અચરમ રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! અચરમ જીવ બે પ્રકારના હોય છે, તેઓ આ પ્રકારે– અનાદિ અપર્યવસિત અને સાદિ અપર્યવસિત તેમનામાંથી અનાદિ અપર્યવસિત જીવ અભવ્ય છે અને સાદિ અપર્યવસિત સિદ્ધ. (દ્વાર ૨૨)

ભગવતી પ્રજ્ઞાપનાનું અઢારમું કાયસ્થિતિપદ સમાપ્ત

સમ્યક્ત્વપદ કા નિરૂપણ

ઓગણીસમું સમ્યક્ત્વ પદ

શબ્દાર્થ–(जीवाणं भंते ! किं सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी, सम्मामिच्छादिट्ठी) હે ભગવન્ ! જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અગર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ? (गोयमा ! जीवा सम्मदिट्ठी वि, मिच्छादिट्ठी वि, सम्ममिच्छादिट्ठी वि) હે ગૌતમ ! જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ છે, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ છે (एवं नेरइया वि) એજ પ્રકારે નારક પણ (असुरकुमारादि एवं चेव) અસુરકુમાર આદિ પણ એજ પ્રકારે (जाव थणियकुमारा) યાવત્ સ્તનિતકુમાર.

(पुढविकाइयाणं पुच्छा ?) પૃથ્વીકાયિક વિષે પૃચ્છા ? (गोयमा ! पुढविकाइयाणो सम्मदीट्ठि, मिच्छादिट्ठि) હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહીં, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે (णो सम्ममिच्छादिट्ठी) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ નથી (एवं जाव वणस्सइकाइया) એજ પ્રકારે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક.

(बेइंदियाणं पुच्छा ?) દ્વીન્દ્રિય વિષે–પૃચ્છા ? (गोयमा ! बेइंदिया सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठि, णो सम्ममिच्छादीट्ठी) હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય સમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પણ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં (एवं जाव चउरिंदिया) એજ પ્રકારે યાવત્ ચતુરિન્દ્રિય (पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया, मणुस्सा, वाणमंतरा, जोइसिय–वेमाणिया य) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર,

જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક (सम्मदिट्ठी वि, मिच्छादिट्ठी वि, सम्मामिच्छादिट्ठी वि) સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે.

(सिद्धाणं पुच्छा ?) સિદ્ધ વિષે–પ્રશ્ન ? (गोयमा ! सिद्धा सम्मदिट्ठी) હે ગૌતમ ! સિદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે (णो मिच्छादिट्ठी) મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં (णो सम्मामिच्छादिट्ठी) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ નહીં.

સમ્યકત્વ પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ–પાછલા અઢારમાં પદમાં કાયસ્થિતનું નિરૂપણુ કરાયું છે, પ્રસ્તુત ઓગણીસમાં પદમાં સમ્યકત્વની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કાયસ્થિતિમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આદિ ભેદથી કેટલા પ્રકારના જીવ હોય છે, એ કહે છે. અર્થાત્ આ પદમાં એ બતાવાય છે કે ચોવીસ દંડકોના જીવોમાંથી કોના કોનામાં કેવી કેવી દૃષ્ટિ મળી આવે છે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી–પહેલા સામાન્ય જીવોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! જીવ શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે ? અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? અગર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ એટલે કે મિશ્રદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે.

સમુચ્ચય જીવોની સમાન નૈરયિક જીવ પણ ત્રણ પ્રકારના અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે. અભિપ્રાય એ છે કે જેમ કોઇ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને કોઇ મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે, એજ પ્રકારે કોઈ નારક સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કોઇ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એક જ જીવમાં અથવા એક નારકમાં ત્રણે દૃષ્ટિઓ ન સમજવી જોઇએ, કેમકે પરસ્પર વિરોધિ હોવાને કારણે એક જીવમાં એક સમયમાં એક જ દૃષ્ટિ હોઇ શકે છે.

નારકોના સમાન અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિકકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર પણ કોઇ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, કોઇ મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કોઈ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, યા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અથવા સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી હોતા, તેઓ બધા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. તેઓમાં મિશ્રદૃષ્ટિ પણ નથી મળી આવતી. સાસાદન સમ્યકત્વથી યુક્ત જીવ પણ પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉત્પન્ન નથી થતા.

પૃથ્વીકાયિકોની જેમ વનસ્પતિકાય સુધી અર્થાત્ અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી હોતા, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ નથી હોતા, મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. યુક્તિ પૂર્વ પ્રમાણે સમજી લેવી જોઇએ.

કહ્યું પણ છે–પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયકાયોમાં બન્નેનો અર્થાત્ સમ્યદૃષ્ટિનો અને મિશ્રદૃષ્ટિનો અભાવ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય સંબન્ધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય જીવ શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ? અગર તો સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે, પણ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી હોતા. ભવસ્વભાવના કારણે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ જ સમ્યગ્મિથ્ય દૃષ્ટિ અર્થાત્ મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે. સાસાદન સમ્યકત્વથી યુક્ત જીવ પણ દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેલ છે. પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિનો નિષેધ કરેલો છે, કેમકે સાસાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા.

દ્વીન્દ્રિયોની સમાન જ ત્રીન્દ્રિયો ચતુરિન્દ્રિયોમાં પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. મિશ્રદૃષ્ટિ નથી હોતા. એનું કારણ પહેલા કહી દેવાયેલું છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાણવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકદેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે. કેમકે ભવના વિશિષ્ટ સ્વભાવના કારણે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં જ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ મળે છે. તેથી ચતુરિન્દ્રિય જીવો સુધી સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ મિશ્રદૃષ્ટિ નો નિષેધ કરેલો છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! સિદ્ધ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે અથવા સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી હોતા અને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ નથી હોતા. સિદ્ધ અવસ્થામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિથી અતિરિક્ત અન્ય કોઈ પણ દૃષ્ટિ થઈ જ નથી શકતી.

સમ્યક્ત્વ પદ સમાપ્ત

અંતક્રિયા પદ કા નિરૂપણ

વિસમું અન્તક્રિયાપદ

શબ્દાર્થ–(नेरइय) નારક (अंतकिरिया) અન્તક્રિયા–કર્મોનો અન્ત કરવો (अणंतरं) અનન્તર (एग समय) એક સમય (उवट्टा) ઉદ્વર્ત નિકળેલ (तित्थगर) તીર્થંકર (चक्कि) ચક્રવર્તી (बलदेव) બળદેવ (वासुदेव) અર્ધ ચક્રવર્તી (मंडलिय) માંડલિકરાજા (रयणाय) અને રત્ન ચક્રવર્તીના સેનાપતિ આદિ.

ટીકાર્થ–ઓગણીસમાં પદમાં સમ્યકત્વ પરિણામની પ્રરૂપણા કરી, હવે પ્રસ્તુત વીસમાં પદમાં પરિણામની સદશતાના કારણે ગતિ પરિણામ રૂપ અન્તક્રિયાની પ્રરૂપણા કરાય છે–

આહીં પ્રારંભમાં દ્વારગાથા કહેલી છે, જેમાં પ્રકૃત પદમાં પ્રરૂપણીય વિષયોનો ઉલ્લેખ માત્ર કરાયેલો છે. ગાથાનો અર્થ આ પ્રકારે છે–

સર્વ પ્રથમ નારક આદિ ચોવીસે દંડકોમાં અન્તક્રિયાની પ્રરૂપણા કરાશે. તત્પશ્ચાત્ એ પ્રરૂપણા કરાશે કે અનન્તરાગત જીવ અન્તક્રિયા કરે છે અથવા પરંપરાગત જીવ અન્તક્રિયા કરે છે ? તદનન્તર એ નિરૂપણ કરાશે કે નારક આદિકોમાંથી આવેલ એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે ? ત્યાંથી ઉદ્વર્તન કરીને કઈ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે,

એ વ્યાખ્યા ન કરાશે પછી ત્યાંથી ઉદ્વૃત્ત થયા અર્થાત્ ઉદ્વર્તન પામેલ જીવ તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ, વાસુદેવ, માંડલિક અર્થાત્ એક પ્રાન્તનો અધિપતિ અથવા ચક્રવર્તીના રત્ન-સેનાપતિ આદિ થાય છે, એ નિરૂપણ કરાશે આ દ્વાર ગાથાનો સંક્ષેપમાં અભિપ્રાય છે.

અન્તક્રિયાદિ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(जीवेणं भंते ! अंतकिरियं करेज्जा ?) હે ભગવન્ ! શું જીવ અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए) કોઈ (करेज्जा) કરે છે (अत्थेगइए णो करेज्जा) કોઈ નથી કરતા (एवं नेरइए जाव वेमाणिए) એ પ્રકારે નારક યાવત્ વૈમાનિક.

(नेरइए णं भंते ! नरइएसु अंतकिरियं करेज्जा ?) હે ભગવન્ ! નારક શું નારકોમાં-નારક ગતિમા રહીને-અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (नेरइया णं भंते ! असुरकुमारेसु, अन्तकिरियं करेज्जा ?) હે ભગવન્ શું નારક અસુરકુમારોમાં અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं जाव वेमाणिए) એ પ્રકારે યાવત્ વૈમાનિક (नवरं) વિશેષ (मणूसेसु अंतकिरियं करेज्जति पुच्छा ?) મનુષ્યોમાં અન્તક્રિયા થાય છે એવો પ્રશ્ન ? (गोयमा ! अत्थेगइए करेज्जा अत्थेगइए णो करेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઈક કરે છે, કોઈ નથી કરતા (एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिए) એજ પ્રકારે અસુરકુમાર યાવત્ વૈમાનિક (एवमेव चउवीसं चउवीसं) એજ પ્રકારે ચોવી-ચોવીસ (दंडगा भवंति) દંડક થાય છે.

(नेरइयाणं भंते ! किं अणंतरागया अंतकरियं करेंति ?) હે ભગવન્ ! શું અનંતરાગત નારક અન્તક્રિયા કરે છે (परंपरागया अंतकिरियं करेंति) અથવા પરમ્પરાગત નારક અનન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! अणंतरागया वि अंतकिरियं करेंति, परंपरागया वि अंतकिरियं करेंति ?) હે ગૌતમ ! અનન્તરાગત પણ-અન્તક્રિયા કરે છે, પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે (एवं रयणप्पभा पुढवि नेरइया वि) એજ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ (जाव पंकप्पभा पुढवि नेरइया) યાવત્ પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક (धूमप्पभा पुढवि नेरइयाणं पुच्छा ?) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક ઇત્યાદિ વિષે પ્રશ્ન ? (गोयमा ! णोअणंतरागया अंतकिरियं पकरेंति) હે ગૌતમ ! અનન્તરગત અન્તક્રિયા નથી કરતા (परंपरागया अंतकिरियं पकरेंति) પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે (एवं जाव अहे सत्तमा पुढवि नेरइया) એજ પ્રકારે સાતમી પૃથ્વીના નારક (असुरकुमारा जाव थणियकुमारा) અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર (पुढवी-आउ-वणस्सइ काइयाय अणंतरागया वि अंतकिरियं पकरेंति) પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક અનન્તરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે (परंपरागया वि अंतकिरियं पकरेंति)

પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે (तेउवाउ बेइंदिय तेइंदिय चउरिंदिया णोअणंतरागया अंतकिरियं पकरेंति परंपरागया अंतकिरियं पकरेंति) તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અનન્તરાગત, અન્તક્રિયા નથી કરતા, પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે (सेसा अणंतरागया वि अंतकिरियं पकरेंति, परंपरागया वि अंतकिरियं पकरेंति) શેષ અનન્તરાગત પણ અંતક્રિયા કરે છે, પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે.

ટીકાર્થ–અન્તક્રિયાનું નિરૂપણ કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું જીવ અન્તક્રિયા કરે છે ? અહીં અન્તક્રિયાનો અર્થ છે–કર્મોનો અંત કરવો અર્થાત્ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી, કહ્યું પણ છે–

'સમસ્ત કર્મોના ક્ષયથી મોક્ષ થાય છે.'

શ્રી ભગવાન્–ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! કોઇ જીવ અન્તક્રિયાં કરે છે, કોઇ નથી કરતા, જે જીવ ભવ્યત્વ ભાવના પરિપાકથી મનુષ્યત્વ આદિ સંપૂર્ણ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને અને તે સામગ્રીના બળથી પ્રકટ થનાર બળવીર્યના ઉલ્લાસથી ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને અન્તમાં અઘાતીક કર્મોનો પણ ક્ષય કરી નાખે છે. આ અન્તક્રિયા કરે છે, એનાથી ભિન્ન પ્રકારના જીવ અન્તક્રિયા નથી કરતા.

એજ પ્રકારે નારક, અસુરકુમાર આદિ દશ પ્રકારના ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકેલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક પણ કોઈ કોઇ અન્તક્રિયા કરે છે. કોઇ–કોઇ નથી કરતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું નારકોમાં એટલે કે–નારક પર્યાયમાં રહેલા નારક જીવો અન્તક્રિયા કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ આ વાત યુક્તિસંગત નથી, કેમકે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર જ્યારે પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થાય છે પરન્તુ નારક પર્યાયમાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકર્ષ નથી થઇ શકતો તથા ચારિત્ર પરિણામ ઉત્પન્ન નથી થઇ શકતું, કેમકે નારક ભવનો એવો સ્વભાવ છે. તેથી નારક જીવ નરકમાં રહીને અન્તક્રિયા નથી કરી શકતો.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું અસુરકુમારોમાં અન્તક્રિયા કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, એનું કારણ પૂર્વોક્ત જ સમજવું જોઇએ. એજ પ્રકારે નાગકુમારોથી લઇને સ્તનિતકુમારોમાં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં, વિકલેન્દ્રિયોમાં, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, વાનવ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષ્કોમાં અને વૈમાનિકોમાં રહીને અંતક્રિયા નથી કરી શકતા, એનું કારણ ભવસ્વભાવ જ છે, પણ શું મનુષ્યોમાં રહીને અન્તક્રિયા કરે છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ છે કે–હે ગૌતમ ! કોઈ કરે છે અને કોઇ નથી કરતા. જેને સંપૂર્ણ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, તે કરે છે અને

જેને પૂર્ણ સામગ્રી નથી મલતી તે નથી કરતા.

એજ પ્રકારે અસુરકુમાર યાવત્ વૈમાનિકદેવના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ અર્થાત્ અસુરકુમાર આદિ મનુષ્યોમાં રહેલા કોઇ કોઇ અન્તક્રિયા કરે છે, કોઇ કોઇ નથી કરતા. એ પ્રકારે અસુરકુમારોથી લઇને વૈમાનિક સુધી પ્રત્યેકના ચોવીસે દંડકોમાં નિરૂપણ કરવું જોઇએ. એ પ્રકારે ચોવીસે દંડક ચોવીસે દંડકોમાં પ્રરૂપણીય છે. એ અભિપ્રાયથી કહ્યું છે–ચોવીસ-ચોવીસ દંડક થઇ જાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેવા નારકને લઇને ચોવીસ દંડકોમાં પ્રશ્નોત્તર કરેલા છે એજ પ્રકારે ચોવીસ દંડકોમાંથી દરેકનો લઇને ચોવીસ દંડકોમાં પ્રશ્ન કરવા જોઈએ. એમ કરવાથી ચોવીસ ચોવીસ દંડક થઇ જાય છે.

હવે અનન્તરાગતદ્વારને લઇને અંતક્રિયાની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! નારક જીવ અનન્તરાગત અન્તક્રિયા કરે છે અથવા પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે? અર્થાત્ શું નારક જીવ નરકગતિથી નિકળીને સિધા મનુષ્યભવમાં આવીને અન્તક્રિયા કરે છે અથવા નારક ગતિથી નિકળીને તિર્યંચ આદિના ભવ કરતા છતાં મનુષ્યભવમાં આવીને અન્તક્રિયા કરે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! નારકજીવ અનન્તરાગત અર્થાત્ નરકથી સીધા મનુષ્યભવમાં આવીને પણ અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત અર્થાત્ નરકથી તિર્યંચાદિના ભવ કરીને પછી મનુષ્યભવમાં આવીને પણ અન્તક્રિયા કરે છે–તેમાં વિશેષતા એ છે કે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા અને પંકપ્રભા પૃથ્વીથી અનન્તરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે, અર્થાત્ આ ચાર પૃથ્વીઓના નારક સીધો મનુષ્યભવ પામીને અન્તક્રિયા કરી શકે છે કિન્તુ ધૂમપ્રભા પૃથ્વી આદિ આગળની ત્રણ પૃથિવ્યોથી નિકળીને સીધા મનુષ્ય થઈને અન્તક્રિયા નથી કરી શકતા. તેઓ આ પૃથ્વિયોથી નિકળીને તિર્યંચ આદિના ભવોમાં રહીને પછી મનુષ્ય થઈને જ અન્તક્રિયા કરી શકે છે. એ અભિપ્રાયથી કહ્યું છે–એજ પ્રકારે રત્નપભા પૃથ્વીના નારક યાવત્ પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ અનન્તરાગત અને પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક અનન્તરાગત અન્તક્રિયા કરે છે અથવા પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભગવાન્ આ પ્રમાણે આપે છે–હે ગૌતમ! ધૂમપ્રભાપૃથ્વીના અનન્તરાગત નારક અંતક્રિયા નથી કરતા. પરન્તુ પરમ્પરાગત અન્તક્રિયા કરી શકે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ધૂમપ્રભા પૃથ્વીથી નિકળેલ નારક સીધા મનુષ્યભવ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરન્તુ ત્યાંથી નીકળીને તિર્યંચ આદિના ભવ કરીને પછી મનુષ્ય પર્યાય પામીને અન્તક્રિયા કરી શકે છે. એજ પ્રકારે તમઃપ્રભા પૃથ્વી અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઇએ. તેઓ પણ આ પૃથ્વિયોમાંથી નીકળીને સીધા મનુષ્ય બનીને અન્તક્રિયા નથી કરતા, પણ પરંપરાથી જ અન્તક્રિયા કરે છે. એ સમ્બન્ધમાં પૂર્વોક્ત યુક્તિ જ સમજવી જોઇએ.

અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપ-

કુમાર, દિકકુમાર, પવનકુમાર, સ્તનિતકુમાર, પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિ-કાયિક જીવ અનન્તરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે, પણ તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ અનન્તરાગત અન્તક્રિયા નથી કરતા, પરંપરાગત અન્તક્રિયા કરે છે. શેષ જીવ અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્ય તથા વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક અનન્તરાગત પણ-અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત પણ અંતક્રિયા કરે છે. એ પ્રકારે અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યન્ત દશ ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક અનન્તરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે અર્થાત્ આ પર્યાયોથી સીધા મનુષ્ય ભવમાં આવીને અન્તક્રિયા કરવામાં પણ કોઇ વિરોધ નથી. પણ તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ સીધા મનુષ્ય થઈને અન્તક્રિયા નથી કરતા, પરન્તુ પરંપરાગત જ અન્તક્રિયા કરી શકે છે. તેમનામાંથી તેજસ્કાયિકો અને વાયુકાયિકોને તો સીધો મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત નથી થતો, રહી ગયા વિકલેન્દ્રિય, તો તે ભવ સ્વભાવના કારણે મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરીને પણ તેજ ભવમાં અન્તક્રિયા નથી કરી શકતા. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક અનન્તરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે અને પરંપરાગત પણ અન્તક્રિયા કરે છે એ ફલિત થયું

એક સમય મેં અન્તક્રિયા કરને કા નિરૂપણ

એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરવાની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(अणंतरागया नेरइया एगसमए केवइया अंतकिरियं पकरेंति) અનન્તરાગત નૈરયિક એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा) હે ગૌતમ! જઘન્ય એક, બે, ત્રણ, (उक्कोसेणं दस) ઉત્કૃષ્ટ દશ (रयणप्पभा पुढवी नेरइया वि एवं चेव) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ એજ પ્રકારે (जाव वालुयप्पभा पुढवी नेरइया वि) યાવત્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ.

(अणंतरागया पंकप्पभा पुढवी नेरइया) અનન્તરાગત પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક (एग समएणं केवइया अंतकिरियं पकरेंति) એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा) હે ગૌતમ! જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ (उक्कोसेणं चत्तारि) ઉત્કૃષ્ટ ચાર.

(अणंतरागयाणं भंते ! असुरकुमारा, एगसमए केवइया अंतकिरियं पकरेंति) હે ભગવન્ ! અનન્તરાગત અસુરકુમાર એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ (उक्कोसेणं दस) ઉત્કૃષ્ટ દશ (अणंतरागयाणं भंते ! असुरकुमारीओ एगसमएणं केवइयाओ अंतकिरियं पकरेंति ?) હે ભગવન્ ! અનન્તરાગત અસુરકુમારિયો એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ (उक्कोसेणं पंच) ઉત્કૃષ્ટ પાંચ (एवं जहा असुरकुमारा सदेवीया तहा जाव थणियकुमारा वि सदेवीया) એ પ્રકારે જેવા અસુરકુમાર દેવિયો સહિત કહ્યા તેવા જ દેવિયો સહિત સ્તનિતકુમારો સુધી કહેવું.

(अणंतरागयाणं भंते ! पुढविकाइया एगसमए केवइया अंतकिरियं पकरेंति ?) હે ભગવન્ ! અનન્તરાગત પૃથ્વીકાયિક એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा) હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ (उक्कोसेणं चत्तारि) ઉત્કૃષ્ટ ચાર (एवं आउकाइया वि चत्तारि) એજ પ્રકારે અપ્કાયિક પણ ચાર (वणस्सइकाइया छच्च) વનસ્પતિકાયિક છ (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दस) પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિક દશ (तिरिक्ख-जोणिणीओ दस) તિર્યંચ સ્ત્રીયો દશ (मणुस्सा दस) મનુષ્ય દશ (मणुस्सीओ वीसं) મનુષ્ય-નિયો વીસ (वाणमंतरा दस) વાનવ્યન્તર દશ (वाणमंतरीओ पंच) વાનવ્યન્તર દેવિયો પાંચ (जोइसिया दस) જ્યોતિષ્કો દશ (जोइसिणीओ वीसं) જ્યોતિષ્ક દેવિયો વીસ (वेमाणिया अट्ठसयं) વૈમાનિક એકસોઆઠ (वेमाणिणीओ वीसं) વૈમાનિક દેવિયો વીસ.

ટીકાર્થ-નારક આદિ પર્યાયોથી સીધા આવેલા અર્થાત્ અનન્તરાગત કેટલા જીવ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરી શકે છે, તેનો વિચાર અહીં થઇ રહેલો છે, આ ત્રીજું એક સમય દ્વાર.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અનન્તરાગત નારક એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે ? અર્થાત્ જે જીવ નારકથી નિકળીને સીધા મનુષ્ય ભવમાં આવ્યા છે, તેઓ જો અન્તક્રિયા કરે તો એક સમયમાં કેટલા કરે છે ? અહીં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જે જીવ નરકથી નિકળીને મનુષ્ય પર્યાયમાં આવેલ છે. તે નારક નથી રહેતો. મનુષ્ય થઇ જાય છે. તો પણ તેને અનન્તરાગત નારક કહેલ છે. આ કથન પૂર્વભવ પર્યાયની અપેક્ષાથી સમજવું જોઇએ. દેવ આદિ ભવોનું નિરાકરણ કરવાને માટે આ પ્રકારનો પ્રયોગ કરાયેલો છે. વસ્તુતઃ અનન્તરાગત નારકનું તાત્પર્ય અહીં તે જીવથી છે જે પૂર્વ ભવમાં નારક છે અને ત્યાંથી નિકળીને સીધો મનુષ્ય થયો છે. એજ પ્રકારે અનન્તરાગત અસુરકુમાર, પૃથ્વીકાયિક આદિના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ.

શ્રીભગવાન્-જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અનન્તરાગત નૈરયિક એક સમયમાં અન્ત-ક્રિયા કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટ દશ અનન્તરાગત નારક અન્તક્રિયા કરે છે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ એજ પ્રકારે એક સમયમાં જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અન્તક્રિયા કરે છે. ઉત્કૃષ્ટ દશ અન્તક્રિયા કરે છે. શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ એજ રીતે એક સમયમાં જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ દશ સુધી અન્તક્રિયા કરે છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! અનન્તરાગત પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ પંકપ્રભાના અનન્તરાગત નારક એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે, ઉત્કૃષ્ટ ચાર એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! અનન્તરાગત અસુરકુમાર એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે?

ભગવાન્-હે ગૌતમ! જઘન્ય એક બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ દસ અનન્તરાગત અસુરકુમાર એક સમયમાં અંતક્રિયા કરે છે.

ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! અનન્તરાગત અસુરકુમારીયો એક સમયમાં કેટલી અંતક્રિયા કરે છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ, પાંચ અનન્તરાગત અસુરકુમાર દેવિયો એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. એજ પ્રકારે જેમ દેવિયો સહિત અસુરકુમારોની વક્તવ્યતા કહી છે, એજ પ્રકારે નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુતકુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિશાકુમારો, વાયુકુમારો, અને સ્તનિતકુમારોની પણ દેવિયો સહિત વક્તવ્યતા કહેવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! અનન્તરાગત પૃથ્વીકાયિક એક સમયમાં કેટલી અન્તક્રિયા કરે છે?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ! જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ ચાર અનન્તરાગત પૃથ્વીકાયિક એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. એજ પ્રકારે અનન્તરાગત અપ્કાયિક પણ જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત વનસ્પતિકાયિક જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ છ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રિયો જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ દસ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત મનુષ્ય સ્ત્રિયો જઘન્યથી એક બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ વીસ એક સમયમાં અંતક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત વાન-વ્યન્તર જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ દશ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત વાનવ્યન્તર દેવિયો જઘન્ય એક, બે અને ત્રણ ઉત્કૃષ્ટ પાંચ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત જ્યોતિષ્ક જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ દશ અન્તક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત જ્યોતિષ્ક સ્ત્રિયો જઘન્ય એક, બે અગર ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ વીસ એક સમયમાં અંતક્રિયા કરે છે. અનન્તરાગત વૈમાનિક જઘન્ય એક, બે યા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે. વૈમાનિક દેવિયો જઘન્ય એક, બે યા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ વીસ એક સમયમાં અન્તક્રિયા કરે છે.

ઉદ્વૃત્તદ્વાર

શબ્દાર્થ-(नेरइए णं भंते ! नेरइए हिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता नेरइएसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! નારક નારકમાંથી નિકળીને શું સીધા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता असुरकुमारेसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! શું નારક નારકોમાંથી નિકળીને સીધા અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं निरंतरं जाव चउरिंदिएसु पुच्छा ?) એજ પ્રકારે નિરન્તર યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયોમાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

(नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता) હે ભગવન્ ! નારક નારકોમાંથી નિકળીને સીધા (पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जेज्जा ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा) કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ નથી ઉત્પન્ન થતા (जे णं भंते ! नेरइएहिंतो अणंतरं पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जेज्जा) હે ભગવન્ ! જે નારકોથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે (सेणं भंते !) તે ભગવન્ ! (केवलिपन्नत्तं धम्मं) કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું (लभेज्जा सवणयाए) શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે સાંભળી શકે છે (गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઇ નથી પ્રાપ્ત કરતા (जे णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) જે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે (से णं केवलं बोहिं बुज्झे जा) શું તે કેવલ બોધિને સમજે છે ? મેળવે છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए बुज्झेज्जा, अत्थेगइए णो बुज्झेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ જાણે છે કોઇ નથી જાણતા (जे णं भंते ! केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) હે ભગવન્ ! જે કેવળ બોધિને સમજે છે (से णं सद्दहेज्जा पत्तिएज्जा, रोएज्जा ?) તે શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રૂચિ કરે છે ? (गोयमा ! सद्दहेज्जा, पत्तिएज्जा रोएज्जा) હે ગૌતમ ! શ્રદ્ધા કરે છે, પ્રતીતિ કરે છે, રુચિ કરે છે (जे णं भंते ! सद्दहेज्जा, पत्तिएज्जा, रोएज्जा) હે ભગવન્ ! જે શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ રુચિ કરે છે. (से णं आभिनिवोहियनाण सुयणाणाइं उप्पाडेज्जा ?) તે આભિનીબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે हंता गोयमा ! उप्पाडेज्जा) હા, ગૌતમ ! પ્રાપ્ત કરે છે (जे णं भंते ! आभिणिबोहियनाण सुयनाणाइं उप्पाडेज्जा) હે ભગવન્ ! જે આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (से णं संचाएज्जा सीलं वा वयं वा गुणं वा पच्चक्खाणं वा पोसहोववासं वा पडिवज्जित्तए ?) તે શીલ, વ્રત, ગુણ, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન વા પોષધોપવાસને અંગીકાર

કરવાને માટે સમર્થ થાય છે? (गोयमा! अत्थेगइया संचाएज्जा, अत्थेगईया णो संचाएज्जा) હે ગૌતમ! કોઇ સમર્થ થાય છે, કોઈ સમર્થ નથી થતા (जे णं भंते! संचाएज्जा सीलं वा जाव पोसहोववासं वा पडिवज्जित्तए) હે ભગવન્! જે શીલ યાવત્ પૌષધોપવાસ અંગીકાર કરવાને સમર્થ થાય છે (से णं ओहिनाणं उप्पाडेज्जा) તે અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે? (गोयमा! अत्थेगइए उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए णो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ! કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા.

(जे णं ओहिणाणं उप्पाडेज्जा, से णं संचाएज्जा) જે અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તે શું સમર્થ હોય છે (मुंडेभवित्ता) મુંડિત થઈને (आगाराओ) ગૃહસ્થથી (अणगारियं) અણગાર-પણાને (पव्वइत्तए) પ્રવ્રજિત થવાને? (गोयमा! अत्थेगईए संचाएज्जा, अत्थेगइए नो संचाएज्जा हे ગૌતમ! કોઇ સમર્થ હોય છે, કોઇ સમર્થ નથી થતા (जे णं संचाएज्जा मुंडेभवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए) જે મુંડિત થઇને ગૃહત્યાગ કરીને સંયમ અંગીકાર કરવાને સમર્થ થાય છે (से णं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा? તે મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે?

(गोयमा! अत्थेगइए उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए णो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ! કોઇ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા (जे णं भंते! मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) હે ભગવન્! જે મનઃપર્યવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે (से णं केवलनाणं उप्पाडेज्जा?) શું તે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે? (गोयमा! अत्थेगइए उप्पाडेज्जा अत्थेगइए णो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ! કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઈ પ્રાપ્ત નથી કરતા (जे णं भंते! केवलनाणं उप्पाडेज्जा से णं सिज्झेज्जा) હે ભગવન્! જે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે સિદ્ધ થાય છે (बुज्झेज्जा) કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે? (मुच्चेज्जा) મુક્ત થાય છે (सव्वदुक्खाणं अंतं करेज्जा?) બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે? (गोयमा! सिज्झेज्जा जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेज्जा) હે ગૌતમ! સિદ્ધ યાવત્ બધાં દુઃખોનો અન્ત કરશે.

(नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता) હે ભગવન! નારક નારકોમાંથી નિકળીને સીધા (वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु उववज्जेज्जा?) વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

ટીકાર્થ-હવે ઉદ્વૃત્તદ્વારની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! નારક જીવ નારકોથી નિકળીને શું સીધા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! નારક જીવ નારકોથી નિકળીને સીધા શું અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

એ પ્રકારે નારકોની જેમ નિરન્તર યાવત્-નાગકુમાર આદિ દસ ભવનપતિયોમાં, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયોમાં તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં નારક નારકોથી નિકળીને ઉત્પન્ન થાય છે, એવી પૃચ્છા કરવી જોઇએ.

શ્રી ભગવાન્ એના ઉત્તરમાં કહે છે-હે ગૌતમ! એ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ એજ સાચું છે એવું નથી કહી શકાતું. એ વિષયમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! નારક જીવ નારકોથી નિકળીને સીધા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કોઇ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે નારક નારકોમાંથી નિકળીને સીધા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે શું તે કેવલી ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? અર્થાત્ શું સર્વજ્ઞ પુરૂષ દ્વારા ઉપદિષ્ટ શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થનારા નારક અર્થાત્ જે નારક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે તે કોઇ કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થઇ શકે છે, કોઇ સમર્થ નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નરકથી સીધા નિકળીને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણ કરી શકે છે. તે કેવળ અર્થાત્ ધર્મ પ્રાપ્તિને અથવા દેશનાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે? અહીં કેવલીની ધર્મદેશનાને જે બોધી કહેલ છે, તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને કહેલ છે, કેમકે કેવલીની દેશના કારણ છે, કેવળી દ્વારા સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી ઉપદિષ્ટ હોવાને કારણે તે બોધિકેવળિક કહેવાય છે. જે કેવલી દ્વારા ઉપદિષ્ટ છે તે કૈવલિક પ્રશ્નનો આશય એ છે કે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મના શ્રોતા કેવલિક બોધિને જાણે છે? તેને સમજી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કોઇ કેવલિ પ્રરૂપિત બોધિને જાણી શકે છે, કોઇ નથી જાણી શકતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! પૂર્વોક્ત નારક કેવલિ પ્રરૂપિત પૂર્વોક્ત બોધિનો અર્થ સમજવામાં સમર્થ હોય છે, શું તે તેના પર શ્રદ્ધા કરી શકે છે, એ ઉપર પ્રતીતિ અર્થાત્ વિશ્વાસ કરી શકે છે? અગર વિશ્વસ્ત રૂપમાં તેને ગ્રહણ કરી શકે છે? શું તેના પર

રૂચિ કરી શકે છે? અર્થાત્ હું તેનું અનુસરણ કરૂં એવી ભાવના કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનો જ્ઞાતા તે નારક શ્રદ્ધા પ્રતીતિ અને રૂચી કરી શકે છે.

ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! તે શ્રદ્ધા પ્રતીતિ અને રૂચિ કરવાવાળા નારક જે હવે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ રૂપમાં છે શું ધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિજનક ભગવાનના વચન સન્દર્ભમાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! તે આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. કેમકે કેવલિ ભગવાન્ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી અને તેના પર શ્રદ્ધાન કરવાથી તેને આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–જે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ બોધિના વિષયમાં આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે જીવ શું શીલ અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યવ્રત અર્થાત્–દ્રવ્યાદિ સંબંધી નિયમ, ગુણ અર્થાત્ ભાવનાદિ અથવા ઉત્તરગુણ, વિરમણ અર્થાત્ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત આદિની નિવૃત્તિ, પ્રત્યાખ્યાન અર્થાત્ અનાગતકાલિન સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત આદિની વિરતી અથવા પોષધોપવાસ અર્થાતૂ ધર્મનું પોષણ કરવાવાળા અષ્ટમી આદિ પર્વના અવસર પર કરાનારા ઉપવાસનો સ્વીકાર કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! કોઇ શીલવ્રત આદિનો સ્વીકાર કરી શકે છે, કોઇ સ્વીકાર નથી કરી શકતા.

તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ભવ પ્રત્યય (ભવનિમિત્તક) અવધિજ્ઞાન નથી થતું, ગુણપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. ગુણ, શીલ વ્રત આદિ તેમને પણ થાય છે, તો શું તેમને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અથવા નથી થતું? આ પ્રશ્ન શ્રી ગૌતમસ્વામી કરે છે–હે ભગવન્! જે જીવ નરકથી નિકળીને સીધો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય તે જીવ જો શીલ યાવત્ પોષધોપવાસને અંગીકાર કરવામાં સમર્થ થાય છે, તો શું તે અવધિજ્ઞાનને પણ પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! કોઇ જીવ અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ થાય છે, કોઇ સમર્થ નથી થતા, તાત્પર્ય એ છે કે જેનામાં શીલવ્રત આદિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પરિણામ હોવાથી અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ થઇ જાય છે, તે જીવ અવધિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે, જેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી થતો તે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો.

અવધિજ્ઞાનના પછી મનઃપર્યવજ્ઞાનનો ક્રમ છે. મનઃપર્યવજ્ઞાન અણગારને જ પ્રાપ્ત

થાય છે કહ્યું પણ છે-મનઃપર્યવજ્ઞાન સંયમીને થાય છે. સંયમીમાં-પણ તેને જ થાય છે જે સર્વ પ્રકારના પ્રમાદથી રહિત હોય અને તેમાં પણ તેને જ થાય છે જે વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિયોના ધારક હોય તેથી જ અનગારતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! જે પૂર્વોક્ત જીવ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે, શું તે મુંડિત થઇને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગારિતા અર્થાત્ સંયમને અંગીકાર કરી શકે છે ? અર્થાત્ શું પ્રવ્રજિત થાય છે ?

મુંડિત બે પ્રકારના હોય છે-દ્રવ્ય અને ભાવથી કેશ આદિને હરવાથી દ્રવ્ય મુંડિત થાય છે અને સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાથી ભાવ મુંડિત થાય છે. અહીં ભાવ મુંડિતને જ ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી. જે જીવ પૂર્વભવમાં નારક પર્યાયમાં હતા અને જે ત્યાંથી નિકળીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમનામાં અનાગારવૃત્તિ અગર સંયમ પરિણામ થવું તે અસંભવિત છે, કેમકે ભવનો એવો જ સ્વભાવ છે.

અનગારત્વના અભાવમાં મનઃપર્યવજ્ઞાનનો અભાવ પણ સિદ્ધ થઇ જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું નારક જીવ નારકોમાંથી નિકળીને સીધો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઇ નારક નારકથી ઉદ્વર્તન કરીને અનન્તર ભવમાં મનુષ્ય રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! જે મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે શું કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જેવું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના વિષયમાં કહ્યું, તેવું જ અહીં જાણવું. અર્થાત્ જેમ કોઇ નારક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થઇને કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે, કોઇ નથી થતા, કોઇ કેવલ બોધિને સમજે છે, કોઇ નથી સમજતા, કોઇ તેમના પર શ્રદ્ધા પ્રતીતિ તેમજ રૂચિ કરે છે, તત્સંબન્ધી આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, કોઇ-કોઇ શીલ, વ્રત, ગુણ વિરમણ. પ્રત્યાખ્યાન અને પોષધોપવાસને અંગીકાર કરી શકે છે, કોઇ નથી કરી શકતા, કોઇ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ નથી કરી શકતા એમ કહેલું છે, તેજ કથન મનુષ્યોના સંબન્ધમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી-નરકમાંથી નિકળીને સીધા મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ જે જીવ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે શું તે મુંડિત થઇને, ગૃહત્યાગ કરીને સંયમ ગ્રહણ કરી શકે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઇ નારક મનુષ્ય થઇને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવામાં સમર્થ થાય છે. કોઇ પ્રવ્રજિત થવામાં સમર્થ નથી થતા.

મનુષ્ય સંબંધી વક્તવ્યતા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની વક્તવ્યતાની જ સમાન છે. પણ

મનુષ્યોમાં બધા ભાવ છે અતઃ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનની વક્તવ્યતા પણ કરવી જોઇએ. એ અભિપ્રાયથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-

ભગવન્-જે જીવ મુંડિત થઇને ગૃહત્યાગ કરીને અનગારત્વની પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી શકે છે. શું તે મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કોઇ નારક, મનુષ્ય થઇને, અનગાર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને મનઃપર્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કોઇ નથી કરી શકતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે નારક જીવ મનુષ્ય થઇને મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તે શું કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્- હે ગૌતમ! કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ નથી પ્રાપ્ત કરતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે નારક જીવ મનુષ્ય થઇને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, શું તે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થાય છે-બધા દુઃખોનો અંત કરે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! નારક જીવ મનુષ્ય થઈને અને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે.

સિદ્ધિનો અર્થ છે, સમસ્ત ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરનાર, બુદ્ધનો અર્થ છે સમ્પૂર્ણલોક અને અલોકના સ્વરૂપને જાણનાર, મુક્ત કહેવાનો મતલબ છે ભવોપગ્રાહી કર્મોથી પણ છુટકારો પામેલ, એવો જીવ સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે.

પરન્તુ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં નારક જીવની ઉત્પત્તિનો નિષેધ કરવો જોઇએ. ભવનપતિયોમાં ઉત્પત્તિનો નિષેધ પહેલા જ બતાવી દિધેલો છે. એ પ્રકારે નારક જીવ નરકમાંથી નિકળીને સિધા, દેવ ગતિમાં નથી ઉત્પન્ન થતા, કેમકે નારક પોતાના ભવના સ્વભાવના કારણે દેવભવને યોગ્ય આયુનો બંધ નથી કરી શકતો. એ અભિપ્રાયથી કહેલું છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું નારક જીવ નરકમાંથી નિકળીને સીધા વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અગર વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી, એવું નથી થઇ શકતું. એ પ્રકારે નારકોની નારક આદિ ચોવીસે દંડકોમાં પ્રરૂપણા કરાઇ છે.

અસુરકુમારોં કે ઉદ્વર્તન કા નિરૂપણ

અસુરકુમારાદિ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(असुरकुमारेणं भंते ! असुरकुमारेहिंता) હે ભગવન્! અસુરકુમાર અસુરકુમા-

શેથી (अणंतरं उव्वट्टिता) નિકળીને સીધા (नेरइएसु उववज्जेज्जा) નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ?) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

(असुरकुमारेणं भंते ! असुरकुमारेहिंतो) હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર અસુરકુમારોથી (अणंतरं उव्वट्टिता) નિકળીને સીધા (असुरकुमारेसु उववज्जेज्जा) અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं जाव थणियकुमारेसु) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાં.

(असुरकुमारेणं भंते ! असुरकुमारेहिंतो) હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર અસુરકુમારોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) ત્યાર બાદ ઉદ્વર્તન કરીને (पुढवीकाइएसु उववज्जेज्जा) પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (हंता गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा) હા, ગૌતમ ! કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે (अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा) કોઇ નથી ઉત્પન્ન થતા (जेणं भंते ! उववज्जेज्जा) હે ભગવન્ ! જે ઉત્પન્ન થાય છે (से णं केवलियं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) તે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं आउ वणस्सइसु वि) એજ પ્રકારે અપ્કાય, વનસ્પતિકાયમાં પણ.

(असुरकुमाराणं भंते ! असुरकुमारेहिंतो) હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર અસુરકુમારોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) પછી ઉદ્વર્તન કરીને (तेउवाउ बेइंदिय तेइंदिय चउरिंदिएसु उववज्जेज्जा) તેજસ્કાય, વાયુકાય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (अवसेसेसु पंचसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु) શેષ પાંચ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં (असुरकुमारेसु) અસુરકુમારોમાં (जहा नेरइओ) જેવા નારક (एवं जाव थणियकुमारा) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમાર.

ટીકાર્થ–હવે અસુરકુમાર આદિની નારક આદિ ચોવીસ દંડકોના ક્રમથી પ્રરૂપણા કરે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર શું અસુરકુમારોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને અર્થાત્ નિકળીને સીધા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ અસુરકુમાર ઉદ્વર્તન કરીને નરકમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. આ વિષયમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર શું અસુરકુમારાથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અહીં પણ પૂર્વવત્ જ યુક્તિ સમજવી જોઇએ. અસુરકુમારોના સમાન જ નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિશાકુમારો, વાયુકુમારો અને સ્તનિતકુમારોમાં પણ અસુરકુમાર અસુરકુમારોથી ઉદ્વર્તન કરીને ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર અસુરકુમારોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! હા, કોઈ કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ કોઈ નથી ઉત્પન્ન

થતા કેમકે અસુરકુમાર આદિના તથા ઈશાન દેવલોકના દેવોના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પાદમાં કોઇ વિરોધ નથી. તાત્પર્ય એ છે કે અસુરકુમાર દેવ પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને સીધા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કિન્તુ પૃથ્વીકાયિક આદિમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે અસુરકુમાર આદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો અભાવ હોવાના કારણે કેવલી દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ નથી થતા. એજ વાત આગળ કહે છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે અસુરકુમાર પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, શું તે કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ તે પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભૂતપૂર્વ અસુરકુમાર કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરવામાં સમર્થ નથી થતા. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ, અર્થાત્ કોઈ અસુરકુમાર અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને અપ્કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કિન્તુ તે પણ કેવલિ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મનું શ્રવણ નથી કરી શકતા, કેમકે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી રહિત હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું અસુરકુમાર અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને તેજસ્કાય, વાયુકાય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ અસુરકુમાર ઉદ્વર્તન કરીને સીધા તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો, ચતુરિન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. એનું કારણ ભવનો સ્વભાવ છે. શેષ પાંચમાં–પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં, મનુષ્યોમાં, વાનવ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષ્કોમાં તથા વૈમાનિકોમાં અસુરકુમારની વક્તવ્યતા નૈરયિકની વક્તવ્યતાના સમાન સમજવી જોઇએ. અર્થાત્ જેવા કોઇ નારક, નારકોથી નિકળીને અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને–પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ નથી પણ ઉત્પન્ન થતા તેમ વાનવ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષ્કોમાં અને વૈમાનિકોમાં કોઇ પણ ઉત્પન્ન નથી થતા, એજ પ્રકારે અસુરકુમાર અસુરકુમારોમાંથી નિકળીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, કોઈ નથી ઉત્પન્ન થતા, પણ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં તો કોઇ પણ ઉત્પન્ન નથી થતા.

જેમ અસુરકુમારના વિષયમાં કહ્યું છે, એજ પ્રકારે નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ. ચોવીસ દંડકોમાંથી કયા કયા દંડકમાં એ ઉત્પન્ન થાય છે અને કયામાં નહીં એ બધું કથન અસુરકુમારના કથનના સમાન જ છે.

પૃથ્વીકાયાદિ ઉદ્વૃત્ત વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(पुढवीकाइएणं भंते ! पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता नेरइएसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયિકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને શું નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं असुरकुमारेसु वि) એ પ્રકારે અસુરકુમારોમાં પણ (जाव थणियकुमारेसु वि) યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાં પણ.

(पुढवीकाइएणं भंते ! पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता पुढवीकाइएसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! શું પૃથ્વીકાયિક, પૃથ્વીકાયિકોમાંથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा !) હે ગૌતમ ! કોઈ કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઈ–કોઈ નથી ઉત્પન્ન થતા (जेणं भंते ! उववज्जेज्जा) હે ભગવન્ ! જે ઉત્પન્ન થાય છે (से णं केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?) તે શું કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

(एवं आउकाइयादिसु निरंतरं भाणियव्वं) એ પ્રકારે અપ્કાયિક આદિમાં પણ નિરન્તર કહેવું જોઈએ. (जाव चउरिंदियसु) યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયોમાં (पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં (जहा नेरइए) જેવા નારક (वाणमंतर जोइसिय वेमाणिएसु पडिसेहो) વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો, વૈમાનિકોમાં નિષેધ કહેલ છે.

(एवं जहा पुढविकाइओ भणिओ) એ પ્રકારે જેવા પૃથ્વીકાયિક કહ્યા (तहेव आउक्काइओ वि) એજ પ્રકારે અપ્કાયિક પણ કહી લેવા અને (वणस्सइकाइओ वि भाणियव्वो) વનસ્પતિકાયિક પણ કહેવા જોઈએ.

(तेउक्काइएणं भंते ! तेउक्काइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता नेरइएसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક, તેજસ્કાયિકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं असुरकुमारेसु वि) એજ પ્રકારે અસુરકુમારોમાં પણ (जाव थणियकुमारेसु) યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાં (पुढवीकाइय–आउकाइयवाउ–तेउकाइय वणप्फइकाइय बेइंदिय तेइंदिय–चउरिंदिएसु) પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં (अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा) હે ભગવન્ ! કોઈ કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ ઉત્પન્ન નથી થતા (जे णं उववज्जेज्जा) જે ઉત્પન્ન થાય છે (से णं केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?) તે શું કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (तेउकाइएणं भंते ! तेउकाइएहिंतो) હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિકોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (पंचिंदिय तिरिक्ख-

जोणिएसु उववज्जेज्जा) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (गोयमा! अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा) હે ગૌતમ! કોઈ-કોઈ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ કોઈ નથી ઉત્પન્ન થતા (से णं केवलि पण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) તે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે? (गोयमा! अत्थेगइयए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ! કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઈ પ્રાપ્ત નથી કરતા? (जेणं भंते! केवलिपण्णत्तं धम्मं सवणयाए लभेज्जा) હે ભગવન્! જે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરે છે (से णं केवलि बोहिं बुज्झेज्जा?) તે શું કેવલી બોધિને જાણે છે (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

(मणुस्स वाणमंतरजोइसिय वेमाणिएसु पुच्छा?) મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો સમ્બન્ધી પૃચ્છા? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं जहेव तेउक्काइए मिरंतरं एवं वाउकाइए वि) એજ પ્રકારે તેજસ્કાયિક જેવા કહ્યા. નિરન્તર તેવા જ વાયુકાયિક કહેવા જોઈએ.

ટીકાર્થ-હવે પૃથ્વીકાય આદિની ચોવીસ દંડકોના ક્રમથી પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું પૃથ્વીકાયિક પૃથ્વીકાયિકોમાંથી નિકળીને સીધા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ ઉત્પન્ન નથી થતા. તેનું કારણ પૂર્વ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ. એજ પ્રકારે અસુરકુમારોમાં પણ યાવત્ સ્તનિતકુમારોમાં પણ નથી ઉત્પન્ન થતા. એ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિકોમાં નારકોના ઉત્પાદનો અને દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાનો નિષેધ કરાયેલો છે, કેમકે તેઓમાં વિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યોનો અભાવ થાય છે અને એ કારણે ન તો તીવ્ર સંકલેશ થઈ શકે છે અને નવિશિષ્ટ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયનો સંભવ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! શું પૃથ્વીકાયિક પૃથ્વીકાયિકોથી નિકળીને સીધા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કોઇ પૃથ્વીકાયિક, પૃથ્વીકાયિક ભવનો અન્ત કરીને ફરી અનન્તર ભવમાં જ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, કેમકે તેમાં તે ભવને યોગ્ય અધ્યવસાય હોય છે. કોઈ જીવ તથાવિધ અધ્યવસાય ન હોવાના કારણે પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે પૃથ્વીકાય પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, શું તે સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! એ અર્થ સમર્થ નથી. એનું કારણ પૂર્વવત્ સમજવું જોઇએ.

એજ પ્રકારે તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિયના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ અર્થાત્ કોઈ પૃથ્વીકાયિક તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ ઉત્પન્ન નથી થતા. જે ઉત્પન્ન થાય છે તે કેવલી દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મને વણ કરવામાં સમર્થ નથી થતા.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં તથા મનુષ્યોમાં જેમ કોઈ નારક ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ નથી ઉત્પન્ન થતા એજ પ્રકારે કોઈ પૃથ્વીકાયિક ઉત્પન્ન થાય છે કોઈ ઉત્પન્ન નથી થતા, પરન્તુ જેવીરીતે નારકો નારકો અને દેવોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. એજ પ્રકારે પૃથ્વીકાયિક પણ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. એ સમ્બન્ધમાં પણ યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજવી જોઇએ.

આ પ્રકારે જેવી પૃથ્વીકાયિકની વક્તવ્યતા કહી એ પ્રકારે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકની પણ વક્તવ્યતા સમજી લેવી જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું તેજસ્કાયિક જીવ તેજસ્કાયિકોથી નિકળીને સીધા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર તેજસ્કાયિક જીવ મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. એજ પ્રકારે તેજસ્કાયિક અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને અસુરકુમારોમાં, નાગકુમારોમાં, સુવર્ણકુમારોમાં, અગ્નિકુમારોમાં, દ્વીપકુમારોમાં, દિશાકુમારોમાં, પવનકુમારોમાં તથા સ્તનિતકુમારોમાં પણ ઉત્પન્ન નથી થતા. કોઇ તેજસ્કાયિક, પૃથ્વીકાયિકોમાં અપ્કાયિકોમાં, તેજસ્કાયિકોમાં, વનસ્પતિકાયિકોમાં, દ્વીન્દ્રિયોમાં, ત્રીન્દ્રિયોમાં તેમ જ ચતુરિન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ નથી ઉત્પન્ન થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે તેજસ્કાયિક પૃથ્વીકાયિકોથી લઇને ચતુરિન્દ્રિયો સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. શું તે કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું તેજસ્કાયિક જીવ ઉદ્વર્તન કરીને સીધા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવન્–હે ગૌતમ ! કોઇ કોઇ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ કોઇ ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે ઉત્પન્ન થાય છે તે શું કેવલી દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! કોઈ તેજસ્કાયિક ઉદ્વર્તનાના પછી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થઈને કેવલી ભગવાન્ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે, કોઇ સમર્થ નથી પણ થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે તેજસ્કાયિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિમાં ઉત્પન્ન થઈને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે, શું તે કેવલ બોધીને જાણી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શું તેજસ્કાયિક જીવ મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર તેજસ્કાયિક જીવ અનન્તર આગામી ભવમાં નથી મનુષ્ય થતા, નથી વાનવ્યન્તર થતા નથી જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થઇ શકતા અને નથી વૈમાનિકોમાં પણ જન્મ લઈ શકતા.

એજ પ્રકારે વાયુકાયિક પણ સમજવા જોઈએ અર્થાત્ જેમ ચોવીસ દંડકોમાંથી તેજસ્કાયિક કયા કયા દંડકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને કયા કયામાં ઉત્પન્ન નથી થતા એ બતાવેલું છે. એજ પ્રકારે વાયુકાયિકોના વિષયમાં પણ જાણી લેવું જોઈએ. એજ પ્રકારે તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિકનો મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પાદ નથી થતો કેમકે તેમનું મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવું તે અસંભવિત છે. સંભવ એ કારણે નથી, કેમકે તે જીવો ક્લિષ્ટ પરિણામવાળા હોય છે તેથી જ મનુષ્યગતિ, મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વી તેમજ મનુષ્યાયુનો બન્ધ નથી કરી શકતા.

હા, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં જન્મ લઈને કેવલી દ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરી શકે છે, કેમકે તેમને શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ કેવલબોધિને તે પ્રાપ્ત નથી કરતા કેમકે તેમના પરિણામ સંક્લેશયુક્ત હોય છે. ॥સૂ. ૬॥

દોઇન્દ્રિયજીવોં કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ

દ્વીન્દ્રિયાદિ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(बेइंदिएणं भंते ! बेइंदिएहिंतो अणंतरं उवट्टित्ता) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિયોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (नेरइएसु उववज्जेज्जा) નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! जहा पुढविकाइआ) હે ગૌતમ ! જેવા પૃથ્વીકાયિક (नवरं) વિશેષ (मणुस्सेसु) મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે (जाव मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે (एवं तेइंदिया) એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિય (चउरिंदिया वि) ચતુરિન્દ્રિય પણ (जाव मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે (जेणं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) જે મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે (से णं केवलनाणं उप्पाडेज्जा) તે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે ? (गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

(पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएणं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो) હે ભગવન્ ! પંચે-

न्द्रिय तिर्यंचयोनिक पंचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिकोथी (अणंतरं उव्वट्टित्ता) अनन्तर उद्वर्तन करीने (नेरइएसु उववज्जेज्जा ?) सीधा नारकोमां उत्पन्न थाय छे? (गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए णो उववज्जेज्जा) हे गौतम ! कोइ उत्पन्न थाय छे, कोई नथी उत्पन्न थता (जेणं भंते ! उववज्जेज्जा) हे भगवन्! जे उत्पन्न थाय छे (से णं केवलि-पण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) ते शुं केवली प्रज्ञप्त धर्मनुं श्रवण प्राप्त करे छे? (गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए णो लभेज्जा) हे गौतम ! कोई प्राप्त करे छे, कोई नथी प्राप्त करता (जेणं केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा) जे केवलि प्ररूपित धर्म प्राप्त करे छे (से णं केवलिं बोहिं बुज्झेज्जा) ते केवलबोधिने जाणे छे (गोयमा ! अत्थेगइए बुज्झेज्जा, अत्थेगइए णो बुज्झेज्जा) हे गौतम ! कोइ समजे छे, कोई नथी समजता (जेणं भंते ! केवलि बोहिं बुज्झेज्जा) हे भगवन् ! जे केवलिबोधिको समजे छे (से णं सद्दहे ज्जा) ते श्रद्धा करे छे? (पत्तिएज्जा) प्रतीति करे छे? (रोएज्जा) रुचि करे छे (गोयमा ! जाव रोएज्जा) हे गौतम यावत् ! रुचि करे छे (जेणं भंते ! सद्दहेज्जा पत्तिएज्जा रोएज्जा) हे भगवन्! जे श्रद्धा करे छे, प्रतीति करे छे, रुचि करे छे (से णं आभिबोहियनाण सुयणाण ओहिनाणाइं उप्पाडेज्जा ?) ते आभिनिबोधिकज्ञान, श्रुतज्ञान अवधिज्ञानने प्राप्त करे छे? (हंता गोयमा ! जाव उप्पाडेज्जा) हा, गौतम! यावत् प्राप्त करे छे (जे णं भंते ! आभिणिबोहियनाण सुयणाण ओहिनाणाइ उप्पाडेज्जा) हे भगवन् ! जे आभिनिबोधिकज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञानने प्राप्त करे छे (से णं संचाएज्जा सीलं वा पडिवज्जित्तए ?) ते शुं शीलने यावत् अंगीकार करवामां समर्थ थाय छे? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी (एवं असुरकुमारेसु वि) एज प्रकारे असुरकुमारोमां पण (जाव थणियकुमारेसु) यावत् स्तनितकुमारोमां.

(एगिंदिय विंगलिंदिएसु जहा पुढविकाइया) एकेन्द्रियोमां जेवा पृथ्वीकायिक.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु य जहा नेरइए) पंचेन्द्रिय तिर्यंचोमां तथा मनुष्योमां जेम नैरयिक, विषे कहेल छे तेज प्रमाणे समजवुं.

(वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु) वानव्यन्तर, ज्योतिष्क तथा वैमानिकोमां (जहा नेरइएसु) जेम नारकोमां (उववज्जइ) उपजे छे (पुच्छा) पृच्छा (भणिया) कही (एवं मणुस्से वि) एज प्रकारे मनुष्यमां (वाणमंतर जोइसिय वेमाणिएसु जहा असुरकुमारा) वानव्यन्तर,

જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં જેમ અસુરકુમાર કહેલ છે તેમ સમજીલેવું.

ટીકાર્થ–હવે દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોની નારક આદિ ચોવીસ દંડકોના ક્રમથી ઉદ્વર્તનાના પછી ઉત્પાદની વક્તવ્યતા કહેવાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! શું દ્વીન્દ્રિય જીવ, દ્વીન્દ્રિયોથી ઉદ્વર્તન કરીને સીધા નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જેવું પૃથ્વીકાયિકના વિષયમાં કહ્યું છે તેવું જ દ્વીન્દ્રિયના વિષયમાં પણ જાણવું જોઇએ. અર્થાત્ જેવો પૃથ્વીકાયિકોના ઉત્પાદનો નારકો અને દેવોમાં નિષેધ કહેલો છે અને બાકી બધા સ્થાનોમાં વિધાન કરાયેલું છે, એજ પ્રકારે દ્વીન્દ્રિયોનું પણ સમજવું જોઇએ.

ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનો ઉત્પાદ દ્વીન્દ્રિયોના સમાનજ છે. વિશેષતા છે કે પૃથ્વીકાયિક જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઇને અન્તક્રિયા પણ કરી શકે છે, અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરન્તુ દ્વીન્દ્રિય જીવ મનુષ્ય થઇને પણ અન્તક્રિયા કરવામાં સમર્થ નથી થતા. એનુ કારણ ભવનો એવો જ સ્વભાવ છે. હાં. દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ મનુષ્ય ભવમા ઉત્પન્ન થઇને મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એ અભિપ્રાયને પ્રગટ કરે છે–વિશેષ એ છે કે દ્વીન્દ્રિય જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઇને ધર્મ શ્રવણ કરી શકે છે, કેવલિક બોધિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ પ્રાપ્ત કરી લે છે, આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્તકરી શકે છે, શીલથી લઇને પોષધોપવાસ પણ અંગીકાર કરવામાં સમર્થ બને છે, અવધિજ્ઞાન પામી શકે છે, અનગાર દીક્ષા અંગીકાર કરીલે છે અને મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ મેળવીલે છે.

એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ પણ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થઈને કેવલિ દ્વારા ઉપાદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરી શકે છે, કેવલબોધિ મળવી શકે છે, શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ રુચિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આભિનિબોધિકજ્ઞાન અને શ્રુતની પ્રાપ્તિ પણ તેમને થઈ શકે છે, તેમજ તે અનગાર પ્રવ્રજ્યા પણ અંગીકાર કરી શકે છે અને મનઃપર્યવજ્ઞાન ને પણ મેળવવામાં સમર્થ થઈ શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! જે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ મનુષ્ય થઈને મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓ શું કેવલ જ્ઞાન પણ મેળવી શકે છે.

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત યુક્તિ ના અનુસાર તેઓ કેવલજ્ઞાન નથી પ્રાપ્ત કરી શકતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને જીવ શું. નારકોમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! કોઈ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. કોઈ નથી ઉત્પન્ન થઈ શકતા,

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! જે ઉત્પન્ન થઇ શકે છે, તેશું કેવલિ દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે?

શ્રી ભગવાન્–ગૌતમ ! કોઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નારક રૂપમાં ઉત્પન્ન થઈને કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનુ શ્રવણ, પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને કોઇ નથી કરી શકતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે શું કેવલિક બોધિને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

શ્રી ભગવન્–ગૌતમ ! કોઇ બોધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કોઈ નથી કરી શકતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે કૈવલિક બોધિને પ્રાપ્ત કરીલે છે, શું તેને શ્રદ્ધા પ્રતીતિ અને રૂચિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હા, ગૌતમ ! તે કૈવલિક બોધિપર શ્રદ્ધા પ્રતીતિ અને રુચિ કરીશકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જે શ્રધ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ કરી શકે છે, તે શું. અભિનિબોધિકજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્તકરી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! હા તે આભિનિબોધિક શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્તકરી શકે

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હેભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોથી નારક રૂપમાં જે ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે નારક આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે નારક શું શીલ, વ્રત ગુણ વિરમણ પ્રત્યાખ્યાન અને પૌષધોપવાસને અંગીકાર કરી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. તે નારક શીલ આદિ ને અંગીકાર કરવામાં સમર્થ નથી થતા.

જેવા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચથી નિરન્તર ઉદ્દવર્તનકરીને ઉત્પન્ન થયેલ નારકની વક્તવ્યતા કહી એજ પ્રકારે અસુરકુમાર–નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિ કુમાર, દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમારના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ,

અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસુરકુમાર આદિમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે, પણ શીલવ્રત આદિનું પાલન નથી કરી શકતા.

એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં જેવાં પૃથ્વીકાયિક જીવની ઉત્પાદ વક્તવ્યતા કહી છે. એજ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના ઉત્પાદની વક્તવ્યતા પણ સમજી લેવી જોઈએ.

પચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં જેમ નૈરયિકના ઉત્પાદની પ્રરૂપણા કરી, એજ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની પ્રરૂપણા પણ કહેવી જોઇએ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના ઉત્પન્ન થવાનું કથન એજ પ્રકારે છે. જેવું નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે.

એજ પ્રકારે અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના સમાન જ મનુષ્યનો ઉત્પાદ પણ ચોવીસ દંડકોમાં યથા યોગ્ય રીતે કહી લેવો જોઇએ. ફલિતાર્થ એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને

મનુષ્ય ચોવીસ દંડકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું જોઇએ. વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક નો ઉત્પાદ એજપ્રકારે છે જેવો ચોવીસે દંડકોમાં અસુરકુમાર નો ઉત્પાદ કહ્યો છે. અભિપ્રાય એ થયો કે જેવા અસુરકુમાર નારકોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા અને અસુરકુમાર આદિમાં પણ ઉત્પન્ન નથી થતા, પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો અને વિકલેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકો મનુષ્યો વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોમાં નથી ઉત્પન્ન થતા, એજ પ્રકારે વાનવ્યન્તર આદિ પણ યથાયોગ્ય રીતે ક્યાંક ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્યાંક નથી ઉત્પન્ન થતા.

ચતુર્થદ્વાર સમાપ્ત

તીર્થકરોં એવં ચક્રવર્તિયોં કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ

પંચમ તીર્થંકર દ્વાર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(रयणप्पभापुढवीनेरइए भंते ! रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो) હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (तित्थगरत्तं लभेज्जा ?) તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए णो लभेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ-કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! ક્યા હેતુથી એમ કહેવાય છે કે (अथेतगइए लभेज्जा, अत्थेगइए णो लभेज्जा) કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઈ નથી પ્રાપ્ત કરતા (गोयमा ! जस्सणं रयणप्पभापुढवी नेरइयस्स) હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે નારકના જીવ (तित्थगरनामगोयाइं कम्माइं) (તીર્થંકર નામ ગોત્ર કર્મ (बद्धाइं) બદ્ધ (पुट्ठाइं) સ્પૃષ્ટ (निधत्ताइं) નિધત્ત (कडाइं) કૃત (पट्ठवियाइं) પ્રસ્થાપિત (निविट्ठाइं) નિવિષ્ટ (अभिनिविट्ठाइं) અભિનિવિષ્ટ (अभिसमन्नागयाइं) અભિસમન્વાગત (उदिन्नाइं) ઉદયાગત (णो उवसंपत्ताइं) ઉપશાન્તનહીં (हवंति) હોય છે (से णं रयणप्पभापुढवी नेरइए) તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક (रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (तित्थगरत्तं लभेज्जा) તીર્થંકરત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (जस्स णं रयणप्पभापुढवी नेरइयस्स)

જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકના (तित्थगर नामगोयाइं णो बद्धाइं) તીર્થંકર નામગોત્ર કર્મ નથી બંધાતા (जाव नो उदिन्नाइं) યાવત્ ઉદયમાં નથી આવ્યા (उवसंताइं हवंति) ઉપશાન્ત છે. (से णं रयणप्पभा पुढवी नेरइए) તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક (रयणप्पभा पुढवी नेरइएहिंतो) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (तित्थगरत्तं णो लभेज्जा) તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત નથી કરતા (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ ! એ હેતુથી એમ કહેવાય છે કે કોઇ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા.

(एवं सक्करप्पभा जाव वालुयप्पभापुढवि नेरइएहिंतो) એજ પ્રકારે શર્કરાપ્રભા યાવત્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી (तित्थगरत्तं लभेज्जा) તીર્થંકરપણું મેળવે છે.

(पंकप्पभापुढवी नेरइएणं भंते ! पंकप्पभापुढवी नेरएहिंतो) હે ભગવન્ ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકપણાથી (अणंतरं उव्वट्टित्ता) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (तित्थगरत्तं लभेज्जा) તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (अंतकिरियं पुण करेज्जा) પણ અંતક્રિયા કરે છે.

(धूमप्पभा पुढवी नेरइएणं पुच्छा ?) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકના વિષયમાં પ્રશ્ન ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (सव्वविरइं पुण लभेज्जा) પરન્તુ સર્વ વિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

(तमप्पभा पुढवी पुच्छा ?) તમઃપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી પ્રશ્ન ? (विरयाविरइं पुण लभेज्जा) વિરતા વિરતીને પામે છે, (अहे सत्तमा पुढवी पुच्छा ?) અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (सम्मत्तं पुण लभेज्जा) સમ્યક્ત્વને તો પ્રાપ્ત કરે છે.

(असुरकुमारस्स पुच्छा ?) અસુરકુમારની પૃચ્છા ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ સમર્થ નથી (अंतकिरियं पुण करेज्जा) પરન્તુ અન્તક્રિયા કરે છે (एवं निरंतरं जाव आउ काइए) એ પ્રકારે નિરન્તર અપ્કાયિક સુધી સમજવું.

(तेउक्काइएणं भंते ! तेउक्काइएहिंतो) હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક તેજસ્કાયિકોથી (अणंतरं उव्वट्टिज्जा) અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને (उववज्जेज्जा) ઉત્પન્ન થાય છે (तित्थगरत्तं लभेज्जा ?)

तीर्थंकरत्वने प्राप्त करे छे ? (णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी (केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) केवळी द्वारा प्ररूपित धर्मनुं श्रवण प्राप्त करे छे (एवं वाउकाइए वि) એજ પ્રકારે વાયુકાયિક પણ (वणस्सइकाइएणं पुच्छा ?) વનસ્પતિ-કાયિક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिय मणूस वाणमंतरजोइसिए णं पुच्छा ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક સંબંધી પ્રશ્ન ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી (अंतकिरियं पुण करेज्जा) અન્તક્રિયા તો કરે છે

(सोहम्मगदेवेणं भंते ! अणंतरं चयं चइत्ता) હે ભગવન્ ! સૌધર્મકલ્પના દેવ અનન્તર ચય કરીને (तित्थगरत्तं लभेज्जा) તીર્થંકરત્વનો લાભ કરે છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ લાભ કરે છે, કોઇ લાભ નથી કરતા (एवं जहा रयणप्पभा पुढवी नेरइए) એ પ્રકારે જેવા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક (एवं जाव सव्वट्ठसिद्धग-देवे) એજ પ્રકારે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનના દેવ સુધી કહેવું જોઇએ.

ટીકાર્થ–હવે તીર્થંકરદ્વાર નામક પાંચમા દ્વારની પ્રરૂપણા કરાય છે,

શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! શું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ? અર્થાત્ તીર્થંકર થઈ શકે છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કોઈ નારક પોતાના ભવથી નિકળીને તીર્થંકર થઈ શકે છે, કોઈ નથી થઈ શકતા.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! શા કારણે એમ કહે છે કે કોઈ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક, રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નિકળીને સીધા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થઇને તીર્થંકર થઇ શકે છે અને કોઇ નથી થઇ શકતા,

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકે પહેલા કયારેય તીર્થંકર નામ ગોત્ર કર્મનો બંધ કરેલ છે, સ્પૃષ્ટ કરેલ છે, નિધત્ત કરેલ છે. નિકાચિત કરેલ છે, પ્રસ્થાપિત કરેલ છે, નિવિષ્ટ કરેલ છે, અભિનિવિષ્ટ કરેલ છે સામે આવેલ છે, ઉદયમાં આવેલ છે, ઉપશાન્ત નથી, તેજ નારકો તીર્થંકર થાય છે. તેના સિવાયના જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક છે, તે તીર્થંકર નામગોત્ર કર્મ બાંધતા નથી યાવત્ જેના ઉદયમાં નથી આવેલા ઉપશાન્ત છે તે તીર્થંકરત્વને નથી પ્રાપ્ત કરી શકતા.

અહીં તીર્થંકર નામકર્મને માટે બદ્ધ આદિ અનેક પદોનો પ્રયોગ કરાયેલ છે, તેના અર્થમાં જે ભિન્નતા છે, તે આ પ્રકારે છે–જેમ અનેક સોયોને સૂત્રથી બાંધી દેવામાં આવે છે તેમજ સૌથી પહેલો આત્માની સાથે કર્મનો સાધારણ સંયોગ થાય તે બદ્ધ થયેલ કહેવાય જ્યારે તે સોયોને અગ્નિમાં તપાવી અને ઘણથી ટીપવામાં આવે ત્યારે તેમનામાં સઘનતા ઉત્પન્ન થાય છે, એજ રીતે આત્મપ્રદેશો અને કર્મમાં સઘનતા ઉત્પન્ન થવી તેને સ્પૃષ્ટ થવું કહેવાય છે.

નિધત્તનો અર્થ છે–ઉદ્વર્તના કરણ અને અપવર્તના કરણના સિવાય શેષ કરણ જેમાં

લાગુ ન થઇ શકે, એ પ્રકારે કર્મોને વ્યવસ્થાપિત કરવાં કૃતનો અભિપ્રાય છે નિકાચિત કરવું અર્થાત્ જેમનામાં કોઇ પણ કરણનો પ્રવેશ ન થઇ શકે. પ્રસ્થાપિતનો અર્થ છે-મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય તેમજ યશઃ કીર્તિ નામકર્મના ઉદયની સાથે વ્યવસ્થાપિત થવું.

નિવિષ્ટનો આશય છે બદ્ધ કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાવ જનક રૂપમાં સ્થિત થવું તેથી કર્મ બધા વિલક્ષણ અધ્યવસાયના કારણે અત્યંત તીવ્ર અનુભાવના જનક થાય છે ત્યારેતે અભિનિવિષ્ટ કહેવાય છે,

અભિસમન્વાગતનો અર્થ છે ઉદયના સંમુખ થવું. ઉદીર્ણ અગર ઉદય પ્રાપ્તનો અર્થ છે-કર્મ પોતાનું ફળ આપવા લાગે. કર્મના ઉપશાન્ત થવાના અહીં બે અર્થ છે પ્રથમ એ કે તે કર્મની સત્તા જ ન હોય, અર્થાત્ તે કર્મ બાંધ્યું જ ન હોય, બીજો અર્થ-બદ્ધ થઇ જવા છતાં પણ નિકાચિત અગર ઉદય આદિ અવસ્થાને પ્રાપ્ત ન થાય. આશય એ થયો કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે નારકે પૂર્વકાળમાં તીર્થંકર નામ કર્મનું બન્ધન કર્યું છે અને બાંધેલું તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યું છે, તેજ નારક તીર્થંકર થાય છે. જેણે કર્મનો બન્ધ જ નથી કર્યો અથવા બન્ધ કરવા છતાં પણ જેને તેનો ઉદય નથી થયો. તે તીર્થંકર નથી થતા. ઉક્ત કથનનો ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે-એ કારણે હે ગૌતમ ! એવું કહેવાય છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો કોઈ નારક તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ નથી પ્રાપ્ત કરતા.

એજ પ્રકારે શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીકાય કોઇ નારક, એ પૃથ્વીઓમાંથી નિકળીને અને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કોઇ નારક નથી પણ પ્રાપ્ત કરતા એનું કારણ પૂર્વવત્ સમજી લેવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પંકપ્રભા પૃથ્વીનો નારક પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને શું તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ પંકપ્રભાનો નારક પોતાના ભવનો ત્યાગ કરીને અને મનુષ્ય થઈને પણ તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત નથી કરતો હા, તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શું ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનો નારક ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોથી નિકળીને તીર્થંકર થઇ શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, પણ તેને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તાત્પર્ય એ છે કે, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીથી નિકળતો જીવ તીર્થંકર થઈ શકે છે અને મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો. અધિકથી અધિક સર્વવિરતી ચારિત્ર મેળવી શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો નારક તમઃપ્રભા પૃથ્વીથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને શું તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ના, તે વિરતાવિરતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આશય એ છે કે તમઃપ્રભા પૃથ્વીનો નારક તીર્થંકર થઇ શકે છે, મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર જ નથી અંગીકાર કરી શકતો તે દેશ વિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હેભગવન્ ! સાતમી તમસ્તમઃ પૃથ્વીથી નિકળેલ નારક શું તીર્થંકરત્વને પામે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી, પરન્તુ તે સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આશય એ છે કે સાતમી પૃથ્વીથી સીધો નિકળેલો નારક નથી તીર્થંકર થઈ શકતો કે નથી મુક્ત થઈ શકતો, નથી સર્વવિરતિ દેશ વિરતિ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અધિકથી અધિક સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ બને છે,

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન ! અસુરકુમાર સંબંધી પૃચ્છા ? અર્થાત્ શું અસુરકુમારોથી ઉદ્વર્તન કરીને તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ તીર્થંકરત્વ, પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા, પરન્તુ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

એ રીતે અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, દ્વીપકુમાર દિશાકુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર તથા પૃથ્વીકાયિક અને અપ્કાયિક તથા વનસ્પતિકાયિક પોતપોતાના ભવોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા પરન્તુ અન્તક્રિયા કરી શકે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક તેજસ્કાયિકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને આગામી ભવમાં ઉત્પન્ન થઇને શું તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ?

શ્રી ભગવન-હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કિન્તુ તે તેજસ્કાયિક કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? એ પ્રકારે વાયુકાયિક પણ વાયુકાયિકોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને તીર્થંકરત્વ નથી પ્રાપ્ત કરી શકતા, પરન્તુ કેવલિ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરવામાં સમર્થ થાય છે એ પ્રકારે તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક પોતપોતાના ભવથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને અન્તક્રિયા પણ નથી કરતા, કેમકે અનન્તર ભવમાં મનુષ્યો ઉત્પન્ન નથી થતા.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય પોતપોતાના ભવોથી ઉદ્વર્તન કરીને શું તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી. દ્વીન્દ્રિય આદિ પોતપોતાના ભવોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને તીર્થંકર નથી થઈ શકતા, પરન્તુ મનઃપર્યજ્ઞાન, પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

શ્રી ગૌતમસ્વામી-ભગવન શું પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક

દેવ પોતપોતાના ભવોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને શું તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

શ્રીભગવાન્:-ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત જીવ પોતાના ભવનો ત્યાગ કરીને મનુષ્ય ભવમાં આવે તો પણ તીર્થંકર નથી થઇ શકતા, પરન્તુ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! શું સૌધર્મ કલ્પના દેવ પોતાના ભવથી ચ્યવન કરીને તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! કોઇ કરે છે, કોઇ નથી કરતા ઇત્યાદિ બધું કથન એ પ્રકારે સમજી લેવું જોઇએ કે જે રત્તપ્રભા પૃથ્વીના નારકના પ્રકરણમાં કહ્યું છે, એજ પ્રકારે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો સુધી વૈમાનિક દેવોના વિષયમાં કહેવું જોઇએ. તાત્પર્ય એ છેકે જેવું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે નારકે પૂર્વમાં તીર્થંકર નામકર્મનો બન્ધ કર્યો છે, જેનું તે કર્મ ઉદયમાં આવ્યું છે, તે તીર્થંકર થાય છે, જેણે બાંધ્યું નથી જે ઉદયમાં નથી આવ્યું તે તીર્થંકર નથી થતા, એજ પ્રકારે સૌધર્મ કલ્પના જે દેવે પહેલા તીર્થંકર પ્રભૃતિનો બન્ધ આદિ કરેલ છે, તે તીર્થંકર થાય છે, જેણે બન્ધનથી કર્યો, તે નથી થતા. એ જ પ્રકારે ઉત્તર સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો સુધીના વિષયમાં જાણવું જોઇએ. ભાવ એછે કે. ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર સહસ્રાર, આનત પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, નવગ્રૈવેયક અને પાંચ અનુત્તર વિમાનના કોઇ દેવ તીર્થંકર થાય છે, કોઇ દેવ નથી થતા.

તીર્થંકર પદ સમાપ્ત

ચક્રવર્તિત્વાદિ દ્વાર

શબ્દાર્થ-(रयणप्पभा पुढवि नेरइए णं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता चक्कवट्टित्तं लभेज्जा) હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને શું ચક્રવર્તી પણું પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

(गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ પ્રાપ્ત કરે છે કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा ?) શા હેતુથી હે ભગવન્ ! એમ કહેવાય છે કે કોઇ પ્રાપ્ત કરે છે; કોઇ પ્રાપ્ત નથી કરતા ? (गोयमा ! जहा रयणप्पभा पुढवि नेरइयस्स तित्थगरत्तं) હે ગૌતમ ! જેમ રત્ન-પ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકનું તીર્થંકરત્વ કહયું એમ જ અહીં પણ સમજવું.

(सक्करप्पभानेरइए अणंतरं उव्वट्टित्ता चक्कवट्टित्तं लभेज्जा ?) શર્કરાપ્રભાના નારક અનન્તર

ઉદ્‌વર્તન કરીને ચક્રવર્તી પણુ મેળવે છે? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી (एवं जाव अहेसत्तमापुढवि नेरइए) એજ પ્રકારે યાવત્ અધ પૃથ્વીના નારક

(तिरियमणुएहिंतो पुच्छा ?) તિર્યંચ અને મનુષ્યોથી પૃચ્છા? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી (भवणपति वाणमंतर जोइसिय वेमाणिएहिंतो पुच्छा) ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોથી પૃચ્છા? (गोयमा ! अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगइए नो लभेज्जा) હે ગૌતમ! કોઈ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઈ પ્રાપ્ત નથી કરતા

(बलदेवत्तंपि) બળદેવ પણું પણ (नवरं सक्करप्पभा पुढवि नेरइए वि लभेज्जा) વિશેષ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ પ્રાપ્ત કરે છે

(एवं वासुदेवत्तं) એજ પ્રકારે વાસુદેવ પણું (दोहिंतो पुढवि हिंतो) બે પૃથ્વીયોથી (वेमाणिएहिंतो य अणुत्तरोववाइयवज्जेहिंतो) અનુત્તરૌપપાતિક દેવોને વૈમાનિકોથી પણ વાસુદેવત્વ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે (सेसेसु णो इणट्ठे समट्ठे) બાકીનામાં આ અર્થ સમર્થ નથી (मंडलियत्तं अहेसत्तमा तेउवाउवज्जेहिंतो) માંડલિકપન સાતમી પૃથ્વી, તેજસ્કાય વાયુકાયને છોડીને

(सेणावइ रयणत्तं) સેનાપતિરત્નત્વ (गाहावइ रयणत्तं) ગાથાપતિ રત્નત્વ (वड्ढइ रयणत्तं) બઢઈરત્નત્વ (पुरोहियरयणत्तं) પુરોહિત રત્નત્વ (इत्थिरयणत्तं) સ્ત્રીરત્નત્વ (च) અને (एवं चेव) એ પ્રકારે (णवरं अणुत्तरोववाइय वज्जेहिंतो) વિશેષ અનુત્તરૌપપાતિકને છોડીને (आसरयणतं हत्थिरयणत्तं) અશ્વરત્ન પણું હસ્તિરત્ન પણું (रयणप्पभाओ) રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી (निरंतरं जाव सहस्सारो) અવિરત સહસ્રાર સુધી (अत्थेगइए लभेज्जा, अत्थेगईए नो लभेज्जा) કોઇ પામે છે કોઇ નથી મેળવવા

(चक्करयणत्तं) ચક્રરત્ન પણું (छत्तरयणत्तं) છત્રરત્નપણું (चम्मरयणत्तं) ચર્મરત્ન પણું (दंडरयणत्तं) દંડરત્ન પણું (असिरयणत्तं) અસિ રત્નપણું (मणिरयणत्तं) મણિરત્નપણું (कागिणिरयणत्तं) કાકિની રત્નપણું (एतेसिणं) એમના (असुरकुमारेहिंतो) અસુરકુમારોથી (आरद्धं) આરંભ કરીને (निरंतरं जाव ईसाणओ उववाओ) નિરન્તર યાવત્ ઇશાન કલ્પથી ઉત્પાદ થાય છે (सेसेहिंतो णो इणट्ठे समट्ठे) શેષથી આ અર્થ સમર્થ નથી

ટીકાર્થ-હવે એ પ્રરૂપણા કરાય છે કે, કયા કયા પર્યાય થી આવેલો જીવ ચક્રવતી

બળદેવ આદિ પદવિયોના ધારક થઇ શકે છે ?

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! શું પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાનારક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકેથી અનન્તર ઉદ્દ્વર્તન કરીને ચક્રવર્તી થઇ શકે છે ?

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ કોઇ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે, કોઇ નથી થઇ શકતા.

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! કયા કારણથી એમ કહેવાય છે કે કોઇ ચક્રવર્તી થઇ શકે છે અને કોઈ નથી થઈ શકતા ?

શ્રીભગવાન્ ગૌતમ ! જેવા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકનું તીર્થંકર થવું કહયું છે, એ જ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું ચક્રવર્તી થવું સમજી લેવું જોઇએ. તાત્પર્ય એ છે કે, જેવું જે નારકે તીર્થંકર નામ કર્મ બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ, નિધત્ત, નિકાચિત, પ્રસ્થાપિત, નિવિષ્ટ અભિનિવિષ્ટ, અભિસમન્વાગત, ઉદીર્ણ અને અનુપશાન્ત કરેલ છે, તે તીર્થંકરત્વને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ તીર્થંકર થાય છે, જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકના તીર્થંકર ગોત્રબદ્ધ નથી થયેલ યાવત્ ઉદયમાં નથી આવેલ પણ ઉપશાન્ત છે, તે તીર્થંકર નથી થતા. એજ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે નારકના ચક્રવર્તી નામ ગોત્ર આદિ ઉદયમાં આવેલ છે-ઉપશાન્ત નથી થયેલ તે ચક્રવર્તી થાય છે, જે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકના ચક્રવર્તી નામ ગોત્ર આદિ બદ્ધ નથી થયેલ, ઉદયમાં નથી આવેલ, પરન્તુ ઉપશાન્ત છે, તે ચક્રવર્તી નથી થતા

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! શું શર્કરાપ્રભાના નારક અનન્તર ઉદ્દ્વર્તન કરીને ચક્રવર્તી પદ પ્રાપ્ત કરે છે ?-

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી.

એ જ પ્રકારે-શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં જે કહયું છે તેના અનુસાર વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીના નારક, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક તમ:પ્રભા પૃથ્વીના નારક, અને અધ: સપ્તમ પૃથ્વીના નારક પણ પોતપોતાના ભવથી અનન્તર ઉદ્દ્વર્તના કરીને ચક્રવર્તી પણું નથી પામતા, કેમકે એ ભવ નો સ્વભાવજ એવો છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! તિર્યગ્યોનિક અને મનુષ્ય. તિર્યગ્યોનિકો અને મનુષ્યોથી અનન્તર ઉદ્દ્વર્તન કરીને શું ચક્રવર્તી થઇ શકે છે ?

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી એ પ્રકારે તિર્યગ્યોનિક અને મનુષ્ય અનન્તર ઉદ્દ્વર્તન કરીને ચક્રવર્તીત્વ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

શ્રીગૌતમસ્વામી-ભગવન્ ! શું ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ પોતપોતાના ભવોથી ઉદ્દ્વર્તન કરીને ચક્રવર્તી થાય છે ?

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ ! કોઈ થાય કોઇ નથી થતા.

ચક્રવર્તીત્વની સમાન દેવબલત્વનું કથન પણ સમજવું જોઇએ, અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક, ભવનપતિ; વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક પોતપોતાના ભવોથી અનન્તર ઉદ્દ્વર્તન કરીને અથવા ચ્યુત થઇને બલદેવ થઇ શકે છે. કોઇ નથી થતા. પણ

અહીં વિશેષતા એ છે કે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પણ અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને બલદેવ પદવી મેળવે છે.

વાસુદેવ પદવી પણ બળદેવ પદવીના સમાન કહેવી જોઇએ. તાત્પર્ય એ છે કે જેવા રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના કોઇ નારક બળદેવ થઈ શકે છે, એજ પ્રકારે વાસુદેવ પણ થઈ શકે છે. એજ પ્રકારે અનુત્તર વિમાનોને છોડીને શેષ વિમાનોના વૈમાનિક પણ પોતપોતાના ભવથી ચ્યુત થઇને વાસુદેવત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શેષ ભવોથી આવેલા જીવ વાસુદેવત્વ નથી પ્રાપ્ત કરતા, અર્થાત્ વાલુકાપ્રભા આદિ પાંચ પૃથ્વિયોથી તિર્યગ્યોનિકોથી, મનુષ્યોથી તથા વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત આદિ પાંચ અનુત્તર વિમાનોથી આવેલા જીવ અન્તર ભવથી વાસુદેવ પણું નથી પ્રાપ્ત કરી શકતા.

માંડલિક પદ તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વી, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક ભવોને છોડીને શેષ બધા ભવોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને આવેલા જીવ પ્રાપ્ત કરે છે.

સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિરત્ન, વાર્ધકીરત્ન, પુરોહિતરત્ન અને સ્ત્રીરત્નના વિષયમાં પણ એ પ્રકારે સમજવું જોઇએ, અર્થાત્ માંડલિકત્વના સમાન સાતમી પૃથ્વી, તેજસ્કાય અને વાયુકાય તેમજ અનુત્તરૌપપાતિક દેવોને છોડીને બાકીના બધા સ્થાનોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને આવેલા જીવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એજ આગળ કહે છે–પૂર્વની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે અનુત્તરૌપપાતિકોને છોડીને શેષ અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને સેનાપતિરત્ન આદિ થઈ શકે છે.

ચક્રવર્તીના અશ્વરત્ન તેમજ હસ્તિરત્ન પદ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને નિરન્તર સહસ્રાર દેવલોકના દેવો સુધીના અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. તેમનામાંથી કોઇ તેને પ્રાપ્ત કરે છે કોઈ નથી કરતા.

ચક્રરત્ન, છત્રરત્ન, ચર્મરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન, મણિરત્ન અને કાકણીરત્ન તેમ અસુરકુમારોથી જોડીને નિરન્તર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક તથા સૌધર્મ, અશાન દેવલોકથી ઉપપાત થઇ શકે છે, એમના સિવાય અન્ય ભવોથી અનન્તર ઉદ્વર્તન કરીને આવેલા જીવોને માટે નિષેધ કરવો જોઇએ. અર્થાત્ અસુરકુમારાદિ ભવનપતિયો, વાનવ્યન્તરો, જ્યોતિષ્કો, અને સૌધર્મ–ઐશાન દેવલોકના વૈમાનિકોને છોડીને બાકીનાના ઉદ્વર્તન પછી ચક્રરત્ન આદિના રૂપમાં ઉત્પાદ થવો સંભવિત નથી

રત્નદ્વાર સમાપ્ત

ઊપપાત વિશેષ વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(अह) અથ (भंते !) ભગવન્! (असंजयभवियदव्वदेवाणं) અસંયત ભવ્ય દ્રવ્ય–જે અસંયમી આગળ દેવ થનારા છે (अविराहिय संजमाणं) જેઓએ સંયમની વિરાધના નથી કરી (विराहिय संजमाणं) જેઓએ સંયમની વિરાધના કરી છે (अविराहिय संजमा संजमाणं) સંયમા સંયમીની વિરાધના ન કરેલા (विराहिय संजमासंजमाणं) સંયમાસંયમના વિરાધના કરનારા (असण्णीणं) અસંજ્ઞી (तावसाणं) તાપસ (कंदप्पियाणं) કાન્દર્પિક–હાસ પરિહાસ કરનારા ચરણુરન્ત (चारगपरिव्वयाणं) ચારક પરિવ્રાજક (किब्बिसियाणं किब्बिषिक तिरिच्छियाणं) દેશવિરત તિર્યંચોના (आजीवियाणं) આજીવિક–ગોશાલકના મતાનુયાયી (आभिनियोगियाणं) આભિનિયોગિક વિદ્યાથંત્ર આદિના પ્રયોગ કરનારા (सलिंगीणं) સાધુલિંગવાળા (दंसणवावण्णगाणं) સમ્યગ્દર્શનનું વમન કરનારા (देवलोएसु) દેવલોકમાં; (उववज्जमाणाणं) ઉત્પન્ન થનારા (कस्स) કોના (कहिं) કયાં (उववाओ) ઉપપાત (पण्णत्ता) કહ્યો છે.

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (असंजय भविय दव्वदेवाणं) અસંયત ભવ્ય દ્રવ્ય દેવોના (जहण्णेणं भवणवासीसु) જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં (उक्कोसेणं उवरिमगेवेज्जएसु) ઉત્કૃષ્ટ ઉપરીમ ગ્રૈવેયકોમાં (अविराहियसंजमाणं जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे, उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे) સંયમની વિરાધના ન કરનારાઓના જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં, ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થ સિદ્ધમાં (विराहिय संजमाणं जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे) સંયમની વિરાધના કરનારાઓના જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સૌધર્મ કલ્પમાં (अविराहिय संजमासंजमाणं) સંયમાસંયમીની વિરાધના ન કરનારાઓના (जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे) જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં (उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे) ઉત્કૃષ્ટ અચ્યુત કલ્પમાં (विराहिय संजमासंजमाणं) સંયમાસંયમની વિરાધના કરનારાઓના (जहण्णेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं जोइसिएसु) જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિષ્કોમાં (असण्णीणं जहण्णेणं भवणवासिसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु) અસંજ્ઞીયોના જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ વાનવ્યન્તરોમાં (तावसाणं जहण्णेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं जोइसिएसु) તાપસોના જઘન્ય ભવનપતિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિષ્કોમાં (कंदप्पियाणं जहण्णेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं बंभलोए कप्पे) કાંદર્પિકોનું જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં (किब्बिसियाणं जहण्णेणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं लंतए कप्पे) કિલ્વિષિકોના જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટ લાન્તક કલ્પમાં (तिरिच्छियाणं जहण्णेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे) દેશ વિરત તિર્યંચોના જઘન્ય ભવનવાસી, ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રાર નામના કલ્પમાં (आजीवियाणं जहण्णेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे) આજીવિકોના જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ અચ્યુત કલ્પમાં (एवं आभिओगाण वि) એજ પ્રકારે અભિયોગિકોના

પણ (सलिंगीणं दंसणवावण्णगाणं जहण्णेणं भवणवासीसु, उक्कोसेणं उवरिम गेविज्जएसु) સ્વલિંગી, દર્શનનું વમન કરી દેનારાઓના જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપરીગ્રૈવેયકોમાં.

ટીકાર્થ– હવે ઉપપાત સંબંધી કાંઇક વિશેષ વક્તવ્યતા પ્રરૂપિત કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસંયત ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ અર્થાત્ જે ચારિત્ર પરિણામથી રહિત કિન્તુ દેવપર્યાયની યોગ્યતાવાળા હોવાને કારણે દ્રવ્ય દેવ છે. અહીં મિથ્યાદષ્ટિયોનું જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. પછી તે ભવ્ય હોય અથવા અભવ્ય હોય તેઓ શ્રમણ ગુણધારક હોય, સકલ સામાચારીનું અનુષ્ઠાન કરનારા દ્રવ્ય લિંગધારી હોય, તેજ અસંયત ભવ્ય દ્રવ્યદેવ અહીં સમજવા જોઇએ. કેવળ સમસ્ત ક્રિયાઓના પ્રભાવથી તેમના ઉપરના ગ્રૈવેકોમાં ઉત્પાદ થઇ શકે છે.

તેથી જ આગળ કહેવામાં આવનારા ઉપરી ગ્રૈવેયકોમાં ઉપપાત વિરૂદ્ધ નથી. આ શબ્દથી અસંયત સમ્યગ્દષ્ટિઓનું ગ્રહણ ન કરવું જોઇએ. સમ્યગ્દષ્ટિયોનું કે જે દેશ વિરત છે, તેમનો પણ ઉપરીગ્રૈવેયકોમાં ઉત્પાદ થવો સંભવ નથી. કેમકે દેશવિરત શ્રાવકોના પણ અચ્યુત દેવલોકથી ઉપર ઉત્પાદ નથી થતો.

અવિરાધિત સંયમ એ કહેવાય છે, જેમનું ચારિત્ર દીક્ષાકાળથી લઈ ને ક્યારેય સ્ખલિત ન થયું હોય. સંજ્વલન કષાયના પ્રભાવથી અથવા પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનના પ્રભાવથી કિંચિત્ માયા આદિ દોષોની સંભાવના હોવા છતાં પણ ચારિત્ર્યનો ઘાત ન કર્યો હોય.

વિરાધિત સંયમ તે છે જેઓએ સંયમની સર્વથા–પૂર્ણ વિરાધના કરી દીધી હોય અને પછી પ્રાયશ્ચિત લઈને તેની શુદ્ધિ પણ ન કરી હોય.

જે શ્રાવકોએ દેશવિરતિને અંગીકાર કરવાના સમયથી ક્યારેય વિરાધિત ન કરેલ હોય, તેઓ અવિરાધિત સંયમાસંયમ કહેવાય છે. જેઓએ પોતાના સંયમને અર્થાત્ દેશવિરતિને ખંડિત ન કરી દિધેલ હોય-તેઓ વિરાધિત સંયમાસંયમ કહેવાય છે, જેઓએ પ્રાયશ્ચિત લઈ ને તેને ફરી શુદ્ધ પણ ન કર્યું હોય.જે મનોલબ્ધિથી શૂન્ય છે અને અકામ નિર્જરા કરે છે, તેઓ અસંજ્ઞી કહેવાય છે. તાપસની મતલબ અહીં બાલતપસ્વીયોથી છે જેઓ ખરી પડેલા પાંદડાનો ઉપયોગ કરે છે. કન્દર્પનો અર્થ છે–પરિહાસ. જેઓ હાંસી મશ્કરીનું આચરણ કરે છે, તેઓ કાન્દર્પિક કહેવાય છે. તેઓ વ્યવહારથી ચારિત્રવાળા જ અહીં સમજવા જોઈએ. કચ્છોટક વિગેરેને ચરક કહે છે. કપિલમુનિના અનુયાયી પરિવ્રાજક કહેવાય છે. અથવા ધાટીની સાથે જે ભિક્ષાચર્યા કરે છે અને ત્રિદંડધારી હોય છે. તેઓ ને પરિવ્રાજક સમજવા જોઇએ. કિલ્બિષ અર્થાત્ પાપવાળા જે છે તેઓકિલ્બિષક છે. અહીં વ્યવહાથી ચારિત્રધારી જ લેવા જોઈએ જે જ્ઞાનાદિનો અવર્ણવાદ કરે છે. ગાય, ઘોડા આદિને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય કહે છે.

જે અવિવેકપૂર્વ લબ્ધિ, પૂજા, ખ્યાતિ આદિને માટે ચારિત્રનું પાલન કરીને આજીવિકા કરે તેઓ આજીવક અથવા જે ગોશાલકના મતાનુયાયી પાંખંડી હોય, તે આજીવક કહેવાય છે. વિદ્યા, મંત્ર, તંત્ર આદિ વડે બીજા ઓનું વશીકરણ કરવું અભિયોગ

કહેવાય છે. જે અભિયોગ કરે તેઓ આભિયોગિક કહેવાય છે. તેઓ વ્યવહારથી ચારિત્ર-વાન્ પરન્તુ મંત્ર આદિના પ્રયોગ કરવાવાળા અહીં લેવા જોઇએ. અભિયોગ બે પ્રકારનો હોય છે-દ્રવ્ય અભિયોગ અને ભાવ અભિયોગ કહ્યું પણ છે-દ્રવ્યાભિયોગ અને ભાવાભિયોગ વિદ્યા અને મંત્ર છે. સલિંગી અગર સ્વલિંગી અર્થાત્ રજોહરણ તથા મુખપત્તિ આદિ સાધુના ચિહ્નોથી જે યુક્ત હોય, પણ જે સમ્યકત્વનું વમન કરી ચૂકેલ હોય અર્થાત્ સમ્યકૂદર્શનથી રહિત હોય. આ બધા પૂર્વોક્ત દેવલોકમાં જો ઉત્પન્ન થાય તો તેમનામાંથી કોણ કયા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસંયત ભવ્ય દ્રવ્યદેવનું જઘન્ય ઉત્પાદ ભવનવાસિયોમાં અને ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાદ ઉપરના ગ્રૈવેયકો સુધી થાય છે, અવિરાધિત સંયમોની ઉત્પત્તિ જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થસિદ્ધ કલ્પમાં કહેલ છે. વિરાધિત સંયમેનો ઉત્પાદ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સૌધર્મ નામક કલ્પમાં થાય છે. જેઓએ પોતાના સંયમાસંયમની અર્થાત્ દેશ ચારિત્રની વિરાધના કરેલી નથી, તેમનો ઉત્પાદ જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં અને ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પાદ અચ્યુત કલ્પમાં કહેલો છે. સંયમાસંયમની વિરાધના કરનારાઓનો જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિષ્કોમાં ઉત્પાદ થાય છે. અસંજ્ઞિયોનો ઉત્પાદ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ વાનવ્યન્તરોમાં થાય છે. તાપસોનો ઉત્પાદ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિષ્કોમાં કહેવાયેલ છે. કાન્દર્પિકોના જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સૌધર્મ કલ્પમાં ઉત્પાદ થાય છે, ચરકપરિવ્રાજકોનો જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મલોકમાં ઉત્પાદ કહેલ છે. કિલ્બિષકોનો ઉત્પાદ જઘન્ય સૌધર્મ કલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટ લાન્તક કલ્પમાં કહેલ છે. ગાય, ઘોડા આદિ તિર્યચનો જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રાર કલ્પમાં ઉત્પાદ કહ્યો છે, આજીવિકોની ઉત્પત્તિ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ અચ્યુત કલ્પમાં થાય છે. એજ પ્રકારે આભિયોગિકોની પણ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ અચ્યુત કલ્પમાં ઉત્પત્તિ થાય છે જેઓ સલિંગી છે પણ સમ્યકત્વથી ભ્રષ્ટ છે તેમનો ઉત્પાદ જઘન્ય ભવનવાસિયોમાં, ઉત્કૃષ્ટ ઉપરના ગ્રૈવેયકોમાં થાય છે.

અસંજ્ઞીના આયુષ્યની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कइविहेणं भंते ! असण्णियाउए पण्णत्ते) હે ભગવન્ ! અસંજ્ઞીનું આયુષ્ય કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? (गोयमा ! चउव्विहे असण्णिआउए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનું અસંજ્ઞી આયુષ્ય કહ્યું છે (तं जहा) તે પ્રકારે (नेरइय असण्णियाउए जाव देव असण्णियाउए) નૈરયિક-અસંજ્ઞીનું આયુષ્ય યાવત્ દેવ અસંજ્ઞીનું આયુષ્ય (असण्णीणं भंते ! जीवे किं नेरइयाउयं पकरेइ) હે ભગવન્ ! અસંજ્ઞી જીવ શું નૈરયિકના આયુનું ઉપાર્જન કરે છે ? (जाव देवाउयं पकरेइ) યાવત્ દેવાયુનું ઉપાર્જન કરે છે ?

(गोयमा ! नेरइयाउयं जाव देवाउयं पकरेइ) હે ગૌતમ ! નૈરયિકાયુ ઉપાર્જન કરે છે, યાવત્ દેવાયુ ઉપાર્જન કરે છે (नेरइयाउयं पकरेमाणे) નારકાયુનું ઉપાર્જન કરતા (**जहण्णेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं पकरेइ**) જઘન્ય દશ-હજાર વર્ષનું, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આયુનું ઉપાર્જન કરે છે (तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ) તિર્યંચાયુ ઉપાર્જન કરે છે (तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे) તિર્યંચાયુ ઉપાર્જન કરતા છતાં (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं पकरेइ) જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું ઉપાર્જન કરે છે (एवं मणुस्साउयंपि) એજ પ્રકારે મનુષ્યાયુ પણ (देवाउयं जहा नेरइयाउं) દેવાયુ, નરકાયુના સમાન.

(एयस्सणं भंते ! नेरइअअसण्णिआउयस्स जाव देवअसण्णिआउयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) હે ભગવન્ ! આ નૈરયિક અસંજ્ઞી આયુ યાવત્ દેવ-અસંજ્ઞી આયુમાંથી કોણ કોનાથી અલ્પ અગર અધિક અગર તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवे देवअसण्णियाउए) બધાથી ઓછા દેવ અસંજ્ઞી આયુ (मणूस असण्णि आउए असंखेज्जगुणे) મનુષ્ય અસંજ્ઞી આયુ અસંખ્યાતગણા છે (तिरिक्खजोणिय असण्णि आउए असंखेज्जगुणे) તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞી આયુ અસંખ્યાતગણું છે (नेरइ असण्णिआउए असंखेज्जगुणे) નૈરયિક અસંજ્ઞી આયુ અસંખ્યાતગણુ છે.

વીસમું પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-પહેલાં અસંજ્ઞી જીવની દેવોમાં ઉત્પત્તિ કહેલી છે, પરન્તુ ઉત્પાદ આયુના દ્વારાજ થાય છે. તેથી જ તેના આયુનું અહીં પ્રતિપાદન કરાય છે-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! અસંજ્ઞીનું આયુ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! અસંજ્ઞીનું આયુ ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે. તે આ પ્રકારે છે (૧) નૈરયિકનું અસંજ્ઞી આયુ (૨) તિર્યગ્યોનિનું અસંજ્ઞી આયુ (૩) મનુષ્ય અસંજ્ઞી આયુ અને (૪) દેવાસંજ્ઞી આયુ અસંજ્ઞી થતો જીવ પરભવના યોગ્ય જે આયુનો બંધ કરે છે. તે અસંજ્ઞી આયુષ્ય કહેવાય છે. એ પ્રકારે નૈરયિકને યોગ્ય અસંજ્ઞીનું આયુ નૈરયિકાસંજ્ઞી આયુષ્ય કહેવાય છે. એ પ્રકારે તિર્યગ્યોનિક અસંજ્ઞી-આયુ અને મનુષ્ય અસંજ્ઞી-આયુ, દેવાસંજ્ઞી-આયુ પણ સમજી લેવું જોઇએ જોકે અસંજ્ઞી અવસ્થામાંતો ભોગવાતું આયુ પણ અસંજ્ઞી આયુ કહેવાય છે. કિન્તુ અહીં તેની વિવક્ષા કરાયેલી નથી. તેથી જ તેની વિશેષ પ્રરૂપણાના માટે આ કહેલું છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ શું અસંજ્ઞી જીવ નરકાયુ યાવત્ દેવાયુને અર્થાત્ નરકાયુ તિર્યંચાયુ. મનુષ્યાયુ તેમજ દેવાયુનું ઉપાર્જન કરે છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! અસંજ્ઞી જીવ નરકાયુનું તિર્યંચાયુનું અને દેવાયુનું પણ ઉપાર્જન કરે છે. અગર અસંજ્ઞી જીવ નરકાયુનું ઉપાર્જન કરે તો જઘન્ય દશહજાર વર્ષનું આયુ ઉપાર્જન કરે છે, આ કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડાની અપેક્ષાથી સમજવું જોઇએ. યદિ ઉત્કૃષ્ટ નરકાયુનું ઉપાર્જન કરે તો પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું આયુ ઉપાર્જન કરે છે આ કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચોથા પાથડાના મધ્યમ સ્થિતિવાળા નારકોની અપેક્ષાથી સમજવું જોઇએ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પાથડામાં દશહજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને નેવુ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. બીજા પાથડામાં દશલાખ વર્ષની જઘન્ય અને નેવુ લાખ વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. ત્રીજા પાથડામાં પણ જઘન્ય સ્થિતિ નેવું લાખ વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ કોટિ પૂર્વની છે. ચોથા પાથડામાં જઘન્ય પૂર્વ કોટિની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાગરોપમના દશ ભાગની છે. તેથી જ અહીં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ મધ્યમ સમજવી જોઇએ.

અસંજ્ઞી જીવ તિર્યંચાયુનું પણ ઉપાર્જન કરે છે. અગર તે તિર્યંચાયુનું ઉપાર્જન કરે તો જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું આયુ ઉપાર્જિત કરે છે એ પ્રકારે મનુષ્યાયુપણ બાંધે છે. મનુષ્યાયુનો બંધ કરતા જઘન્ય અન્તમુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો બંધ કરે છે. અસંજ્ઞીજીવ

દેવાયુનો પણ બન્ધ કરે છે દેવાયુનો બંધ કરે તો તે નરકાયુના સમાન સમજવો જોઈએ, અર્થાત્ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને બાંધે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! આ નૈરયિકાસંજ્ઞી–આયુષ્ય, તિર્યંચા સંજ્ઞી–આયુષ્ય મનુષ્યાસંજ્ઞી આયુષ્ય અને દેવાસંજ્ઞી આયુષ્યમાંથી કોણ કોની અપેક્ષાએ અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! બધાથી ઓછું દેવાસંજ્ઞી આયુ છે, તેની અપેક્ષાથી મનુષ્યાસંજ્ઞી આયુ અસંખ્યાતગણું, તેની અપેક્ષાએ તિર્યંચાસંજ્ઞી આયુ અસંખ્યાતગણું અને તેની અપેક્ષાએ નારકાયુ અસંખ્યાતગણું છે. અહીં હ્રસ્વ અને દીર્ઘ (વધ–ઘટ)ની અપેક્ષાથી અસંજ્ઞી આયુનું અલ્પબહુત્વ સમજવું જોઈએ.

વીસમું પદ સમાપ્ત

એકવીસમું શરીર પદ

શબ્દાર્થ–(विहि संठाणपमाणे) વિધિ અર્થાત્ શરીરોના પ્રકાર, સંસ્થાન અર્થાત્ આકૃતિ–પ્રમાણ–પરિમાણ (पोग्गलचिणणा) પુદ્‌ગલોનું ચયન (सरीर संजोगो) શરીર સંયોગ (दव्व पएसप्पबहुं) દ્રવ્ય અને પ્રદેશની અપેક્ષાએ અલ્પબહુત્વ (सरीरो गाहणाप्पबहुं) શરીરોની અવગાહનાનું અલ્પબહુત્વ.

ટીકાર્થ–વીસમા પદમાં ગતિપરિણામ વિશેષ રૂપ અન્તક્રિયાની પ્રરૂપણા કરાઈ છે. આ એકવીસમાં પદમાં નરકાદિ ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના શરીરસંસ્થાન આદિ રૂપ ગતિપરિમાણની જ પ્રરૂપણા કરે છે. પ્રારંભમાં અધિકાર ગાથા કહી છે, જેમાં એકવીસમાં પદમાં પ્રરૂપિત વિષયોનો નિર્દેશ માત્ર આપેલો છે. પ્રકૃતગાથા આ પદની વિષયસૂચી છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–

સર્વપ્રથમ શરીરના ભેદની પ્રરૂપણા કરાશે. તત્પશ્ચાત્ શરીરોના આકારોની પ્રરૂપણા કરાશે પછી શરીરોના પ્રમાણોનું નિરૂપણ થશે. તદનન્તર એ બતાવાશે કે કેટલી દિશાઓથી શરીરના પુદ્‌ગલોનો ઉપચય થાય છે. પછી શરીર સંયોગનો અર્થાત્ કયા શરીરના હોવાથી કયું શરીર અવશ્ય થાય છે, આ નિયમનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. પછી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ શરીરોના અલ્પબહુત્વનું કથન કરાશે. અન્તમાં પાંચે શરીરોની અવગાહનાના અલ્પબહુત્વનું વર્ણન કરાશે,

શબ્દાર્થ-(कइणं भंते ! सरीरया पणत्ता ?) હે ભગવન્ ! કેટલાં શરીરના પ્રકારે કહ્યાં છે ? (गोयमा ! पंच सरीरया पणत्ता) હે ગૌતમ ! શરીરના પ્રકારો પાંચ કહ્યાં છે (तं जहा-ओरालिए, वेउव्विए, आहारए, तेयए कम्मए) તેઓ આ રીતે-ઔદારિક, વૈક્રિયક આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ

(ओरालियसरीरे णं भंते ! कईविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-एगिंदिय ओरालियसरीरे जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरे) તે આ પ્રકારે-એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર યાવત્ પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર (एगिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कई विहे पण्णत्ते) એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-पुढविकाइय एगिंदिय ओरालिय सरीरे जाव वणप्फइकाइय एगिंदियओरालियसरीरे) તે આ પ્રકારે-પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર યાવત્ વનસ્પતિકાયિક-એકેન્દ્રિય-ઔદારિકશરીર (पुढविकाइय एगिंदिय ओरालियस रीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-सुहुमपुढविकाइय एगिंदियओरालियसरीरे बादरपुढविकाइय एगिंदियओरालिय सरीरे य) તે આ પ્રકારે-સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને બાદરપૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર (सुहुम पुढविकाइय एगिंदियओरालियसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-पज्जत्तग सुहुम पुढविकाइयएगिंदिय ओरालियसरीरे य अपज्जत्तग सुहुमपुढविकाइय एगिंदिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે-પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર (बादर पुढविकाइयावि एवं चेव) બાદર પૃથ્વીકાયિકોના શરીર પણ એજ પ્રકારે (एवं जाव वणस्सइकाइय एगदिए ओरालियत्ति)

એ પ્રકારે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકો પણ સમજવા.

(बेइंदिय ओरालियसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક-શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा- पज्जत्तग बेइंदिय ओरालियसरीरे य अपज्जत्तग बेइंदिय ओरालियसरीरे य) તેઓ આ પ્રકારે–પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

(एवं तेइंदियचउरिंदिया वि) એ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય પણ સમજવા.

(पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरे य) તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક-શરીર (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન! કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે? (गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (जलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य थलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, खहयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य) જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર (जलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (संमुच्छिम जलयरतिरिक्ख-जोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, गब्भवक्कंति य जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालिय-सरीरे य) સંમૂર્છિમ જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર (संमुच्छिम जलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) સંમૂર્છિમ જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! બે પ્રકારના કહ્યાં

છે (तं जहा–पज्जत्तग संमुच्छिमपंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य, अपज्जत्तगसंमुच्छिम पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિંમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત સંમૂચ્છિંમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર.

(एवं गब्भवक्कंतिए वि) એ પ્રકારે ગર્ભજ પણ.

(थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–चउप्पयथलयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे य, परिसप्पथलयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે– ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

(चउप्पयथलयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–संमुच्छिमथलयरचउप्पयतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे य, गब्भवक्कंतिय चउप्पयथलयरतिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે–સંમૂચ્છિંમ સ્થલચર ચતુષ્પદ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર (संमुच्छिमचउप्पयथलयरतिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! સંમૂચ્છિંમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा पज्जत्तग संमुच्छिमचउप्पय तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, अपज्जत्तग संमुच्छिम थलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदियओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે–પર્યાપ્ત સંમૂચ્છિંમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્તસંમૂચ્છિંમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

(एवं गब्भवक्कंतिए वि) એજ પ્રકારે ગર્ભજ પણ.

(परिसप्पथलयरतिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?)

પરિસર્પ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–उरपरिसप्प थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य, भुयपरिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે–ઉપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર (उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?) ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–संमुच्छिम उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य, गब्भवक्कंतिय उरपरिसप्प थलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે–સંમૂચ્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર (संमुच्छिमे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा–अपज्जत्तग संमुच्छिम उरपरिसप्प थलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, पज्जत्तग संमुच्छिम उरपरिसप्प थलयर तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे य) સંમૂર્છિમ બે પ્રકરના છે–તે આ રીતે–અપર્યાપ્તક સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને પર્યાપ્તક સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર (एवं गब्भवक्कंतिय उरपरिसप्पे चउक्कओ भेओ) એજ પ્રકારે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક ઉરપરિસર્પના ચાર ભેદ (एवं भुयपरिसप्पा वि) એજ પ્રકારે ભુજ પરિસર્પ પણ (संमुच्छिम गब्भवक्कंतिय पज्जत्ता अपज्जत्ता य) સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.

(खहयरा दुविहा पण्णत्ता) ખેચર બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा–संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) તે આ પ્રકારે–સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ (संमुच्छिमा दुविहा पण्णत्ता) સંમૂર્છિમ બે પ્રકારના કહ્યા છે (पज्जत्ता अपज्जत्ता य) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (गब्भवक्कंतिया वि पज्जत्ता, अपज्जत्ता य) ગર્ભજ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.

(मणूस पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–संमुच्छिम मणूस पंचिंदिय ओरालियसरीरे य, गब्भवक्कंति य

मणूसपंचिंदिय ओरालियसरीरे य) તે આ પ્રકારે-સંમૂચ્છિંમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર અને ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર (गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?) ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-पज्जत्तग गब्भवक्कंति य मणूस पंचिंदिय ओरालियसरीरे य) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે-પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

ટીકાર્થ-સંગ્રહણી ગાથામાં વિધિદ્વારનો નિર્દેશ કર્યો હતો. તદનુસાર અહીં શરીરના મૂળ ભેદ-પ્રભેદોનું નિરૂપણ કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! શરીર કેટલાં કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પાંચ શરીર કહેલાં છે. જે પ્રતિક્ષણ શીર્ણ થતાં રહે અર્થાત્ વિનાશને પ્રાપ્ત થતાં રહે, તેમને શરીર કહે છે-(૧) ઔદારિક (૨) વૈક્રિયક (૩) આહારક (૪) તૈજસ (૫) કાર્મણ.

ઉદાર અર્થાત્ જે પ્રધાન હોય તેજ ઔદારિક કહેવાય છે અહીં વિનયાદિગણમાં પરિગણિત હોવાથી इकण् પ્રત્યય થઇને 'ઔદારિક' શબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે. તીર્થંકર તેમજ ગણધરોના આ શરીર હોય છે, તેથી એને પ્રધાન માનેલ છે. તેનાથી ભિન્ન અનુત્તર શરીર પણ અનન્તગુણહીન હોય છે. અથવા ઉદારનો અર્થ છે-વિશાલ અર્થાત્ લાંબા, કેમકે આ ઔદારિકશરીર એકહજાર યોજનથી પણ અધિક લાંબું હોય છે. અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીરમાં જે વિશાલતા કહી છે, તે ભવધારણીય સહજ શરીરની અપેક્ષાએ સમજવી જોઇએ, અન્યથા ઉત્તરવૈક્રિય તો એકલાખ યોજન સુધીનું પણ હોય છે, તેથી જ ઔદારિકને ઉદાર-વિશાલ કહેવામાં બાધા આવી પડશે.

જે શરીર દ્વારા વિશિષ્ટ વિલક્ષણ અથવા વિવિધ ક્રિયાઓ થાય તે વૈક્રિયશરીર કહેવાય છે. જે શરીર એક હોવા છતાં અનેક બની જાય છે, અનેક હોવા છતાં એક થઇ જાય છે, નાના મોટાં, મોટા નાના થઈ જાય છે, આકાશચારીમાંથી ભૂચર અને ભૂચરથી આકાશચારી બની જાય છે દૃશ્ય હોવા છતાં અદૃશ્ય, અને અદૃશ્ય હોવા છતાં દૃશ્ય થઇ જાય છે, તે શરીર વૈક્રિય કહેવાય છે. વૈક્રિયશરીર બે પ્રકારના છે-જન્મજાત અને લબ્ધિ નિમિત્તક ઉપપાત જન્મવાળા દેવો અને નારકોને જન્મજાત વૈક્રિયશરીર હોય છે અને લબ્ધિ નિમિત્તક તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં કોઈ કોઇમાં મળી આવે છે.

ચૌદ પૂર્વધારી મુનિ તીર્થંકરના અતિશયને જોવા આદિના પ્રયોજનથી વિશિષ્ટ આહારક નામક લબ્ધિથી જે શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તે આહારકશરીર કહેવાય છે. 'कृद्‌बहुलम्' એ સૂત્રથી કર્મ અર્થમાં 'ण्वुल्' પ્રત્યય થઇને 'આહારક' શબ્દ સિદ્ધ થાય છે, જેમકે 'पा ह रक' કહ્યું પણ છે-પ્રયોજન ઉત્પન્ન થતા કેવલીના ત્યાં જવાને માટે વિશિષ્ટ લબ્ધિના નિમિત્તથી જે શરીર નિર્મિત કરાય છે, તે આહારકશરીર કહેવાય છે. ।।૧।।

આ શરીર વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન શુભ અને સ્વચ્છ સ્ફટિક શિલાના

સદશ શુભ્ર પુદ્ગલોના સમૂહથી રચિત થાય છે.

તેજથી અર્થાત્ તૈજસ્ પુદ્ગલોથી જે બને છે, તે તૈજસ્શરીર કહેવાય છે. આ શરીર ખાધેલા આહારના પરિણમનનું કારણ હોય છે અને ઉષ્મારૂપ હોય છે. આ શરીરના નિમિત્તથી જ વિશિષ્ટ તપસ્વી પુરૂષના શરીરથી તેજનું નિમર્ગમ થાય છે. કહ્યું પણ છે-જે શરીર બધા સંસારી જીવોનું હોય છે. શરીરની ઉષ્ણતાથી જેની પ્રતીતિ થાય છે, જે આહારને પચાવીને તેને રસ આદિ રૂપમાં પરિણત કરે છે અથવા જે તૈજસ લબ્ધિના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે તૈજસ્શરીર કહેવાય છે

એજ પ્રકારે જે શરીર કર્મથી ઉત્પન્ન થાય તે અથવા જે કર્મનો વિકાર હોય તે તે કાર્મણશરીર કહેવાય છે. એજ પ્રકારે કર્મ પરમાણુ જ આત્મપ્રદેશોની સાથે દૂધ-પાણીની જેમ એકમેક થઇને પરસ્પર મળીને શરીરના રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે, તે કાર્મણશરીર કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે-કાર્મણશરીર કર્મોનો વિકાર (કાર્ય) છે તે આઠ પ્રકારના કર્મોથી નિષ્પન્ન થાય છે. આ શરીર બીજા બધા શરીરોનું કારણ છે, એમ જાણવું જોઇએ, ॥૧॥

એ પ્રકારે કાર્મણ શરીરને ઔદારિક આદિ બધાં શરીરોનું કારણ સમજવું જોઇએ, સંસાર પ્રપંચ રૂપી અંકુરનું બીજ આ કાર્મણ શરીર જ છે. જ્યારે તેનો સમલઉચ્છેદ થઇ જાય છે, ત્યારે શેષ શરીરોનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી. તૈજસ્ અને કાર્મણશરીરની સાથે જ્યારે મૃત્યુ સ્થાનનો ત્યાગ કરીને પોતાના નવીન જન્મની જગ્યાએ જાય છે, કર્મ પુદ્ગલોના અત્યન્ત સૂક્ષ્મતાના કારણે આ બન્ને શરીરોથી યુક્ત થતા જીવ પણ આંખોથી દેખાતો નથી. કહ્યું છે કે-ભવદેહ વચમાં (મરણ અને જન્મના મધ્યકાળમાં) પણ રહે છે; પણ સૂક્ષ્મ હોવાના કારણે શરીરથી નિકળતા છતાં અથવા પ્રવેશ કરતો હોય છતાં દેખાતો નથી. ॥૧॥

હવે ઔદારિક શરીરના ભેદોની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! ઔદારિક શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! ઔદારિક શરીર પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે. તે આ પ્રકારે-(૧) એકેન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર (૨) દ્વીન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર (૩) ત્રીન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર (૪) ચતુરિન્દ્રિયનુ ઔદારિક શરીર (૫) પંચેન્દ્રિયનું ઔદારિક શરીર.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્-એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર કેટલા પ્રકારનાં છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! એકેન્દ્રિય-ઔદારિક શરીર પાંચ પ્રકારના હોય છે, જેમ-(૧) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય-ઔદારિક શરીર (૨) અપ્કાયિક-એકેન્દ્રિય-ઔદારિક શરીર (૩) તેજસ્કાયિક-એકેન્દ્રિય-ઔદારિક શરીર (૪) વાયુકાયિક-એકેન્દ્રિય-ઔદારિક શરીર (૫) અને વનસ્પતિકાયિક-એકેન્દ્રિય ઔદારિક સરીર.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિક-એકેન્દ્રિય-ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના છે.

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! બે પ્રકારના છે, જેમકે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકનું શરીર અને

બાદર પૃથ્વીકાયિકનું શરીર.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક—એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના કેટલા ભેદ છે?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ! બે ભેદ છે—પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકનું શરીર અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકનું શરીર.

બાદર પૃથ્વીકાયિક—એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના ભેદ પણ આ પ્રકારે સમજી લેવા જોઇએ. અર્થાત્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી તેમના પણ બે ભેદ કહી દેવા જોઇએ. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના પણ સૂક્ષ્મ બાદરપર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તના ભેદથી બે બે પ્રકારના સમજી લેવા જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે—પર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર અને અપર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર.

એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના પણ પર્યાપ્તક—અપર્યાપ્તક ભેદે કરી બે ભેદ સમજવા જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના છે—તે આ રીતે—તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિક શરીર અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિક શરીર કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોનાં ઔદારિકશરીર ત્રણ પ્રકારના છે, જેમકે—જલચરોના, સ્થલચરોનાં, અને ખેચરોનાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! જળચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! બે પ્રકારના છે, જેમકે, સંમૂર્ચ્છિમ જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! સંમૂર્ચ્છિમ જલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! બે પ્રકારનાં છે, જેમકે, પર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય

તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર.

એજ પ્રકારે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીરના પણ બે ભેદ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સ્થલચર પંચન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે.

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બે પ્રકારનાં છે, જેમકે–ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બે પ્રકારનાં છે. જેમકે-સંમૂર્ચ્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર. અને ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે ?

શ્રી ભગવાન્- હે ગૌતમ ! બે પ્રકારનાં છે, તે આ પ્રકારે, પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

એજ પ્રકારે ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરના પણ પર્યાપ્તક–અપર્યાપ્તકના ભેદથી બે પ્રકાર છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરના કેટલા ભેદ છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બે ભેદ છે, તે આ પ્રકારે–ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને ભુજપરિસર્પ સ્થલચરપંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારનાં છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે–સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સંમૂર્છિમ ઉરપરિસપ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે, જેમકે, અપર્યાપ્તક સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર અને પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર.

એજ પ્રકારે ગર્ભજ ઉરપરિસર્પના પણ ચાર ભેદ સમજી લેવા જોઇએ. એજ પ્રકારે ભુજપરિસર્પના પણ સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ અને બન્નેના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી ચાર ભેદ કહેલા સમજી લેવા જોઇએ. ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે છે–સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ તેમનામાંથી સંમૂર્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પણ બે પ્રકારના છે–પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. ગર્ભજ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પણ એવી રીતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરના કેટલા ભેદ છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બે ભેદ છે, જેમકે–સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર, તેમાંથી સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિ ઔદારિકશરીર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના છે, જેમકે–પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર.

અભિપ્રાય એ છે કે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયના ભેદથી ઔદારિકશરીર પણ પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિના ભેદથી પાંચ પ્રકારના છે. તેમાં પણ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય–ઔદારિકશરીરના સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે ભેદ છે અને એ બન્નેના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે બે ભેદ થાય છે. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકના ઔદારિકશરીર પણ ચાર ચાર હોય છે. બધા મળીને ઔદારિકશરીરના અહીં વીસ પ્રકાર પ્રદર્શિત કરાએલા છે.

દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે–બે પ્રકારના જ હોય છે.

પંચેન્દ્રિયોમાં તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર મૂલતઃ ત્રણ પ્રકારના છે-જલચર, સ્થલચર અને ખેચરના ઔદારિકશરીર તેમાંથી જલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીર બે પ્રકારના છે-સંમૂર્છિમોના અને ગર્ભજોના એ બન્નેમાં પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બેભેદ થઇ જાય છે. સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર, ચતુષ્પદ અને પરિસર્પના ભેદથી બે પ્રકારના છે. ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર પણ સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજના ભેદે બે પ્રકારના છે. એ બન્ને પ્રકારોમાં પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બે ભેદ બને છે.

પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરના પણ બે ભેદ કહેવામાં આવેલ છે. ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ આ બન્ને પણ સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી બે-બે ભેદ થાય છે, અને સંમૂર્છિમ તથા ગર્ભજના પણ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બે પ્રકાર થઈ જાય છે. એ પ્રકારે પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરના બધા ભેદોની ગણના આઠ થાય છે.

ખેચર તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી બે પ્રકારના છે અને તે બન્નેના પણ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બે ભેદ થાય છે. એ પ્રકારે ચાર ભેદ થયા. બધા મળીને તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર વીસ પ્રકારનાં છે.

મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજના ભેદથી બે પ્રકારના છે અને તેમના પણ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બે ભેદ થાય છે, આમ ચાર ભેદ થયા. બધા મળીને ઔદારિકશરીરના પચાસ ભેદોનો અહીં ઉલ્લેખ કરાયેલો છે.

ઔદારિકશરીર સંસ્થાન એવં અવગાહના કા નિરૂપણ

ઔદારિકશરીર સંસ્થાન વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીર કેવા સંસ્થાન-આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! નાના સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે.

(एगिंदिए ओरालियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! નાના સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीरेणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! મસૂરની દાળના આકારના કહ્યાં છે (एवं चेव) એ પ્રકારે (पज्जत्तापज्जत्ताण वि एवं चेव) પર્યાપ્તકો-અપર્યાપ્તકો પણ એજ પ્રકારે સમજવા.

(आउक्काइय एगिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! थिबुकबिंदुसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સ્તિબુક બીન્દુના આકારના કહ્યા છે (एवं सुहुम बायर पज्जत्तापज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના સંસ્થાન પણ એમ જ છે.

(तेउक्काइय एगिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! सूईकलावसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! સોયોના સમૂહના આકારનાં કહ્યાં છે (एवं सुहुम बायर पज्जत्ता पज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના પણ.

(वाउक्काइयाण वि पडागासंठाणसंठिए) વાયુકાયિકોનો પણ ધજાના જેવો આકાર કહ્યો છે (एवं सुहुम बायरपज्जत्तापज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના પણ.

(वणस्सइ काइयाण वि णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) વનસ્પતિકાયિકોના શરીર નાના આકારોવાળા કહ્યાં છે (एवं सुहुम बायर पज्जत्ता पज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પણ.

(बेइंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! हुंडसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! હુંડક સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે (एवं पज्जत्ता पज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના પણ (एवं तेइंदिय–चउरिंदियाण वि) એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિયો ચતુરિંદ્રિયો પણ.

(पंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેવા આકારના છે ? (गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! છ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (समचउरंससंठाणसंठिए वि जाव हुंड संठाणसंठिए वि) સમચોરસ સંસ્થાનવાળા યાવત્ હુંડક સંસ્થાનવાળા (एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના પણ.

(संमुच्छिम तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते) સંમૂર્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેવા આકારના કહ્યાં છે ?

(गोयमा ! हुंड संठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! હુંડ સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (एवं पज्जत्ता-पज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના પણ (गब्भवक्कंतिय तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! छव्विहसंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ! છ પ્રકારના સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (तं जहा-समचउरंसे जाव हुंडसंठाणसंठिए) તે આ પ્રકારે-સમચતુરસ્ર યાવત્ હુંડક સંસ્થાનવાળા (एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि) એજ પ્રકારે પર્યાપ્તો-અપર્યાપ્તોના પણ (एवमेते) એ રીતે એઓ (तिरिक्खजोणियाणं) તિર્યંગ્યોનિકોના (ओहियाणं) ઔધિકોના (णव आलावगा) નવ આલાપકો થાય છે.

(जलयरतिरिक्खजोणिय ओरालियसरीरे णं भंते किं संठाणसंठिए पण्णत्ते) જલચર તિર્યંચ ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! छव्विहसंठाण-संठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! છ જાતના સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (तं जहा-समचउरंसे जाव हुंडे) સમચતુરસ્ર યાવત્ હુંડક (एवं पज्जत्ता पज्जत्ताण वि) એજ રીતે પર્યાપ્તો-અપર્યાપ્તોના પણ.

(संमुच्छिमजलयरा हुंडसंठाणसंठिआ) સંમૂર્છિમ જલચર હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે (एतेसिं चेव पज्जत्ता वि अपज्जत्ता वि एवं चेव) એમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પણ એજ પ્રકારે (गब्भवक्कंतियजलयरा छव्विह संठाणसंठिया) ગર્ભજ જલચર છએ સંસ્થાનવાળા હોય છે (एवं पज्जत्तापज्जाण वि) એજ પ્રકારે પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્તોના પણ (एवं थलयराण वि णव सुत्ताणि) એજ પ્રકારે સ્થલચરોના પણ નવ સૂત્ર (एवं चउप्पय थलयराण वि) એજ પ્રકારે ચતુષ્પદ સ્થલચરોના પણ (उरपरिसप्प थलयराण वि) એજ પ્રકારે ઉરપરિસર્પ સ્થલચરોના પણ (भुयपरिसप्प थलयराण वि) ભુજપરિસર્પ સ્થલચરોના પણ (एवं खहयराण वि णव सुत्ताणि) એજ પ્રકારે ખેચરોના પણ નવ સૂત્ર (नवरं) વિશેષ (सव्वत्थ) સર્વત્ર संमुच्छिमा हुंड संठाणसंठिया) સંમૂર્છિમ હુંડ સંસ્થાનવાળા (भाणियव्वा) કહેવા જોઈએ (इयरे छसु वि) અન્ય છએ સંસ્થાનવાળા જાણવા.

(मणूस पंचिंदिय ओरालियसरीरे णं भंते ! किं संठाणसंठिए) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર હે ભગવન્ ! કયા સંસ્થાનવાળા છે ? (गोयमा ! छव्विह संठाणसंठिए पण्णत्ते) છ પ્રકારના સંસ્થાનવાળા છે (तं जहा-समचउरंसे जाव हुंडे) તે આ પ્રકારે-

સમચતુરસ્ર યાવત્ હુંડ (पज्जत्तापज्जत्ताण वि एवं चेव) પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના પણ એજ પ્રકારે (गब्भवक्कंतियाण वि एवं चेव) ગર્ભજોના પણ એજ પ્રકારે (पज्जत्तापज्जत्ताण वि एवं चेव) પર્યાપ્તો-અપર્યાપ્તોના પણ એજ પ્રકારે (संमुच्छिमाणं पुच्छा ?) સંમૂર્છિમો સંબંધી પ્રશ્ન છે. (ગોયમા ! હુંડ સંઠાણસંઠિયા પણ્ણત્તા) હે ગૌતમ ! હુંડ સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે.

ટીકાર્થ-પૂર્વોક્ત ઔદારિકશરીરોના સંસ્થાન અર્થાત્ આકારની હવે અનુક્રમે પ્રરૂપણા કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરના સંસ્થાન અનેક હોય છે, કેમકે જીવોમાં જાતિયોના ભેદથી શરીરની આકૃતિમાં પણ ભેદ થઇ જાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીર નાના સંસ્થાનવાળા હોય છે, કેમકે એકેન્દ્રિયોમાં પૃથ્વીકાયિક આદિ ગર્ભિત છે અને તે બધાના સંસ્થાન અલગ અલગ પ્રકારના હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર કેવા આકારના હોય છે ?

ભગવાન્-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર મસૂરની દાળના આકારના કહ્યાં છે. મસૂર એક પ્રકારનું અનાજ છે. જેનો આકાર ચપટો હોય છે. અહીં મસૂરનો અડધો ભાગ અર્થાત્ એક ફાડ સમજવી જોઇએ.

જેવો સમુચ્ચય પૃથ્વીકાયિકોના શરીરનો આકાર કહ્યો છે, એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો અને બાદર પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિકશરીરોનો આકાર પણ સમજવો જોઇએ. અર્થાત્ તેમના શરીરના સંસ્થાન પણ મસૂરની દાળના સમાન હોય છે. પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિકશરીરોના આકાર પણ એજ પ્રકારના જાણવા જોઇએ. એ પ્રકારે સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, બધા પ્રકારના પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીર મસૂરની દાળ જેવા આકારવાળા જ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરનો કેવો આકાર છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયોના શરીરનો આકાર સ્તિબુકબિન્દુ (પાણીના પરપોટા) જેવો હોય છે. જે બિન્દુ વાયુ આદિ દ્વારા આમતેમ ફેલાએલ ન હોય પણ જામેલું હોય, તે ટીપું સ્તિકબિન્દુ કહેવાય છે. તેનો જેવો આકાર હોય છે તેવો જ અપકાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરનો હોય છે. સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત

અપ્કાયિકોના શરીરનો આકાર પણ સમુચ્ચય અપ્કાયિકોના સમાન સ્તિબુકબિન્દુ જેવો હોય છે. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય પછી સૂક્ષ્મ હોય કે પછી બાદર હોય, પર્યાપ્ત હોય અગર અપર્યાપ્ત હોય, બધાના શરીરનો આકાર સ્તિબુકબિન્દુના સમાન જ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિકશરીર કેવા આકારવાળા કહેલા છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર સૂચીકલાપના આકારના હોય છે, અર્થાત્ જેવો સોયોના સમૂહનો આકાર હોય છે તેવો જ તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિય–જીવોના ઔદારિકશરીરનો આકાર છે. સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તેજસ્કાયિકોના ઔદારિકશરીરનું સંસ્થાન પણ સૂચીકલાપના જેવું જ સમજવું જોઇએ.

વાયુકાયિકોના ઔદારિકશરીરનું સંસ્થાન પતાકાના આકારનું છે, અર્થાત્ ધ્વજાનો જેવો આકાર હોય છે, તેવો જ વાયુકાયિકના ઔદારિકશરીરનો પણ હોય છે. એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મવાયુકાયિકો, બાદરવાયુકાયિકો, પર્યાપ્ત વાયુકાયિકો તથા અપર્યાપ્ત વાયુકાયિકોના ઔદારકશરીરના સંસ્થાન પણ પતાકા જેવા હોય છે.

વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર વિવિધ સંસ્થાનોવાળા હોય છે, તેમનો કોઇ એક નિયત આકાર નથી. સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ઔદારિકશરીરનું પણ એજ પ્રકારે સમજવું જોઇએ. તાત્પર્ય એ છે કે વનસ્પતિકાયિક જોકે સૂક્ષ્મ હોય, પર્યાપ્ત હોય કે અપર્યાપ્ત, તેમના શરીરનો આકાર વિવિધ પ્રકારનો હોય છે, બધાના આકાર એક સરખા નથી હોતાં. દેશના ભેદથી જાતિના ભેદથી અને કાળ આદિના ભેદથી તેમના આકારમાં ભિન્નતા હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! દ્વીન્દ્રિય જીવોના ઔદારિકશરીર કેવા આકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર હુંડક સંસ્થાનના હોય છે. એક વિશેષ પ્રકારનું પક્ષી જેના શરીરમાં રૂંવાડાં નથી હોતાં અને જે બટેર નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે હુંડ કહેવાય છે. એના સરખો આકાર હુંડ સંસ્થાન કહેવાય છે. દ્વીન્દ્રિયોનાં શરીર હુંડ સંસ્થાનવાળાં જ હોય છે. ચાહે તે પર્યાપ્ત હોય કે અપર્યાપ્ત હોય.

એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિયોના અને ચાર ઇન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરના સંસ્થાન પણ હુંડક જ હોય છે, તેઓ પછી પર્યાપ્ત હોય કે અપર્યાપ્ત હોય. બધાના સંસ્થાન હુંડક જ સમજવાં જોઇએ. ફલિતાર્થ એ છે કે, બધા વિકલેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરનો આકાર હુંડક જ હોય છે પછી તે દ્વીન્દ્રિય હોય, ત્રીન્દ્રિય હોય, અથવા ચતુરિન્દ્રિય હોય.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોના ઔદારિક શરીર કેવા આકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના શરીરના સંસ્થાન છ પ્રકારના કહેલાં છે. તે આ પ્રકારે છે–કોઇના સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હોય છે, કોઇના ન્યગ્રોધપરિમંડલ, કોઈના સાદિ (સ્વસ્તિ), કોઇના વામન કોઇના કુબ્જક (કુબડા) અને કોઇના હુંડ સંસ્થાન. જે શરીરના ચારે ખૂણા સમ હોય તે સમચતુરસ્ર કહેવાય છે. પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિકશરીર પણ સમુચ્ચય પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના શરીરના સંસ્થાનોના સમાન જ સંસ્થાનવાળા હોય છે, અર્થાત્ કોઇ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, કોઇ ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાનવાળા, કોઇ સાદિ સંસ્થાનવાળા, કોઇ વામન સંસ્થાનવાળા, કોઇ કુબ્જક સંસ્થાનવાળા અને કોઇ હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે. એ પ્રકારે સમુચ્ચય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિકશરીર છએ સંસ્થાનવાળા કહેવાં જોઈએ, અર્થાત્ પ્રત્યેકના છ–છ આલાપક કહેવાં જોઇએ. છએ સંસ્થાનનો અર્થ આ પ્રકારે છે–

(૧) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન–જે શરીરની ચારે બાજુના ચારે અસ્રકોણ કે વિભાગ સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલાં લક્ષણાનુસાર સમ હોય, તે શરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય છે અને એવાં સંસ્થાન સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય છે.

(૨) ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન–ન્યગ્રોધનો અર્થ છે વડ. વટવૃક્ષ ઊપરના ભાગમાં વિસ્તીર્ણ અને નીચેના ભાગમાં સંક્ષિપ્ત હોય છે. એજ પ્રકારે નાભિના ઊપરના શરીરના અવયવપૂર્ણ પ્રમાણવાળા હોય અને નીચેના અવયવ સંક્ષિપ્ત હોય, તે શરીરનો આકાર ન્યગ્રોધપરિમંડલ કહેવાય છે.

(૩) સાદિ સંસ્થાન–'સાદિ' શબ્દમાં જે 'આદિ' અંશ છે તેનાંથી નાભિના નીચેનો ભાગ લેવાય છે. તે નાભિના અધસ્તન ભાગરૂપ આદિની સાથે જે હોય તે સંસ્થાન સાદિ કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે, નાભિની નીચેનો ભાગ પ્રમાણ યુક્ત હોય અને ઊપરનો ભાગ હીન હોય તે સાદિ સંસ્થાન છે.

(૪) કુબ્જક સંસ્થાન–જે આકારમાં માથું, ગર્દન, હાથ, પગ આદિ પ્રમાણોપેત હોય, પરન્તુ વક્ષસ્થલ, ઉદર આદિનીચે હોય તે કુબ્જકસંસ્થાન કહેવાય છે.

(૫) વામનસંસ્થાન–જેમાં છાતી, પેટ આદિ અંગ પ્રમાણયુક્ત હોય, પરન્તુ હાથ, પગ આદિ હીન હોય, તે વામનસંસ્થાન કહેવાય છે.

(૬) હુંડકસંસ્થાન–જેમાં બધાં અંગોપાંગ બેડોળ હોય, લક્ષણહીન હોય તેને હુંડક-સંસ્થાન સમજવું જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સંમૂર્છિમ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! સંમૂર્છિમ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર હુંડ-સંસ્થાનવાળાં કહ્યાં છે. એજ પ્રકારે સંમૂર્છિમ તિર્યંચોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના શરીર પણ હુંડસંસ્થાનવાળા જ હોય છે. એ પ્રકારે સમુચ્ચય સંમૂર્છિમ તિર્યંચ પંચે-

ન્દ્રિયોના પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના તથા અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયોના શરીર હુંડસંસ્થાનવાળાં જ સમજવાં જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ગર્ભજ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિક-શરીર છએ પ્રકારના સંસ્થાનોવાળાં કહેલાં છે. તે સંસ્થાનો આમ છે–સમચતુરસ્ર યાવત્ હુંડસંસ્થાન. અર્થાત્ સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડસંસ્થાન એજ પ્રકારે અર્થાત્ સમુચ્ચય ગર્ભજ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના સમાન પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર પણ છએ સંસ્થાનવાળા હોય છે. અહીં પણ સામાન્ય, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના શરીર છએ સંસ્થાનોવાળાં સમજી લેવાં જોઈએ.

આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત નવ આલાપક ઔધિક તિર્યગ્યોનિકોના હોય છે. ભાવ એ છે કે, ત્રણ પંચેન્દ્રિય સમુચ્ચય તિર્યગ્યોનિકો, પર્યાપ્તો તથા અપર્યાપ્તોના ત્રણ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિક, પર્યાપ્તો તથા અપર્યાપ્તોના, ત્રણ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચના, પર્યાપ્તકો તથા અપર્યાપ્તકોના આલાપક મેળવવાથી બધા મળીને નવ આલાપક થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિકશરીર કયા સંસ્થાનવાળા હોય છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિકશરીર છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. તે છ સંસ્થાન આ પ્રકારે છે–સમચતુરસ્રસંસ્થાન, ન્યગ્રોધ પરિમંડલસંસ્થાન, સાદિ સંસ્થાન, કુબ્જકસંસ્થાન, વામનસંસ્થાન અને હુંડસંસ્થાન એજ પ્રકારે પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત જલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીર પણ છએ સંસ્થાનવાળાં હોય છે.

સંમૂર્છિમ જલચર પછી તે પર્યાપ્ત હોય અગર અપર્યાપ્ત હુંડસંસ્થાન શરીરવાળાં હોય છે, અર્થાત્ તેમના શરીરના સંસ્થાન હુંડ હોય છે.

ગર્ભજ જલચરોના શરીર છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. તેમના પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના શરીર પણ છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. એ પ્રકારે સામાન્ય ગર્ભજ જલચરો, પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચરો અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચરો–ત્રણેનાં શરીર છએ સંસ્થાનવાળાં સમજવાં જોઈએ.

એ પ્રકારે સમાન્ય જલચરોના, તેમના પર્યાપ્તોના, અપર્યાપ્તોના એમ ત્રણમાંથી પ્રત્યેકના છ–છ પ્રકારના આલાપક, સંમૂર્છિમ જલચર, પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ જલચર, અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ જલચર, એમ ત્રણમાંથી પ્રત્યેકના છ–છ આલાપક થાય છે.

ગર્ભજ જલચર, પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર, અપર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર, આમ ત્રણેમાંથી પ્રત્યેકના છ પ્રકારના આલાપક, એ પ્રકારે નવના ઔદારિકશરીર એમ ૩૯ ઓગણચાલીસ પ્રકારના સંસ્થાનવાળા થાય છે.

સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરના વિષયમાં પણ નવ સૂત્ર હોય છે. સમુચ્ચય સ્થલચરોના, તેમના પર્યાપ્તો, અપર્યાપ્તોના, સંમૂર્છિમ જલચરોના, તેમના પર્યાપ્તોના, તેમના અપર્યાપ્તોના, ગર્ભજ સ્થલચરોના, તેમના પર્યાપ્તોના, તેમના અપર્યાપ્તોના એક એક સૂત્ર હોવાથી બધા મળીને નવ સૂત્ર થાય છે.

સમુચ્ચય સ્થલચરોની જેમ ચતુષ્પદ સ્થલચરોના ઔદારિકશરીર સંબંધી પણ નવ સૂત્ર થાય છે. તેઓ આ પ્રકારે-સમુચ્ચય ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, પર્યાપ્ત ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, અપર્યાપ્ત ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદોના અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદોના, ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, પર્યાપ્ત ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચરોના, અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચરોના એક-એક સૂત્ર હોવાથી નવ સૂત્ર થાય છે.

એજ પ્રકારે ઉરપરિસર્પ સ્થલચરોના નવ સૂત્ર છે-સમુચ્ચય ઉરપરિસર્પ, તેમના પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત, સંમૂર્છિમ, તેમના પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત, ગર્ભજ તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ નવ સૂત્ર જાણવાં જોઇએ.

ભુજપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ઔદારિકશરીર સંબંધી નવ સૂત્ર છે તેમને પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સમજી લેવા જોઇએ.

ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના પણ ઔદારિકશરીર સંબંધી નવ સૂત્ર પૂર્વોકત પ્રકારથી સમજવાં જોઇએ. આ રીતે સમુચ્ચય તિર્યંચયોનિકોના નવ, જલચરોનાં નવ, સ્થલચરોના નવ, સ્થલચરોના છત્રીસ, ખેચરોનાં નવ, આ બધાં મળીને ત્રેસઠ સૂત્ર તિર્યંચોના ઔદારિકશરીરના વિષયમાં સમજવાં જોઈએ. તેમના આલાપક ૨૭૩ થાય છે. એ અભિપ્રાયથી કહે છે-વિશેષતા એ છે કે તિર્યંચોના ઔદારિકશરીરના વિષયમાં સંમૂર્છિમ તિર્યગ્યોનિક કેવળ હુંડસંસ્થાનવાળા હોય છે શેષ અર્થાત્ સામાન્ય ગર્ભજ આદિ છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર કયા સંસ્થાનના હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીર સમચતુરસ્ર, ન્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, વામન, કુબ્જક અને હુંડ, આમ છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના ઔદારિકશરીર પણ સમુચ્ચય મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરના સમાન છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યોના ઔદારિકશરીર પણ એજ પ્રકારે છે, અર્થાત્ સમુચ્ચય મનુષ્યોની જેમ છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. એજ પ્રકારે ગર્ભજ મનુષ્યોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીર પણ છએ સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના ઔદારિકશરીર કયા સંસ્થાનવાળાં હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના ઔદારિકશરીર હુંડ સંસ્થાનવાળાં છે.

અવગાહના વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(ओरालिय सरीरस्स णं भंते !) હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરની અવગાહના કહી છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એક હજાર યોજનની (एगिंदिय ओरालियस्स वि एवं चेव) એકેન્દ્રિયના ઔદારિકની પણ એજ પ્રકારે (जहा ओहियस्स) જેમ ઔધિક સામાન્યની.

(पुढविकाइय एगिंदिय ओरालियसरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવાન્ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं उक्कोसेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (एवं अपज्जत्तयाण वि) એજ પ્રકારે અપર્યાપ્તકોની અને (पज्जतयाण वि) પર્યાપ્તકોની પણ (एवं सुहुमाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं) એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તકો તથા અપર્યાપ્તકોની (बादराणं पज्जत्ता पज्जत्ताण वि) બાદર પર્યાપ્તો–અપર્યાપ્તોની પણ (एवं एसो नवओ भेदो) એ પ્રકારે આ નવ ભેદ (जहा पुढविकाइयाणं तहा आउक्काइयाण वि) જેવા પૃથ્વીકાયિકોના તેવા જ અપ્કાયિકોના પણ (तेउक्काइयाण वि) તેજસ્કાયિકોના પણ (वायुक्काइयाण वि) વાયુકાયિકોના પણ.

(वणस्सइकाइय ओरालियसरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની (अपज्जत्तगाणं जहण्णेणं उक्कोसेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) અપર્યાપ્તકોની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની (पज्जत्तगाणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) પર્યાપ્તકોની જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની (बादराणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) બાદરોની જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सातिरेगं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની (पज्जत्ताण वि एवं चेव) પર્યાપ્તકોની પણ એજ પ્રકારે (अपज्जत्ताणं

जहण्णेणं उक्कोसेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) અપર્યાપ્તકોની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (सहुममाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं य तिण्ह वि जहण्णेणं उक्कोसेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ત્રણેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની.

(बेइंदिय ओरालिय सरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता) દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેવડી મોટી કહી છે ? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-भागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી (उक्कोसेणं बारस जोयणाइं) ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજન જેટલી (एवं सव्वत्थ वि) એજ પ્રકારે સર્વત્ર (अपज्जत्तयाणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं जहण्णेणं वि उक्कोसेण वि) અપર્યાપ્તકોની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાત-માભાગ જેટલી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ એ સમજવી (पज्जत्तगाणं जहेव ओरालियस्स ओहियस्स) પર્યાપ્તકોની જેવા ઔધિકોના ઔદારિકશરીરની.

(एवं तेइंदियाणं तिण्णि गाउयाइं) એજ પ્રકારે ત્રીન્દ્રિયોની ત્રણ ગવ્યૂતિની અવગાહના થાય છે. (चउरिंदियाणं चत्तारि गाउयाइं) ચતુરિન્દ્રિયોની ચાર ગવ્યૂતિની (पंचिंदियतिरिक्ख जोणियाणं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं) પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હજાર યોજ-નની છે૩ (एवं संमूर्छिमाणं३) એજ પ્રકારે સંમૂર્છિમોની ૩ (गब्भवक्कंतियाण वि ३) ગર્ભ-જોની પણ ૩ (एवंचेव नवओ भेदो भाणियव्वो) એ પ્રકારે નવ ભેદ કહેવા જોઈએ (एवं जलयराण वि जोयणसहस्सं) એજ પ્રકારે જલચરોની અવગાહના પણ હજાર યોજનની છે. (नवओ भेदो) નવ ભેદ (थलयराण वि णवभेदा) સ્થલચરોના પણ નવ ભેદ થાય છે. (उक्को-सेणं छगाउयाइं) ઉત્કૃષ્ટ છ ગાઉ (पज्जत्तगाण वि) પર્યાપ્તકોના પણ (एवं चेव) એજ પ્રકારે (संमुच्छिमाणं) સંમૂર્છિમોની (पज्जत्तगाण य) અને પર્યાપ્તકોની (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (गाउय-पुहुत्तं) ગવ્યૂતિ પૃથકત્વ (गब्भवक्कंतियाणं उक्कोसेणं छ गाउयाइं) ગર્ભજોની ઉત્કૃષ્ટ છ ગવ્યૂતિ (पज्जत्तगाण य) અને પર્યાપ્તકોની.

(ओहिय चउप्पय पज्जत्त गब्भवक्कंतिय पज्जत्तयाण वि) ઔધિક ચતુષ્પદ ગર્ભજ પર્યાપ્તોની પણ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (छ गाउयाइं) છગવ્યૂતિ (संमुच्छिमाणं पज्जत्ताण य गाउयपुहुत्तं) સંમૂર્છિમો અને પર્યાપ્તકોની પૃથકત્વ ગવ્યૂતિની (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટથી (एवं उरपरिसप्पाण वि) એજ પ્રકારે ઉરપરિસર્પોની પણ (ओहियगब्भवक्कंतियपज्जत्तगाणं)

ઔધિક ગર્ભજ પર્યાપ્તકોની (जोयणसहस्सं) હજાર યોજનની (संमुच्छिमाणं पज्जत्ताण य) અને સંમૂર્છિમ પર્યાપ્તકોની (जोयणपुहुत्तं) યોજન પૃથકત્વની (भुयपरिसप्पाणं) ભુજ-પરિસર્પોની (ओहिय गब्भवक्कंतियाण वि) ઔધિક ગર્ભજોની પણ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (गाउय पुहुत्तं) ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની (संमुच्छिमाणं धणु पुहुत्तं) સંમૂર્છિમોની ધનુષ પૃથકત્વની (खहयराणं) ખેચરોની (ओहिय गब्भवक्कंतियाणं) ઔધિક ગર્ભજોની પણ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (गाउयपुहुत्तं) ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની (संमुच्छिमाणं धणुपुहुत्तं) સંમૂર્છિમોની ધનુષ પૃથકત્વની (खहयराणं) ખેચરોની (ओहिय गब्भवक्कंतियाणं) ઔધિક ગર્ભજોની (संमुच्छिमाणं य) અને સંમૂર્છિમોની (तिण्हवि) ત્રણેની (उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं) ઉત્કૃષ્ટથી ધનુષ પૃથકત્વની (इमाओ संगहणी गाहाओ) આ સંગ્રહણી ગાથાઓ છે. (जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (छग्गाउयाइं) છગવ્યૂતિ (तत्तो) પછી (य) અને (जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (गाउयपुहुत्तं) ગવ્યૂતિ પૃથકત્વ (भुयए) ભુજગોમાં (धणुहपुहुत्तं पक्खीसु) ધનુષ્ય પૃથકત્વ પક્ષિયોમાં ॥૧॥

(जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (गाउयपुहुत्तं) ગવ્યૂતિ પૃથકત્વ (तत्तो य जोयण पुहुत्तं) અને પાછા હજાર યોજન (दोण्हं वि) બેની (तु) તો धणुपुहुत्तं) ધનુષ્ય પૃથકત્વ (संमुच्छिमे) સંમૂર્છિમમાં (होइ) હોય છે (उच्चत्तं) ઊંચાઈ. ॥૨॥

(मणूसोरालियसरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता) હે ભગવન્! મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) હે ગૌતમ! જઘન્ય આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं) ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગવ્યૂતિ (एवं अपज्जत्ताणं) એ રીતે અપર્યાપ્તોની (जहण्णेणं उक्कोसेणं) જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ (अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ (संमुच्छिमाणं जहण्णेणं उक्कोसेणं) સંમૂર્છિમની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ (अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ (गब्भवक्कंतियाणं पज्जत्ताण य) ગર્ભજોની અને પર્યાપ્તોની (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) જઘન્ય આંગળનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं) ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગવ્યૂતિ.

ટીકાર્થ–આના પહેલાં ઔદારિકશરીરના સંસ્થાનની પ્રરૂપણા કરાઈ હતી, હવે તેમની અવગાહનાના પરિમાણનું નિરૂપણ કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી- હે ભગવન્! પૂર્વપ્રરૂપિત ઔદારિકશરીરની અવગાહના અર્થાત્

ઊંચાઈ કેટલી કહેલી છે.

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની કહેલી છે અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાતિરેક અર્થાત્ કાંઈક અધિક એક હજાર યોજનની કહેલી છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સમુદ્ર ગોતીર્થ આદિમાં કમળની નાલ આદિના અપેક્ષાથી સમજવી જોઈએ. ત્યાંના સિવાય અન્યત્ર આટલી અવગાહનાવાળા ઔદારિકશરીર નથી હોઇ શકતાં.

એકેન્દ્રિયના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ એજ પ્રકારે છે, અર્થાત્ જેમ સમુચ્ચય રૂપમાં ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એક હજાર યોજનની કહી છે, એજ પ્રકારે એકેન્દ્રિયશરીરની પણ સમજવી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલા મોટી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની કહી છે. સમુચ્ચય પૃથ્વીકાયિકોના સમાન જ અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકોના શરીરની અવગાહના પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની જ કહેલી છે. એજ પ્રકારે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોની, તેમના પર્યાપ્તોની તેમજ અપર્યાપ્તોની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની જ હોય છે. બાદર પૃથ્વીકાયિકોની, તેમના પર્યાપ્તોની તથા અપર્યાપ્તોની અવગાહના પણ એજ પ્રકારે છે, અર્થાત્ સમુચ્ચય પૃથ્વીકાયિકોના શરીરની અવગાહનાના સમાન ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

આ નવનો સમૂહ જેવો પૃથ્વીકાયિકનો કહ્યો છે, એજ પ્રકારે અપ્કાયિકોનો, તેજસ્કાયિકોનો, વાયુકાયિકોનો તેમના પર્યાપ્તોનો તથા અપર્યાપ્તોનો પણ કહેવો જોઈએ. અર્થાત્ એ બધાના ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની કહી છે. સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક આદિના, તેમના પર્યાપ્તો તથા અપર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના, બાદર, પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની કહી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલા વિસ્તારવાળી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્ ! હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની કહેલી છે. અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયના ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા

ભાગની કહી છે. પર્યાપ્ત વનસ્પતિકાયિકના ઔદારિકશરીરની જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક અધિક હજાર યોજનની અવગાહના કહી છે. બાદર વનસ્પતિ-કાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની સમજવી જોઇએ. પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ એજ પ્રકારે કહેલી છે, અર્થાત્ જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક હજાર યોજનની છે. આ અવગાહના પદ્મના નાલ આદિની અપેક્ષાએ સમજવી જોઇએ. અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોની, તેમના પર્યાપ્તોની તથા અપર્યાપ્તોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી જોઇએ. એ પ્રકારે એકેન્દ્રિયોના બધા મળીને પીસ્તાલીસ ભંગ થાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્! દ્વીન્દ્રિય જીવોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ! દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજનની હોય છે. એ પ્રકારે સર્વત્ર અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયો ત્રીન્દ્રિયો તથા ચતુરિન્દ્રિયોમાં અપર્યાપ્ત જીવોના ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી જોઇએ. પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક-શરીરની અવગાહના એ પ્રકારે છે, જેવી દ્વીન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કહી છે, અર્થાત્ જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજનની હોય છે.

એજ પ્રકારે ઔઘિક ત્રીન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરની તથા પર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયોના ઔદા-રિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગવ્યૂતિની કહી છે. ઔઘિક ચાર ઇન્દ્રિયોવાળાની તથા પર્યાપ્ત ચાર ઇન્દ્રિયોવાળાની ઔદારિક ઉત્કૃષ્ટ શરીરની અવગાહના ચાર ગવ્યૂતિની છે. ઔઘિક પંચેન્દ્રિયોના તથાપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર ગવ્યૂતિની છે. ઔઘિક પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની, તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિક-શરીરની તથા અપર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એકહજાર યોજનની સમજવી જોઇએ. આ અવગાહના સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના મત્સ્યોની અપેક્ષાથી કહેલી છે. એજ પ્રકારે સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની, તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનની સમજવી જોઇએ. સંમૂર્છિમ અપર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભગની હોય છે, ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોની તથા પર્યાપ્ત ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિક

શરીરની અવગાહના એજ પ્રકારે છે, અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનની છે તથા અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. એ પ્રકારે નવ ભેદ કહેવા જોઈએ. જે આ પ્રકારે છે– સમુચ્ચયતિર્યંચ, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, એ ત્રણની, સંમૂર્છિમતિર્યંચ, સંમૂર્છિમતિર્યંચોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, એ ત્રણની, ગર્ભજ તિર્યંચ, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, એ ત્રણની ગણના કરવાથી બધા મળીને નવ ભેદ થાય છે.

એજ પ્રકારે જળચરોના ઔદારિકશરીરની પણ અવગાહના સમુચ્ચય પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહનાના સમાન ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનની સમજવી જોઇએ. પર્યાપ્ત જળચરોના શરીરના અવગાહના પણ એજ પ્રકારે એક હજાર યોજનની થાય છે.

અપર્યાપ્ત જળચરોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી જોઇએ. એ પ્રકારે સમુચ્ચય પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જળચર, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જળચર, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, તથા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જળચર, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, એ બધાને એકત્ર કરવાથી નવ ભેદ થાય છે, જે આ પ્રકારે છે, સમુચ્ચય સ્થલચર, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, સંમૂર્છિમ સ્થલચર, તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, તથા ગર્ભજ સ્થલચર તેમના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, એમ બધા મળીને નવ ભેદ થાય છે.

સમુચ્ચય સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છગવ્યૂતિની હોય છે. તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ એટલી જ અર્થાત્ છ ગાઉની હોય છે. સંમૂર્છિમ સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના તથા તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની અર્થાત્ બે ગવ્યૂતિથી નવ ગવ્યૂતિ સુધીની હોય છે. તેમના પર્યાપ્તોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે.

ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ છ ગવ્યૂતિ અને પર્યાપ્ત ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ છગવ્યૂતિની હોય છે. અપર્યાપ્ત ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી જોઇએ.

ઔઘિક ચતુષ્પદોના તેમજ પર્યાપ્ત ગર્ભજ ચતુષ્પદોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ છ ગવ્યૂતિ હોય છે. તેમના અપર્યાપ્તોની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્રની હોય છે. સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની હોય છે. તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના પણ ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની જ હોય છે. કિન્તુ તેમના અપર્યાપ્તોની

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી જોઈએ.

એજ પ્રકારે ઉરપરિસર્પ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના તથા તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજનની હોય છે. સંમૂર્છિમ ઉરપરિસર્પ પંચેન્દ્રિયતિર્યં-ચોના તથા તેમના પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ યોજન પૃથક્ત્વની હોય છે. સમુચ્ચય ભુજપરિસર્પોના તથા ગર્ભજ ભુજપરિસર્પોના તથા બન્ને પર્યાપ્તોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વની સમજવી જોઈએ. સંમૂર્છિમ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વની હોય છે. ઔધિક ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના, ગર્ભજ ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના તથા સંમૂર્છિમ ખેચર, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વની સમજવી જોઈએ.

એ પ્રકારે સામાન્ય પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના, જલચરોના, સામાન્ય સ્થલચરોના, ચતુષ્પદોના, ઉરપરિસર્પોના, ભુજપરિસર્પોના, ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના, એમ પ્રત્યેકના ઔદારિકશરીરની અવગાહનાના નવ નવ સૂત્ર નિમ્નદર્શિત, પ્રકારથી જાણવા જોઈએ. સમુચ્ચય વિષયક ત્રણ, સંમૂર્છિમ વિષયક ત્રણ, ગર્ભજ વિષયક ત્રણ, આ બધા મળીને નવ થાય છે.

અપર્યાપ્ત અવગાહનાના સ્થાનોમાં સર્વત્ર જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ સમજવો જોઈએ, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બધા પર્યાપ્તોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ જ હોય છે. તેના સિવાય અન્ય અવગાહના સ્થાનોમાં જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સામાન્ય સ્થલચરોમાં ચતુષ્પદ સ્થલચરોમાં તથા સામાન્ય ગર્ભજોમાં છ ગવ્યૂતિની, સંમૂર્છિમોમાં, ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વની સમુચ્ચય ઉરપરિસર્પોમાં તથા ગર્ભજ ઉરપરિસર્પોમાં સહસ્ર યોજનની સંમૂર્ચ્છિમોમાં યોજનપૃથક્ત્વની સમુચ્ચય ભુજપરિસર્પોમાં તથા ગર્ભજ ભુજપરિસર્પોમાં ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વની, સંમૂર્છિમોમાં ધનુષ પૃથક્ત્વની, સમુચ્ચય ખેચરો, ગર્ભજ ખેચરો અને સંમૂર્છિમ ખેચરો, બધાં અવગાહના સ્થાનોમાં ધનુષ પૃથક્ત્વની અવગાહના સમજવી જોઈએ. હવે આ બધાનો સંગ્રહ કરનારી ગાથાઓ કહે છે.

ગર્ભજ જલચરોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું પ્રમાણ એક હજાર યોજનનું છે, ચતુષ્પદ સ્થલચરોની અવગાહના છ ગવ્યૂતિની હોય છે, તત્પશ્ચાત્ ઉરપરિસર્પ સ્થલચરોની અવ-ગાહના એક હજાર યોજનની, ભુજપરિસર્પ સ્થલચરોની ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વની, ખેચર પક્ષિયોની ધનુષ પૃથક્ત્વની ઔદારિકશરીરની અવગાહના સમજવી જોઈએ. ॥૧॥

સંમૂર્છિમ જલચરોની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહનાનું પ્રમાણ હજાર યોજનનું છે, ચતુષ્પદ

સ્થલચરોની અવગાહના ગવ્યૂતિ પૃથકત્વની, ઉરપરિસર્પોની યોજન પૃથકત્વની ભુજપરિસર્પસ્થલચરોની તથા ખેચર પક્ષિયોની ધનુષ્ય પૃથકત્વ ઔદારિકશરીરની અવગાહના સમજવી જોઈએ. ॥૨॥

એ પ્રકારે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના ઔદારિકશરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ બતાવીને હવે મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ નિરૂપણ કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્ હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગવ્યૂતિ હોય છે, આ અવગાહના દેવકુરૂ આદિની અપેક્ષાથી સમજવી જોઈએ.

એજ પ્રકારે અપર્યાપ્ત મનુષ્યોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ઔદારિકશરીરની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી જોઈએ. સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. ગર્ભજ મનુષ્યોના તથા પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યોના ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગવ્યૂતિની સમજવી જોઈએ. ॥સૂ૦૩॥

વૈક્રિયશરીરભેદ કા નિરૂપણ

વૈક્રિયશરીરના ભેદોની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(वेउव्वियसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! વૈક્રિયશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा)–તે આ પ્રકારે (एगिंदिए वेउव्विएसरीरे य पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे य) એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર અને પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર (जइ एगिंदिय वेउव्वियसरीरे किं वाउक्काइए एगिंदिय वेउव्वियसरीरे, अवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विदसरीरे ?) અગર એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય તો શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અગર અવાયુકાયિક અર્થાત્ વાયુકાયિકોથી ભિન્ન એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विए-सरीरे नो अवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં (जइ वउक्काइय-

वेउव्वियसरीरे) યદિ વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं सुहुम वाउक्काइय वेउव्विय-सरीरे बायर वाउक्काइय वेउव्वियसरीरे?) તો શું સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અથવા બાદર વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा! नो सुहुम वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિય શરીર નથી હોતાં (बादर वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे) બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (जइ बादर वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तग बादर वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे अपज्जत्तग बादर वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय-सरीरे?) યદિ બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર છે તો શું પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક એકે-ન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा! पज्जत्तगबादरवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय-सरीरे, नो अपज्जत्तगबायरवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ! પર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

(जइ पंचेंदिय वेउव्वियसरीरे किं नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (जाव) યાવત્ (किं देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे?) શું દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा! नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे वि जाव देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे वि) હે ગૌતમ! નારક પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે યાવત્ દેવ પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) શું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (जाव किं अहे सत्तमा पुढवि नेरइय पंचिंदिए वेउव्विय-सरीरे?) યાવત્ શું અધઃ સાતમી પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा! रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (जाव अहे सत्तमा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउ-व्वियसरीरे वि) યાવત્ અધઃ સાતમી પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ रयणप्पभा पुढवि नेरइय वेउव्वियसरीरे) યદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं पज्जत्तग रयणप्पभा पुढवि नेरइय वेउव्वियसरीरे) શું પર્યાપ્ત

રત્નપ્રભા પહેલી પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (अपज्जत्तग रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) અથવા અપર્યાપ્તક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! पज्जत्तग रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તક રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (अपज्जत्तग रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) અપર્યાપ્તક રત્નપ્રભા પૃથ્વી નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીરી હોય છે (एवं जाव अहे सत्तमाए दुगओ भेदो भाणियव्वो) એજ પ્રકારે યાવત્ અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી સુધી બન્ને ભેદ કહેવા જોઈએ.

(जइ तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિય-શરીર હોય છે किं संमुच्छिम पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) તો શું સંમૂર્છિમ તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे ?) અગર ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! नो संमुच्छिम पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં (गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) યદિ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) તો શું સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (असंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्विय-सरीरे ?) અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! संखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियस-रीरे नो असंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયો તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

(जइ संखिज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे) યદિ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं

पज्जत्तग संखिज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे, अपज्जत्तग संखिज्जवासाउय गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे ?) શું પર્યાપ્તક સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્તક સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! पज्जत्तगसंखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (नो अपज्जत्तग संखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

(जइ संखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदिय तिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे) યદિ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं जलयर संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे, थलयरसंखेज्जवासाउय-गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे, खहयरसंखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिथ वेउव्वियसरीरे) શું જલચર સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, સ્થલચર સંખ્યાત વર્ષાયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અગર ખેચર સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનાં વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(गोयमा ! जलयर संखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्वियसरीरे वि) હે ગૌતમ ! જલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. (थलयरसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणिय-वेउव्वियसरीरे वि) થલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. (खहयरसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरि-क्खजोणियवेउव्वियसरीरे वि) ખેચર સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ जलयरसंखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) યદિ જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं पज्जत्तगजलयरसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणियवेउव्विय-

सरीरे) શું પર્યાપ્ત જલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (अपज्जत्तग जलयरसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख· जोणियवेउव्वियसरीरे य) અપર્યાપ્તક જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

(गोयमा ! पज्जत्तगजलयरसंखेज्जवासाउय गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત જલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (नो अपज्जत्तगसंखेज्जवासाउय जलयरगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय वेउव्वियसरीरे) અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા જળચર ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં. (जइ थलयरपंचिंदिय जाव सरीरे किं चउप्पय जाव सरीरे ? किं परिसप्प जाव सरीरे ?) યદિ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય યાવત્ શરીર ? શું ચતુષ્પદ યાવત્ શરીર (गोयमा ! चउप्पय जाव संखेज्जवासाउय परिसप्प जाव सरीरे) હે ગૌતમ! ચતુષ્પદ યાવત્ સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા પરિસર્પયાવત્ શરીર (एवं सव्वेसिं णेयव्वं) એજ પ્રકારેબધાનું સમજી લેવું જોઈએ (जाव) યાવત્ (खहयराणं पज्जत्ताणं) ખેચર પર્યાપ્તોના પર્યન્ત (नो अपज्जत्ताणं) અપર્યાપ્તોના નહીં (जइ मणूस पंचिंदियवेउव्वियसरीरे किं संमुच्छिममणूस पंचिंदियवेउव्वियसरीरे) યદિ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે (गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) અથવા ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा ! णो संमुच्छिम मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे, गब्भवक्कंतिय मणूसपंचिंदियवेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ! સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં, ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ गब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरे किं कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणुस्स पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे, अकम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणुस्स पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) અગર ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અથવા અકર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય· શરીર હોય છે? (अंतरद्दिवग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) અથવા અન્તર દ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा ! कम्मभूमग गब्भ·

वक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે (णो अकम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) અકર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોતાં નથી (नो अंतरदीवग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्विएसरीरे) અન્તર દ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર પણ નથી હોતાં.

(जइ कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ કર્મભૂમિ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) શું સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (असंखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) અથવા અસંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે (नो असंखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंति मणूस पंचिंदिय वेउव्विसरीरे) અસંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોતાં નથી.

(जइ संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વક્રિયશરીર હોય છે (किं पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे, अपज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंति मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) શું પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરી હોય છે, અથવા અપર્યાપ્તના ?

(गोयमा ! पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે (नो अपज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

(जइ देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) યદિ દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે (किं भवनवासि देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे जाव वेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे ?) તો શું ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે યાવત્ વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! भवणवासी देवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरे जाव वेमाणिय देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે યાવત્ વૈમાનિકદેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

(जइ भवणवासीदेवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरे किं असुरकुमारभवणवासी देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे जाव थणियकुमार भवणवासीदेवपंचिंदियसरीरे) યદિ ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (गोयमा ! असुरकुमार जाव थणियकुमार भवणवासी देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे वि) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર પણ હોય છે.

(जइ असुरकुमार देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे किं पज्जत्तग असुरकुमार भवणवासी देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ? अपज्जत्तग असुरकुमार भवणवासी देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे ?) યદિ અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્તના હોય છે કે અપર્યાપ્તના ? गोयमा ! पज्जत्तग असुरकुमारभवणवासी देव पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे वि, अपज्जत्तग असुरकुमारभवणवासी देव पंचिंदियवेउव्वियसरीरे वि) હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તક અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર પણ હોય છે. અને અપર્યાપ્તક અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોને વૈક્રિયશરીર પણ હોય છે,

(एवं जाव थणियकुमाराणं दुगओ भेदो) એ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમારોના બન્ને ભેદ (एवं वाणमंतराणं अट्ठविहाणं) એજ પ્રકારે આઠ જાતના વાનવ્યંતરોના (जोइसियाणं पंच विहाणं) પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષ્કોના (वेमाणिया दुविहा) વૈમાનિક બે પ્રકારના હોય છે (कप्पोवगा, कप्पातीताय) કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત (कप्पोवगा बारसविहा) કલ્પોપપન્ન બાર પ્રકારના છે (तेसि वि एवं चेव दुहओ भेदो) તેમના પણ એજ પ્રકારે બે ભેદ છે (कप्पातीता दुविहा) કલ્પાતીત બે પ્રકારના છે (गेवेज्जगाय अणुत्तरोववाइया य) ગ્રૈવેયકોના

અને અનુત્તરૌપપાતિક (गेवेज्जगा नवविहा) ગ્રૈવેયકોના દેવો નવ પ્રકારના છે (अणुत्तरोववाइया पंचविहा) અનુત્તરૌપપાતિક પાંચ પ્રકારના છે (एतेसिं पज्जत्तापज्जत्ताभिलावेणं दुगओ भेदो) તેમના પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત અભિલાપથી બે-બે ભેદ (भाणियव्वो) કહેવા જોઇએ.

ટીકાર્થ-આના પૂર્વે ઔદારિકશરીરના ભેદો સંસ્થાનો અને પરિમાણનું નિરૂપણ કરાયું. હવે વૈક્રિયશરીરના ભેદો આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! વૈક્રિયશરીર કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! વૈક્રિયશરીર બે પ્રકારના કહેલાં છે, તે આ પ્રકારે છે. એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર અને પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોમાં મળી આવતાં અને પંચેન્દ્રિય જીવોમાં મળી આવનારાં વૈક્રિયશરીર.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અવાયુકાયિકોના અર્થાત્ વાયુકાયિકોથી ભિન્ન પૃથ્વીકાયિક આદિના.

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરી હોય છે, અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય તો શું સૂક્ષ્મ, વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરી હોય છે અથવા બાદર વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં પણ બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્તક બાદરવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવન્-હે ગૌતમ! પર્યાપ્તક બાદરવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અપર્યાપ્ત બાદરવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિયોમાંથી કેવળ વાયુકાયિકોના, વાયુકાયિકોમાં કેવળ બાદરોના અને બાદરોમાં પણ કેવળ પર્યાપ્ત જીવોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, કેમકે તેમનામાં વૈક્રિયલબ્ધિ સંભવિત હોય છે.

કહ્યું પણ છે-ત્રણ રાશિયોના વૈક્રિયશરીરની લબ્ધિ જ નથી, બાદર પર્યાપ્તકોમાં પણ અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર જીવોને જ આ લબ્ધિ હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક, પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને અપર્યાપ્ત બાદરવાયુકાયિક, આ ત્રણે રાશિયોમાં વૈક્રિય લબ્ધિ નથી હોતી, બાદર પર્યાપ્તકોમાં જ હોય છે અને તેમનામાં પણ ફક્ત અસંખ્યાતમાભાગમાં જ હોય છે, બધામાં નથી હોતી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું નારક

પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના હોય છે અથવા દેવ પંચેન્દ્રિયોના હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! નારક પંચેન્દ્રિયોનાં પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે, યાવત્ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના પણ હોય છે, મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના પણ હોય છે અને દેવ પંચેન્દ્રિયોના પણ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! યદિ નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, શું શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, શું વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે, અથવા તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયના હોય છે !

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પણ હોય છે યાવત્ તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પણ હોય છે. અર્થાત્ સાતે પૃથ્વીયોના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! જો રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયના હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે અને અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. એજ પ્રકારે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારક પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. એજ પ્રકારે બધાના બે–બેના ભેદોનું કથન કરી લેવું જોઇએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! યદિ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય તો શું સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના હોય છે અથવા ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ?

ભગવાન્–હે ગૌતમ! સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોતા નથી. પરંતુ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! યદિ ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! યદિ સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોતાં નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! યદિ સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું જલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, સ્થલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા ખેચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. સ્થલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે, અને ખેચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! યદિ જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્ત જલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત જળચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. અપર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા જલચર ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! યદિ સ્થલચર પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય ગર્ભજ સંખ્યાત

વર્ષની આયુવાળા તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. તો શું ચતુષ્પદ યાવત્-પર્યાપ્તક સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા સ્થલચર ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે? અથવા શું પરિસર્પ પર્યાપ્તક સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા સ્થલચર ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! ચતુષ્પદ પર્યાપ્તક સ્થલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તથા પરિસર્પ યાવત્ પર્યાપ્ત સ્થલચર સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

એજ પ્રકારે બધાનું સમજી લેવું જોઈએ યાવત્ ખેચર પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અપર્યાપ્ત ખેચર સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં, ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અન્તરદ્વીપ જ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં તથા અન્તરદ્વીપ જ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના પણ વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિય-શરીર હોય છે તો શું સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! યદિ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

એ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરની પ્રરૂપણામાં પણ જલચર, ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ, ખેચર તથા ગર્ભજ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા મનુષ્યોનાં જ વૈક્રિયશરીર હોય છે. એના સિવાય સંમૂર્છિમ આદિના નથી હોતાં, કેમકે ભવના સ્વભાવના કારણે એમાં વૈક્રિય લબ્ધિ સંભવિત નથી.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! યદિ દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. યાવત્ શું વાનવ્યન્તર દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? શું જ્યોતિષ્ક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? અથવા શું વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે યાવત્—વાનવ્યન્તર દેવ પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે, જ્યોતિષ્ક દેવ પંચેન્દ્રિયના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે અને વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! યદિ ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું અસુરકુમાર દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, યાવત્—નાગકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, સુવર્ણકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, અગ્નિકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. વિદ્યુત્કુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, ઉદધિકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે. દ્વીપકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, દિક્કુમાર ભવનવાસીદેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે, વાયુકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! યદિ અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે તો શું પર્યાપ્તક અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયના પણ વૈક્રિયશરીર હોય છે. એજ પ્રકારે સ્તનિતકુમાર સુધી બે બે ભેદ કહી દેવા જોઈએ, અર્થાત્ અસુરકુમારોની જેમ નાગકુમારો, સુવર્ણકુમારો, અગ્નિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, ઉદધિકુમારો, દ્વીપકુમારો, દિશાકુમારો, પવનકુમારો અને સ્તનિતકુમારોના પણ પર્યાપ્તકો અને અપર્યાપ્તકોના વક્રિયશરીર હોય છે.

એજ પ્રકારે યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરૂષ, ભૂત, પિશાચ, ગન્ધર્વ અને મહોરગ નામના આઠ પ્રકારના વ્યન્તરોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્નેના ચન્દ્ર, સૂર્યગ્રહ, નક્ષત્ર તારાનામક પાંચ પ્રકારના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જ્યોતિષ્ક દેવોના પણ વૈક્રિયશરીર સમજવા જોઈએ. વૈમાનિક દેવ બે પ્રકારના હોય છે–કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત તેમાંથી કલ્પોપપન્ન બાર પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે, સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, તેમના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે–બે ભેદ હોય છે અને તે બન્નેના વૈક્રિયશરીર હોય છે. કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ બે પ્રકારના હોય છે–ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરૌપપાતિક તેમાં ગ્રૈવેયક દેવોના નવ ભેદ છે–ઉપરિતનત્રિક, મધ્યમત્રિક અને અધસ્તનત્રિકના ભેદથી બધા મળીને નવ છે. અનુત્તરોપપાતિક દેવ પાંચ પ્રકારના છે–વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ તે બધાના પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદે કરીને બે–બે પ્રકાર કહેવા જોઈએ અને તે બધાના વૈક્રિયશરીર હોય છે. ॥સૂ૦ ૪॥

વૈક્રિયશરીરના સંસ્થાન

શબ્દાર્થ–(वेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહેલાં છે ? (गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અનેક આકારના કહેલાં છે (वाउकाइयएगिंदियवेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવાન્ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! पडागा संठाण संठिए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પતાકાના આકારનાં કહેલાં છે (नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! णेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे दुविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે જાણવા (भवधारणिज्जेय उत्तरवेउव्विएय) ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીર (तत्थणं जे से भवधारणिज्जे से णं हुंडकसंठाण संठिए पण्णत्ते) તેમાં જે ભવધારણીયશરીર છે, તે હુંડક સંસ્થાનવાળા કહેલાં છે (तत्थणं जे से उत्तरवेउव्विए से वि हुंडसंठाणसंठिए) તેમાં જે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર છે તે પણ હુંડ સંસ્થાનવાળા છે.

(रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते) હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! रयणप्पभा पुढविनेरइयाणं दुविहे सरीरे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વીના નારકોના શરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा)-તે આ પ્રકારે છે (भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य) ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (तत्थणं जे से भवधारणिज्जे) તેઓમાં જે ભવધારણીય છે (से णं हुंड संठाणसंठिए) તે હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે (जे से उत्तरवेउव्विए से वि हुंडे) જે ઉત્તરવૈક્રિય છે તે પણ હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે (एवं जाव अहेसत्तमा पुढविनेरइय वेउव्वियसरीरे) એજ પ્રકારે યાવત્ અધઃ સાતમી પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિયશરીર પર્યન્ત સમજવું.

(तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! તિર્યંચપંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! णाणा संठाणसंठिए

पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! નાના આકારોના કહ્યાં છે (एवं जलयर थलयर, खहयराण वि) એજ પ્રકારે જળચરોના, સ્થલચરોના અને ખેચરોના વૈક્રિયશરીર પણ સમજવા (थलयराण वि चउप्पयपरिसप्पाण वि) સ્થલચરોમાં પણ ચતુષ્પદ તેમજ પરિસર્પોના પણ (परिसप्पाण वि उरपरिसप्प भुयपरिसप्पाण वि) પરિસર્પોમાં પણ ઉરપરિસર્પોના અને ભુજપરિસર્પોના પણ (एवं मणूस पंचिंदिय वेउव्वियसरीरे) એજ પ્રકારે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પણ સમજવા.

(असुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरेणं भंते ! किं संठाणसंठिए पण्णत्ते ? હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! असुरकुमाराणं देवाणं दुविहे सरीरे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવોના શરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-भवधारणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य) તે આ પ્રકારે- ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (तत्थणं जे से भवधारणिज्जे से णं समचउरंससंठाणसंठिए पण्णत्ते) તેઓમાં જે ભવધારણીય છે, તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (तत्थणं जे से उत्तरवेउव्विए सेणं णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) તેઓમાં જે ઉત્તરવૈક્રિય છે તે અનેક સંસ્થાનવાળા કહ્યાં છે (एवं जाव थणियकुमारदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरे) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમાર દેવ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પણ સમજી લેવા.

(एवं वाणमंतराण वि) એજ પ્રકારે વાનવ્યન્તરોના પણ (णवरं) વિશેષ (आहिया वाणमंतरा पुच्छिज्जंति) સમુચ્ચય વાનવ્યન્તરોના વિષયમાં પ્રશ્ન થાય છે (एवं जोइसियाण वि ओहियाणं) એજ પ્રકારે સમુચ્ચય જ્યોતિષ્કોના પણ (एवं सोहम्मे जाव अच्चुय देव सरीरे) એજ પ્રકારે સૌધર્મ યાવત્ અચ્યુત દેવોના શરીર (गेवेज्जग कप्पातीत वेमाणिय देवाणं पंचिंदियवेउव्विसरीर णं भंते ! किं संठाण संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! गेवेज्जगदेवाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे) હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોના એક ભવધારણીય શરીર હોય છે (से णं समचउरंससंठाणसंठिए पण्णत्ते) તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં હોય છે (एवं अणुत्तरोववाइयाण वि) એજ પ્રકારે અનુત્તરૌપપાતિકોના પણ સમજવા.

ટીકાર્થ-આનાથી પૂર્વે વૈક્રિયશરીરના ભેદોનું નિરૂપણ કરેલું હતું હવે તેમના

સંસ્થાનની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! વૈક્રિયશરીર કેવા આકારનાં છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર વિભિન્ન આકારના કહેલાં છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર પતાકાના આકારના કહ્યાં છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે. તે આ પ્રકારે છે–ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય તેમાં જે ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર છે, તે હુંડ સંસ્થાનવાળાં હોય છે. અર્થાત બટેર નામના પક્ષીઓના જેવા આકારના હોય છે. ઉત્તર-વૈક્રિયશરીર છે, તે પણ હુંડસંસ્થાનવાળાં જ હોય છે, એ પ્રકારે નારકોના ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીર અતીવ કિલષ્ટ કર્મના ઉદયથી હુંડક સંસ્થાનવાળાં જ હોય છે. તેમના ભવધારણીય શરીર ભવના સ્વભાવથી જ જેની સમસ્ત પાંખ ઉખડી ગઇ હોય અને ગળા વિગેરેના વાળ પણ ઉખાડી નાખેલા હોય એવા પક્ષીના આકારના સરખા અત્યન્ત બીભત્સ હુંડક સંસ્થાનવાળાં હોય છે. તેમના ઉત્તરવૈક્રિયશરીરનો આકાર પણ હુંડક જ હોય છે. તે શુભ કરવાનો વિચાર રાખે છે, તો પણ અત્યન્ત અશુભ નામક કર્મના ઉદયના કારણે તેમનાં શરીર અશુભ તરજ બને છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીરના સંસ્થાન કેવાં હોય છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના શરીર બે પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે છે–ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય, તેમાં જે ભવધારણીય શરીર છે, તે હુંડક સંસ્થાનવાળાં હોય છે અને જે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર છે તે પણ હુંડક સંસ્થાનવાળાં જ હોય છે. એનું કારણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું જોઇએ

જે પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનાં વૈક્રિયશરીર કહ્યાં, એજ પ્રકારે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય-શરીર પણ સમજી લેવાં જોઇએ, અર્થાત્ આ બધી પૃથ્વીયોના નારકોના બન્ને પ્રકારના વૈક્રિયશરીર હુંડ સંસ્થાનવાળાં જ હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કયા સંસ્થાનવાળાં હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર વિભિન્ન સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

સમુચ્ચય તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોની જેમ જલચર, સ્થલચર, અને ખેચરોના વૈક્રિયશરીર પણ વિભિન્ન સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

સમુચ્ચય સ્થલચરોના, ચતુષ્પદ તથા પરિસર્પ સ્થલચરોના પરિસર્પોમાં પણ ઉર:પરિસર્પો અને ભુજપરિસર્પોના વૈક્રિયશરીર પણ અનેક સંસ્થાનાવાળાં હોય છે.

તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોની જેમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર પણ અનેક સંસ્થાનવાળાં કહેલાં છે. એ પ્રકારે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર અનેક આકારોના હોય છે, કેમકે તેઓ પોતાની ઇચ્છાઅનુસાર વૈક્રિયશરીરનું નિર્માણ કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા સંસ્થાનવાળાં હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવોના વૈક્રિયશરીર બે જાતના હોય છે, તે આ પ્રકારે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય તેમાં જે ભવધારણીય શરીર છે, તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં કહેલાં છે. અને બીજાં જે ઉત્તરવૈક્રિયશરીર છે, તેમના અનેક પ્રકારના સંસ્થાન હોય છે.

અસુરકુમારોની જેમ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરરર પણ બે-બે પ્રકારના હોય છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય ભવધારણીય શરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં અને ઉત્તરવૈક્રિય અનેક સંસ્થનોવાળાં હોય છે. અસુરકુમારની જેમ વાનવ્યન્તરોના પણ ભવધારણીય શરીર અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર હોય છે. ભવધારણીય સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં તથા ઉત્તરવૈક્રિયશરીરઅનેક સંસ્થાનોવાળાં હોય છે. વાનવ્યન્તરોના વિષયમાં વિશેષતા એ છે કે સમુચ્ચય વાનવ્યન્તરોના વિષયમાં જ પ્રશ્ન કરાય છે તેમના ભેદ પ્રભેદોના વિષયમાં નહીં. જેમકે ભવનવાસિયોના ભેદ અસુરકુમાર આદિનો પૃથક્ પ્રશ્ન કરાયો છે, તેમ અહીં નહિ કરવો જોઇએ. એજ પ્રકારે સમુચ્ચય જ્યોતિષ્ક દેવોના વૈક્રિયશરીરના પણ બે ભેદ છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય તેમાંથી ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં અને ઉત્તરવૈક્રિય નાના સંસ્થાનોવાળાં કહ્યાં છે.

એજ પ્રકારે સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત દેવોનાં પણ વૈક્રિયશરીર બે-બે પ્રકારનાં કહ્યાં છે ભવધારણીય ઉત્તરવૈક્રિય તેમાંથી ભવધારણીયશરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં હોય અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીર અનેક સંસ્થાનવાળાં હોય છે.

એ પ્રકારે અસુરકુમાર આદિ દશ પ્રકારના ભવનપતિયોના, વાનવ્યન્તરોના, જ્યોતિ-

કોના અને સૌધર્મથી લઈને અચ્યુત પર્યન્ત વૈમાનિકોના ભવનધારણીય વૈક્રિયશરીર ભવના સ્વભાવના કારણે વિશિષ્ટ શુભ નામ કર્મના વશથી સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં જ હોય છે. ઉત્તરવૈક્રેયશરીર ઇચ્છાનુસાર બનાવાય છે, તેથી તેમનાં કોઈ નિયત આકાર નથી હોતા. તે અનેક આકારોના હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! ગ્રૈવેયકોના કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીર કેવા આકારના કહેલાં છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! ગ્રૈવેયક દેવોના એક માત્ર ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર જ હોય છે અને તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં હોય છે. ગ્રૈવેયક દેવ ઉત્તરવૈક્રિયશરીર બનાવતા નથી, તેથી જ તેમના ઉત્તરવૈક્રેયશરીર હોતાં જ નથી.

ગ્રૈવેયક દેવોના સમાન પાંચ અનુત્તરૌપપાતિક વૈમાનિક દેવોના પણ ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર જ હોય છે. અને તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે. એ પ્રકારે નવ ગ્રૈવેયકોના દેવોનાં તથા પાંચ અનુત્તરૌપપાતિક વૈમાનિક દેવોનાં પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી ઉત્તરવૈક્રિયશરીર નથી હોતાં પરિચારણા અથવા ગમનાગમન આદિ તેમનામાં હોતાં જ નથી, એ કારણે તેઓ વૈક્રિયશરીરના નિર્માણ પણ કરતા નથી. તેમનામાં કેવળ ભવધારણીય વૈક્રિયશરીર જ મળી આવે છે અને તેમનાં સંસ્થાન સમચતુરસ્ર જ હોય છે. ॥સૂ૦ ૫॥

વૈક્રિયશરીરની અવગાહના

શબ્દાર્થ–(वेउव्वियसरीरस्स णं भंते! के महालिया सरीरावगाहणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે? (गोयमा! जहण्णेण अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं) હે ગૌતમ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसयसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક એક લાખ યોજનની (वाउक्काइय एगिंदियसरीरस्स णं भंते! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયનીશરીરની અવગાહના કેટલી છે? (गोयमा! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्ज भागं) હે ગૌતમ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ.

(नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरेणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! નારક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી છે ? (गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારની કહી છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (भवधारणिज्जा य उत्तर-वेउव्वियाय) ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (तत्थणं जा सा भवधारणिज्जा) તેમાં જે ભવધારણીય છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ છે (उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं) ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષની છે (तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्विया) તેમાં જે ઉત્તરવૈક્રિય છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ છે (उक्कोसेणं धणुसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ હજાર ધનુષ છે.

(रयणप्पभा पुढवि नेरइयाणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે ? (गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता तं जहा-भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य) હે ગૌતમ ! બે પ્રકારની છે, તે આ પ્રકારે ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (तत्थणं जा सा भवधारणिज्जा) તેમાં જે ભવધારણીય છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं सत्त धणूइं तिण्णि रयणीओ छच्च अंगुलाइं) ઉત્કૃષ્ટ સાત ધનુષ, ત્રણ હાથ અને છ આંગળની છે (तत्थणं जासा उत्तरवेउव्विया) તેમાં ઉત્તરવૈક્રિયક અવગાહના છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं पण्णरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ) ઉત્કૃષ્ટ પંદર ધનુષ અને અઢી અંગુલની છે.

(सक्करप्पभाए पुच्छा ?) શર્કરા પ્રભામાં પૃચ્છા ? (गोयमा ! जाव तत्थणं जासा भव-धारणिज्जा) યાવત્ તેમાં જે ભવધારણીય છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) તે અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं पण्णरस धणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ) ઉત્કૃષ્ટ પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની (तत्थणं जासा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखे-ज्जइभागं) તેમાં જે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે તે જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ છે (उक्कोसेणं एक्कतीसं धणूइं एक्काय रयणी) ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની છે.

(वालुयप्पभाए पुच्छा) વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમાં પૃચ્છા ? (भवधारणिज्जा एक्कतीसं

धणूइं एक्का रयणी) ભવધારણીય એકત્રીસ ધનુષ્ય અને એક હાથ (उत्तरवेउव्विया छावट्ठिं धणूइं दो रयणीओ) ઉત્તરવૈક્રિય છાસઠ ધનુષ અને બે હાથ.

(पंकप्पभाए भवधारणिज्जा बावट्ठिं धणूइं दो रयणीओ) પંકપ્રભામાં ભવધારણીયની બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની (उत्तरवेउव्विए पणवीसं धणुसयं) ઉત્તરવૈક્રિય એકસો પચીસ ધનુષની

(धूमप्पभाए भवधारणिज्जा पणवीसं धणूसयं) ધૂમપ્રભામાં ભવધારણીય એકસો પચીસ ધનુષ (उत्तरवेउव्विया अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं) ઉત્તરવૈક્રિય અઢીસો ધનુષ (तमाए भवधारणिज्जा अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं) તમઃપ્રભામાં અઢીસો ધનુષની (उत्तरवेउव्विया पंच धनुसयाइं) ઉત્તરવૈક્રિય પાંચસો ધનુષની (अहेसत्तमाए भवधारणिज्जा पंच धणुसयाइं) સાતમી પૃથિવીમાં ભવધારણીય પાંચસો ધનુષની (उत्तरवेउव्विया धणुसहस्सं) ઉત્તરવૈક્રિય એક હજાર ધનુષની (एवं उक्कोसेणं) એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે (जहण्णेणं भवधारणिज्जा अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) જઘન્ય ભવધારણીય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उत्तरवेउव्विया अंगुलस्स संखेज्जइभागं) ઉત્તરવૈક્રિયની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ.

(तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरस्सणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્! તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી હોય છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं जोयण सयपुहुत्तं) ઉત્કૃષ્ટ સો પૃથક્ત્વ યોજનની.

(मणुस्स पंचिंदिय वेउव्वियसरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે? (गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलास संखेज्जइभागं) હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसयसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એકલાખ યોજન.

(असुरकुमार भवणवासीदेवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरस्स णं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્! અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી છે? (गोयमा ! असुरकुमाराणं देवाणं दुविहा सरीरोगाहणा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવોની શરીરાવગાહના બે પ્રકારની કહી છે (तं जहा–भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य) તે આ પ્રકારે ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય (तत्थणं जा सा भवधार-

णिज्जा) તેમાં જે ભવધારણીય છે (सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं सत्तरयणीओ) ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથ (तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं) તેમાં જે ઉત્તરવૈક્રિય છે તે જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं) ઉત્કૃષ્ટ એકલાખ યોજન (एवं जाव थणियकुमाराणं) એજ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમારોની (एवं ओहियाणं वाणमंतराणं) એજ પ્રકારે સમુચ્ચય વાનવ્યન્તરોની અવગાહના કહી છે. (एवं जोइसियाण वि) એજ પ્રકારે જ્યોતિષ્કોની (सोहम्मीसाणदेवाणं एवं चेव) સૌધર્મ, ઇશાન દેવોની એજ પ્રકારે (उत्तरवेउव्विया) ઉત્તરવૈક્રિયની અવગાહના (जाव अच्चुओ कप्पो) યાવત્ અચ્યુતકલ્પ (नवरं) વિશેષ (सणंकुमारे भवधारणिज्जा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) સનત્કુમાર કલ્પમાં ભવધારણીય-અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं छ रयणीओ) ઉત્કૃષ્ટ છ હાથ (एवं माहिंदे वि) એજ પ્રકારે માહેન્દ્રકલ્પમાં પણ (बंभलोय लंतगेसु पंच रयणीओ) બ્રહ્મલોક લાન્તકમાં પાંચ હાથ (महासुक्क सहस्सारेसु चत्तारि रयणीओ) મહાશુક્ર સહસ્રારકલ્પમાં ચાર હાથ (आणय पाणय आरण अच्चुएसु तिण्णि रयणीओ) આનત-પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુતકલ્પમાં ત્રણ હાથ (गेवेज्जगकप्पातीयवेमाणियदेवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरए किं महालये पण्णत्ते ?) ગ્રૈવેયકકલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર કેટલું મોટું છે ? (गोयमा ! गेवेज्जग देवाणं एगा भवधारणिज्जा सरीरागाहणा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોની એક ભવધારણીય શરીરાવગાહના કહી છે (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) તે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગની (उक्कोसेणं दो रयणी) ઉત્કૃષ્ટ બે હાથની હોય છે (एवं अणुत्तरोववाइय देवाण वि) એજ પ્રકારે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોની પણ (णवरं एक्कारयणी) વિશેષતા એ છે કે એક હાથની હોય છે.

ટીકાર્થ-પહેલાં વૈક્રિયશરીરના સંસ્થાનનું પ્રરૂપણ કરાયું છે, હવે વૈક્રિયશરીરની અવગાહનાના પ્રમાણની પ્રરૂપણા કરાય છે—

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી કહેલી છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય વૈક્રિયશરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એકલાખ યોજનની કહેલી છે. નારક આદિ જીવોનાં ભવધારણીય વૈક્રિયશરીરની અવગાહના અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. અથવા આ અવગાહના વાયુકાયની સમજવી જોઇએ. મનુષ્યોના ઉત્તરવૈક્રિયશરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એકલાખ યોજનની હોય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગ માત્રની જ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કહેલી છે. તેમાં એટલી જ વિક્રિયા કરવાની શક્તિ હોય છે. વાયુકાયિકથી અતિરિક્ત અન્ય કોઇ એકેન્દ્રિયમાં વિક્રિયા લબ્ધિ નથી હોતી

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! નારકપંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી હોય છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! નારક પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના બે પ્રકારની કહેલી છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય તેમાં જે ભવધારણીય છે, તે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગ માત્રની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષયની હોય છે. જેના દ્વારા ભવધારણ કરાય છે અગર જે અવગાહના જીવનપર્યન્ત કાયમ રહેનારી હોય તે ભવધારણીય કહેવાય છે. અને જે ઉત્તરવૈક્રિય નારકની વૈક્રિય અવગાહના છે, તે જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમાભાગ માત્રની તથા ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર ધનુષની સમજવી જોઇએ સાતમી નારક ભૂમિની અપેક્ષાએ ભવધારણીય શરીરાવગાહના પાંચસો ધનુષની છે અને ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના એક હજાર ધનુષની જાણવી જોઇએ. કેમકે અન્ય ભૂમિયોમાં ઉક્તપ્રમાણવાળી, ભવધારણીય અગર ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના નો અસંભવ છે, હવે પ્રત્યેક નરક ભૂમિમાં અવગાહનાનું પ્રમાણ પ્રરૂપિત કરે છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે?

શ્રી ભગવાન્-હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વીના નારકોની શરીરાવગાહના બે પ્રકારની કહી છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય આ બન્નેમાંથી જે ભવધારણીય વૈક્રિયશરીરની અવગાહના છે, તે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની હોય છે. અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જે અવગાહના છે તે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયમાં હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જે સાત ધનુષ, ત્રણહાથ, અને છ આંગળની બતાવેલી છે, તે પર્યાપ્ત અવસ્થાની અપેક્ષાથી તેરમા પાથડામાં સમજવી જોઈએ. તેનાથી પહેલાના પાથડામાં અનુક્રમથી થોડી થોડી અવગાહના હોય છે. તે આ પ્રકારે છે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પાથડામાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણહાથની, બીજા પાથડામાં એક ધનુષ, એક હાથ અને સાડાઆઠ અંગુલની, ત્રીજા પાથડામાં એક ધનુષ ત્રણહાથ, અને સત્તર અંગુલની, ચોથા પાથડામાં બે ધનુષ, બે હાથ, અને દોઢ આંગળની, પાંચમા પાથડામાં ત્રણ ધનુષ અને દશ આંગળની, છટ્ઠા પાથડામાં ત્રણ ધનુષ, બે હાથ અને સાંડા અઢાર અંગુલની સાતમા પાથડામાં ચાર ધનુષ, એક હાથ અને ત્રણ આંગળની, આઠમા પાથડામાં ચાર ધનુષ, ત્રણ હાથ તથા સાડા અગીયાર અંગુલની, નવમા પાથડામાં પાંચ ધનુષ, એક હાથ અને વીસ અંગુલની, દશમા પાથડામાં છ ધનુષ, બે હાથ અને સાડાચાર અંગુલની, અગીયારમા પાથડામાં છ ધનુષ, બે હાથ અને તેર આંગળની, બારમા પાથડામાં સાત ધનુષ અને સાડી એકવીસ અંગુલની તથા તેરમા પાથડામાં પૂર્વોક્ત શરીરાવગાહના હોય છે. કહ્યું પણ છે-

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં ત્રણ હાથની શરીરની ઊંચાઈ કહી છે. પછી પ્રત્યેક પાથડામાં સાડા છપ્પન અંગુલની ઊંચાઈ વધતી જાય છે. ॥૧॥

એ પ્રકારે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં કહેલ ત્રણ હાથની વૈક્રિયશરીરાવગાહનાના પરિમાણમાં સાડા છપ્પન આંગળ આગળ આગળ જોડવાથી પૂર્વોક્ત તેરે પાથડાની અવગાહના નિકળી આવે છે.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પંદર ધનુષ તથા અઢી હાથની હોય છે. અહીં એ ધ્યાન રાખવું કે ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમાભાગની હોય છે, અસંખ્યાતમાભાગની નથી હોતી, કેમકે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયમાં પણ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમાભાગની જ મળી આવે છે. અન્યત્ર કહેલું છે કે—

ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના વિશિષ્ટ પ્રયત્ન કરવાથી પ્રથમ સમયમાં પણ અંગુલના સંખ્યાતમાભાગ માત્રની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરાવગાહના તેરમા પાથડામાં મળી આવે છે. બીજા પાથડાઓમાં પૂર્વોક્ત ભવધારણીય અવગાહનાના પરિણામથી બમણી અવગાહના સમજવી જોઈએ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ?

શ્રી ભગવાન્—હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની અવગાહના પણ બે પ્રકારની છે—ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય એ બન્નેમાંથી ભવધારણીય અવગાહના છે. તે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ પંદર ધનુષ તથા અઢી હાથની સમજવી જોઈએ. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું પરિમાણ અગીયારમા પાથડાની અપેક્ષાથી સમજવું જોઈએ. અન્ય પાથડાઓમાં એટલી અવગાહના હોવાનો સંભવ નથી.

એ પ્રકારે શર્કરાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તર (પાથડા)માં સાત ધનુષ, ત્રણ હાથ અને છ અંગુલની, બીજા પાથડામાં આઠ ધનુષ બે હાથ અને નવ આંગળી, ત્રીજા પાથડામાં નવ ધનુષ, એક હાથ અને બાર આંગળની, ચોથા પાથડામાં દશ ધનુષ, પંદર આંગળની, પાંચમા પાથડામાં દશ ધનુષ, ત્રણ હાથ અને અઢાર આંગળની છઠ્ઠા પાથડામાં અગીઆર ધનુષ બે હાથ અને એકવીસ આંગળની, સાતમા પાથડામાં બાર ધનુષ, ને બે હાથની, આઠમા પાથડામાં તેર ધનુષ એક હાથ અને ત્રણ અંગુલની, નવમાં પાથડામાં ચૌદ ધનુષ, છ આંગળની, દશમા પાથડામાં ચૌદ ધનુષ ત્રણ હાથ અને નવ અંગુલની તથા અગીયારમા પાથડામાં પૂર્વોક્ત શરીરાવગાહનાનું પ્રમાણ જાણવું જોઇએ.

એ પ્રકારે પ્રથમ પાથડામાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેલું છે, તેમાં ત્રણ હાથ વધારે અને ત્રણ અંગુલ અધિક પ્રમાણ કહેલું છે તે જોડવાથી અવગાહનાનું પ્રમાણ થાય છે. એજ પ્રકારે પ્રત્યેક પાથડામાં સમજી લેવું જોઇએ. કહ્યું પણ છે—

પહેલી પૃથ્વીના તેરમા પાથડામાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ છે, તેજ બીજી પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં છે, તેનાથી ત્રણ હાથ અને ત્રણ અંગુલ અધિક બીજા પાથડામાં છે. એજ રીતે પ્રત્યેક પાથડામાં ત્રણ હાથ અને ત્રણ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવાથી અવગાહનાનું પ્રમાણ બને છે તેમ સમજવું જોઈએ. ॥૧॥

અગીયારમાં પાથડામાં પંદર ધનુષ, બે હાથ અને બાર અંગુલ દેહપ્રમાણ જાણવું જોઈએ. ॥૨॥

આ બન્ને ગાથાઓનો ભાવ એ છે કે પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના તેરમાં પ્રસ્તરમાં જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનું પ્રમાણ સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ અંગુલ કહ્યું છે, તેજ અવગાહનનું પ્રમાણ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા પાથડામાં સમજવું જોઈએ. તત્પશ્ચાત્ પ્રત્યેક પાથડામાં ત્રણ હાથ અને ત્રણ અંગુલની વૃદ્ધિ કરતા જવી જોઈએ, એ રીતે વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં અગિયારમા પાથડામાં ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પંદર ધનુષ, બે હાથ અને બાર અંગુલની થાય છે.

ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહનામાંથી જે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે તે શર્કરા પ્રભા પૃથ્વીના નારકોની જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ ધનુષ તેમજ એક હાથની હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અગીયારમા પાથડામાં મળી આવે છે. અન્ય પાથડાઓમાં પોતપોતાના ભવધારણીય શરીરની અવગાહનાથી બમણી બમણી અવગાહના થાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–ભગવન્! ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની શરીરાવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! તૃતીય પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય શરીરાવગાહના એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથની હોય છે. આ અવગાહના નવમા પાથડાની અપેક્ષા એ છે. અન્ય પાથડાઓમાં નિમ્ન પ્રકારે જાણવી જોઇએ—

વાલુકાપ્રભાના પ્રથમ પાથડામાં ભવધારણીય અવગાહના પંદર ધનુષ બે હાથ અને બાર અંગુલની છે. બીજા પાથડામાં સત્તર ધનુષ, બે હાથ અને સાડાસાત અંગુલની હોય

છે, ત્રીજા પાથડામાં ઓગણીશ ધનુષ, બે હાથ અને ત્રણ અંગુલની, ચોથા પાથડામાં એકત્રીશ ધનુષ, એક હાથ અને સાડી બાવીસ અંગુલની, પાંચમા પાથડામાં ત્રેવીસ ધનુષ એક હાથ અને અઢાર અંગુલની, છટ્ઠા પાથડામાં પચીસ ધનુષ, એક હાથ અને સાડાતેર અંગુલની, સાતમા પાથડામાં સત્યાવીસ ધનુષ, એક હાથ અને નવ અંગુલની, આઠમા પાથડામાં ઓગણત્રીસ ધનુષ, એક હાથ અને સાડાચાર અંગુલની તથા નવમા પાથડામાં પૂર્વોક્ત પરિમાણ વાળી શરીરાવગાહના હોય છે. એ પ્રકારે પહેલા પાથડામાં જે અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેલું છે, તેમાં સાત હાથ અને સાડી ઓગણીસ અંગુલ વધારવાથી આગળ આગળના પાથડાઓની અવગાહના સિદ્ધ થાય છે. કહ્યું પણ છે—

બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના અગીયારમા પાથડામાં ભવધારણીવ શરીરની અવગાહના જે પંદર ધનુષ, બે હાથ અને બાર અંગુલની કહી છે, તેજ અવગાહના ત્રીજી વાલુકા પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં હોય છે. તત્પશ્ચાત્ પ્રત્યેક પાથડામાં સાત હાથ અને સાડી ઓગણીસ અંગુલની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. એ રીતે વૃદ્ધિ કરવાથી નવમા પાથડામાં પૂર્વોક્ત અવગાહનાનું પ્રમાણ એકત્રીસ ધનુષ, એક હાથ સિદ્ધ થાય છે.

હવે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના ઉત્તરવૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ શરીરાવગાહનાનું પરિમાણ કહે છે—

ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના બાસઠ ધનુષ તેમજ બે હાથ સમજવી જોઈએ. એ પરિમાણ નવમા પાથડાની અપેક્ષાથી છે. અન્ય પાથડાઓમાં પોતપોતાના ભવધારણીય અવગાહના પ્રમાણની અપેક્ષાએ બમણી બમણી અવગાહના થાય છે.

હવે ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરાવગાહના કહે છે—

પંકપ્રભા પૃથ્વીમાં ભવધારણીય નારક શરીરાવગાહના બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની જાણવી જોઈએ. અવગાહનાનું આ પરિમાણ સાતમાં પાથડામાં જાણવું જોઈએ. પંકપ્રભાના પ્રથમ પાથડામાં એકત્રીસ ધનુષ અને એક હાથ, બીજા પાથડામાં, છત્રીસ ધનુષ, એક હાથ અને વીસ અંગુલ, ત્રીજા પાથડામાં એકતાલીસ ધનુષ, બે હાથ અને સોલ અંગુલ, ચોથા પાથડામાં છેંતાલીસ ધનુષ, ત્રણ હાથ અને બાર અંગુલ, પાંચમા પાથડામાં બાવન ધનુષ અને આઠ આંગળ, છટ્ઠા પાથડામાં સત્તાવન ધનુષ એક હાથ અને ચાર આંગળ તથા સાતમા પાથડામાં પૂર્વોક્ત અર્થાત્ બાસઠ ધનુષ, અને બે હાથની અવગાહના થાય છે.

એ પ્રકારે પહેલા પાથડામાં અવગાહનાનું જે પરિમાણ પ્રતિપાદિત કરેલું છે, તેમાં ક્રમથી પાંચ ધનુષ અને વીસ અંગુલની વૃદ્ધિ પ્રત્યેક પાથડામાં થયેલી છે. પ્રત્યેક પાથડામાં એટલી વૃદ્ધિ કરવાથી પૂર્વોક્ત અવગાહનાનું માન નિષ્પન્ન થાય છે, કહ્યું પણ છે—

ત્રીજી પૃથ્વીના નવમા પાથડામાં જે અવગાહના પ્રમાણ કહેલું છે, તેજ પ્રમાણ

ચોથી પૃથ્વીના પાથડામાં સમજવું જોઇએ. તત્પશ્ચાત્ પાંચ ધનુષ અને વીસ અંગુલની પ્રત્યેક પાથડામાં વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ. એ પ્રકારે વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં સાતમા પાથડામાં બાસઠ ધનુષ અને બે હાથની અવગાહના થાય છે.

હવે ચોથી પૃથ્વીની ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેવાય છે—

પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહનાનું પ્રમાણ એકસો પચ્ચીસ ધનુષ જાણવું જોઇએ. આ અવગાહના સાતમા પાથડામાં મળે છે. અન્ય પાથડાઓમાં પોતપોતાના ભવધારણીય શરીરની અવગાહનાથી બમણી-બમણી અવગાહના સમજી લેવી જોઇએ.

પાંચમી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ બતાવે છે-

ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ભવધારણીય શરીરાવગાહના એકસો પચ્ચીસ ધનુષની સમજવી જોઇએ, આ અવગાહના પાંચમા પાથડાની અપેક્ષાએ કહેલી છે. પ્રથમ પાથડામાં બાસઠ ધનુષ અને બે હાથ, બીજા પાથડામાં અઠચોતેર ધનુષ અને એક વિતસ્તિ (વેંત) ત્રીજા પાથડામાં ત્રાણુ ધનુષ અને ત્રણ હાથ, ચોથા પાથડામાં એકસો નવ ધનુષ, એક હાથ અને વિતસ્તિ, તથા પાંચમાં પાથડામાં, પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળી અવગાહના હોય છે. એ પ્રકારે પહેલા પાથડામાં અવગાહનાનું જે પ્રમાણ બતાવ્યું છે, તેમાં અનુક્રમથી પંદર ધનુષ તથા અઢી હાથ મેળવતા જવાથી આગળ-આગળના પાથડાઓની અવગાહનાનું પ્રમાણ નિકળી આવે છે. કહ્યું પણ છે-

ચોથી પૃથ્વીના સાતમા પાથડામાં નારક શરીરની જેટલી અવગાહના કહી છે, તેટલી જ પાંચમી પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં સમજવી જોઇએ. તત્પશ્ચાત્ પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની પ્રત્યેક પાથડામાં વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ. આ પ્રકારે વૃદ્ધિ કરવાથી પાંચમા પાથડામાં એકસો પચીસ ધનુષની અવગાહના થાય છે.

હવે પાંચમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહનાનું કથન કરાય છે-

ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના અઢીસો ધનુષની સમજવી જોઇએ. આ પરિમાણ પાંચમા પાથડાની અપેક્ષાથી છે. અન્ય પાથડાઓમાં પોતપોતાના ભવધારણીય અવગાહનાના પ્રમાણથી બમણું-બમણું અવગાહનાનું પ્રમાણ જાણવું જોઇએ.

હવે છઠ્ઠી પૃથ્વીના નારકોની અવગાહનાનું પ્રમાણ કહેવાય છે-

તમાનામક છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અઢીસો ધનુષની હોય છે. આ અવગાહનાનું પરિમાણ ત્રીજા પાથડાની અપેક્ષાથી છે. પહેલા પાથડામાં એકસો પચ્ચીસ ધનુષની, બીજા પાથડામાં એકસો સાડીસત્યાસી ધનુષની, ત્રીજા પાથડામાં પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળી અવગાહના સમજવી. પહેલા પાથડામાં અવગાહનાનું જે પરિમાણ કહેલું છે, તેમાં સાડા બાસઠ ધનુષ પ્રત્યેક પાથડામાં સંમિલિત કરવાથી ત્રીજા પાથડામાં ઉપર્યુક્ત પરિમાણ સિદ્ધ થઈ જાય છે. એ પ્રકારે પહેલા પાથડામાં અવગાહનાનું જે પરિમાણ બતાવેલું છે તેમાં ઊપરના પાથડામાં સાડા બાસઠ દરેકમાં વધારવાથી ત્રીજા પાથડામાં ઉલ્લિખિત પ્રમાણ નિષ્પન્ન થાય છે. કહ્યું પણ છે-પાંચમી પૃથ્વીના પાંચમાં પાથડામાં અવગાહનાનું

જે પ્રમાણ કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણ છટ્ઠી પૃથ્વીના પ્રથમ પાથડામાં હોય છે. તત્પશ્ચાત્ પ્રત્યેક પાથડામાં સાડી બાસઠ ધનુષ મેળવવાં જોઇએ. એમ કરવાથી છટ્ઠી પૃથ્વીના ત્રીજા પાથડામાં અઢીસો ધનુષની અવગાહના સિદ્ધ થાય છે.

હવે છટ્ઠી પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહનાનું પરિમાણ કહે છે–

છઠ્ઠી તમા પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના પાંચસો ધનુષની સમજવી જોઇએ આ પરિમાણ પણ ત્રીજા પ્રસ્તરની અપેક્ષાથી કહેલ છે. પ્રથમ અને દ્વિતીય પ્રસ્તરમાં પોત–પોતાના ભવધારણીય શરીરની અવગાહનાથી બમણી–બમણી અવગાહના હોય છે.

હવે સાતમી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહન કહેવાય છે–

સાતમી પૃથ્વીના નારકોની ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરાવગાહના પાંચસો ધનુષની કહેલી છે અને ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના એકહજાર ધનુષની હોય છે.

રત્નપ્રભા આદિ સમસ્ત પૃથિવિયોના નારકોની જઘન્ય ભવધારણીય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના આંગલના સંખ્યાતમા ભાગની હોય છે, આ અભિપ્રાયથી કહે છે–બધા નારકોની જઘન્ય ભવધારણીય શરીરાવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર તથા ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના આંગળના સંખ્યાતમા ભાગમાત્રની સમજવી જોઇએ.

શ્રીગૌતમ સ્વામી–હે ભગવન્! તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે?

શ્રીભગવાન્– હે ગૌતમ! તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃસ્ટ સો પૃથકત્વ યોજનની શરીરાવહગાના કહેલી છે.

તિર્યંચોમાં સો પૃથકત્વ યોજનથી અધિકની વિક્રિયા કરવાની શક્તિ નથી હોતી.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિય શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેવાયેલી છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાત ભાગમાત્રની તથા ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક અધિક એક લાખ યોજનની કહી છે. વિષ્ણુકુમાર આદિની આટલી અવગાહના પ્રતીત છે.

શ્રીગૌતમ સ્વામી–હે ભગવન્! અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ પંચેન્દ્રિયોની વૈક્રિય-શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! અસુરકુમાર દેવોની શરીરાવગાહના બે પ્રકારની કહી છે, તે આ પ્રકારે–ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય આ બન્ને પ્રકારની અવગાહનાઓમાં જે ભવધારણીય શરીરાવગાહના છે, તે જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સાત

હાથની હોય છે. અને જે ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના છે, તે જઘન્ય આંગળના સંખ્યાતમા ભાગની તથા ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની કહેલી છે. એજ પ્રકારે નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર દિક્કુમાર, પવનકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર, ભવનવાસી દેવોની પણ ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના કહેલી છે. તેઓમાંથી ભવધારણીય શરીરાવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની હોય છે. ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય આંગળના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એકલાખ યોજનની જાણવી જોઇએ.

અસુરકુમાર આદિના સમાન સમુચ્ચય વાનવ્યન્તરોની પણ-અવગાહના બે પ્રકારની છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાં જે ભવધારણીય અવગાહના છે, તે જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની કહેલી છે. ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની કહી છે.

એજ પ્રકારે જ્યોતિષ્કદેવોની અવગાહના પણ ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિયના ભેદથી બે પ્રકારની કહી છે. તેમનામાંથી ભવધારણીય અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની હોય છે. ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની જાણવી જોઇએ.

સૌધર્મ અને ઇશાન દેવોની શરીરાવગાહના પણ અસુરકુમારોની જેમ બે પ્રકારની કહી છે-ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. તેમનામાંથી ભવધારણીય અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની હોય છે. ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય આંગળના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એકલાખ યોજનની હોય છે.

એ પ્રકારે અસુરકુમારોથી લઇને સ્તનિતકુમારો સુધી બધા ભવનવાસી દેવોના. વ્યાનવ્યન્તરોના, જ્યોષ્કિોના તથા સૌધર્મ અને ઈશાન દેવોના વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય ભવધારણીય અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. આ અવગાહના ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયમાં જોવામાં આવે છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત હાથની છે. ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના જઘન્ય આંગળના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એકલાખ યોજનની સમજવી જોઇએ. કિન્તુ ઉત્તરવૈક્રિય અવગાહના અચ્યુતકલ્પ સુધી જ કહેવી જોઇએ. તેના ઉપર ગ્રૈવેયક વિમાનો તથા અચ્યુત વિમાનોના દેવ વિક્રિયા કરતા નથી. ત્યાં ઉત્તરવૈક્રિય શરીરાવગાહના સર્વત્ર જઘન્ય આંગળના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની કહેલી છે કિન્તુ ભવધારણીય શરીરની અવગાહના અલગ અલગ પ્રકારની હોય છે. તે બતાવે છે-

અસુરકુમારોથી લઇને સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પ સુધીના દેવોની જે અવગાહના ઊપર કહેલી છે, તેનાથી વિશેષતાએ છે કે સનત્કુમાર કલ્પમાં ભવધારણીય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ છ હાથની હોય છે.

એજ પ્રકારે માહેન્દ્ર કલ્પમાં જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ છ હાથની અવગાહના છે. અવગાહનાના છ હાથનું જે પ્રમાણ કહેલું છે તે સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોની અપેક્ષાએ સમજવું જોઇએ. જે દેવોની સ્થિતિ બે સાગરોપમથી છ સાગરોપમ સુધીની છે, તેમની અવગાહના આ પ્રકારે છે–સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પમાં જે દેવોની સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના પૂર્ણ સાત હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના છ હાથની અને એક હાથ ૪/૧૧ ભાગની છે જેમની સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની છે, તેમની છ હાથ અને એક હાથના ૩/૧૧ની છે. જેમની સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની છે, તેમની સ્થિતિ છ હાથ અને એકહાથના ૨/૧૧ ભાગની છે, જેમની સ્થિતિ છ સાગરોપમની છે. તેમની અવગાહના છ હાથ અને ૧/૧૧ ભાગની છે, જેમની સ્થિતિ પુરા સાત સાગરોપમની છે, તેમની પુરી છ હાથની અવગાહના છે. કહ્યું પણ છે–સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પમાં જે દેવોની સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના છ હાથની અને એક હાથના ૪/૧૧ ભાગની હોય છે. તત્પશ્ચાત્ પ્રત્યેક એક સાગરોપમની સ્થિતિમાં એક એક ભાગ ઓછો થઈ જાય છે યાવત્ સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળાઓની અવગાહના પુરા છ હાથની હોય છે.

બ્રહ્મલોક લાન્તક કલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરાવગાહના પાંચ હાથની જાણવી જોઇએ. આ પાંચ હાથની જે શરીરાવગાહના કહી તે લાન્તક કલ્પમાં ચૌદ સાગરોગમની સ્થિતિવાળા દેવોની અપેક્ષાથી સમજવી જોઇએ. અન્ય પ્રકારની સ્થિતિવાળાઓમાં, જે દેવોની બ્રહ્મલોક કલ્પમાં સાત સાગરોમની સ્થિતિ છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના પુરા છ હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની છે. તેમની અવગાહના પાંચ હાથ અને ૬/૧૧ હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ નવ સાગરોપમની હોય છે, તેમની પાંચ હાથ ૫/૧૧ હાથની અવગાહના છે. જેમની સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના પાંચ હાથ ૪/૧૧ની છે. લાન્તક કલ્પમાં પણ જે દેવોની સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે તેમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પાંચ હાથ ૪/૧૧ હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ અગીયાર સાગરોપમની છે. તેમની અવગાહના પાંચ હાથ ૩/૧૧ હાથની હોય છે. જેની સ્થિતિ બાર સાગરોપમની છે. તેમની અવગાહના પાંચ હાથ અને ૨/૧૧ની છે. જેમની સ્થિતિ તેર સાગરોપમની છે, તેમની સ્થિતિ પાંચ હાથ અને ૧/૧૧ એક હાથના અગ્યારમા ભાગની હોય છો. જેની સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના પૂરા પાંચ હાથની હોય છે. આ ભવધારણીય અવગાહનાનું પ્રમાણ છે.

મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પમાં ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર હાથની હોય છે. આ ચાર હાથની અવગાહના સહસ્રાર કલ્પના અઢાર સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોની અપેક્ષાએ છે. અન્ય સ્થિતિવાળા દેવોમાંથી મહાશુક્ર કલ્પમાં જે દેવોની સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે. તેમની ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરાવગાહના પૂરા

પાંચ હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ પંદર સાગરોપમની હોય છે, એમની અવગાહના ચાર હાથ અને ૩/૧૧ હાથનો હોય છે. જેમની સ્થિતિ સોળ સાગરોપમની છે, તેમની ચાર હાથ અને ૨/૧૧ હાથની અવગાહના હોય છે. જેમની સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના ચાર હાથ અને ૧/૧૧ હાથની હોય છે. સહસ્રાર કલ્પના પણ જે દેવોની સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના તેટલી જ સમજવી જોઈએ. સહસ્રાર કલ્પમાં જેમની સ્થિતિ પૂરા અઢાર સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના પૂરા ચાર હાથની સમજવી જોઈએ.

આનત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત કલ્પોમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય અવગાહના ત્રણુ હાથની હોય છે. આ અવગાહનાનું પ્રમાણુ અચ્યુત કલ્પમાં બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ વાળા દેવોની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ. અન્ય સ્થિતિવાળાઓમાંથી આનત કલ્પમાં પણુ જેમની સ્થિતિ પૂરા અઢાર સાગરોપમની અગર તેનાથી કાંઈક અધિક છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૂરા ચાર હાથની હોય છે. જેમની સ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમની હોય છે. તેમની અવગાહના ત્રણુ હાથ ૩/૧૧ હાથની હોય છે. પ્રાણુત કલ્પમાં પણુ જેમની સ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમનીછે, તેમની પણુ ત્રણુ હાથ અને ૩/૧૧ હાથની અવગાહના હોય છે, પ્રાણુત કલ્પમાં જેમની સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે. તેમની અવગાહના ત્રણુ હાથ અને ૨/૧૧ હાથની છે. આરણુ કલ્પમાં પણુ જે દેવોની સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે, તેમની પણુ અવગાહના ત્રણુ હાથ અને એક હાથના ૨/૧૧ ભાગની હોય છે. આરણુ કલ્પમાં જેમની સ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના ત્રણુ હાથની અને ૧/૧૧ હાથની હોય છે. અચ્યુત કલ્પમાં પણુ જેમની સ્થિતિ અકવીસ સાગરોપમની છે, તેમની પણુ ભવધારણીય અવગાહના ત્રણુ હાથ અને ૧/૧૧ હાથની હોય છે. જે દેવોની અચ્યુત કલ્પમાં બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તેમની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણુ હાથની હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિયોના વૈક્રિયશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે, ભગવાન્-હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોની એક ભવધારણીય શરીરાવગાહના જ હોય છે તે જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ બે હાથની હોય છે. આ અવગાહના પરિમાણુ નવમા ગ્રૈવેયકમાં એકવીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોની અપેક્ષાથી કહેલ છે. અન્ય દેવોમાંથી પ્રથમ ગ્રૈવેયકમાં જેમની સ્થિતિ બાવીસ સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના ત્રણુ હાથની હોય છે.–પ્રથમ ગ્રૈવેયક મા જે દેવોની સ્થિતિ ત્રેવીસ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના બે હાથ અને ૮/૧૧ હાથની હોય છે, દ્વિતીય ગ્રૈવેયકમાં જેમની સ્થિતિ ત્રેવીસ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના પણુ બે હાથની અને ૮/૧૧ની છે. દ્વિતીય ગ્રૈવેયકમાં જેમની સ્થિતિ ચોવીસ

સાગરોપમની હોય છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના બે હાથ અને ૭/૧૧ હાથની હોય છે. ત્રીજા ગ્રૈવેયકમાં જેમની અવગાહના ચોવીસ સાગરોપમની હોય છે, તેમની ભવધારણીય અવગાહના પણ બે હાથ અને ૭/૧૧ હાથની હોય છે. ત્રીજા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ પચ્ચીશ સાગરોપમની છે તેમની ભવધારણીય અવગાહના બે હાથ અને ૬/૧૧ હાથની હોય છે. છઠ્ઠા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ પચ્ચીસ સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના ઉપર્યુક્ત પ્રમાણ વાળી જ હોય છે. ચોથા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની છવ્વીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના બે હાથ અને ૫/૧૧ હાથની છે.

પાંચમાં ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ છવ્વીસ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના પણ પૂર્વોક્ત જ છે, પાંચમા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ સત્યાવીસ સાગરોપમની હોય છે. તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના બે હાથ અને ૪/૧૧ હાથની હોય છે.

છઠ્ઠા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ સત્યાવીસ સાગરોપમની હોય છે, તેમની શરીરાવગાહના પણ ઉલ્લિખિત પ્રમાણવાળી હોય છે. છઠ્ઠા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ અઠ્યાવીસ સાગરોપમની હોય છે. તેમની અવગાહના બે હાથ અને ૩/૧૧ હાથની હોય છે.

સાતમા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ અઠયાવીસ સાગરોપમની હોય છે; તેમની અવગાહના પણ ઉલ્લિખિત જ હોય છે. સાતમા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ ઓગણત્રીસ સાગરોપમની હોય છે. તેમની અવગાહના બે હાથ અને ૨/૧૧ હાથની હોય છે.

આઠમા ગ્રૈવેયકમાં પણ જેમની સ્થિતિ ઓગણત્રીસ સાગરોપની છે, તે દેવોની અવગાહના પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળી જ હોય છે. આઠમા ગ્રૈવેયકમાં જેમની સ્થિતિ ત્રીસ સાગરોપમની હોય છે, તેમની અવગાહના બે હાથ ૧/૧૧ હાથની છે.

નવમા ગ્રૈવેયકમાં જેમની ત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના પણ પૂર્વોક્ત જ છે. નવમા ગ્રૈવેયકમાં જે દેવોની સ્થિતિ એકત્રીસ સાગરોપમની છે, તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના પૂરા બે હાથની હોય છે.

એજ પ્રકારે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોની પણ એક ભવધારણીય અવગાહના જ હોય છે, તે અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. કિન્તુ ગ્રૈવેયક દેવોની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હાથની હોય છે. અવગાહનાનું આ પરિમાણ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોની અપેક્ષાથી સમજવું જોઇએ. અન્ય સ્થિતિવાળા દેવોમાં વિજયાદિ ચાર વિમાનોમાં એકત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાવાળા દેવોની અવગાહના બે હાથની હોય છે. વિજયાદિ વિમાનોમાં જે દેવોની મધ્યમ સ્થિતિ બત્રીસ સાગરોપમની છે, તેમની અવગાહના એક હાથ અને એક હાથના અગીયારમા ભાગની હોય છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનોમાં દેવોની સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમની હોય છે અને તેમની ભવધારણીય શરીરાવગાહના એક હાથની હોય છે. ॥ સૂ૦૬॥

આહારકશરીર વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(आहारगसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णते) ભગવન્! આહારકશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? (गोयमा ! एगागारे पण्णत्ते) ગૌતમ ! એકાકારનાં કહ્યાં છે (जइ एगागारे किं मणूस आहारगसरीरे, अमणूस आहारगसरीरे) અગર જો એક આકારના હોય છે તોશું મનુષ્યનું આહારકશરીર હોય છે અગર મનુષ્યેતરનું આહારકશરીર હોય છે? (गोयमा ! मणूस आहारगसरीरे नो अमणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ ! મનુષ્યનું આહારકશરીર હોય છે. મનુષ્યેતરનુ આહારકશરીર નથી હોતું (जइ मणूस आहारगसरीरे किं समुच्छिम मणूस आहारगसरीरे, गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे ?) અગર મનુષ્યનું આહારકશરીર હોય છે તો શું સંમૂર્છિમ મનુષ્યનું આહારકશરીર હોય છે અથવા ગર્ભજ મનુષ્યનુ આહારકશરીર હોય છે? (गोयमा ! नो संमुच्छिम मणूस आहारगसरोरे, गब्भवक्कंतियमणूसआहारगसरीरे) ગૌતમ ! સંમૂર્છિમ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતા, ગર્ભજ મનુષ્યનાં આહારકશરીર હોય છે

(जइगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे किं कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे अकम्मभूमग गब्भवक्कंतियमणूस आहारगसरीरे, अंतरदीपगगब्भक्कंतियमणूस आहारगसरीरे) યદિ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, તો શું કર્મ ભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે? કે અકર્મ ભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અથવા તો અન્તરદ્વીપના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે? (कम्मभूमगगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ ! કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (नो अकम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અકર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં (नो अंतरदीवगगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અન્તરદ્વીપજ ગર્ભજ મનુષ્યનાં આહારકશરીર નથી હોતા

(जइ कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) યદિ કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (किं संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) શું સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે ? (असंखेज्जवासाउय कम्मभूमगगब्भवक्कंतियमणूस आहारगसरीरे ?) અગર અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે ?)

(गोयमा ! संखिज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (नो असंखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં

(जइ संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) યદિ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (किं पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे ? अपज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे ?) તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અગર અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે ?

(गोयमा ! पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (नो अपज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતા

(जइ पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे किं सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे, मिच्छादिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे, सम्मामिच्छदिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे ?) યદિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, તો શું સમ્ય-

ગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અગર સમ્યગ્મિથ્યા દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યનાં આહારકશરીર હોય છે ?

(गोयमा ! सम्मदिट्ठी पज्जत्तगसंखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (नो मिच्छादिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगशरीरे) મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિજ ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતા (नो सम्मामिच्छदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં

(जइ सम्मदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जावासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस्स आहारगसरीरे कि संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યનું આહારકશરીર હોય છે તો શું સંયતસમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (असंजय सम्मदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અથવા અસંયત સમ્યદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે. (संजयासंजय सम्मदिट्ठी पज्जात्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमगगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અથવા સંયતાસંયત સમ્યક્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (गोयमा ! संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तगसंखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतियमणूस आहारगसरीरे) હે ગૌતમ ! સંયત સમ્યક્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે. (नो असंजय सम्मदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અસંયત સમ્યક્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોતા નથી (नो संजयासंजय सम्मदिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंवतिय मणूस आहारगसरीरे) સંયતાસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ

(जइ संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) યદિ સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યોના આહારકશરીર હોય છે (किं पमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) શું પ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે? (अपमत्त संजय सम्म द्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीर?) શું અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે?

(गोयमा! अपमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ! અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (नो पमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) પ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં

(जइ अपमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) યદિ અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે (किं इड्ढिपत्त अपमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) શું ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત પર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે? (अणिड्ढिपत्त अपमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) અથવા અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે?

(गोयमा! इड्ढिपत्त अपमत्त संजय सम्मद्दिट्ठि पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) ગૌતમ! ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર (णो अणिड्ढि

पत्तपमत्तसंजय सम्मद्दिट्ठी पज्जत्तग संखेज्जवासाउय कम्मभूमग गब्भवक्कंतिय मणूस आहारगसरीरे) अवृद्धि प्राप्त प्रमत्त संयत सम्यग्दृष्टि पर्याप्त संख्यात वर्षनी आयुष्य वाळा कर्म भूमिना गर्भव्युत्क्रांतिक मनुष्य ष्यना आहारक शरीर नथी होतां

(आहारगसरीरेणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते) हे भगवन्! आहारकशरीर कया संस्थानवाळां कहेला छे ? (गोयमा ! समचउरंससंठाणसंठिए पण्णत्ते) हे गौतम ! समचतुरस्र संस्थानवाळां कहेलां छे

(आहारगसरीरस्सणं भंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) भगवन्! आहारकशरीरनी अवगाहना केटली विशाल कहेली छे ? (गोयमा ! जहण्णेणं देसूणा रयणी) गौतम ! जघन्य कोइ ओछा एक हाथनी (उक्कोसेणं पडिपुण्णा) उत्कृष्ट पुरा एक हाथनी

टीकार्थ-आनाथी पहेलां वैक्रियशरीरना भेद, अवगाहना अने संस्थाननुं प्ररूपण करेलुं छे. हवे आहारकशरीरना भेद, संस्थान अने अवगाहनानुं निरूपण कराय छे-

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! आहारकशरीर केटला प्रकारना कह्यां छे ?

श्रीभगवन्-हे गौतम ! आहारकशरीर एकज प्रकारना कह्यां छे.

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! जो एकज प्रकारना छे तो ते शुं मनुष्यना आहारकशरीर होय छे अथवा अमनुष्य अर्थात् मनुष्येतर जीवोना आहारकशरीर होय छे ?

श्रीभगवान्-हे गौतम ! मनुष्यना आहारकशरीर होय छे, मनुष्येतरना आहारकशरीर नथी होतां.

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन्! जो मनुष्यना आहारकशरीर होय छे तो संमूर्छिम मनुष्यना आहारकशरीर होय छे अगर गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे?

श्री भगवान्-हे गौतम! संमूर्छिम मनुष्यना आहारकशरीर नथी होता, किन्तु गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे.

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् यदि गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे, तो कर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे ? अथवा अकर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना होय छे ? अथवा अन्तर्द्वीपना गर्भज मनुष्यना होय छे ?

श्रीभगवान्-हे गौतम कर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे, अकर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर नथी होतां अने अन्तरद्वीना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर पण नथी होतां.

श्रीगौतमस्वामी-हे भगवन् ! यदि कर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे तो शुं संख्यात वर्षनी आयुवाळा कर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे अथवा असंख्यात वर्षनी आयुवाळा कर्मभूमिना गर्भज मनुष्यना आहारकशरीर होय छे ?

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ ! સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મનાભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, તો શું પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના હોય છે અથવા અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે તો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે. અગર મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે અથવા સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે?

શ્રીભગવાન્ હે ગૌતમ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં અને ન સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! યદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે તો શું સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અથવા અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે અથવા શું સંયતાસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યોના આહારકશરીર હોય છે?

જે સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોથી સમ્યક્ પ્રકારે ઉપરત થઇ ગએલ છે, તે સંયત છે. આવ્યુત્પત્તિના અનુસાર સકલ ચારિત્રવાન્ સંયત કહેવાય જે સંયત ન હોય તે અસંયત છે અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિનું તાત્પર્ય અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે. દેશવિરતિવાળા સંયતાસંયત કહેવાય છે.

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, અસંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં અને સંયતાસંયત સમ્યદૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના પણ આહારક હોતા નથી.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! યદિ સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, તો શું પ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારક-શરીર હોય છે અથવા અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્ભૂમમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે.

મોહનીય આદિકર્મોના ઉદયથી સંજ્વલન કષાય. નિદ્રા આદિ કોઇપણ પ્રમાદના યોગથી જે પ્રમાદને પ્રાપ્ત થાય, તે પ્રમત્ત કહેવાય છે. આ વ્યુત્પત્તિના અનુસાર પ્રાયઃ ગચ્છવાસી મુનિ પ્રમત્ત કહેવાય, કેમ કે તેમાં કયાંક કયાંક ઉપયોગ શૂન્યતાનો સંભવ છે. જે પ્રમાદથી રહિત હોય તેઓ અપ્રમત્ત કહેવાય છે. તેઓ પ્રાયઃ અર્હત્કાલિક પરિહાર વિશુદ્ધિક યદાલંદકલ્પિક તથા પ્રતિમાધારી સમજવા જોઇએ, કેમ કે તેઓ સદા ઉપયોગ યુક્ત રહે છે.

શ્રીભગવાન્-ગૌતમ ! અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે, પ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! યદિ અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે તો શું ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુ-ષ્યના આહારકશરીર હોય છે અથવા જે ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી એવા અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે ?

આમર્ષૌષધિ આદિરૂપ ઋદ્ધિયો જેમને પ્રાપ્ત થાય, તે ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કહેવાય છે, અને જેને કોઈ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત ન હોય તે અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત કહેવાય છે,

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર હોય છે. અનૃદ્ધિ પ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યના આહારકશરીર નથી હોતાં.

શ્રીગૌતમ સ્વામી–હે ભગવન્! આહારકશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે?

શ્રીભગવન્–હે ગૌતમ! આહારકશરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં કહેલાં છે.

શ્રીગૌતમ સ્વામી–હે ભગવન્! આહારકશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેવાયેલી છે?

શ્રી ભગવાન્–હે ગૌતમ! આહારકશરીરની અવગાહના જઘન્ય કાંઈક ઓછા એક હાથની અને ઉત્કૃષ્ટ પૂરા એક હાથની કહી છે. ॥ સૂ૦ ૭ ॥

૫૪તૈજ:સશરીર કા નિરૂપણ

તૈજસ શરીરવક્તવ્યતા

શબ્દાર્થઃ–(तेयगसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) ભગવન્! તૈજસશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) ગૌતમ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (एगिंदिय तेयगसरीरे जाव पंचिंदिय तेयगसरीरे) એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર યાવત્ પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર (एगिंदिय तेयगसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હેભગવન્! એકેન્દ્રિય તૈજસ-શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) ગૌતમ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा–पुढविकाइयएगिंदिय तेयगसरीरे जाव वणस्सइकाइयएगिंदियतेयगसरीरे) તે આ પ્રકારે–પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર યાવત્ વનસ્પતિ કાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર (एवं जहा ओरालियसरीरस्स भेदो भणिओ) એ પ્રકારે જેવા ઔદારિકશરીરના ભેદ કહ્યા છે (तहा तेयगस्स) એજ પ્રકારે તૈજસના ભેદ પણ કહેવા જોઈએ (जाव चउरिंदियाणं) ચતુરિન્દ્રિયો સુધી

(पंचिंदिय तेयगसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) ભગવન્! પંચેન્દ્રિય તૈજસશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? (गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ! ચાર પ્રકારના કહ્યાં છે? (तं जहा नेरइयतेयगसरीरे जाव देवयतेयगसरीरे) જે આ પ્રકારે–નૈરયિક તૈજસશરીર યાવત્ દેવ તૈજસશરીર (नेरइयाणं दुगओ भेदो भाणियव्वो) નારકોના બે ભેદ કહેવા જોઈએ (जहा वेउव्वियसरीरे) જેવું વૈક્રિયશરીર (पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના (मणूसाणय) અને મનુષ્યોના (जहा ओरालियसरीरे) જેવાં ઔદારિકશરીરના (भेदो भणिओ) ભેદ કહ્યા છે (तहा भाणियव्वो) એ પ્રકારના કહેવા જોઈએ (देवाणं जहा वेउव्वियसरीरे भेओ भणिओ तहा भाणियव्वो) દેવોના જેવા વૈક્રિયશરીરના ભેદ કહ્યા છે, એજ પ્રકારે તૈજસશરીરના ભેદપણ સમજી લેવા જોઈએ (जाव सव्वट्ठसिद्ध देवत्ति) સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવો સુધી

(तेयगसरीरेणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते) ભગવન્! તૈજસશરીર કેવા આકારનાં કહ્યાં છે ? (गोयमा ! नाणा संठाणसंठिए पण्णत्ते) ગૌતમ ! અનેક સંસ્થાનોવાળા કહ્યાં છે (एगिंदिय तेयगसरीरेणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते) હે ભગવન્! એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીર કેવા આકારવાળા કહ્યાં છે ? (गोयमा ! णाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते) ગૌતમ ! નાના સંસ્થાન વાળા કહ્યાં છે (पुढविकाइय एगिंदिय तेयगसरीरेणं भंते किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ? (गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पण्णत्ते) ગૌતમ ! મસૂરની દાળના આકારના કહ્યાં છે અને આહીં ચન્દ્રનો અર્થ દાળ છે (एवं ओरालिय संठाणाणुसारेण भाणियव्वं) એ પ્રકારે ઔદારિકશરીરના સંસ્થાનના અનુસાર કહેવું જોઇએ (जाव चउरिंदियाण वि) યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયોના પણ

(नेरइयाणं भंते ! तेयगसरीरे किं संठिए पण्णत्ते ?) હે ભગવન્! નારકોના તૈજસશરીરના કેવા આકાર કહ્યાં છે (गोयमा ! जह वेउव्विय सरीरे) જેવા નારકોના વૈક્રિયશરીર (पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિયોના (मणूसाणं) મનુષ્યોના (जहा एएसिं चेव ओरालियंति) જેવા એમના ઔદારિકશરીર (दिवाणं भंते ! किं संठाणसंठिए तेयगसरीरे पण्णत्ते) હે ભગવન્! દેવોના તૈજસશરીર કેવા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે (गोयमा ! जहा वेउव्वियस्स) હે ગૌતમ ! જેવા તેમના વૈક્રિયકશરીરના સંસ્થાન (जाव अणुत्तरोववाइत्ति) યાવત્ અનુત્તરૌપપાતિક દેવ.

ટીકાર્થ–આનાથી પહેલાં શરીરના ભેદો, અવગાહના તથા સંસ્થાનનું નિરૂપણ કરાયું છે, હવે તૈજસશરીરના ભેદોનું તથા સંસ્થાન આદિનું પ્રરૂપણ કરાય છે–

શ્રીગૌતમ સ્વામી–હે ભગવન્! તૈજસ શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! તૈજસશરીર પાંચ પ્રકારનાં કહ્યાં છે? તે આ પ્રકારે એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર, દ્વીન્દ્રિય તૈજસશરીર, ત્રીન્દ્રિય તૈજસશરીર, ચતુરિન્દ્રિય તૈજસશરીર અને પંચેન્દ્રિય તૈજસશરીર.

શ્રીગૌતમ સ્વામી-હે ભગવન્! એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીર કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીર પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે, તે આ પ્રકારે–પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર, અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર.

એ પ્રકારે જેવા ઔદારિકશરીરના એકેન્દ્રિય સમ્બન્ધી સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત આદિના ભેદથી ભેદ કહ્યા છે, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ભેદ કહ્યા છે, એજ પ્રકારે તૈજસશરીરના પણ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિયોના ભેદોના અનુસાર ભેદ કહી જોઈએ. જેમ કે એકેન્દ્રિયોના બે ભેદ હોય છે–સૂક્ષ્મ અને બાદર. તેના પણ બે ભેદ છે– પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. આ ભેદોના અનુસાર તૈજસશરીરના પણ ભેદ સમજી લેવા જોઇએ. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને

ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી બે-બે ભેદ છે, તો તૈજસશરીરના પણ એજ પ્રકારે બે-બે ભેદ થાય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! પંચેન્દ્રિયના તૈજસશરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યાં છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિયોના તૈજસશરીર ચાર પ્રકારના કહ્યાં છે. તે આ પ્રકારે-નૈરયિકોના તૈજસશરીર, તિર્યંચોના તૈજસશરીર, મનુષ્યોના તૈજસશરીર અને દેવોના તૈજસશરીર. તેમાંથી નારકોના તૈજસશરીરના બે ભેદ કહેવા જોઇએ-પર્યાપ્ત નારકોના તૈજસશરીર અને અપર્યાપ્ત નારકોના તૈજસશરીર, જેવાં વૈક્રિયશરીરના ભેદ કહ્યા છે. કિન્તુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના તૈજસશરીરના ભેદ એજ પ્રકારે કહેવા જોઇએ જેવા તેના ઔદારિશરીરના ભેદ કહ્યા છે. જેમ કે-પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના તૈજસશરીર ત્રણ પ્રકારનાં છે-જલચરોના સ્થલચરોના અને ખેચરોના. જળચરોમાં પણ સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત ભેદ થાય છે. એમના ભેદથી તૈજસશરીરના પણ એજ પ્રકારે ભેદ સમજવા જોઇએ. સ્થલચર તિર્યંચોના ભેદ બે છે-ચતુષ્પદ અને પરિસર્પ, ચતુષ્પદના સંમૂર્છિમ. ગર્ભજ તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ પ્રકારના ભેદ છે. પરિસર્પના ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પ એ રીતે બે ભેદ હોય છે, ઉરપરિસર્પના સંમૂર્છિમ ગર્ભજ, પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ભેદ છે. ભુજપરિસર્પના પણ સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદ છે. ખેચરોના પણ સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદ હોય છે. મનુષ્યોના સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદ છે. એ પ્રકારે આ ભેદોના અનુસાર તૈજસશરીરના પણ ભેદ સમજવા જોઇએ.

દેવોના તૈજસશરીરના ભેદ એ જ પ્રકારે જાણી લેવા જોઈએ. જેવા તેમના વૈક્રિયશરીરના ભેદ કહેલા છે. અસુરકુમારોથી લઇને સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધી દેવોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદ હોય છે. તદનુસાર તૈજસશરીરના પણ ભેદ સમજી લેવા જોઈએ.

અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનવાસિયોના ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ આદિ આઠ વાનવ્યન્તરોના, ચન્દ્ર સૂર્ય આદિ પાંચ જ્યોતિષ્કોના, સૌધર્મ, ઇશાન આદિ બાર કલ્પોપપન્ન દેવોના કલ્પાતીતોમાં નવ ગ્રૈવેયકો તથા પાંચ અનુત્તર વૈમાનિકોના દેવોમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તક વિષયક બે-બે ભેદ કહી દેવા જોઇએ અને તેમના અનુસાર તૈજસશરીરના પણ ભેદ કહેવા જોઈએ.

હવે તૈજસશરીરના સંસ્થાનની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે—

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! તૈજસશરીર કેવા સંસ્થાનવાળાં હોય છે? અર્થાત્ તૈજસશરીરનો આકાર કેવો છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! તૈજસશરીર અનેક સંસ્થાનોવાળાં હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવોના તૈજસશરીર કેવા સંસ્થાનના હોય છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! એકેન્દ્રિયોના તૈજસશરીર અનેક સંસ્થાનાવાળાં હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયોના તૈજસશરીર કેવા આકારના કહ્યાં છે ?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ ! મસૂરની દાળના આકારના કહેલાં છે. મસૂર એક જાતનું ધાન્ય હોય છે અને અહી ચન્દ્રનો અર્થ દાળ છે.

આ રીતે ઔદારિક શરીરના સંસ્થાનાનુસાર એકેન્દ્રિયોના તૈજસ શરીરના સંસ્થાન કહેવાં જોઇએ. અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોના તૈજસશરીરના તથા દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના તૈજસશરીરના આકાર પણ ઔદારિક જેવા જ સમજવા જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી—ભગવન્ ! નારકોના તૈજસશરીરના સંસ્થાન કેવા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રીભગવાન્—ગૌતમ ! જેવા નારકોના વૈક્રિયશરીરના સંસ્થાન કહ્યાં છે, તેવાં જ તૈજસશરીરના સંસ્થાન સમજી લેવાં જોઇએ.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા મનુષ્યોના તૈજસશરીરના સંસ્થાન એવા પ્રકારના હોય છે જેવાં તેમના ઔદારિક શરીરના હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી—હે ભગવન્ ! દેવોના તૈજસશરીરનો આકાર કેવા પ્રકારનો હોય છે?

શ્રીભગવાન્—હે ગૌતમ ! જેવા દેવોના વૈક્રિયશરીરનો આકાર કહ્યો છે, એજ પ્રકારે તેમના તૈજસશરીરનો આકાર પણ જાણી લેવો જોઇએ.

યાવત્ અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિયો, યક્ષ આદિઆઠ વ્યન્તરો, ચન્દ્ર, સૂર્ય આદિ પાંચ જ્યોતિષ્કો, સૌધર્મ ઇશન આદિ બાર કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવો, કલ્પાતીતોમાં નવ ગ્રૈવેયકોના દેવો તથા વિજય વૈજયન્ત આદિ પાંચ અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના તૈજસશરીર સંસ્થાન સરખાં જ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે તૈજસશરીર જીવના પ્રદેશોના અનુસાર હોય છે. તેથી જ જે ભવમાં જે જીવના ઔદારિક અથવા વૈક્રિશરીરના અનુસાર આત્મ પ્રદેશોનો જેવો આકાર હોય છે, તેવો જ તે જીવોના તૈજસશરીરનો આકાર હોય છે. એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના તથા મનુષ્યોના તૈજસશરીર ઔદારિક શરીરના અનુસાર તથા દેવો અને નારકોના તૈજસશરીર વૈક્રિયશરીરના અનુસાર સંસ્થાનવાળાં સમજવાં જોઈએ. ॥સૂ૦ ૮॥

તૈજસશરીરની અવગાહના

શબ્દાર્થ:-(जीवस्स णं) જીવના (भंते) હે ભગવન્ (मारणंतियसमुग्घाएणं) મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી (समोहयस्स) સમવહત અર્થાત્ સમુદ્ઘાત કરેલાઓના (तेयासरीरस्स) તૈજસ-શરીરની (के महालिया) કેટલી મોટી (सरीरोगाहणा) શરીરની અવગાહના (पण्णत्ता) કહી છે (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सरीरप्पमाणमेत्ता) શરીર પ્રમાણ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિષ્કંભ અને બાહુલ્યથી (आयामेणं) લંબાઈથી (जहण्णेणं) જઘન્ય (अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (लोगंताओ लोगंते) લોકાન્તથી લોકાન્ત સુધી.

(एगिंदियस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाए णं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ? (गोयमा ! एवं चेव) હે ગૌતમ ! એ પ્રકારે (जाव) યાવત (पुढविकाइयस्स) પૃથ્વીકાયિકની (आउकाइयस्स) અપ્કાયિકની (तेउकाइयस्स) તેજસ્કાયિકની (वाउकाइयस्स) વાયુકાયિકની (वणस्सइकाइस्स) વનસ્પતિકાયિકની.

(बेइंदियस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाए णं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ? (गोयमा ! एवं चेव) ગૌતમ એજ પ્રકારે (जाव) યાવત્ (पुढविकाइयस्स) પૃથ્વીકાયિકની (आउकाइयस्स) અપ્કાયિકની (तेउकाइयस्स) તેજસ્કાયિકની (वाउकाइयस्स) વાયુકાયિકની (वणस्सइयस्स) વનસ્પતિકાયિકની

(बेइंदियस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત દ્વીન્દ્રિયના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ? (गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રમાણ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિસ્તાર અને મોટાઈથી (आयामेणं) લંબાઈથી (जहण्णेणं) જઘન્ય (अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) અંગુલનો અંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (तिरियलोगाओ लोगंते) તિર્છાલોકના લોકાન્ત સુધી (एवं जाव चउरिंदियस्स) એજ પ્રકારે યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયની

(नेरइयस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત નૈરયિકના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ? (गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता) હે ગૌતમ શરીર પ્રમાણુ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિસ્તાર અને મોટાઈથી (आयामेणं) લંબાઈથી (जहण्णेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं) જઘન્ય કાંઈક અધિક એક હજાર યોજન (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (अहे जाव अहेसत्तमा पुढवी) નીચે સાતમી પૃથ્વી સુધી (तिरियं जाव सयंभूरमणे) તિર્છા સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્ર સુધી (उड्ढं जाव पंडगवणे पुक्खरिणीओ) ઉંચે પંડકવનમાં પુષ્કરિણિયો સુધી

(पंचिंदिय तिरिक्खजोणियस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! મરણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના તૈજસશરીરની કેટલી મોટી અવગાહના હોય છે ? (गोयमा ! जहा बेइंदियसरीरस्स) હે ગૌતમ ! જેવી દ્વીન્દ્રિયના શરીરની

(मणुस्सस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત મનુષ્યના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ? (गोयमा ! समयखेत्ताओ लोगंतो) સમયક્ષેત્ર અઢાઈ દ્વીપથી લઈને લોકાન્તક સુધી

(असुरकुमारस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરેલા અસુરકુમારની શરીરાવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ? (गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता) હે ગૌતમ ! શરીરપ્રમાણુ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિસ્તાર અને મોટાઈથી (आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) લંબાઈમાં જઘન્ય અંગુલને અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (अहे जाव तच्चाए पुढवीए हिट्ठिल्ले चरमंते) અધઃયાવત્ ત્રીજી પૃથ્વીને નિચલો ચરમાન્ત (तिरियं जाव सयंभूरमणसमुद्दस्स) તિર્છા યાવત્ સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રના (बाहिरिल्ले वेइयंते) બહારને વેદિકાન્ત (उड्ढं जाव ईसीपब्भारा-पुढवी) ઉપર યાવત્ ઈષિત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી (एवं जाव थणियकुमारतेयगसरीरस्स) એ પ્રકારે યાવત્ સ્તનિતકુમારના તૈજસશરીરની (वाणमंतरजोइसिय सोहम्मीसाणगाय एवं चेव) વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઇશાન દેવોની એજ પ્રકારે (सणंकुमारदेवस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं

समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત સનત્કુમાર દેવના શરીરાવગાહના કેટલી મોટી કહી છે ?

(गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता विक्खंभबाहल्लेणं) વિષ્કંભ અને બાહલ્યથી શરીરના પ્રમાણ માત્ર (आयामेणं) લબાઈમાં (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ (उक्कोसेणं अहे जाव महापायालाणं दोच्चे तिभागे) ઉત્કૃષ્ટ નીચે યાવત્ મહાપાતાલનો બીજો ત્રિભાગ (तिरियं जाव सयंभूरमणे) તિર્છા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી (उड्ढं जाव अच्चुओ कप्पो) ઊપર યાવત્ અચ્યુતકલ્પ (एवं जाव सहस्सारदेवस्स) એ પ્રકારે સહસ્રાર દેવ સુધી (अच्चुओ कप्पो) અચ્યુતકલ્પ

(आणय देवस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતના સમવહત આનતદેવના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ?

(गोयमा !सरीरप्पमाणमेत्ता) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રમાણ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિસ્તાર અને બાહલ્યથી (आयामेणं) લંબાઈથી (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं) જઘન્ય આંગળનો અસંખ્યાતમોભાગ (उक्कोसेणं जाव अधोलोइयगामा) ઉત્કૃષ્ટ યાવત્ અધોલૌકિક ગ્રામ (तिरियं जाव मणूसखेत्ते) તિર્છા યાવત્ મનુષ્ય ક્ષેત્ર (उड्ढं जाव अच्चुओ कप्पो) ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી (एवं जाव आरणदेवस्स) એ પ્રકારે આરણદેવની (अच्चुअदेवस्स एवं चेव) અચ્યુતદેવને એજ પ્રકારે (णवरं उड्ढं जाव सयाइं विमाणाइं) વિશેષતા એ છે કે ઊપર પોતાના વિમાનો સુધી.

(गेविज्जग देवस्सणं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स) હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત ગ્રૈવેયક દેવના તૈજસશરીરની (के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ?) કેટલી મોટી શરીરાવગાહના કહી છે ?

(गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्ता) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રમાણ માત્ર (विक्खंभबाहल्लेणं) વિષ્કંભ અને બાહલ્યથી (आयामेणं) લંબાઈમાં (जहण्णेणं विज्जाहरसेढीओ) જઘન્ય વિદ્યાધર શ્રેણિયો સુધી (उक्कोसेणं जाव अहोलोइयगामा) ઉત્કૃષ્ટ યાવત્ અધોલૌકિક ગ્રામ (तिरियं जाव मणूसखेत्ते) તિર્છા યાવત્ મનુષ્ય ક્ષેત્ર (उड्ढं जाव सयाइं विमाणाइं) ઊપર યાવત્ પોતાના વિમાનો સુધી (अणुत्तरोववाइयस्स वि एवंचेव) અનુત્તરૌપપાતિક દેવાની પણ એ પ્રકારે છે

(कम्मगसरीरेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભગવન્ ! કાર્મણ શરીર કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा-एगिंदिय कम्मगसरीरे जाव पंचिदिय कम्मगसरीरे) તે આ પ્રકારે એકેન્દ્રિય કાર્મણશરીર યાવત્ પંચેન્દ્રિય કાર્મણશરીર (एवं जहेव तेयगसरीरस्स भेदो संठाणओगाहणा य भणिया) એ પ્રકારે જેવા તૈજસશરીરના ભેદ, સંસ્થાન અને અવગાહનાનું કથન કર્યું છે (तहेव निरवसेसं भाणियव्वं) એજ પ્રકારે બધું કહેવું જોઇએ (जाव अणुत्तरोववाइयत्ति) યાવત્ અનુત્તરૌપપાતિક

ટીકાર્થ-આનાપૂર્વે તૈજસશરીરના ભેદો અને સંસ્થાનનું નિરૂપણ કરાયું છે, હવે તૈજસશરીરની અવગાહનાની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! સામાન્ય જીવ જ્યારે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય છે. અર્થાત્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે તેના તૈજસશરીરની અવગાહના કેવડી મોટી હોય છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! વિષ્કંભ અર્થાત્ ઉદર આદિનો વિસ્તાર અને બાહલ્ય અર્થાત્ પેટની મોટાઈના અનુસાર શરીર પ્રમાણ માત્રજ અવગાહના હોય છે. લંબાઈની અપેક્ષાએ તૈજસશરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. આ જઘન્ય અવગાહના તે સમયે સમજવી જોઇએ જ્યારે કોઈ એકેન્દ્રિય જીવ અત્યન્ત નિકટ પ્રદેશમાં એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થનાર છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના લોકાન્તથી લોકાન્ત સુધી હોય છે, અર્થાત્ અધોલોકના ચરમાન્તથી લઇને ઊર્ધ્વલોકના ચરમાન્ત સુધી અગર ઉર્ધ્વલોકાન્તથી લઇને અધોલોકના ચરમાન્ત સુધીની તૈજસશરીની અવગાહના હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૂક્ષ્મ યા બાદર એકેન્દ્રિયના તૈજસશરીરની જ સમજવી જોઇએ એકેન્દ્રિયના સિવાય અન્ય કોઇ જીવની આટલી અવગાહના નથી હોઈ શકતી. કેમ કે સૂક્ષ્મ અને બાદર એકેન્દ્રિય યથાયોગ્ય સમસ્ત લોકમાં રહે છે, બીજા જીવ નહીં તેથી જ જ્યારે કોઇ સૂક્ષ્મ અથવા બાદર એકેન્દ્રિય અધોલોકના અન્તિમ છેડે સ્થિત હોય અને ઊર્ધ્વલોકના અન્તિમ છેડામાં ઉત્પન્ન થનાર હોય, અથવા ઊર્ધ્વલોકના અન્તિમ છેડાથી અધોલોકના અન્તિમ છેડામાં ઉત્પન્ન થનાર હોય અને જ્યારે તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે તેની અવગાહના લોકાન્તથી લોકાન્ત સુધી હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત એકેન્દ્રિય જીવના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે અર્થાત્ સમુચ્ચય જીવના સમાન, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરેલા એકેન્દ્રિય જીવના તૈજસશરીરની અવગાહના વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ હોય છે લમ્બાઈની અપેક્ષા જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અધોલોકાન્તથી ઊર્ધ્વલોકાન્ત સુધી યા તો ઊર્ધ્વલોકાન્તથી અધોલોકાન્ત સુધીની હોય છે.

એજ પ્રકારે મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાતથી સમવહત પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તૈજસ્કાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકના તૈજસશરીરની અવગાહના પણ વિષ્કંભ તેમજ બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ તથા લંબાઈની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ અધોલોકાન્તથી ઊર્ધ્વલોકાન્ત સુધીની અગર તો ઊર્ધ્વલોકાન્તથી અધોલોકાન્ત સુધીની સમજવી જોઈએ. જ્યારે સૂક્ષ્મકાયિક અધોલોક અથવા ઊર્ધ્વલોકના અન્તિમ કિનારા પર સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના રૂપમાં અથવા બાદર પૃથ્વીકાયિકના રૂપમાં ઊર્ધ્વલોક અગર અધોલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા હોય છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાત કરે છે ત્યારે તેના તૈજસશરીરની અવગાહના લોકાન્તથી લોકાન્ત પર્યાન્તની હોય છે. એજ પ્રકારે અપ્કાયિક આદિના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાતથી સમવહત દ્વીન્દ્રિયના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મહાન હોય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! વિષ્કંભ અર્થાત્ ઉદર આદિ વિસ્તાર તેમજ બાહલ્ય અર્થાત વક્ષસ્થલ–પૃષ્ઠની મોટાઈની અપેક્ષાથી શરીર પ્રમાણ માત્ર અવગાહના હોય છે. લંબાઈની અપેક્ષાએ જઘન્ય આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ તિર્યક્‌લોક (મધ્યલોક) થી ઊર્ધ્વલોકાન્ત અગર અધો લોકાન્ત સુધી દ્વીન્દ્રિયના તૈજસશરીરની અવગાહના કહેલી છે. જ્યારે કોઈ અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના વાળો થઈને પોતાના સમીપવર્તી પ્રદેશમાં જ એકેન્દ્રિયના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની સમજવી.

ઉત્કૃષ્ટ તિર્યક્‌લોકથી અધોલોકાન્ત સુધી અથવા ઊર્ધ્વલોકાન્ત સુધી. જ્યારે તિર્યક્‌લોકમાં સ્થિત કોઈ દ્વીન્દ્રિય જીવ ઊર્ધ્વલોકાન્ત અથવા અધોલોકાન્તમાં એકેન્દ્રિયના રૂપમાં ઉત્પન્ન થનાર હોય અને મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાત કરે, તે સમયે તૈજસશરીરની પૂર્વોક્ત અવગાહના થાય છે. તિર્યક્‌લોક, પદનુગ્રહણ કરવાનું કારણ એ છે કે તેમના સ્થાન પ્રાયઃ તિર્યક્‌લોક જ છે. વિરલ રૂપથી અધોલોકનો એક ભાગ અધોલૌકિક ગ્રામ આદિમાં તથા ઊર્ધ્વલોકનો એક ભાગ પંડકવન આદિમાં પણ દ્વીન્દ્રિયોનું હોવું સંભવિત છે.

દ્વીન્દ્રિયોની સમાન ત્રીન્દ્રિયોમાં અને ચતુરિન્દ્રિયોના તૈજસશરીરની, જે મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાતથી સમવહત થાય, અવગાહના સમજી લેવી જોઈએ. અર્થાત્ ત્રીન્દ્રિયો ચતુરિન્દ્રિયોની અવગાહના પણ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણમાત્ર હોય છે. લંબાઈની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમાભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ તિર્યક્‌લોકથી અધોલોકાન્ત સુધી અથવા ઊર્ધ્વલોકાન્ત સુધીની સમજવી જોઈએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! મારણાન્તિક સમુદ્‌ઘાતથી સમવહત નારકના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી હોય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત નારક જીવના તૈજસ-શરીરની અવગાહના વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ જેટલી હોય છે. આયામની અપેક્ષાથી જઘન્ય કાંઇક અધિક એક હજાર યોજનની અને ઉત્કૃષ્ટ નીચેની તરફ સાતમી નરકભૂમિ સુધી' તિર્છાસ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી અને ઉપર પંડકવનમાં પુષ્કરિણી સુધીની હોય છે. તાત્પર્યએ છે કે વલયમુખ આદિ ચાર પાતાલકલશ એક લાખ યોજનાની અવગાહના વાળા છે તેમની ઠિકરી એક હજાર યોજનની છે. તેમની નીચેના ત્રીજા ભાગ વાયુથી પરિપૂર્ણ છે, ઉપરની ત્રીજો ભાગ જળથી પરિપૂર્ણ છે અને વચલો ત્રીજો ભાગ વાયુ તથા જળના નિઃસરણ અને અપસરણનો માર્ગ છે. જ્યારે કોઇ સીમન્તક આદિ નારકાવાસમાં વર્તમાન નારક જીવ પાતાલકલશના સમીપવર્તી થઇને પોતાની આયુનો ક્ષય થતાં નિકળે છે અને એક હજાર યોજનની પાતાલકલશની ભીંતને ભેદીને પાતાલકલશની અંદર બીજા અગર ત્રીજા ત્રિભાગમાં મત્સ્યના પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનાર થાય છે અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે. ત્યારે તે નારકની જઘન્ય કંઇક અધિક એક હજાર યોજનની તૈજસ શરીરની અવગાહના થાય છે.

જ્યારે સાતમી તમઃતમા પૃથ્વીના નારક સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના પર્યન્ત ભાગમાં મત્સ્યના રૂપમાં ઉત્પન્ન થનાર થાય છે અથવા પંડકવનમાં પુષ્કરિણીમાં મત્સ્યરૂપથી ઉત્પન્ન થનાર થાય છે, ત્યારે સાતમી પૃથ્વીથી આરંભીને તિર્યક્ સ્વયંભૂરમણ પર્યન્ત અને ઉપર પંડકવનની પુષ્કરિણી સુધી નારક જીવના તૈજસશરીની અવગાહના જાણવી જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત પંચેદ્રિય તિર્યંચના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવી દ્વીન્દ્રિયના તૈજસશરીરની અવગાહના કહી છે, એજ પ્રકારે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના તૈજસશરીરની અવગાહના પણ સમજવી જોઇએ અર્થાત્ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ છે, લંબાઈની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ તિર્યક્લોકથી અધોલોક સુધી અગર ઊર્ધ્વલોક સુધીની અવગાહના કહેલી છે, કેમ કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના ઉત્પાદ એકેન્દ્રિયના સમાન નથી હોતા.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત મનુષ્યના તૈજસ-શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! ઉત્કૃષ્ટ સમય ક્ષેત્ર અર્થાત્ મનુષ્ય ક્ષેત્રથી અધોલોક અગર ઊર્ધ્વલોકના અન્ત સુધી મનુષ્યના તૈજસશરીરની અવગાહના જાણવી જોઇએ. કેમ કે મનુષ્યનો પણ એકેન્દ્રિયના રૂપમાં ઉત્પાદ સર્વત્ર છે. અહીં સમયક્ષેત્રનું ગ્રહણ કરવાથી સમય ક્ષેત્રથી અન્યત્ર–મનુષ્યનો જન્મ અથવા સંહરણ સંભવિત નથી.

તેથી એનાથી અધિક અવગાહના નથી હોઇ શકતી, એ સૂચિત કરેલું છે. સમય

પ્રધાનક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે. અહીં મધ્યમપદલોપી સમાસ છે. તાત્પર્ય એ છે કે અઢાઈ દ્વીપમાં સૂર્ય આદિના સંચારના કારણે વ્યક્ત થનાર સમય નામક કાલદ્રવ્ય છે. સમયક્ષેત્રને મનુષ્યક્ષેત્ર પણ કહે છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત અસુરકુમારના તૈજસશરીરની અવગાહના કેટલી મહાન્ હોય છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! વિષ્કંભ અને બાહલ્ય અર્થાત્ પહોળાઇ અને મોટાઇની અપેક્ષાએ શરીરના બરાબર હોય છે. અને લંબાઇની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની તથા ઉત્કૃષ્ટ નીચે ત્રીજી પૃથ્વીના અધસ્તનચરમાન્ત સુધી, તિર્છાસ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની બાહ્ય વેદિકા સુધી અને ઊપર ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી સુધી અસુરકુમારના તૈજસશરીરની અવગાહના કહી છે.

અસુરકુમારના તૈજસશરીરની અવગાહનાના સમાન જ નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિશાકુમાર, પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમારના તૈજસશરીરની પણ અવગાહના વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ લંબાઇની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમોભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજી પૃથ્વીના અધસ્તન ચરમાન્ત સુધી, તિર્છાસ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના બહારની વેદિકાન્ત સુધી અને ઊપર ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી સુધીની જાણવી જોઇએ.

વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવોના તૈજસશરીરની અવગાહના પણ અસુરકુમારના જ સમાન સમજવી જોઇએ. એ પ્રકારે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત વાનવ્યન્તરની, જ્યોતિષ્કની, સૌધર્મ દેવની તથા ઇશાન દેવની તૈજસશરીર સંબંધી અવગાહના વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીરના બરાબર હોય છે. લંબાઈની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનાં હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ નીચે ત્રીજી પૃથ્વીના અધસ્તન ચરમાન્ત સુધી, તિર્છાસ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની બાહલ્ય વેદિકાન્ત સુધીની તથા ઊપર ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી સુધીની સમજવી જોઇએ,

કારણ એ છે કે અસુરકુમાર આદિ બધા ભવનવાસી દેવ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક તથા સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવ એકેન્દ્રિયોમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ જ્યારે પોતાના કેયૂર આદિ આભૂષણોમાં કુંડળ આદિમાં અગર પદ્મરાગ આદિ મણિયોમાં લુબ્ધમૂર્છિત થઈને, તેના જ અધ્યવસાય વાળા થઇને તેજ પોતાના શરીરના આભૂષણોમાં પૃથ્વીકાયિકના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે એ દેવોના તૈજસશરીરની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનો આશય એ પ્રકારે સમજવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ ભવનવાસી આદિ દેવ પ્રયોજન વશ ત્રીજી નરક ભૂમિના અધસ્તન ચરમાન્ત સુધી જાય અને આયુનો ક્ષય થતાં ત્યાં જ મરી જાય, ત્યારે તિર્છા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની બાહ્યવેદિકાન્તમાં અથવા ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના પર્યન્ત ભાગમાં પૃથ્વીકાયિક

રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમયે તેના તૈજસશરીરની અવગાહના નીચે ત્રીજી પૃથ્વીના અધસ્તન ચરમાન્ત સુધી, તિર્છી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની બાહ્યવેદિકાન્ત સુધી અને ઉપર ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી સુધીની હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરેલ સનત્કુમાર દેવના તૈજસ-શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી હોય છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! પહોળાઇ અને મોટાઈની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોયછે, ઉત્કૃષ્ટ નીચે મહા પાતાલકલશોના દ્વિતીય ત્રિભાગ સુધી, તિર્છા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી અને ઊપર અચ્યુત કલ્પ સુધી સનત્કુમાર દેવના તૈજસશરીરની અવગાહના જાણવી જોઇએ. સનત્કુમાર આદિ દેવભવના સ્વભાવથી એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન નથી થતા. વિકલેન્દ્રિયોમાં પણ નથી ઉત્પન્ન થતા તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અથવા મનુષ્યોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

તેથી જ જ્યારે મન્દર પર્વતની પુષ્કરણી આદિમાં જલાવગાહન કરતા સમયે આયુનો ક્ષય થતાં એજ જગ્યાએ નિકટ વર્તી પ્રદેશમાં મત્સ્યના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જઘન્ય તૈજસશરીરની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ નીચે પાતલકલશોના, જેમની અવગાહના લાખ યોજનની છે, બીજા ત્રિભાગ સુધીની કહેલી છે, તિર્છી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્તની અને ઊપર અચ્યુત કલ્પ સુધીની છે.

કેમ કે સનત્કુમાર આદિ દેવ બીજા કોઇ દેવની નિશ્રાથી અચ્યુત કલ્પ સુધી ગમન કરી શકે છે જ્યારે કોઇ સનત્કુમાર દેવ બીજા દેવની નિશ્રાથી અચ્યુત કલ્પમાં ગયા હોય અને પોતાની આયુનો ત્યાંજ ક્ષય થઈ જતાં કાળ કરીને તિર્છા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના પર્યન્ત ભાગમાં અથવા નીચે પાતાલકલશના બીજા ત્રિભાગમાં મત્સ્ય આદિન રૂપમાં જન્મ લે છે, ત્યારે નીચા અને તિર્છા પૂર્વોક્ત તૈજસશરીરની અવગાહના થાય છે, એમ સમજવું જોઇએ.

સનત્કુમાર દેવના તૈજસશરીરની જેટલી અવગાહના કહી તે, તેટલી જ માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર દેવની, જેણે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કર્યો હોય, તૈજ-સશરીરની અવગાહના સમજવી જોઇએ અર્થાત્ એ બધા દેવોના તૈજસશરીરની અવગા-હના પણ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણ હોય છે. લંબાઈની અપેક્ષા-એ જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ નીચે મહાપાતાલોના બીજા ત્રિભાગ સુધી તિર્છા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધી, અને ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી જાણવી જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત આનત દેવના તૈજસશરીરની અવગાહના કેવડી મોટી હોય છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીરના પ્રમાણની બરા-બર અવગાહના હોય છે. લંબાઇની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની

હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અધોલૌકિક ગ્રામસુધી, તિર્છા મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુધી, ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત આનત દેવના તૈજસશરીરની અવગાહના જાણવી જોઇએ

આનત દેવની અવગાહનાની સમાન જ પ્રાણુત અને આરણુ દેવની તૈજસશરીર સંબધી અવગાહના પણ સમજી લેવી જોઇએ. અર્થાત્ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીરપ્રમાણુ લંબાઇની અપેક્ષા જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ અધોલૌકિક ગ્રામ સુધી, તિર્છિં મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુધી અને ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી પ્રાણુત અને આરણુ દેવના તૈજસશરીરની અવગાહના હોય છે.

બારમા દેવલોકનાઅચ્યુત દેવની તૈજસશરીરની અવગાહના પણ એજ પ્રકારે છે, અર્થાત્ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણુ લંબાઇની અપેક્ષાએ જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ નીચે અધોલૌકિક ગ્રામ સુધી, તિર્છિં મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુધી, અવગાહના છે પરંતુ આનત દેવ આદિથી એમાં વિશેષતા એ છે કે અચ્યુત દેવની તૈજસ. શરીરની અવગાહના ઊપર પોતાના વિમાન સુધી જ હોય છે. અહી ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી ન કહેવું જોઇએ, કેમ કે અચ્યુત દેવ અચ્યુતકલ્પમાં રહે છે, તેથી જ પ્રરૂપણા કરતી વખતે અચ્યુત કલ્પ સુધી એમ કહેવું ઉચિત નથી, અચ્યુત દેવ કદાચિત્ પોતાના વિમાનની ઉંચાઇ સુધી જાય છે અને ત્યાં જઇને કાલધર્મને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે. ત્યારે આ અવગાહના થાય છે.

એજ અભિપ્રાયથી કહેલું છે-કે ઊપર પોતાના વિમાનો સુધીની અવગાહના થાય છે. આનત પ્રાણુત, આરણુ કલ્પના દેવ કોઈ બીજા દેવની નિશ્રાથી અચ્યુત કલ્પમાં ગયા હોય અને ત્યાં કાળ કરીને અધોલૌકિક ગ્રામમાં અથવા મનુષ્ય ક્ષેત્રના પર્યન્ત ભાગમાં મનુષ્ય રૂપથી ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ નીચે અધોલૌકિક ગ્રામ સુધી અને તિર્છા મનુ-ષ્ય ક્ષેત્ર સુધી તથા ઊપર અચ્યુતકલ્પ સુધી અગર અચ્યુતદેવ વિમાન સુધીની આનત આદિ દેવોના તૈજસશરીરની અવગાહના સમજવી જોઈએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત ગ્રૈવેયક દેવના તૈજસ-શરીરની અવગાહના કેટલી મોટી કહેલી છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીરની બરાબર જ તૈજસશરીરની અવગાહના હોય છે. લંબાઇની દૃષ્ટિથી જઘન્ય વિદ્યાધર શ્રેણિયો સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ નીચે અધોલૌકિક ગ્રામો સુધી, તિર્છિં મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુધી અને ઊપર પોતપોતાના વિમાનો સુધી ગ્રૈવેયક દેવોના તૈજસશરીરની અવગાહના મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતના સમયમાં થાય છે.

અનુત્તરૌપપાતિક દેવના તૈજસશરીરની અવગાહના પણ ગ્રૈવેયક દેવના સમાન જ સમજી લેવી જોઇએ, અર્થાત્ વિષ્કંભ અને બાહલ્યની અપેક્ષાએ શરીર પ્રમાણુ લંબાઇમાં

જઘન્ય વિદ્યાધર શ્રેણિ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ અધોલૌકિક ગ્રામો સુધી, તિર્છા મનુષ્ય ક્ષેત્ર સુધી અને ઊપર પોતપોતાના વિમાનો સુધીની અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના તૈજસશરીરની અવગાહના સમુદ્દ્ઘાત દશામાં થાય છે.

ગ્રૈવેયક દેવ તથા અનુત્તરૌપપાતિક દેવ અર્હદ્દ્વંદન આદિ પણ પોતાના સ્થાન પર સ્થિત રહીને જ કરે છે. તેઓ અહીં આવતા નથી. તેથી જ તેમની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની નથી થઈ શકતી. પણ જ્યારે વૈતાઢ્ય પર્વત ઊપરની વિદ્યાધર શ્રેણિયોમાં તેઓ ઉત્પન્ન થનારા બને છે, ત્યારે પોતાના સ્થાનથી આરંભ કરીને વિદ્યાધર શ્રેણિયો સુધી તેમના તૈજસશરીરની જઘન્ય અવગાહના થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અધોલૌકિક ગ્રામો સુધી નીચે અવગાહના થાય છે. તિર્છી અવગાહના મનુષ્ય લોક સુધી થાય છે, એવું સમજી લેવું જોઈએ.

એ પ્રકારે તૈજસશરીરના ભેદોનું, સંસ્થાનોનું તેમજ અવગાહનાનું નિરૂપણ કરાયું છે. **હવે કાર્મણશરીરના ભેદ સંસ્થાન તેમજ અવગાહના કહે છે–**

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! કાર્મણશરીર કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે ?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! કાર્મણશરીર પાંચ પ્રકારના કહેલાં છે, તે આ પ્રકારે–એકેન્દ્રિય કાર્મણશરીર, દ્વીન્દ્રિય કાર્મણશરીર, ત્રીન્દ્રિય કાર્મણશરીર, ચતુરિન્દ્રિય કાર્મણશરીર અને પંચેન્દ્રિય કાર્મણશરીર.

કાર્મણશરીર તૈજસશરીરનું સહચર છે, જ્યાં તૈજસશરીર ત્યાં કાર્મણશરીર અને જ્યાં કાર્મણશરીર ત્યાં તૈજસશરીર અવશ્ય હોય છે.

તેથી જ કાર્મણશરીરના સંસ્થાન આદિ તૈજસશરીરના સમાન જ છે અને તે જીવ પ્રદેશોના અનુસાર હોય છે. તેથી જેવા તૈજસશરીરના ભેદ સંસ્થાન આદિની વક્તવ્યતા કહી છે, તેવી જ કાર્મણશરીરની પણ કહેવી જોઈએ. એ અભિપ્રાયથી સૂત્રકાર કહે છે, જે પ્રકારે તૈજસશરીરના ભેદ–સંસ્થાન અને અવગાહનાનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રકારે સમ્પૂર્ણ કથન કાર્મણશરીરના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, નૈરયિક, પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ, ઈશાનઆદિ બાર કલ્પોપપન્ન, નવગ્રૈવેયક, દેવ તથા અનુત્તરૌપપાતિક રૂપ કલ્પાતીત દેવના કાર્મણશરીરનું નિરૂપણ આજ પ્રકારે જાણવું જોઈએ. ॥સૂ૦ ૯॥

પુદ્ગલચયન વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(ओरालिय सरीरस्स णं भंते ! कइदिसि पोग्गला चिज्जंति) હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરના પુદ્ગલ કેટલી દિશાઓથી ચયને પ્રાપ્ત થાય છે ? (गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं) હે ગૌતમ ! વ્યાઘાત ન હોય તો છએ દિશાઓથી (वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं, सिय चउद्दिसिं) વ્યાઘાત હોય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશાઓથી, કદાચિત્ ચાર દિશાઓથી (सिय पंचदिसिं) કદાચિત્ પાંચ દિશાઓથી

(वेउव्वियसरीरस्स णं भंते ! कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति ?) હે ભગવન્ વૈક્રિયશરીરના પુદ્ગલ કેટલી દિશાઓથી ચયને પ્રાપ્ત થાય છે ? (गोयमा ! णियमा छद्दिसिं) હે ગૌતમ ! નિયમથી છએ દિશાઓથી (एवं आहारगसरीरस्स वि) એજ પ્રકારે આહારકશરીરના પણ (तेयाकम्मगाणं जहा ओरालियसरीरस्स) તૈજસ અને કાર્મણશરીરના જેવા ઔદારિકના

(ओरालियसरीरस्स णं भंते ! कइदिसिं पोग्गला उवचिज्जंति ?) હે ભગવન્ ! ઔદારિક-શરીરના પુદ્ગલ કેટલી દિશાઓથી ઉપચિત થાય છે (गोयमा ! एवंचेव) હે ગૌતમ ! એજ પ્રકારે (जाव कम्मगसरीरस्स) યાવત્ કાર્મણશરીર સુધી (एवं उवचिज्जंति) એજ પ્રકારે ઉપચિત થાય છે (अवचिज्जंति) અપચિત થાય છે.

(जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं ?) હે ભગવન્ ! જેને ઔદારિકશરીર હોય છે, તેના વૈક્રિયશરીર હોય છે ? (जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स ओरालियसरीरं ?) જેનું વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેનું ઔદારિકશરીર હોય છે ? (गोयमा ! जस्स ओरालियसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं सिय अत्थि सिय नत्थि) હે ગૌતમ ! જેના ઔદારિકશરીર હોય છે, તેના વૈક્રિય-શરીર કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ નથી હોતાં (जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स ओरालियसरीरं सिय अत्थि, सिय नत्थि) જેના વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેના ઔદારિકશરીર કદાચિત્ હોય છે, અને કદાચિત્ નથી હોતાં.

(जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरं तस्स आहारगसरीरं) હે ભગવન્ ! જેનું ઔદારિક-શરીર હોય છે ? તેનું આહારકશરીર હોય છે, (जस्स आहारकसरीरं तस्स ओरालियसरीरं ?)

જેનું આહારકશરીર હોય છે, તેનું ઔદારિકશરીર હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स ओरालियसरीरं तस्स आहारगसरीरं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જેનું જેનું ઔદારિકશરીર હોય છે, તેનું આહારકશરીર કદાચિત્ હોય છે, અને કદાચિત્ નથી પણ હોતું (जस्स पुण आहारगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं नियमा अत्थि) જેનું આહારક શરીર હોય છે, તેનું ઔદારિકશરીર નિયમથી હોય છે.

(जस्स भंते! ओरालियसरीरं, तस्स तेयगसरीरं) હે ભગવન્! જેને ઔદારિકશરીર હોય છે તેને તૈજસશરીર હોય છે? (जस्स तेयगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं) જેને તૈજસ-શરીર હોય છે, તેને ઔદારિકશરીર હોય છે? (गोयमा! जस्स ओरालियसरीरं तस्स तेयगसरीरं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ! જેને ઔદારિકશરીર હોય છે તેને તૈજસશરીર નિયમથી હોય છે (जस्स पुण तेयगसरीरं तस्स ओरालियसरीरं सिय अत्थि, सिय नत्थि) પણ જેનું તૈજસશરીર હોય છે, તેનું ઔદારિકશરીર કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી હોતું (एवं कम्मगसरीरं वि) એજ પ્રકારે કાર્મણશરીર પણ.

(जस्स णं भंते! वेउव्वियसरीरं तस्स आहारगसरीरं जस्स आहारगसरीरं तस्स वेउव्वियसरीरं) હે ભગવન્! શું જેનું વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેનું આહારકશરીર હોય છે, જેને આહારકશરીર હોય છે, તેના વૈક્રિયશરીર હોય છે? (गोयमा! जस्स वेउव्वियसरीरं तस्स आहारगसरीरं णत्थि) હે ગૌતમ! જેમને વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેમને આહારકશરીર નથી હોતાં (जस्स वि आहारगसरीरं तस्स वि वेउव्वियसरीरं णत्थि) જેમને આહારકશરીર હોય છે, તમને વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં

(तेया कम्माइं) તૈજસ અને કાર્મણ (जहा ओरालियएण समं) જેવા ઔદારિકની સાથે (तहेव आहारगसरीरेण वि समं) એજ પ્રકારે આહારકશરીરની સાથે પણ હોય છે (तेया कम्माइं चारेयव्वाणि) તૈજસ અને કાર્મણશરીર ઔદારિકના સમાન વૈક્રિય અને આહારકની સાથે પણ પ્રરૂપણ કરવા જોઈએ.

(जस्स णं भंते! तेयगसरीरं तस्स कम्मगसरीरं, जस्स कम्मगसरीरं तस्स तेयगसरीरं?) હે ભગવન્! શું જેને તૈજસશરીર હોય છે તેમને કાર્મણશરીર હોય છે? અને જેમને કાર્મશરીર હોય છે તેમને તૈજસશરીર હોય છે? (गोयमा! जस्स तेयगसरीरं तस्स कम्मग-

सरीरं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ ! જેને તૈજસશરીર છે તેને કાર્મણશરીર નિયમથી હોય છે. (जस्स वि कम्मगसरीरं तस्स वि तेयगसरीरं णियमा अत्थि) જેને કાર્મણશરીર હોય છે, તેને તૈજસશરીર નિયમથી હોય છે.

ટીકાર્થ:- આનાથી પૂર્વે ઔદારિક આદિ પાંચે શરીરોના ભેદ, સંસ્થાન, અને અવગાહનાનું નિરૂપણ કર્યું છે, હવે પુદ્‌ગલોના ચયઉપચય આદિનું કથન કરાય છે-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીરના પુદ્‌ગલ કેટલી દિશાઓમાંથી આવીને ચયને પ્રાપ્ત થાય છે ? અર્થાત્ સમુદિત થાય છે ?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! જે કોઈ પ્રકારના વ્યાઘાત અર્થાત્ રોકાણ અગર તો અડચણ ન હોય તો પૂર્વ, પશ્ચિમ. ઉત્તર, દક્ષિણ ઊર્ધ્વ અને અધ: આમ છએ દિશાઓથી આવીને ચયને પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, ત્રસનાડીની અંદર અથવા બહાર વ્યવસ્થિત રહેલ ઔદારિકશરીર ધારી જીવનો એક પણ દિશામાં અલોક નથી થતો છએ દિશાઓથી ઔદારિકશરીરને યોગ્ય પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે. પરન્તુ જ્યાં અડચણ થાય અર્થાત્ અલોક આવી જવાથી બાધા થાય ત્યાં કદાચિત્ ચાર દિશાઓથી કદાચિત્ પાંચ દિશાઓથી ઔદારિક પુદ્‌ગલોનું ચયન થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે યદિ એક દિશામાં અલોક આવી જાય તો પાંચ દિશાઓથી બે દિશાઓથી અલોક થાય તો ચાર દિશાઓથી અને યદિ ત્રણ દિશાઓમાં અલોક આવી જાય તો ત્રણ દિશાઓથી પુદ્‌ગલોના ચયન થાય છે. જેમ-કોઈ ઔદારિકશરીર ધારી સૂક્ષ્મજીવ હોય અને તે લોકના સર્વોર્ધ્વ પ્રતરમાં આગ્નેય કોણમાં લોકાન્તમાં સ્થિત બનીને જેના ઊપર લોક ન હોય પૂર્વ તથા દક્ષિણ દિશામાં પણ લોક ન હોય તે જીવ પશ્ચિમ, ઉત્તર અને અધો દિશાથી જ પુદ્‌ગલોનું ચયન કરે છે, કેમ કે બાકીની દિશાઓ અલોકથી વ્યાપ્ત હોય છે. જયારે તેજ અગર તો અન્ય કોઇ સૂક્ષ્મ જીવ પશ્ચિમ દિશામાં રહેલો હોય તેને માંટે પૂર્વ દિશા અધિક થઈ જશે. તેથી તે ચાર દિશાઓથી પુદ્‌ગલોનું ચયન કરે છે. જ્યારે તે જીવ નીચે દ્વિતીય આદિ કોઈ પ્રતરમાં રહેલો હોય અને પશ્ચિમ

દિશાનો આશ્રય કરી રહેલો હોય; ત્યારે તે ઊર્ધ્વ દિશાએથી પણ પુદ્ગલોનું ચયન કરે છે, તેથી જ તે પાંચ દિશાઓથી ચયન કરે છે. તેને માટે ફક્ત દક્ષિણ દિશા જ અલોકથી વ્યાપ્ત રહે છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! વૈક્રિયશરીરના પુદ્ગલોનું ચયન કેટલી દિશાઓથી થાય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરના પુદ્ગલ નિયમથી છએ દિશાઓથી આવીને ચયને પ્રાપ્ત થાય છે, કેમ કે વૈક્રિયશરીર ત્રસનાડીના અંદર જ હોઇ શકે છે, ત્રસનાડીની બહાર વૈક્રિયશરીરનો સંભવ નથી.

એજ પ્રકારે આહારકના વિષયમાં સમજવું જોઇએ, અર્થાત્ આહારકશરીરના પુદ્ગલોનું ચયન પણ છએ દિશાઓથી થાય છે, કેમ કે આહારકશરીર પણ ત્રસનાડીમાં જ સંભવે છે. કિન્તુ તૈજસ અને કાર્મણશરીરના પુદ્ગલોનું ચયન ઔદારિકશરીરના સમાન સમજવું જોઇએ. એનું કારણ એ છે કે તૈજસ અને કાર્મણશરીર બધા સંસારી જીવોના હોય છે. તેથી જ જેમ વ્યાઘાત ન થવાથી ઔદારિક પુદ્ગલોના ચયન છએ દિશાએથી થાય છે, વ્યાઘાત થાય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશાઓથી, કદાચિત્ ચાર દિશાઓથી અને કદાચિત્ પાંચ દિશાએથી થાય છે, તેજ પ્રકારે તૈજસ અને કાર્મણશરીરના પુદ્ગલોના ચયનના સમ્બન્ધમાં સમજી લેવું જોઇએ,

આ પ્રકારે પુદ્ગલોના ચયનનું નિરૂપણ કરીને હવે તેમના ઉપચય અને અપચયની પણ પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ ! ઔદારિકશરીરના પુદ્ગલ કેટલી દિશાઓથી આવીને સ્વયંઉપચયને પ્રાપ્ત થાય છે? પ્રભુતરૂપથી ચય થવો તે ઉપચય કહેવાય છે.

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ ! જેવું પુદ્ગલોના ચયના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ ઉપચયના સમ્બન્ધમાં પણ કહેવું જોઇએ. ઔદારિક, વૈક્રિયક, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ આ બધા શરીરોના ઉપચય સમજી લેવાં જોઇએ,

આ પ્રકારે ઔદારિકશરીરના પુદ્ગલોનો વ્યાઘાત ન થતાં છએ દિશાએથી ઉપચય થાય છે. વ્યાઘાત થતાં કદાચિત્ ત્રણ દિશાઓથી કદાચિત્ ચાર દિશાઓથી અને કદાચિત્ પાંચ દિશાએથી ઉપચય થાય છે. વૈક્રિય અને આહારકશરીરના પુદ્ગલોના ઉપચય નિયમથી છએ દિશાઓમાં થાય છે.

તૈજસ અને કાર્મણશરીરના પુદ્ગલોનો ઉપચય વ્યાઘાત ન થવાની સ્થિતિમાં છએ દિશાઓથી થાય છે અને જો વ્યાઘાત થાય તો કદાચિત્ ત્રણ, કદાચિત્ ચાર અને કદાચિત્ પાંચ દિશાઓથી ઉપચય થાય છે. એ પ્રકારે ઔદારિક આદિ પાંચે શરીરના પુદ્ગલ ઉપચિત પણ થાય છે અને અપચિત પણ થાય છે. અપચયનો અર્થ છે પુદ્ગલોનો હ્રાસ (નાશ) થવો, અર્થાત્ કતિપય પુદ્ગલોનું ઔદારિકશરીર આદિથી નિકળવું, ઘટવું, દૂર થવું આ અપચય ઉપચયના સમાન જ સમજવું જોઇએ.

આ રીતે પુદ્ગલોના ચયનની પ્રરૂપણા કરીને હવે શરીર સંયોગ દ્વારની પ્રરૂપણા છે–

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ જે જીવના ઔદારિકશરીર હોય છે શું તેના વૈક્રિયશરીર પણ હોય છે? અને જેના વૈક્રિયશરીર હોય છે તેના ઔદારિકશરીર પણ હોય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! જે જીવના ઔદારિકશરીર હોય છે, તેના વૈક્રિયશરીર કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી હોતા અને જે જીવના વૈક્રિયશરીર હોય છે તેના ઔદારિક-શરીર કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી પણ હોતાં.

અભિપ્રાય એ છે કે કોઈ ઔદારિકશરીરી જીવ જો વૈક્રિયલબ્ધિથી સંપન્ન હોય અને વૈક્રિયશરીર બનાવે તો તેનું વૈક્રિયશરીર થાય છે. જે વૈક્રિયલબ્ધિવાળા નથી અગર વૈક્રિય લબ્ધિથી યુક્ત થઇને પણ વૈક્રિયશરીર ન બનાવે તો તેના વૈક્રિયશરીર નથી હોતાં.

દેવ અને નારક વૈક્રિયશરીર વાળા હોય છે, તેઓના ઔદારિકશરીર નથી હોતાં કિન્તુ વૈક્રિયશરીર વાળા તિર્યંચો અને મનુષ્યોના ઔદારિકશરીર પણ હોય છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્ જે જીવના ઔદારિકશરીર હોય છે તેના શું આહારક-શરીર હોય છે? અને જેના આહારકશરીર હોય છે તેના ઔદારિકશરીર હોય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! જે જીવને ઔદારિકશરીર હોય છે તેને આહારકશરીર કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી પણ હોતું, પરન્તુ જેને આહારાકશરીર હોય છે તેને ઔદારિકશરીર નિયમે કરીને હોય છે. કેમ કે, જે ઔદારિકશરીરી ચૌદ પૂર્વના ધારક હોય છે અને આહારક લબ્ધિથી સંપન્ન હોય છે, તે જો આહારકશરીર બનાવે છે તો તેનું ઔદારિકશરીર અને આહારક બન્ને શરીર હોય છે, અન્ય જીવોના નથી હોતાં, કિન્તુ ઔદારિકશરીરના અભાવમાં આહારક લબ્ધિ થઇ જ નથી શકતી તેથી આહારકશરીરવાળા જીવના ઔદારિશરીર નિયમે કરીને થાય જ છે.

શ્રીગૌતમસ્વામી–હે ભગવન્! જે જીવને ઔદારિકશરીર હોય છે, તેને તૈજસશરીર હોય છે? અને જેને તૈજસશરીર હોય છે, તેને ઔદારિકશરીર હોય છે?

શ્રીભગવાન્–હે ગૌતમ! જે જીવને ઔદારિકશરીર હોય છે, તેને તૈજસશરીર નિયમે કરીને હોય છે, કિન્તુ જેને તૈજસશરીર હોય છે, તેને ઔદારિકશરીર કદાચિત્ હોય છે, કદાચિત્ નથી હોતું કેમ કે દેવો અને નારકોના તૈજસશરીર મળી આવે છે કિન્તુ ઔદારિકશરીર નથી હોતું. મનુષ્યો અને તિર્યંચોના તૈજસશરીર હોય તો પણ ઔદારિકશરીર હોય છે.

તૈજસશરીરની જેમ જ કાર્મણશરીરની પણ ઔદારિકશરીરની સાથે પ્રરૂપણા કરવી જોઇએ, કેમ કે તૈજસ અને કાર્મણશરીર બન્ને સહચર છે. આ રીતે જેને ઔદારિકશરીર છે તેને કાર્મણશરીર નિયમે કરી હોય છે, કેમ કે કાર્મણશરીરના અભાવમાં ઔદારિક-

શરીરનું હોવું અસંભવિત છે, પણ જેને કાર્મણશરીર હોય છે, તેને ઔદારિકશરીર હોય છે અને નથી પણ હોતું-તિર્યંચો અને મનુષ્યોને હોય છે, દેવ-નારકોને નથી હોતાં

હવે વૈક્રિયશરીરનો આહારકશરીરોની સાથેના સંયોગની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે જીવને વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેને આહારકશરીર હોય છે? અને જેને આહારકશરીર હોય છે તેને વૈક્રિયશરીર હોય છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! જેને વૈક્રિયશરીર હોય છે, તેને આહારકશરીર નથી હોતું અને જેને આહારકશરીર હોય છે, તેને વૈક્રિયશરીર નથી હોતું, આ બન્ને શરીર એક સાથે એક જીવના નથી હોઈ શકતાં.

તૈજસ અને કાર્મણશરીરની ઔદારિકશરીરની સાથે જેવી પ્રરૂપણા કરી છે, એજ પ્રકારે વૈક્રિયશરીરની સાથે પણ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ. આહારકશરીરની સાથે પણ તેમની એજ પ્રકારે પ્રરૂપણા સમજવી જોઇએ.

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્! જે જીવને તૈજસશરીર હોય તેને કાર્મણશરીર પણ હોય છે? જેને કાર્મણશરીર હોય છે તેને તૈજસશરીર પણ હોય છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ! જેને તૈજસશરીર હોય છે, તેને નિયમે કરી કાર્મણશરીર હોય છે, અને જેને કાર્મણશરીર હોય છે તેને નિયમથી તૈજસશરીર હોય છે. આ બન્ને પરસ્પર અવિનાભાવી છે, હમેશા સાથે સાથે રહે છે. ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

ઔદારિકશરીરીયોં કે અલ્પબહુત્વદ્વાર કા નિરૂપણ

અલ્પબહુત્વ દ્વાર

શબ્દાર્થ-(एएसिणं भंते ! ओरालिय वेउव्विय आहारग तेयग कम्मगसरीराणं) હે ભગવન્! આ ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણશરીરોમાં (दव्वट्ठयाए) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (पएसट्ठयाए) પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (दव्वट्ठयपएसट्ठयाए) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (कयरे) કોણ (कयरेहिंतो) કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય, અથવા વિશેષાધિક છે?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वट्ठयाए) હે ગૌતમ! બધાથી ઓછાં આહારકશરીર છે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી (वेउव्वियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) વૈક્રિયશરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગુણા છે (ओरालियासरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે (तेया कम्मगसरीरा दोवितुल्ला) તૈજસ અને કાર્મણ શરીર બન્ને બરાબર છે (दव्वट्ठयाए अणंतगुणा) દ્રવ્યથી અનંતગણા છે.

(पएसट्ठयाए) પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (सव्वत्थोवा आहारगसरीरा पएसट्ठयाए) બધાથી ઓછા આહારકશરીર છે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી (वेउव्वियसरीरा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) વૈક્રિય

શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે (ओरालियसरीरा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા છે (तेयगसरीरा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) તૈજસશરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનન્તગણા છે (कम्मगसरीरा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) કાર્મણશરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનન્તગણા છે.

(दव्वट्ठपएसट्ठयाए) દ્રવ્ય અને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ (सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वट्ठयाए) બધાથી ઓછા આહારકશરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી (वेउव्विसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) વૈક્રિયશરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણાછે. (ओरालियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા (ओरालियसरीरेहिंतो दव्वट्ठयाएहिंतो आहारगसरीरा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) દ્રવ્યથી ઔદારિકશરીરની અપેક્ષાએ પ્રદેશથી આહારકશરીર અનન્તગણા છે (वेउव्विसरीरा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) વૈક્રિયશરીર પ્રદેશોથી અસંખ્યાતગણા છે (ओरालियसरीरा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા (तेयाकम्मा दो वि तुल्ला) તૈજસ અને કાર્મણ બન્ને તુલ્ય છે (दव्वट्ठयाए अणंतगुणा) દ્રવ્યથી અનન્તગણા છે (तेयगसरीरा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) તૈજસશરીર પ્રદેશોથી અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે (कम्मगसरीरा पएसट्ठयाए अणंतगुणा) કાર્મણશરીર પ્રદેશોથી અનન્તગણા છે.

(एएसि णं भंते ! ओरालियवेउव्वियआहारगतेयगकम्मगसरीराणं) હે ભગવન્ ! આ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણશરીરમાં (जहण्णियाए ओगाहणाए) જઘન્ય અવગાહના (उक्कोसिया ओगहणाए) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી (जहण्णुक्कोसियाए ओगाहणाए) જઘન્યોત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી (कयरे कयरे हिंतो) કોણ કોનાથી (अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?) અલ્પ, ઘણા, તુલ્ય, યા વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा ! सव्वत्थोवा ओरालियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा) હે ગૌતમ ! બધાથી નાની ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના છે (तेया कम्मगाणं दोण्हवि तुल्ला) તૈજસ અને કાર્મણ બન્નેની સરખી છે (जहण्णिया ओगाहणा विसेसाहिया) જઘન્ય અવગાહના વિશેષાધિક છે (वेउव्वियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा) વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી છે (आहारगसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणाए असंखेज्जगुणा) આહારક

શરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી છે (उक्कोसियाए ओगाहणाए) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં (सव्वत्थोवा आहारगसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा) બધાથી ઓછી આહારકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે (ओरालियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી છે (वेउव्वियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा) વૈક્રિય-શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી છે तेया कम्मगाणं दोवि तुल्ला उक्कोसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा) તૈજસ અને કાર્મણ બન્નેની સરખી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અસંખ્યાતગણી છે.

(जहण्णुक्कोसियाए ओगाहणाए) જઘન્યોત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં (सव्वत्थोवा ओरालियसरीरस्स जहण्णिया ओगाहणा) બધાથી ઓછી ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના છે (तेया कम्माणं दोन्नि तुल्ला जहण्णिया ओगाहणा विसेसाहिया) તૈજસ-કાર્મણ બન્નેની બરાબર જઘન્ય અવાહના વિશેષાધિક છે (वेउव्विसरीरस्स जहण्णिया ओगाहना असंखेज्जगुणा) વૈક્રિય-શરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી છે (आहारगसरीरस्स जहण्णिएहिंतो ओगाहणा हिंतो तस्सचेव उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया) આહારકશરીરની જઘન્ય અવગાહનાથી તેની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે (ओरालियसरीरस्स उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा) ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી છે (वेउव्वियसरीरस्स णं उक्कोसिया ओगाहणा संखेज्जगुणा) વૈક્રિયશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી છે (तेयाकम्मगाणं दोण्ह-वि उक्कोसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा) તૈજસ અને કાર્મણ બન્નેની સરખી ઉત્કૃષ્ટ અવ-ગાહના અસંખ્યાતગુણી છે.

એકવીસમુ પદ સમાપ્ત

ટીકાર્થ-આનાથી પહેલાં ઔદારિક આદિ શરીરોનું સંયોગદ્વાર નિરૂપિત કરાયું છે.

હવે દ્રવ્ય પ્રદેશ અને ઉભયની અપેક્ષાએ તે શરીરોના અલ્પ બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરાય છે.-

શ્રીગૌતમસ્વામી-હે ભગવન્ ! આ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ-શરીરમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અને દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કોણકોના-થી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે?

શ્રીભગવાન્-હે ગૌતમ ! બધાથી ઓછા દ્રવ્યની અપેક્ષાથી આહારકશરીર છે, કેમ

કે આહારકશરીર ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યક હોય તો પણ સહસ્ર પૃથક્ત્વ(બે હજારથી નવહજાર સુધી)જ હોય છે.

કહ્યું પણ છે- એકીસાથે આહારકશરીર અધિકથી અધિક સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે, આહારકશરીરોની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીર દ્રવ્યથી અસંખ્યાતગણા હોય છે, કેમ કે બધા નારકો, બધા દેવોના કેટલાક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના, મનુષ્યો અને બાદર વાયુકાયિકોના વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ ઔદારિક શરીર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શરીર સંખ્યાની દૃષ્ટીથી સંખ્યાતગણા હોય છે, કેમ કે ઔદારિકશરીર પૃથ્વીકાયિકો, અપ્કાયિકો, તેજસ્કાયિકો, વાયુકાયિકો, વનસ્પતિકાયિકો, દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો ચતુરિન્દ્રિયો તિર્યંચો અને મનુષ્યોના હોય છે અને પૃથ્વીકાય-અપ્-તેજ-વાયુ તથા વનસ્પતિકાયિકોમાંથી પ્રત્યેક અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રમાણુ છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીર બન્ને બરાબર હોય છે પણ ઔદારિકશરીરોની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે, કેમ કે સૂક્ષ્મ અને બાદર નિગોદના જીવો કે જે અનન્તાનન્ત છે, પ્રત્યેકના તૈજસ અને કાર્મણશરીર હોય છે.

પ્રદેશોની અપેક્ષાએ વિચાર કરાય તો પ્રદેશોમાં આહારકશરીર બધાથી ઓછાં છે, કેમ કે સહસ્ર પૃથક્ત્વ સંખ્યાવાળા આહારકશરીરોના પ્રદેશ બીજા બધા શરીરોના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઓછાં જ હોય છે આહારકની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાતગણા હોય છે.

શંકા-વૈક્રિય વર્ગણાની અપેક્ષાએ આહારક વર્ગણા પરમાણુઓની અપેક્ષાથી અનન્તગણી હોય છે. પછી આહારકશરીરોથી વૈક્રિયશરીરોના પ્રદેશ અસંખ્યાતગણા કેવી રીતે કહેલા છે?

સમાધાન-આહારકશરીર થોડી વર્ગણાઓએ બને છે, કેમ કે આહારકશરીર કેવળ એક હાથનું જ હોય છે, પણ વૈક્રિયશરીર ઘણી વર્ગણાઓથી બને છે કેમ કે વૈક્રિયશરીર ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનથી પણ અધિક પ્રમાણનું હોઈ શકે છે. તદુપરાન્ત આહારકશરીર સંખ્યામાં પણ અલ્પ કેવળ સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે, પણ વૈક્રિયશરીર અસંખ્યાત શ્રેણિગત આકાશ પ્રદેશોના બરાબર હોય છે. એ કારણે આહારકશરીરોની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાત ગણા કહેલ છે.

તેમની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાતગણા હોય છે, કેમ કે તેઓ અસંખ્યાત લોકાકાશોની બરાબર મળે છે. એ કારણે તેમના પ્રદેશ અતિપ્રચુર હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ તૈજસશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અનન્તગણા વધારે હોય છે, કેમ કે તેઓ દ્રવ્યની દૃષ્ટિથી પણ ઔદારિક શરીરોથી અનન્તગણા છે. તૈજસશરીરોની અપેક્ષાએ કાર્મણશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અનન્તગણા છે, કેમ કે કાર્મણવર્ગણાઓ તૈજસ વર્ગણાઓની અપેક્ષાએ પરમાણુઓના લિહાજથી અનન્તગુણિત હોય છે.

દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થ અર્થાત્ દ્રવ્ય અને પ્રદેશ ઉભયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાતગુણિત છે. તેમની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીર દ્રવ્યતઃ અસંખ્યાતગુણિત છે કેમ કે પૂર્વોક્ત

યુક્તિ અહીં પણ સમાન જ છે. દ્રવ્યતઃ ઔદારિકશરીરોની અપેક્ષાએ પ્રદેશતઃ આહારક-શરીર અનન્તગુણિત છે. ઔદારિકશરીર બધાં મળીને પણ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશોના બરાબર છે, જ્યારે આહારકશરીરની યોગ્ય વર્ગણામાંથી પ્રત્યેકમાં અભવ્યોથી અનન્તગણુ પરમાણુ હોય છે, તેમની અપેક્ષાએ પણ વૈક્રિયશરીર પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યાતગણા હોય છે. તેમની અપેક્ષાએ ઔદારિશરીર પ્રદેશોની દૃષ્ટિથી અસંખ્યાતગુણા હોય છે. આ વિષયમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજવી જોઇએ, તેમની અપેક્ષાએ તૈજસ અને કાર્મણ દ્રવ્યતઃ અનન્તગુણિત હોય છે, કેમ કે તેઓ અત્યન્તપ્રચુર અનન્ત સંખ્યાવાળા છે. પણ તૈજસ અને કાર્મણ-શરીર પરસ્પરમાં તુલ્યસંખ્યાવાળાં છે, કેમ કે બન્ને પરસ્પર અવિનાભાવી છે, એકના અભાવમાં બીજું નથી રહેતું તૈજસશરીર પ્રદેશતઃ અનન્તગુણિત હોય છે. આ વિષયમાં યુક્તિ પૂર્વવત્ સમજી લેવી જોઇએ. તેની અપેક્ષાએ કાર્મણશરીર પ્રદેશતઃ અનન્તગુણિત છે.

આ પ્રકારે પાંચે શરીરોના દ્રવ્યથી પ્રદેશોથી, તથા દ્રવ્ય પ્રદેશોથી અલ્પ બહુત્વનું પ્રરૂપણ કરાયું. હવે જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યોત્કૃષ્ટ અવગાહના સંબંધી અલ્પબહુત્વ પ્રતિપાદન કરાય છે–

શ્રીગૌતમસ્વામી–ભગવન્ ! આ ઔદારિક, વૈક્રિયક, આહારક તૈજસ અને કાર્મણ-શરીરોમાંથી જઘન્ય અવગાહના, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અને જઘન્યોત્કૃષ્ટ અવગાહનાની દૃષ્ટિથી કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય અથવા વિશેષાધિક છે ?

શ્રીભગવાન્–ગૌતમ ! બધાથી ઓછા ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના છે, કેમ કે તે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. તૈજસશરીર અને કાર્મણશરીરોની અવગાહના પરસ્પરમાં તુલ્ય છે; પણ ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહનાથી વિશેષાધિક છે. મારણા-ન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત, જેનું તૈજસશરીર પૂર્વશરીરથી બહાર નિકળી ગયું છે, તેનો આયામ, બાહલ્ય અને વિષ્કંભથી અવગાહનની પ્રરૂપણા કરતાં જે પ્રદેશમાં તેઓ ઉત્પ-ન્ન થશે, તે પ્રદેશ ઔદારિકશરીરની અવગાહનાથી પ્રમિત અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવ્યાપ્ત થાય છે અને અત્યન્ત થોડો વચલો પદેશ પણ વ્યાપ્ત બને છે. એ પ્રકારે ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહનાથી વિશેષાધિક અવગાહના કહેલી છે. તેની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી હોય છે, કેમ કે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાત ભેદ છે. વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય અવગાહનાની અપેક્ષાએ આહારકશરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી હોય છે, કેમ કે, તે કાંઇક ઓછા એક હાથની હોય છે.

ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં બધાથી ઓછા આહારકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય છે,

કેમ કે તે એક હાથની જ હોય છે. તેની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગુણી છે, કેમ કે તે કાંઇક અધિક એક હજાર યોજનની હોય છે. ઔદારિકશરીરની અવગાહનાની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગુણી હોય છે. કેમ કે તેનું પ્રમાણ કાંઇક અધિક એક એક લાખ યોજનનું છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરની અવગાહના પરસ્પરમાં તુલ્ય છે પણ વૈક્રિયશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાથી અસંખ્યાતગુણી છે, કેમ કે તેનું પ્રમાણ ચૌદ રાજૂનું છે.

જઘન્યોત્કૃષ્ટ અવગાહનાનો વિચાર કરાયતો બધાથી ઓછી ઔદારિકશરીરની જઘન્ય અવગાહના હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરની જઘન્ય અવગાહના અંદરોઅંદર સરખી છે, પરન્તુ ઔદારિક શરીરની જઘન્ય અવગાહનાની અપેક્ષાએ વિશેષાધિક છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરની જઘન્ય અવગાહનાથી વૈક્રિયશરીરની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી છે. આહારકશરીરની જઘન્ય અવગાહનાની અપેક્ષાએ તેની અર્થાત્ આહારકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. તેની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી અધિક છે. તેની અપેક્ષાએ વૈક્રિયશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંખ્યાતગણી અધિક છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આપસમાં તુલ્ય છે કિન્તુ વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણી હોય છે. યુક્તિ તો પહેલાં કહેવાઇ ગએલી છે.

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વિરચિત પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની પ્રમેયબોધિની વ્યાખ્યામાં એકવીસમું પદ સમાપ્ત ॥૨૧॥

卐